

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (HALK BİLİMİ) ANABİLİM DALI**

KIRGIZ DESTANLARINDA KUT İNANCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Zeynep AKDENİZ**

**Danışman:
Prof. Dr. Nerin YAYIN**

İzmir, 2010

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **21/04/2010 tarih ve 15/10 sayılı kararı** ile oluşturulan jüri **Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi)** anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi **Zeynep Akdeniz**'in aşağıda (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 27/04/2010 günü saat 14.00'de 1 saat süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi ~~gerekli olduğuna~~ oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN
Prof. Dr. Nerin Yayın (Danışman)

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Yrd. Doç. Dr. Selami Fedakar

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Kırgız Destanlarında Kut İnancı

Tezin İngilizce Başlığı : The Kut Believes in Kırgız's Epics

* 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.

2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır.

3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.

4. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin E.Ü.Lisansüstü eğitim öğretim yönetmeliğinin 17(2) maddesi gereğince anabilim dışından olması zorunludur.

TEZLER

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Kırgız Destanlarında Kut İnancı” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Zeynep AKDENİZ
İzmir, 2010

- İÇİNDEKİLER -

KISALTMALAR	1
ÖNSÖZ	3
GİRİŞ	7
A. Kut Terimi Ve Kavramı	7
B. Kut İnancı Üzerinde Yapılan Çalışmalar	10
B.I. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	11
B.II.Türkiye Dışında Yapılan Çalışmalar.....	38
C. Tarih Boyunca Türklerde Kut İnancı	43
C.1. Kutlu Dağlar.....	43
C 2. Kutlu Işık.....	50
C.3. Kutlu Hayvan.....	53
C.4. Kutlu Taş.....	76
C.5. Kutlu Ağaç.....	76
C.6. Kutlu Doğum.....	80
C.7. Kutlu Silah.....	82
I.BÖLÜM: TÜRKLERDE MEKÂN BAĞLAMINDA KUT KAVRAMI	84
I.A. Ötüken ve Kut	84
I.B. Kara Ünkür ve Kut	85
I.C. Ergenekon ve Kut	86
I.D. Ordo (Orda) ve Kut	87
I.E. Hokand (Hokend) ve Kut	87
I.F. İstanbul ve Kut	88
I.G. Dağıstan ve Kut	89
I. H. Ankara ve Kut	90
II. BÖLÜM:EPİK DESTAN GELENEĞİ	91
II.A. Epik Destan Geleneği İle İlgili Belli Başlı Çalışmalar	92
II.A.1. Kitaplar.....	92
II.A.2. Makaleler.....	92

II.A.3. Çeviriler.....	94
II. B. Epik Destan Geleneğine Özgü Kurallar.....	97
II.B.1. Destan Kahramanı Genellikle Ailenin Tek Çocuğudur.....	98
II.B.2. Kahraman Ailenin Oldukça İleriki Yaşlarda Kavuştuğu Çocuğudur.....	100
II.B.3. Destan Kahramanı Aristokrat Bir Aileye Mensuptur.....	105
II.B.4. Kahraman Genellikle Olağanüstü Bir Şekilde Dünyaya Gelir.....	112
II.B.5. Kahramanın Olağanüstülüğü Doğumundan Önce Yaşanan Olaylarla da Belirlenebilir.....	117
II.B.6. Destan Kahramanı Bazen Mitik Özelliklerle Karşımıza Çıkar.....	118
II.B.7. Kahraman Bazen “Tulpar At”ı İle Aynı Günde Doğar.....	124
II.B.8. Türk Destanlarında Kahramanın Atı Da Kendisi Gibi Olağanüstü Özelliklere Sahiptir.....	127
II.B.9. Türk Destanlarında Anlatı Sonunda Kahraman Genellikle Ölmez, Ölse Bile Yerine Gececek Evladı Veya Kardeşi Mutlaka Vardır.....	133
II.B.10. Destanlarda Kahramanın Ölüp Dirilmesi Söz Konusu Olabilir.....	135
II.B.11. Türk Destanların Bazılarında Atın Yerine Silahın Geçmesi Söz Konusudur.....	137
II.B.12. Destanın Sadece Asıl Değil, İkinci-Üçüncü Derecedeki Kahramanları Hatta Düşmanları Bile Alp Tipindedir.....	140
II.B.13. Türk Destanlarında Anlatının Kadın Kahramanları da Alp Kadın Tipi Özellikleri İle Karşımıza Çıkarlar.....	144
II.B.14. Destan Kahramanı Fiziki Yapısı ve Gücü, Kuvveti Bakımından Olağanüstü Ölçülerde Tarif Edilirler.....	151
II.B.15. Epik Destanlarda Kahramanın Kırk Yiğiti Veya Kırk Kızı Vardır.....	159
II.B.16. Destanda Zaman Kahramanın Büyümesinde Hızlı, Kahramanlığın Gösterildiği Bölümlerde İse Yavaş Geçer.....	165
II.B.17. Destan Kahramanının Psikolojik Yapısı İle Geçtiği Mekânların Tarifi Arasında Paralellik Vardır.....	168
II.B.18. Destanlarda “Ad Koyma” Kahramanlığa Veya Destan Kahramanının Olağandışı Bir Özelliğine Bağlıdır.....	172
II.B.19. Destanlar Tarih Değildir, Ancak Tarihi Gerçekliği İçinde Barındırır.....	177
II.B.20. Destanlarda “ Sahnede İkilik- Zıtlık Kuralı” Hâkimdir.....	181
II.B.21. Olay Tek Çizgi Halinde İlerler, Geriye Dönüş Yapılmaz. Geriye Dönüşler Sadece Konuşmalar İle Verilir.....	183
II.B.22. Epik Destanlar Bir Türdür, Yani Belli Bir Anlatım Planına Sahiptir.....	185

III. BÖLÜM: KIRGIZ DESTANLARINDA KUT TERİMİ VE

KAVRAMI.....189

III.A. KIRGIZ DESTANLARINDA KUT TERİMİ VE KUT İLE İLGİLİ DEYİMLER.....189

III.A.1. Kut.....	189
III.A.2. Kutçu.....	190
III.A.3. Kutman.....	191
III.A.4. Kuttuu Boluu.....	192
III.A.5. Kut Uroo.....	194
III.A.6. Kuttuktoo.....	194
III.A.7. Kut Kılıu.....	195
III.A.8. Kut Boluu.....	196

III. B. Kırgız Destanlarında Kut Kavramı.....196

III.B.1. İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri İle İlgili Kavramlar....196

III.B.1.a. Doğum.....	196
III.B.1.b. Evlenme.....	197
III.B.1.b.*Ateşle İlgili Kavramlar.....	197
• Otko May Saluu.....	197
• Otko Kırgızüü.....	199
• Otko Taacim Kılıu.....	201
III.B.1.b.**Çeyizle İlgili Kavramlar.....	202
• Tört Tülük Mal.....	202
• Kalñ.....	205
III.B.1.b.***Ev ve Aile İle İlgili Kavramlar.....	208
• Eşik, Bosogo.....	208
• Üy-bülö (Üy Bülöö).....	210

III.B.2. Hükümdarlık Kurumu İle İlgili Kavramlar.....211

III.B.2.a. Hükümdar Olma.....	211
• Han Kötörüü.....	212
• Handık Berüü, Kandık Berüü.....	212
• Kan Boluu, Han Boluu, Çoñ Boluu.....	213
• Kandık Aluu.....	216
• Kandık Kılıu.....	216
• Handık Bilgizüü.....	217
III.B.2.b. Ülkeyi İdare Etme.....	217
• Ee Boluu.....	218
• El Biylöö.....	219

• El Başkaruu.....	221
• Ee Kılıu.....	222
• El Kılıu.....	223
III.B.2.c. Hükümdar Otağı: Ordo.....	224
III.B.2.d. Hükümdarlık Erki.....	228
• Hükümdarlık Sembolü Olan Kuşlar.....	228
• İt Ağıtıp-Kuş Saluu.....	230
III.B.3. Diğer Kavramlar.....	232
III.B.3.a. Olağanüstü Gücü Olan Nesnelere.....	232
• Olağanüstü Taşlar.....	232
• Olağanüstü Silahlar.....	240
III.B.3.b. Olağanüstü Güçteki Hayvanlar.....	246
• Kökbörü (Gök yeleli kurt).....	246
• Kabılan.....	248
• Teltoru At.....	250
• Sur Eçki.....	251
• Kayberen (Kayıp).....	255
• Aş Ayran.....	261
• Altın Müyüz Ak Arkar.....	263
• Kumayık (Huma Kuşu).....	265
III.B.3.c. Olağanüstü Güçteki İnsanlar.....	265
• Manas.....	266
• Kan Çoro, Kül Çoro.....	271
• Coodarbeşim.....	272
• Altın Ay.....	273
• Kök Teñir (Nur Han) Kızı Nooperi.....	276
III.B.3.d. Olağanüstü Ağaçlar.....	277
• Muñar.....	277
• Ak Kayın.....	280
III.B.3.e. Olağanüstü Güçteki Renkler.....	281
• Sur.....	281
• Boz.....	282
• Kök.....	287
• Ak.....	292
III.B.3.f. Kutsal Değerler.....	294
• Berište.....	294
• Bak, Bakıt.....	299
• Sıymık Kuşu.....	303
• Cer-Suu.....	305
III.B.3.g. Kutsal Mekanlar.....	307
• Kara Üñkür.....	307
• Narın.....	310

III.B.3.h. Milli Oyunlar.....	314
• Kökbörü Oyunu.....	314
• Ordo Oyunu.....	315

IV. BÖLÜM: KIRGIZ DESTANLARINDAKİ KUT İNANCININ TÜRKİYE TÜRKLERİNDEKİ YANSIMALARI.....319

IV.A. KUT TERİMİNİ VE KAVRAMINI İÇEREN SÖZLER.....320

IV.A.1. Kut Terimini İçeren Sözler.....	320
IV.A.1.a. Kelimeler.....	320
IV.A.1.b. Deyimler.....	320
IV.A.1.c. Atasözleri.....	320
IV.A.1.d. Alkış-Kargışlar.....	320
IV.A.2. Kut Kavramını İçeren Sözler.....	321
IV.A.2.a. Kelimeler.....	321
IV.A.2.b. Deyimler.....	321
IV.A.2.c. Atasözleri.....	321
IV.A.2.d. Alkış-Kargışlar.....	322

IV.B. KUT İNANCININ GELENEKSEL ORTAMA YANSIMALARI..323

IV.B.1. İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri ile İlgili Kavramlar..	323
IV.B.1.a. Doğum.....	323
IV.B.1.b. Evlenme ve Ev İle İlgili Kavramlar.....	326
IV.B.1.b.*Ateş.....	326
IV.B.1.b.**Çeyiz.....	326
IV.B.1.b.***Ocak.....	327
IV.B.1.b.****Eşik.....	327
IV.B.1.b.*****Başlık,Ağırlık.....	330
IV.B.2. Yönetim ile İlgili Kavramlar.....	331
IV.B.2.a.Ordo-Ordugah.....	331
IV.B.3. Olağanüstü Güçteki İnsanlar.....	331
IV.B.3.a. Kült Olması Açısından Manas ve Atatürk.....	331
IV.B.3.b. Kutlu Görülmesi Açısından Kırk Yiğit ve Kurtuluş Savaşı Şehitliği.....	332
IV.B.4. Olağanüstü Güçteki Hayvanlar.....	333
IV.B.4.a. Kurt.....	333
IV.B.4.b.Kuşlar.....	335

IV.B.4.c.At.....	336
IV.B.4.d. Geyik.....	339
IV.B.5. Olağanüstü Güçteki Bitkiler.....	356
IV.B.6. Olağanüstü Güçteki Taşlar.....	358
IV.B.7. Gök Tanrı İnancına Bağlı Yansımalar.....	366
IV.B.7.a. Mavi Rengi ile İlgili İnanç ve Pratikler....	366
IV.B.7.b. Kırmızı Rengi ile İlgili İnanç ve Pratikler.	368
IV.B.7.c. Yeşil Rengi İle İlgili İnanç ve Pratikler....	371
IV.B.7.d. Sarı Renk İle İlgili İnanç ve Pratikler.	372
IV.B.7.e. Gök Cisimleri ile İlgili İnanç ve Pratikler..	372
IV.B.8. Milli Oyunlar.....	376
IV.B.8.a. Kökböri Oyunu.....	376
IV.B.8.b.Cirit Oyunu.....	376
IV.B.8.c. At Yarışı Oyunu.....	377
IV.B.8.d. Güreş.....	377
IV.B.8.e. Sinsin Oyunu.....	377
IV.C. KUT İNANCI İLE İLİŞKİLİ İSİMLENDİRMELER.....	378
IV.C.1. İnsan İsimleri ve Soyisimleri.....	378
IV.C.2. Coğrafi İsimlendirmeler.....	378
IV.C.3. Bitki İsimleri.....	378
SONUÇ.....	380
KULLANILAN DESTANLAR.....	382
KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ.....	385
BİBLİYOGRAFYA.....	390
ÖZGEÇMİŞ.....	411
ÖZET.....	412
ABSTRACT.....	413

KISALTMALAR

A.g.e. Adı Geçen Eser

A.g.m. Adı Geçen Makale

A.g.t. Adı Geçen Tez

AKM Atatürk Kültür Merkezi

Araş. Araştırma

C. Cilt

ev. Çeviren

DTCF. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Edb. Fak. Edebiyat Fakültesi

E.. Ege Üniversitesi

Haz. Hazırlayan

K. Kaynak Kişi

Mad. Maddesi

MEB. Milli Eğitim Bakanlığı

MF. Milli Folklor Dergisi

S. Sayı

s. Sayfa

ss. Sayfalar

Sos. Bil. Ens. Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDAV. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDK. Türk Dil Kurumu

TTK. Türk Tarih Kurumu

Yay. Yayınları

Yy. Yüzyıl

YLT. Yüksek Lisans Tezi

ÖNSÖZ

“Kırgız Destanlarında Kut İnancı” konulu çalışmamız Giriş ve Sonuç hariç olmak üzere dört bölüm halinde düzenlenmiştir:

Kut inancı konusunda yapılan çalışmaların ve içeriklerinin yer aldığı Giriş bölümü üç alt başlık halinde incelenmiştir. “Kut Terimi ve Kavramı” konulu başlıkta kut ve kut yerine kullanılan terimler söz konusu edilmiş; araştırmacıların bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. “Kut İnancı Üzerinde Yapılan Çalışmalar” başlığında ise tarih, edebiyat, dinler tarihi, sosyoloji başta olmak üzere pek çok sahada hem Türkiye Türklerinde hem de Türkiye dışında bu konu ile ilgili çalışmalar gözden geçirilmiş; içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü başlık ise “Tarih Boyunca Türklerde Kut İnancı” adını taşımakta olup Türklerde dünden bugüne kutlu varlık, olay ve nesnelere üzerinde durulmuş; söz konusu unsurların kut kavramı ile olan bağlantıları ortaya konmuştur.

I. Bölüm “Türklerde Mekân Bağlamında Kut Kavramı” başlığı ile verilmiş olup Türklerin tarih sahnesine çıktığı ilk günden itibaren kutlu kabul ettikleri mekanlar üzerinde durulmuş; bu arada söz konusu mekanların kutsal olarak değerlendirilmesinde cihangirlik ülküsünün etkisi de araştırılmıştır.

II. Bölüm “Epik Destan Geleneği” adını taşımakta olup iki alt başlıkta incelenmiştir: Birinci alt başlık “Epik Destan Geleneği ile İlgili Belli Başlı Çalışmalar” adıyla verilmiş ve özellikle hem Lord Raglan’ın “Geleneksel Kahraman” hem Alex Olrik’in “Halk Anlatılarının Epik Yasaları” konulu çalışmalarına dikkat çekilmiştir. Bu bölümün “Epik Destan Geleneğine Özgü Kurallar” adıyla verilen ikinci kısmında ise Özkul Çobanoğlu’nun “Türk Dünyasında Epik Destan Geleneği” isimli çalışması da göz önüne alınarak Türk destanlarında karşımıza çıkan epik kurallar 22 maddede toplanmış; her madde Türk dünyası destanlarından alıntılarla desteklenmiştir. Ayrıca söz konusu 22 maddenin incelenmesi sırasında hem Raglan’ın, hem de Olrik’in yukarıda belirttiğimiz çalışmalarına uyan veya uymayan yönleri de ayrıca belirtilmiştir.

III. Bölüm “Kırgız Destanlarında Kut Terimi ve Kavramı” başlığı ile verilmiş olup iki alt başlık halinde düzenlenmiştir: Birinci kısımda “Kırgız Destanlarında Kut Terimi ve Kut ile İlgili Deyimler” söz konusu edilmiş; kut ve kut sözünden türeyen terimler ile “kut”u içeren deyimler tespit edilerek içinde yer aldığı Kırgız destanlarından alıntılar ile örneklendirilmiştir. İkinci kısımda “Kırgız Destanlarında Kut Kavramı” incelenmiş ve incelenen destanlarda kut kavramı “İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri”, “Hükümdarlık Kurumu” ve “Diğer” olmak üzere üç ayrı başlık altında toplanmıştır. Ayrıca her başlıkta yer alan maddeler kendi içinde de tasnife tabi tutulmuş; tespit edilen Kırgız destanlarından örneklerle gösterilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümü “Kırgız Destanlarındaki Kut İnancının Türkiye Türklerindeki Yansımaları” adı ile verilmiş olup üç alt başlıkta incelenmiştir. “Kut Terimini ve Kavramını İçeren Sözler” ismini taşıyan birinci kısımda hem kut kelimesini içeren sözler, hem de kut kavramını veren deyim, atasözü, alkış-kargışlar verilerek örneklendirilmiştir. İkinci kısım “Kut İnancının Geleneksel Ortama Yansımaları” konulu kısımda ise kut inancının sosyal hayatımızdaki akisleri söz konusu edilmiş ve örneklerle desteklenmiştir. Kendi içinde de alt başlıklara ayrılan bu kısmı “Kut İnancı İle İlgili İsimlendirmeler” adını taşıyan ve yer, insan, bitki vb. varlık ve mekanların adlandırılmasında kut inancının izlerinin araştırılıp tespit edildiği üçüncü kısım takip etmektedir.

Sonuç bölümü çalışma sırasında dikkatimizi çeken ve sadece incelediğimiz Kırgız destanları ile sınırlı olan hususların dile getirildiği, söz konusu hususların kaynağının belirtildiği kısacası konu ile ilgili yorumların yapıldığı bir değerlendirme niteliğindedir.

Tezimiz çalışma sırasında kullanılan Kırgız destanlarının künyelerinin verildiği “Kullanılan Destanlar”, IV. Bölümde yaptığımız derlemelerde adı geçen “Kaynak Kişiler” ve yine inceleme sırasında başvurduğumuz kaynakların yer aldığı “Bibliyografya” ile sona ermektedir.

Çalışmamız sırasında Kırgız destanlarından yaptığımız metin alıntılarının yanına Türkiye Türkçesi’ndeki karşılıkları da verilmiş; ancak Manas (Emine Gürsoy Naskali

ve Naciye Yıldız alışmaları) ve Cañıl Mırza (Mehmet Aa'nın çalışması) ile yüksek lisans (Kızcibek) ve doktora (Koblandı Batır) tezlerinden yaptığımız alıntılarının aktarmalarında değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca Sarinci-Bky'de olduğu gibi söz konusu tezdten yaptığımız alıntılarda sadece aktarma değil transkripsiyon hataları da düzeltilmiştir.

Çalışma sırasında dipnotlar ve bibliyografya yazar soyadlarına göre düzenlenmiş; makale isimleri italik yazıyla ve tırnak içinde gösterilmiş, bildiri isimleri ise sadece tırnak içine alınarak verilmiştir. Ayrıca çalışmadaki dipnotlarda kaynak eserlerin yazarları önce isimleri verilerek gösterilmişken, bibliyografya kısmı soyadına göre düzenlenmiştir.

Tezimizin IV. Bölümünde yani kut inancının Türkiye Türklerindeki yansımalarını değerlendirirken sadece bu konu ile ilgili makale, bildiri ve eserler değil Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda yapılmış lisans tezleri de bizim için önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Ayrıca çalışmamız sırasında Cañıl Mırza, Koblandı Batır, Sarinci-Bky, Kızcibek, Rüstem Han, Kococaş, Ak Mr, Bağış, Manas, Mendirman, Edigey, Altın s, Er Tabıldı, Kedeykan, Coodarbeşim, Seyitbek destanları kullanılmıştır.

Tezimize başlarken amacımız Kırğız destanlarındaki kut inancını ortaya çıkarmaktı. Ancak çalışmamız devam ederken kut inancının sadece destanlar ile sınırlı olmadığını dşunerek kut terim ve kavramlarının dünden bugüne Türk hayatının hemen her alanında nasıl ve ne şekilde yaşadığını, günümüz Türkiye Türklerine nasıl yansıdığını inceleme ihtiyacını duyduk. O nedenle sadece Kırğız değil, diğer Türk destanlarındaki epik mantığı daha geniş olarak ortaya koymak için söz konusu destanları çeşitli araştırmacıların adı ile tanınan kuramlara da uygulama gereğini duyduk.

“Kırğız Destanlarında Kut İnancı” konulu çalışmamızın bu konu ile ilgili başka çalışmalara bir bakış açısı olacağını dşunrken; Türkoloji'yi seven ve sevdiren, üzerimde emeği geçen Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki tüm

öğretim üyelerine ancak ayrıca bana Türk Halk Bilimi'ni ve özel olarak Türk Mitolojisini sevdiren bu çalışmayı yapmamda en büyük etken olan sayın hocam Prof. Dr. Nerin Yayın ile Halk Bilimi araştırmalarımda desteğini esirgemeyen sayın hocam Yard. Doç. Dr. Selami Fedakar'a; çalışmalarım sırasında beni hiç yalnız bırakmayan ve desteklerini hep üzerimde hissettiren değerli arkadaşlarım Hazin Hayal İçel'e, Ayşe Emel Güngör'e, Fatih Ege'ye ve Savaş Abdülmecit'e; sıkıntılı dönemlerimde manevi desteğini esirgemeyen değerli kardeşim Özgür Muhtar'a; en önemlisi varlık sebebim, gözbebeğim, can yoldaşım olan anneme ve babama teşekkür ve şükranlarımı bir borç bilirim.

Saygılarımla.

İzmir, 2010

Zeynep AKDENİZ

GİRİŞ

A. KUT TERİMİ VE KAVRAMI

“Kut” bugün bu adla bilinmekte ise de uzun süre “**mana**” diye tanınmıştır. Türklere göre “mana her yere dağılabilen, bir bakıma tapan insanların kendisinde de bulunan yaygın ve kutsal bir güçtür”¹. Gökalp, mana’dan bahsederken onun eski Türklerde kut anlamına geldiğinden, bu kutsiyetin herhangi bir nesnede bulunabileceğinden, “altın ışık” şeklinde görülebileceğinden ve dört yönün, dört unsurun kutu temsil ettiğinden² söz açmaktadır. Hikmet Tanyu ise, mana’nın kutlu bir taş olan yada ile ilgisini kurmakta ve bu inanışın çok eski dönemlerden kaldığını belirtmektedir³. Şerafettin Turan’a göre mana; “her yere yayılmış olan, maddi ve manevi kişilik dışı güç demektir. Dolayısıyla klan içindeki bütün yaratıklarda ve nesnelere görülür, herkeste, her yerde o güç vardır.”⁴ Halkbilim Terimleri Sözlüğü’nde ise mana, “ilkellerin bütün evrene yayıldığına ve yeryüzünde canlı, cansız ne varsa tümünün içinde bulunduğuna inandıkları kişisel olmayan görünmez doğüstü güç. (İlkel inancına göre bu evrensel güç, az ya da çok oluşu bakımından, içinde bulunduğu canlı, cansız nesnenin olumsuz ya da olumlu sonuç almasına neden olmaktadır.)”⁵ şeklinde açıklanmaktadır. Mana’nın yalnızca gelenekle özdeşleştirilmiş bir biçimde etkili olacağından, insanın gücü ve yeteneği üzerindeki etkisinin belirli olduğundan söz eden Malinowski, bu doğüstü gücün bütün nesnelere mal edildiğini de vurgulamaktadır⁶.

“Kut” aynı zamanda, “**altın ışık**” olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ziya Gökalp “Gök Tanrı, Türklerce pek kutsal olan aşk gecesinde bir ‘altın ışık’ olarak

¹ Mehmet DİKİCİ; Türklerde İnançlar ve Din; Akçağ Yay.; Ankara 2005; s: 355

² Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; T.C. Kültür Bakanlığı Yay. I. Seri:8 (Haz: Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka); İstanbul 1976; ss:49-50

³ Hikmet TANYU; Türklerde Taşla İlgili İnançlar; A.Ü. İlahiyat Fak. Yay: LXXXI; A.Ü. Basımevi; Ankara 1968; ss:20-21/183

⁴ Şerafettin TURAN; Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe); Bilgi Yay ; (III. Basım) Ankara 1994; s: 86

⁵ Orhan ACIPAYAMLI; Halkbilim Terimleri Sözlüğü; TDK Yay.; Ankara 1978

⁶ Bronislaw MALİNOWSKI; Büyü, Bilim ve Din; Kabcacı Yay:5, Bilim Kitapları:2; İstanbul 1990; ss: 66-67

yeryüzünde inmiş, bir erdeni ya da bir ağacı gebe kılarak ‘kutlu il’in üremesini sağlamıştır”⁷ demektir. Bununla birlikte Z. Gökalp’in “Altın Işık”⁸ isimli eseri de, Türk milliyetinin kutsal saydıklarını destansı bir hava ile anlatmaya çalıştığı, manzum hikâye ve masallardan oluşan bir eserdir. Kitaptaki on iki metinden yedisi manzum, dördü düz söz ve biri sahne oyunu halindedir. Halk yazınına yönelmekle ulusal Türk düşüncesini yeniden kurmanın, ancak halk yazınının dil ve anlatım özelliklerini belirlemekle mümkün olacağı düşüncesinin yattığı Gökalp’in bu çalışması hakkında Fevziye Abdullah Tansel: “Gökalp bu manzumesini yazarken, Altın Işık’tan başka, Alan Koa (Alanguva) menkıbesinden de faydalanmıştır. Bu menkıbeye göre, Alan Koa adlı melikenin çadırına, gökten, ışık halinde yeşil gözlü bir ilah inmiş, Alanguva bu suretle gebe kalmış, Kayı sülalesi bunun iki oğlundan üremiştir. Gökalp’in üzerinde çalıştığı şeylerden biri de, dağınık halde bulunan Türk destanlarını bir bütün halinde tertip ederek, milli, manzum bir Türk destanı, kendi tabiri ile Altun Destan yazmaktır; Altun Işık adlı manzumesi bu milli destanın bir parçasıdır”⁹ demektir. Nitekim Alan Goa efsanesinden sadece Gökalp değil Ögel de bahsetmektedir¹⁰. Türklerde ay’ın kut olması da tamamen bu kutlu ışık, altın ışık kavramı ile ilgilidir.

Kut; aynı zamanda İsmet Çetin’in kitabına isim olduğu gibi “**Kızıl Elma**” olarak da bilinmektedir. Çetin, Türk üniversalist düşüncesinden Gök Tanrı ve hükümdarlık anlayışına çeşitli bilgiler sunmakta ayrıca Türk hayatında kızıl elmanın bir ülkü olduğundan söz etmektedir. Tezimizde birinci bölümünde de belirteceğimiz üzere, Türkler tarih boyunca çeşitli merkezleri dünyanın merkezi olarak düşünüp kutlu saymışlar ve hükümdarlarını da Tanrıoğlu olarak kabul etmişlerdir. Başta Gökalp olmak üzere Türkler tarafından büyük bir kabul gören, dünyada Türk birliğini ve dirliğini kurmayı amaçlayan kızıl elma düşüncesi dünden bugüne folklorumuzun pek çok alanında kendisini hissettirmektedir.

Belirtmemiz gerekir ki kut, mana, altın ışık, kızıl elma terimlerine nazaran kavram olarak daha yaygın olup hayatımızın çeşitli alanlarında ve çeşitli şekillerde

⁷ Ziya GÖKALP; Türkçülüğün Esasları (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005; s:146

⁸ Ziya GÖKALP; Altın Işık (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005

⁹ Fevziye Abdullah TANSEL; Şiirler ve Halk Masalları; Ziya Gökalp Külliyyatı-1; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay. II. Dizi-S. 18^{bl}; Ankara 1989; ss: 362-363

¹⁰ Bkz: B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:43/ s:414

karşımıza çıkmaktadır. Yeri ve şekli ne olursa olsun kut, herhangi bir unsura (ağaç, demir, ateş vb) bağlanan ve temelinde bir inanç yatan kutsallığı içermektedir. Bir anlamda kutlu nesne, varlık ve düşüncelerin ortaya çıkışında din büyük bir etken olarak dikkati çekmektedir. “Yaşam gücü, şans ve mutluluk” anlamlarını taşımakta¹¹ olan kut, Türkiye Türklerinde “uğur, baht, kısmet, talih, mutluluk, saadet” anlamları ile kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Arapça sözlüklerde belirtildiği üzere kut, “rızk, bolluk, bereket” anlamlarına gelen “kût” terimi ile karışmış; zaman içinde kut “kût” kelimesinin anlamlarını da üstlenmiştir¹².

Kut terimi üzerine 2002’de Ankara’da düzenlenen PIAC toplantısında Abdıldacan Akmataliyev bir bildiri sunmuş; kut’un “şans, talih, baht”, “destan kahramanlarının doğumlarında avuçlarında tuttıkları peltemsi sıvı” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. (Bildiriye bulamadığımızdan dolayı dipnot veremiyoruz.)

Kut terim ve kavramı üzerine düşüncesini belirten diğer araştırmacı ise Prof. Dr. Nerin Yayın’dır. Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II konulu çalışmasına aldığı kut maddesinde söz konusu terimin on ayrı anlama geldiğini belirtmiştir¹³.

Kut, bir güç ifadesidir ve “Kızıl elma” konusunda bahsettiğimiz üzere bir hükümdarlık belgesidir. “Kut”u elinde bulunduran kimse hükümdar olur. Bu bazen “yada” (yağmur taşı, yeşim taşı)da denilen ve kullananın yağmur, dolu yağdırıp yeryüzünü sular altında bıraktığı sihirli bir taş; bazen doğan kuşu, bazen silah olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kut, Tepegöz gibi hikayelerde belli organlarda saklanan bir güç ve hayat sembolüdür. Nitekim, Tepegöz’ün sadece gözünden vurularak öldürülebildiği hepimizce malum bir konudur¹⁴.

Kut, hükümdarlık ile eş tutulduğu gibi bazı durumlarda yönetici konumuna gelecek ya da destanda yiğit olarak ortaya çıkacakların doğumlarında avuçlarında

¹¹ Fuzuli BAYAT; Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı; Ötüken Yay.; İstanbul 2006; ss:143-147

¹² İslam Ansiklopedisi; “Kutsiyet Mad.” (Haz. Kürşat Demirci); C.26; T.C. Diyanet Vakfı Yay.; Ankara 2002; s: 493

¹³ Nerin YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II (Kut Mad.); Basılmamış Proje; İzmir 2010; ss:299-300

¹⁴ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; ss: 206-215

görülen kan pıhtısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kırmızı, peltemsî bir sıvı olarak düşünölen kut, Manas Destanı'nda Manas'ın avcundaki kan pıhtısı olarak görölmektedir. Yine aynı destanda (III. bölümde de ayıntılı olarak anlatacağımız üzere) Kan Çora ve Kül Çora isimli kahramanların da avuçlarında kan ve kül tutarak doğdukları bilinmektedir¹⁵. Kanın haricinde kül tutarak dünyaya gelme ise, ateş ve ocak kültü ile ilişkilendirilmelidir.

Kut bazen bir ağaçtır. Nitekim bazı Türk boylarında geçmişte her şamanın bir ağacı olduğuna, bu ağacın ancak şamanın ölümüyle kuruyacağına inanılırdı¹⁶. Bunun haricinde dünyanın merkezinde yer alan ve kökleri yeraltına, dalları göğe ulaşan bir hayat ağacından¹⁷ bahsedildiği de bilinmektedir.

Kut, tarihleri boyunca Türklerin hayatlarında herhangi bir hayvan olarak da ortaya çıkabilmektedir. Daha çok türeyiş efsaneleri ile belli bir dönemi yansıtan en çok da mitik nitelikli destanlarda gördüğümüz üzere kutlu görölen kurt, kuş, at, geyik, keçi gibi pek çok hayvan ile ilgili ritüeller, pratikler, efsaneler vs. de göröldüğü bilinmektedir.

Kut aynı zamanda dünya iki bölümde düşünöldüğünde ve dikey tasnife göre incelendiğinde üst tabakayı yani “gök”ü ifade eder. Türkler, ilk zamanlardan beri pek çok Tanrı'ya inanmışlar ancak en büyük Tanrı'nın Gök Tanrı (Bir Kuday) olduğunu düşünmüşlerdir¹⁸. Gök aynı zamanda Tanrı'nın oturduğu saray olarak da ifade edilmekte ve bu nedenle de kutlu görölmektedir.

Diyebiliriz ki kut terimi tarih boyunca çok çeşitli anlamları içermiş olup değişen ve gelişen dünyanın değişen ve gelişen kültürüne elbette Türk Dünyası'nın da değişecek kültür değerlerine bağlı olarak yeni anlamlar da yüklenebilecektir.

---

¹⁵ N. YILDIZ; Manas Destanı; ss: 115-116

¹⁶ Nerin YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II; s:300

¹⁷ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:108-115

¹⁸ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:27

B. KUT İNANCI ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Belirtmemiz gerekir ki kut terim ve kavramı üzerine yapılmış (birkaç makale hariç) belli bir çalışma bulunmamaktadır. Söz konusu terim ve kavram ile ilgili bilgiler daha çok başka bir konuda veya alanda ortaya çıkmış çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır.

Kut inancı ile ilgili gördüğümüz çalışmaları iki alt başlık halinde değerlendirmemizin uygun olacağını düşündük:

B.I. TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

B.I.1. Kitaplar

Prof. Dr. L. Sami Akalın, **“Türk Folklorunda Kuşlar”**¹⁹ adlı eserinde, kültür tarihimizde kuşların yerinden, mitolojideki yerlerine, masallardaki yerlerinden simgesel anlamlarına kadar, folklorumuzda kuşun önemine geniş olarak değinmiş ve kuşun kutsallığından da genişçe söz etmiştir.

Erkin Alptekin **“Uygur Türkleri”** isimli eserinde, Uygurların efsanelerinden bahsederken, içinde kutlu ışık, kutlu dağ, kutlu kaya (taş, yada taşı) motiflerini de barındıran, Göç Efsanesi²⁰’ne de yer vermektedir.

Prof. Dr. Fuzuli Bayat, **“Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı”** isimli eserinde; şamanların ruh inançlarından bahsederken, Hakas, Altay ve Yakut şamanlarının inançlarından örnekler sunmakta ve bu örneklerin arasındaki ruh(can) hallerinde “kut”tan da söz etmektedir. Kut, ona göre; “yaşam gücü, şans ve mutluluk” anlamlarını taşımaktadır²¹.

F. Bayat, **“Oğuz Destan Dünyası (Oğuznânemelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü)”** başlıklı eserinde, kutsal bozkurttan kutsal silahlara,

---

¹⁹ L. Sami AKALIN; Türk Folklorunda Kuşlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay: 191 Gelenek-Görenek-İnançlar Dizisi: 19; Ankara-Ersa Matbaası, 1993

²⁰ Erkin ALPTEKİN; Uygur Türkleri; Boğaziçi Yay:44; İstanbul 1978; ss:36-37

²¹ Fuzuli BAYAT; Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı; Ötüken Yay.; İstanbul 2006; ss:143-147

sonrasında ise Oğuz Kağan gibi epik kahramanların Tanrı oğlu sıfatlarının karşılaştırılmalarına kadar geniş bilgiler sunmaktadır. “Oğuz’un doğması, doğrudan doğruya mitolojik bağlam dahilindedir. Onun gözleri ala, yüzü gök, ağzı da kırmızıdır. Bu renk sembolleri bütün mitolojik metinlerde Tanrıoğlu’nun sıfatlarıdır”²² diyen Bayat, bu eserinde kutlu doğum ile ilgili bilgiler de vermektedir.

Bayat, “**Mitolojiye Giriş**” adlı eserinde ise; dinî merasimler ile ritüellerin mit ile olan ilişkisini açıklarken “kut”a ve kutsallığa da değinmektedir. Yazar, Türk toplulukları için kutsal olarak kabul edilen yerlerin sıradan yerler olmadığından, “Ötügen dağı”, Uygurların Göç destanındaki “kutsal kaya” gibi mekanların, gözden uzak yerler olduğundan bahsetmektedir²³.

“**Türk Mitolojik Sistemi-I**” ve “**Türk Mitolojik Sistemi-II**” isimli eserlerinde ise Bayat, Türk mitolojisi bağlamında kutsal sayılan ruhları, kutsal dişiyi, Umay anayı vs. incelemekte ve bunlar hakkında bir çok sistematik bilgi vermektedir²⁴.

Ergun Candan, “**Türklerin Kültür Kökenleri**” isimli eserinde, Türklerin insanı ruh ve beden olarak değerlendirdiklerini, “ruhun (yani tın, kut) sadece insanlarda değil, canlılık özelliği gösteren diğer yaşam biçimlerinde yani hayvan ve bitkilerde de olduğunu”²⁵ vurgulamaktadır.

Prof. Dr. Abdulhalûk M. Çay, “**Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri-I**” isimli eserinde, özellikle Türklerin kutsal kabul ettikleri koç/koyun ve dağ keçisi ile ilgili inançlarına yer verirken, hayvanlar “Bozkır Türk topluluğunun hayat şartı ve onun varoluşunun bir simgesidir”²⁶ demektedir. Dini inanışlar arasında “ıduk”lara da yer veren Çay, kanlı ve kansız kurbanların neler olduğundan, bunları Türklerin neden ve nasıl kutsal gördüklerinden de bahsetmektedir²⁷.

---

²² Fuzuli BAYAT; Oğuz Destan Dünyası (Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü); Ötüken Yay.; Yayın nu: 663, Kültür Serisi: 317; İstanbul 2006; s: 140

²³ Fuzuli BAYAT; Mitolojiye Giriş; Ötüken Yay.; (2. Baskı) İstanbul 2007; s:78

²⁴ Fuzuli BAYAT; Türk Mitoloji Sistemi-I/ Türk Mitoloji Sistemi-II; Ötüken Yay.; İstanbul 2007

²⁵ Ergun CANDAN; Türklerin Kültür Kökenleri; Sınır Ötesi Yay.; İstanbul 2002; s:127

²⁶ Abdulhalûk M. ÇAY; Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri-I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 108, Seri: I- Sayı: A.19; Ankara 1990; s:6

²⁷ A. ÇAY; A.g.e. ss: 51-56

Ayrıca Çay, “**Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**” isimli çalışmasında, Orta Asya toplumlarının ortak bahar bayramı olan Nevruz hakkında ayrıntılı bilgiler sunarken, Türklerin Ergenekon’dan çıkışı ile kut ilişkisine, kurt, demir dağ gibi kùltlerin kutlu sayılmalarının nedenlerine de değinmektedir²⁸.

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’nun “**Uygur Devletleri Tarihi ve Kùltürü**” başlıklı eserinde kut; “eski Türk devletlerinde siyasi iktidar” olarak tanımlanmaktadır. “Gök’ün temsilcisi hükümdar dört yönü idaresi altına alabilirdi” bilgisi ile birlikte, Türk hükümdarının dinî lider olmadığı, milleti için gece-gündüz uğraşmazsa “kut”unun geri alınacağı bilgisi de verilmektedir²⁹.

İsmet Çetin’in “**Kızıl Elma**” başlıklı kitabında tek tek Türklerin kutlu saydıkları merkezlerden, Türklerin cihangirlik anlayışının hükümdarda bulunan kut’a ve gök Tanrı’ya dayanmasından bahsedilmekte ve bu konu ile ilgili hikayeler de kitabın sonunda verilmektedir³⁰.

Yaşar Çoruhlu, “**Türk Mitolojisinin Anahatları**” isimli eserinde, hükümdarın Gök Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olduğundan bahsetmiştir ve konu hakkında şu bilgileri vermektedir: “Tanrı ona kut ve güç verir. Türk mitolojisinde ya da destanlarda, gökten gelen ya da Gök Tanrı’nın kızlarıyla evlenen kahramanlar vardır. Bunların başında Oğuz Kağan gelmektedir.”³¹ Çoruhlu ayrıca, hükümdarın Gök Tanrı’nın yanı sıra Umay’ı da temsil ettiğinden bahsetmektedir. Kutunu Umay’dan alan Hatun’un, onun yardımıyla Kültigin’i dünyaya getirmiş, Kültigin de bu kut sayesinde zamanı geldiğinde adına sahip olmuştur.³²

Birçok boy tarafından ongun sayılan kuşlardan bahsederken de, Çoruhlu, kaz ve kuğu gibi kuşların Türklerde kut ve beylik sembolü olduğundan söz etmektedir.

---

²⁸ Abdulhaluk ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz; Türk Kùltürünü Araş. Ens. Yay: 102; Seri:IV, S:A.28; Ankara 1989

²⁹ Gülçin ÇANDARLIOĞLU; Uygur Devletleri Tarihi ve Kùltürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre); TDAV; İstanbul 2004; s:40

³⁰ İsmet ÇETİN; Kızıl Elma; Ecdad Yay:43, Fikir Eserleri Servisi:6; Ankara 1997

³¹ Yaşar ÇORUHLU; Türk Mitolojisinin Anahatları; Kabalcı Yay. (2. Baskı); İstanbul 2006, s:20

³² A.g.e. ss: 39-40

Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügat'it-Türk isimli eserine dayanarak da, kuşların genel olarak beylik, kut ve talih simgesi olduğunu vurgulamaktadır.³³

Mehmet Dikici, “**Türklerde İnançlar ve Din**” başlıklı eserinde, Hunların ve Göktürklerin atı kutlu saydıklarından söz etmektedir. Dikici, “6. Yy.da Göktürk hükümdarı ‘size ilahi menşeden gelen atlar takdim edilecektir’ ifadesini taşıyan mektubunu yazarken bu kudsiyeti daha bariz bir şekilde belirtmiştir”³⁴, demektir. Ayrıca, “mana”dan da bahsederken, “mana, her yere dağılabilen, bir bakıma tapan insanların kendisinde de bulunan yaygın ve kutsal bir güçtür”³⁵, demektir. Dikici, birçok yazarımızın bahsettiği gibi, eserinde “yada taşı”nı da bahis konusu etmektedir³⁶.

Pervin Ergun, “**Türklerde Ağaç Kültü**” isimli eserinde, Türklerin ağaç ile ilgili tüm inançlarına yer vermeye çalışmış ve de özellikle Er-Sogotoh gibi destanlarımıza konu olmuş olan hayat ağacından bahis açmıştır. Ergun, hayat ağacının kutluluğu konusunda şu bilgileri vermektedir: “Allah’ın nuru, hayat ağacı üzerine iner. Kutlu doğumlar bu şekilde gerçekleşir. Kutsal dinlerde vahiyler ışık-ateş-nur şeklinde kutsal ağaç üzerine iner. Hakanlar, hakanların evlendiği kadınlar yine hayat ağacını sembolize eden ağaca inen nurdan doğarlar, o ağaçta beslenirler.”³⁷; “Hayat ağacı, dünyanın merkezinin sembolüdür. Yer altı, yeryüzü ve gökyüzünü dikey bir merkezde birleştiren bu sembol, genellikle kutlu bir dağın tepesinden yükselerek cennete kadar ulaşır.”³⁸; “Tanrı’dan kut almış, hayat ağacının budağında beslenerek ölümsüzlük kazanmış kahramanlar, Tanrı istediği zaman, yine hayat ağacı vasıtasıyla göğe çıkarlar. Türk dünyasında olduğu gibi, Anadolu’da da buna ‘uçmak ağacı’ denilmektedir.”³⁹ Ergun, ayrıca, kutsal bir kuştan da bahis açmaktadır: “Masallarda, yer altında, yani öbür dünyada kahramanın yardımına yetişen, onu selamete, yeryüzüne çıkararak efsanevî kuş, yine Tanrı’yı temsil eden ‘Yalnız Ağaç’ üzerinde yuva yapmıştır. Tanrı tarafından kut

---

³³ A.g. e. ss: 158-159

³⁴ Mehmet DİKİCİ; Türklerde İnançlar ve Din; Akçağ Yay.; Ankara 2005; s: 335

³⁵ A.g.e. s:355

³⁶ A.g.e. ss:369-370

³⁷ Pervin ERGUN; Türk Kültüründe Ağaç Kültü; AKM Başkanlığı Yay.; Ankara 2004; s:146

³⁸ A.g.e. s:154

³⁹ A.g.e. s:175

verilmiş, insanları zor durumlardan kurtaran bu kuş, kutsal ağaç üzerinde yaşamaktadır.”⁴⁰

Emel Esin, **“İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş”** isimli eserinde, Tanrıların bahsettiği bir kut olmakla birlikte, “erdem” neticesinde varılan bir kuttan bahsetmektedir⁴¹. Esin, aynı eserinde, Türklerdeki beş unsurdan, her boy veya sülalenin bu beş unsurdan birine mensup olduğundan ve kutunu bu unsurdan aldığından da bahsetmektedir⁴².

Esin, **“Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)”** başlıklı kitabında, “Çinde ve Türklerde unsurlar ve semavi cirmeler muhtelif, Türkçe “töz”, “oguş” (veya uguş) veya “kut” gibi isimler veriliyordu”⁴³ bilgisini verir ve bu bilgiden sonra, Türklerce kutsal sayılan şeylerden (taş, dağ, ağaç vb.) bahseder.

Ayrıca yazar, **“Türk Kozmolojisine Giriş”** isimli kitabında kutlu gökten, yerden vs. bahsetmektedir. Gök kubbenin “Tanrı’nın sarayı” olarak nitelendirildiğinden bahseden Esin, göğün demir kazık etrafında döndüğüne inandıklarını da söylemektedir. Türklerde hükümdar otağının aynı zamanda kainatın merkezi olarak görülüp kutlu sayıldığını ifade eden yazar, hükümdarın göğe bağlı olduğu inancını da vurgulamaktadır⁴⁴.

Bundan başka Esin, **“Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu”** konulu eserinde özellikle Türklerin kutlu gördükleri mekanlarından, ordu kavramından ve Türklerin kozmos görüşünden söz açmış ve alp görüşlerinin Türk sanatındaki yerinden de bahsetmiştir⁴⁵.

Ünlü sosyolog Ziya Gökalp, **“Türk Medeniyeti Tarihi”** isimli eserinde, “Türkçe’de Mananın Mukabili” başlığının altında, mananın eski Türklerde kut anlamına

---

⁴⁰ A.g.e. s:158

⁴¹ Emel ESİN; İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş; (Türk Kültürü El Kitabı, II, CildI/b’den Ayır Basım); Edb. Fak. Matbaası Yay.; İstanbul 1978; ss: 89-90

⁴² A.g.e. ss: 95-96

⁴³ Emel ESİN; Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar); Türk Kültürü El-kitabı seri II’ye ek; Edb. Fak. Matbaası; İstanbul 1979; s:4

⁴⁴ Emel ESİN; Türk Kozmolojisine Giriş; Kabalcı Yay:180, Toplu Eserler-1; İstanbul 2001

⁴⁵ Emel ESİN; Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu; Kabalcı Yay:262, Toplu Eserler:3; İstanbul 2006

geldiğinden, bu kutsiyetin herhangi bir nesnede bulunabileceğinden, “altun ışık” şeklinde görülebileceğinden ve dört yönün, dört unsurun kutu temsil ettiğinden⁴⁶ bahsetmektedir. Eserinin ilerleyen bölümlerinde, “Ervah Âlemi”nden söz ederken de, kuta değinen Gökâlîp, “‘Kut’ münteşir bir kudsiyettir ki hangi şeyin üzerine konarsa onu mukaddes kılar: Kutlu dağ, kutlu maral, kutlu kent (Hokand) gibi” demektedir. Eski Türklerin kutu gökten inen bir nur sütünü şeklinde tasavvur ettiklerini, çorların da kut getirebileceklerini, fetişlerin “kutsal cisimler” demek olduğunu ve bunlar arasında özellikle yeşim taşının (yada, cada, yat, sata) önemli olduğunu, “izuk” sözünün hem mübarek hem de tabu anlamlarına geldiğini⁴⁷ de söylemektedir. Menkıbeler arasında “Dokuz Oğuz Menkıbesi”⁴⁸ni, “Şane Menkıbesi”ni ve “Alan Koa Menkıbesi”ni de zikreden Gökâlîp, bu menkıbelerin kut inancına dayandığını da açıklamaktadır: “Eski Türkler bu menkıbeleri izah için, senede bir kere, tabîî şehvetin galeyânı ile vücuda gelen bir “aşk gecesi”ne inanırlardı. Bu aşk gecesinde, kadın her neye dokunsa gebe kalırdı. Çünkü, bu gece nur sütünü –ki buna Altun Işık da diyebiliriz- her şeyde mütecellî bulunurdu. “Altun Işık” bazen güzel bir erkek suretinde bir kadının haremine girerdi (Alan Koa). Bazen bir yıldızın şuaî, yahut bir ırmağın suyu vasıtasıyla temas ettiği bir ağacı, yahut bir kızı gebe bırakırdı.”⁴⁹ Gökâlîp, eserinde aynı zamanda, şamanizmden bahsederken, onun bir din değil bir sihir olduğunu vurgulayarak, bu durumun ispatları arasında şunu da söylemektedir: “Sihir, dinin zıddına kıymet verir: Eski Türk dini, ‘sağ’ı kutlu tanırdı. Şamanizm ise ‘sol’u kutlu tanırdı.”⁵⁰

Ziya Gökâlîp, bir diğer eseri olan “**Türk Töresi**”nde de, kutlu dağdan bahis açmakta ve onu ulusal kültürün bir simgesi⁵¹ saymaktadır. Aynı eserinde, canın karşılığının tın olduğundan ve bunu bir gölge gibi izleyen üç manevi ruhtan birinin de kut olduğundan bahseden Gökâlîp, kutun merkezde yoğun bir şekilde bulunduğundan⁵² söz etmektedir. Gökâlîp’e göre kut, “Kutsal ruh anlamındadır. İnsanda kutun bulunması,

---

⁴⁶ Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; TC Kültür Bakanlığı Yay. I. Seri:8 (Haz: Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka); İstanbul 1976; ss:49-50

⁴⁷ A.g.e. ss: 85-90

⁴⁸ A.g.e. ss: 90-105

⁴⁹ A.g.e. s: 111

⁵⁰ A.g.e. s: 117

⁵¹ Ziya GÖKALP; Türk Töresi (Haz: Yusuf Çotuksöken); İnkılap ve Aka Kitabevleri; İstanbul 1977; s:23

⁵² A.g.e. s: 49

İslâmlık'ta insanın kerim (cömert, ulu) olmasının aynıdır.”, “Kut sözcüğünün Anadolu'da hâlâ ‘ruh’ anlamında kullanıldığı da görülmektedir.”⁵³ Gökalp, bu eserinde de “Dokuz-Oğuz Destansı Öyküsü”nden bahsetmekte ve açıklamasını yaparken şunları söylemektedir: “Bu destansı öykü, kut’un ortaya çıkışını bildirdiği gibi, Türklerin ilk göçünün de kut’a değer vermemelerinden dolayı yapıldığını açıklıyor... Kut dağı, ulusal bilincin bir simgesinden başka bir şey değildi. Onu Çinliler’e vermek, oldukça büyük bir günahı. Göç bu günahın cezası idi.”⁵⁴

Gökalp, “**Türkçülüğün Esasları**” isimli eserinde de “Altın Işık”tan bahis açmakta ve şunları söylemektedir: “Gök Tanrı, Türklerce pek kutsal olan aşk gecesinde bir ‘altın ışık’ olarak yeryüzünde inmiş, bir erdeni ya da bir ağacı gebe kılarak ‘kutlu il’in üremesini sağlamıştır”⁵⁵.

Z. Gökalp’in “**Altın Işık**”⁵⁶ isimli eseri de, Türk milliyetinin kutsal saydıklarını destansı bir hava ile anlatmaya çalıştığı, manzum hikâye ve masallardan oluşan bir eserdir. Kitaptaki on iki metinden yedisi manzum, dördü düz söz ve biri sahne oyunu biçimindedir. Gökalp’in halk yazınına yönelmesinin nedeni, onun ulusal Türk düşüncesini yeniden kurmanın, ancak halk yazınının dil ve anlatım özelliklerini belirlemekle mümkün olacağı düşüncesidir.

Fevziye Abdullah Tansel, Gökalp’in eserlerini topladığı külliyatın birinci cildi olan “**Şiirler ve Halk Masalları**”nın sonuna aldığı notlarında, “Türk Medeniyeti Tarihi”nden bir alıntı yaptıktan sonra, Z. Gökalp’in “kut”’a bakışı hakkında şunları söylemektedir: “Gökalp bu manzumesini yazarken, Altın Işık’tan başka, Alan Koa (Alanguva) menkıbesinden de faydalanmıştır. Bu menkıbeye göre, Alan Koa adlı melikenin çadırına, gökten, ışık halinde yeşil gözlü bir ilah inmiş, Alanguva bu suretle gebe kalmış, Kayı sülalesi bunun iki oğlundan üremiştir. Gökalp’in üzerinde çalıştığı şeylerden biri de, dağınık halde bulunan Türk destanlarını bir bütün halinde tertip

---

⁵³ A.g.e. s: 52

⁵⁴ A.g.e. ss:89-90

⁵⁵ Ziya GÖKALP; Türkçülüğün Esasları (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005; s:146

⁵⁶ Ziya GÖKALP; Altın Işık (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005

ederek, milli, manzum bir Türk destanı, kendi tabiri ile Altun Destan yazmaktır; Altun Işık adlı manzumesi bu milli destanın bir parçasıdır.”⁵⁷

Dr. Erkan Göksu, “**Türk Kültüründe Silah**” başlıklı eserinde, Türk hakimiyet anlayışından söz açarken, “Türk kağanı, Gök Tanrı tarafından insanları idare etmek üzere gönderilmiş ve Tanrı tarafından kendisine bahşedilen kut ile donatılmıştır”, demektedir. Göksu’ya göre, “kağan kut ile verilmiş olan otorite ve hakimiyetin gözle görülen cismani bir sembolü halindedir. Kanun ve törenin tatbik sahası bulabilmesi ise kut’a, yani siyasi iktidara bağlıdır. Kutun doğuştan verilip verilmediği tartışma konusu olmakla beraber, yalnızca Tanrı tarafından belirlenmiş soyda olduğu kabul edilir. Dolayısı ile kut’lu ailenin bütün mensupları, bu kutlu kanı taşırlar”⁵⁸. Göksu, ayrıca, bazı destan kahramanlarına silahların Tanrı tarafından verildiğini ve Tanrı’nın en iyi anlaşılacak emrinin savaşmak olduğunu, özellikle kılıcın, ok ve yayın Türklerce kutsal kabul edildiğini de söylemektedir⁵⁹.

Prof. Dr. Abdülkadir İnan, “**Tarihte ve Bugün Şamanizm**” isimli eserinde, dışı bir koruyucu ruh olan ayısıttan bahsederken, “Ayısıtlar dağınık halde bulunan hayat unsurlarını toplayıp birleştirir ve “kut” yaparlar. Bu “kut” denilen nesneyi ana karnındaki çocuğa üflerler. Böylece çocuğa can verirler”, demektedir⁶⁰. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, kut, aynı zamanda “ruh” anlamına da gelir ki; İnan, aynı eserinde Yakut Türklerindeki “abası” denilen ruhtan söz ederken, “Abasların evsafi mümeyyizesinden biri insanın ‘kutu’(ruhu)nu alıp götürmektir”⁶¹, der. İnan, kamların can bulması konusunda, “Yakut Şamanistlerine göre kamların canı gökteki kutlu ağacın (ıyık mas) dallarında biter. Kam anasının karnında iken bu ağaçtaki can (kut) yere inip müstakbel kamin vücuduna girer”⁶², demektedir.

---

⁵⁷ Fevziye Abdullah TANSEL; Şiirler ve Halk Masalları; Ziya Gökalp Külliyesi-1; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay. II. Dizi-Sa. 18^{bl}; Ankara 1989; ss: 362-363

⁵⁸ Erkan GÖKSU; Türk Kültüründe Silah; Ötüken Yay.; İstanbul 2008; s: 413

⁵⁹ A.g.e. s:104

⁶⁰ Abdülkadir İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar); TTK Yay.; Ankara 2006; s:37

⁶¹ A.g.e. s:171

⁶² A.g.e. s:84

İnan, aynı eserinin “Ölüm ve Ölüler Kültü” başlığı altında ise, bize şu bilgileri sunar: “Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can mefhumunu *tın, kut ve sür* kelimeleriyle ifade ederler. Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgar, nefes anlamlarına da gelir. ‘Kut’ üç unsurdan mürekkeptir. Tın vücuttan ayrılırsa ölüm vukua gelir, fakat ‘kut’ ayrılırsa ölüm olmaz”, “Altaylılar ruh-can mefhumunu tın, süne ve kut kelimeleriyle ifade ederler. Tın bütün canlı yaratıklarda vardır, süne ise ancak insanlarda bulunur. Kut her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağılarda, ahırında bulunursa sürüler bereketli ve sahibi çok zengin olur. Çobanların değneği kutlu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar uğramaz. Buna göre ‘kut’ candan başka bir türlü ruhtur ki yalnız insanda değil, fakat her şeyde bulunabilir. Çok korkan adamlar için de ‘kutu çıktı’, ‘kutu uçtu’ derler ki İstanbulluların ‘ödü patladı’ tabiriyle aynı anlama gelir.”⁶³

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, “**Türk Bozkır Kültürü**” başlıklı eserinde; Türk hakanlarının Tanrı’dan gelmiş olduğuna dair olan inançtan bahsetmekte ve “eski Türk devletinde siyasi iktidar kavramı ‘kut’ tabiri ile ifade ediliyordu” şeklinde bir açıklamadan sonra, Türk hakimiyet düşüncesinin Çin’den alındığı şeklindeki tezin yanlış olduğunu savunmuştur⁶⁴. Uygur destanından bahsederken de yeşim taşı bahsini açan⁶⁵ Kafesoğlu, “tabiat kuvvetlerine inanma” başlığında da yada taşını saymıştır⁶⁶. Eserinde, “kut”un siyasi iktidar kimliğinden sıkça söz eden Kafesoğlu, tam otoritenin bu sayede olabileceğini vurgulamıştır⁶⁷. Ayrıca, kutun hatun vasıtasıyla handan doğan bütün veliahtlarda bulunabileceğinden⁶⁸, ancak bu sayede Gök Tanrı’nın kutuna erişilebileceğinden⁶⁹ de bahsetmektedir.

İbrahim Kafesoğlu, “**Türk Millî Kültürü**” adlı eserinde ise, Mo-tun (Mete)’dan bahsederken, onun “Göğün oğlu” olarak bilinen sıfatı hakkında açıklama yapmakta ve “oğul” anlamına geldiği düşünülen bu sözün aslında “kut” anlamına geldiğini

---

⁶³ A.g.e ss: 176-177

⁶⁴ İbrahim KAFESOĞLU; Türk Bozkır Kültürü; Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay.; Ankara 1987; ss:38-39

⁶⁵ A.g.e. ss:44-45

⁶⁶ A.g.e. s: 94

⁶⁷ A.g.e. s:54

⁶⁸ A.g.e. s:64

⁶⁹ A.g.e. ss:58-59

bildirmektedir⁷⁰. Eserinin ilerleyen bölümlerinde, “Hükümranlık (Erklik), “Kut” ve Cihan Hakimiyeti Ülküsü” başlığı altında, eski Türk devletinde siyasi iktidar kavramının kut ile ifade edildiğinden genişçe söz açan Kafesoğlu, Türk devletlerindeki universalist düşüncenin kökünün, hükümdarlarda bulunduğu inanan kut meselesine dayandığını belirtmektedir⁷¹. Ayrıca, veliaht tayininde çıkan kavgalarda galip gelen şehzadenin de, kuta en çok sahip olan kişi olduğu inancının yaygınlığından bahseder⁷² ve “emreden, iradesine uymayanı cezalandıran Tanrı, bağışladığı kut ve ülüğ(kısmet)ü layık olmayandan geri alır”⁷³ diyerek, bu kutun geri alınabileceği inancının da bulunduğunu söylemektedir. İ. Kafesoğlu, İslâmiyet’in Türklerce kabulünden sonra da bu inancın değişmediğini, Selçuklulardan Osmanlıya kadar halifeye saygıda kusur edilmediğini ancak, din ve devlet(askeri açıdan) işlerinin birbirinden ayrı tutulduğunu da eserinde belirtmektedir⁷⁴.

Dr. Yaşar Kalafat, **“Güney Türkistan’dan Türkiye’ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği”** başlıklı eserinde, kültürel kimlik meselesini tartışırken, yada taşından şöyle bahsetmiştir: “Nuh Peygamber Türkistan’ı oğlu Yafes’e verdiği zaman, o bu kurak ülkede ne yapacağını sorar. Babası da oğluna, yağmur yağdırma kudretini bahşeder ve üzerinde dua olan (ism-i Azam) yazılı bir taş verir. İhtiyaç halinde bu yazılı taş ile Allah’a dua ederek yağmur yağdırılıyordu.”⁷⁵ Kalafat, ayrıca eserinde “Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı, kut, küçük ülük ve birlik verici yüce varlık Tengri, her şeyin üstündedir. Kök (gökyüzü, yahut mavigök) ve yağız yir (kara yer veya toprak, yahut yer altı), yir-sub (yer ve sular, yani yer yüzü) Tengri tarafından kılındığı /yaratıldığı için ıduk kabul edilir ve kutsaldır”⁷⁶, demektedir.

Y. Kalafat, Prof. Dr. Malik Muratoğlu ve Cevdet Türkeroğlu ile birlikte hazırladığı **“Özbekistan – Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları”** adlı eserde, kutlu hayvanlar meselesinden bahsederken, Şamanizm’i Gök Tanrı Dini’nin

⁷⁰ İbrahim KAFESOĞLU; Türk Milli Kültürü; Ötüken Yay.; (27. Baskı) İstanbul 2006; s: 63

⁷¹ A.g.e. ss:248-258

⁷² A.g.e. s:270

⁷³ A.g.e. s: 309

⁷⁴ A.g.e. ss: 360-361

⁷⁵ Yaşar KALAFAT; Güney Türkistan’dan Türkiye’ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği; TDAV Yay.; İstanbul 1995; ss:27-28

⁷⁶ A.g.e. ss: 39-40

zamandaşı olarak “büyücülük” olarak nitelendirmekte ve muhtemelen onda da kutsal hayvanların var olduğunu söyleyerek, “zamanla inançlar arasında alan kayması oldu. Netice olarak Türklerde kutsal hayvan yoktu ve kutra itibar edilmesi onun bir destan kahramanı oluşundan kaynaklanıyordu”⁷⁷, demektedir.

Kalafat, “**Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri**” isimli eserinde ise, kutlu dağ fikrinden bahsederken şöyle demektedir: “Gerek yatay ve gerekse dikey bilgiler, Türklerde Kut Dağ fikrinin Hun çağından itibaren varlığını ortaya koymaktadır.”⁷⁸ Kalafat, eserinde ayrıca, kutlu pınar, kutlu yer gibi “kut bulmuş” mekanların çocuk sahibi olmak için kullanıldığından⁷⁹ da söz etmektedir.

Yine Kalafat, “**Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizim Şamanizm**” isimli eserinde Gece tırnak kesmenin sakıncalı olduğunu anlatırken, “tırnaklarımızın altında koruyucu iyenin kutu vardır. Onlar geceleri yerlerinden çıkar ayağa inerler gece tırnağını kesen kimse kut’tan yoksun kalır, yani hayat gücünü yitir. Kut’un adeta barınağını yok etmiştir.”⁸⁰ Ayrıca saç dökülmesinin kutu yitirmek anlamına da geldiğini⁸¹ söyleyen Kalafat, çocuklarda belli bir yaşa kadar kut bulunduğundan, onların temiz ve günahsız olduğundan bahsetmekte ve Umay Ana’nın çocukları üç yaşına kadar koruduğundan, kadınların kuttan dolayı dönüşüm yaşadıklarından söz etmektedir⁸².

Günay Karaağaç tarafından hazırlanan “**Lütfi Divanı**”nda kut, “mesut” anlamı ile verilmektedir⁸³.

Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü, “**Türk Edebiyatı Tarihi**”nde Türklerin kutlu saydıkları bir dağ ile ilgili menkıbeyi vermekte ve bu dağ meselesi ile birlikte yağmur yağdırma özelliğine sahip olduğu düşünülen “yada taşı”ndan bahsetmektedir:

---

⁷⁷ Yaşar KALAFAT, Malik Muratoğlu, Cevdet Türkeröğlu; Özbekistan – Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnanışları; TDAV Yay.; İstanbul 1996; s: 20

⁷⁸ Yaşar KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri; AKM Başkanlığı Yay.; Ankara 1999; s:39

⁷⁹ A.g.e. ss:82-83

⁸⁰ Yaşar KALAFAT; Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizim Şamanizm; Yeditepe Yay: 14, İnceleme Araştırma Dizisi:10; İstanbul 2004; s:65

⁸¹ Y. KALAFAT; a.g.e. s:68

⁸² Y. KALAFAT; a.g.e. s:70

⁸³ Günay KARAAĞAÇ; Lütfi Divanı ; Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları : 687 ; Ankara,1997

“Çinlilerin naklettikleri ‘Kut dağı’ Buku Han’a ihtiyarın verdiği ‘yada taşı’ndandır. Türklerin yada taşı dedikleri ve kendisinde sihirli bir kuvvetin varlığını farz ettikleri, bu taş Türkler arasında pek eskiden beri bir ‘tılsım’ mahiyetinde telakkî edilmektedir”.⁸⁴

Nevzat Köseoğlu, **“Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler”** isimli eserinde, Türklerdeki hakimiyet anlayışından bahsederken, hakanlığın nasıl olduğundan şöyle bahsetmektedir: “Hakan olmak o kişi için bir kader, bir nasiptir ve buna lâyük olmak zorundadır. Eğer iyi ise, bilgi ise, Tanrı’nın yardımı da onunla beraber olur, değilse, Tanrı ‘kut yülek’ini –inayetini- ondan çeker ve Kapağan Kağan gibi, öldürülür. Hakan, Tanrı’nın kendisine nasip ettiği ikbale layık olmak zorundadır.”⁸⁵ Köseoğlu, ayrıca, diğer birçok yazarımız gibi, Türklerin kutsal saydığı “yada taşı”ndan söz açmakta ve bu bilginin, Hunlardan itibaren Türklerin elinde olduğunu, yada taşını ele geçirmek için boylar arasında sürekli mücadelelerin yaşandığını söylemektedir.⁸⁶

Ali Kemal Meram **“Göktürk İmparatorluğu”** isimli eserinde, “Türk Tanrısı, kutsal yeri ve su’yu, İteriş kağan’ı ve İlbilge Katun’u göğün yücelerinden tutup, Türk ulusunun başına geçirmişti”⁸⁷ bilgisini vermektedir. Ayrıca, Uygurların Göktürlere özendiklerini ve kağanlara benzer unvanları (Tengride kut bolmuş gibi) verdiklerini⁸⁸ söylemektedir. Bu bilgilerden sonra kitabın sonundaki sözlük kısmında kut hakkında “devlet, ikbal, saadet, baht, talih”⁸⁹ açıklamasını yapmaktadır.

Hüseyin Namık Orkun, **“Türk Tarihi (Not Hülasaları)”** isimli eserinde, Külüg Bilge Kağan’ın unvanının “Ai Tengride kut bolmuş”⁹⁰ olduğundan bahsetmektedir.

---

⁸⁴ Fuat KÖPRÜLÜ; Türk Edebiyatı Tarihi; Akçağ Yay./483, Köprülü Külliyyatı/1 (7. Baskı); Ankara 2009; ss:85-86

⁸⁵ Nevzat KÖSEOĞLU; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler; Ötüken Yay.; (3. Basım) İstanbul 1997; s: 37

⁸⁶ A.g.e. s:36

⁸⁷ Ali Kemal MERAM; Göktürk İmparatorluğu; Milliyet Yay.; İst.1974; s:49

⁸⁸ A.g.e. s:99-100

⁸⁹ A.g.e. s:258

⁹⁰ Hüseyin Namık ORKUN; Türk Tarihi (Not Hülasaları); Sertel Matbaası; İstanbul 1940; s:49

Orkun, ayrıca eserinde Oğuz Destanı'na da yer vermiş ve destandaki kutlu ışıktan, kutlu ağaçtan bahsetmiştir⁹¹.

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, “**Türk Kültür Tarihine Giriş**” başlıklı eserinin ikinci cildinde, kutlu yada taşının ortaya çıkış sebebi ile ilgili, Türklerin kendilerini tanrıların dünyasında görmediklerinden ve bun nedenle yağmur, kar, yel gibi olayları tanrı işi olarak nitelendirdiklerinden, “yada taşı” efsanesinin ortaya çıktığını⁹² söylemektedir.

Bahaeddin Ögel “**Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**” isimli eserinde, Hun hakanlarının “Tengri Kut Şanyu” unvanı ile anıldıklarını söylemektedir⁹³. Ögel, aynı eserinde, eski Türk devletlerinin temelini savaş gücüne dayandığını, bu gücün de hakanlarda ve komutanlarında bulunan “kut”tan ileri geldiğinden de bahsetmekte ve “Tanrının Türk kağanlarına verdiği kutlu güç ve yarlık, komutanlara da geçer ve onlar da başarılarını, bu kutlu güce bağlayarak öğünürlerdi. Çin’de olduğu gibi kutlu güç, yalnızca kağanda kalmıyordu. Bütün beyler de milletin malı oluyordu” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.⁹⁴ Ayrıca, Türk Hakanlarının unvanlarından söz ederken de, “Tanrı-kut” unvanının Mete Han’a ait olduğunu, bunun “İdi-kut” olarak da bilindiğini ve “Tanrı’nın kutu” anlamına geldiğini ifade etmekte ve Mete’nin oğlunun, Göktürk Bilge Kağan’ın, İşbara kağan’ın, Uygur kağanı Bilge Kağan’ın, Kutlug Kağan’ın unvanlarının da, “gökte doğmuş, gökten inmiş, Tanrı’nın inayeti ile hakan olmuş” gibi anlamlar taşıdığından bahsetmektedir⁹⁵.

B. Ögel, “**Türk Mitolojisi-I**” isimi eserinde ise; Kırgız Türkleri’nin büyük destanı olan “Manas Destanı”ndaki kut terimi hakkında şunları söylemektedir: “‘Manas’ı koruyan ruhların ağzından girip, düşmana karşı nara salmaları’ islâmiyetle uzlaşmayan bir inanıştır. Bu, eski Türklerin *Kut* dedikleri ve Tanrının bazı insanlara bahşettiği kutsal kudrettir. İslâmiyet de ise Allah, melekleri ile siyanet eder ve korurdu.

---

⁹¹ A.g.e. ss:116-119

⁹² Bahaeddin ÖGEL; Türk Kültür Tarihine Giriş-II; TC Kültür Bak. Yay: 638, Kültür Eserleri Dizisi:46; Ankara 1985; s:450

⁹³ Bahaeddin ÖGEL; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları; TDAV Yay. ; (Genişletilmiş Dördüncü Baskı), İstanbul 2001; s:87

⁹⁴ A.g.e. ss: 583-584

⁹⁵ A.g.e. s:593-594

Bu koruma, dışarıdan ve Tanrı vasıtasıyla olurdu. Türkler de ise Tanrının kudreti, insan ruhunun yerini alıp ve o talihli insanı başarıya kavuştururdu.”⁹⁶

Ögel, kut hakkında ayrıca şu bilgileri vermektedir: “En eski ve en yeni Türk inancısında *Tın*, yani ruh, doğarken bedenimize gelir ve ölürken de kuş gibi ağzımızdan uçar ve kendi yerine giderdi. Bu ruhlar âlemi, elbette ki Tanrının yanında ve yerinde idi. Tanrı, özenerek yarattığı ve ruh verdiği kullarına *Kut* da verir ve bu iyi şans, onun hayattaki başarısını temin ederdi. Daha doğrusu insanlar eşit olarak yaratılmazdı. Budizm ve İslamiyet Türklere yeni fikirler getirdiler. Budizm ve İslamiyet Türklere yeni fikirler getirdiler. Budizm ve hatta İslâmiyetin girmesine rağmen Türkler arasında Kut, talih ve devlet anlamına gelmiş ve önemini kaybetmemiştir. Bu fikirlerin yanına bir şey daha yerleşmişti. Bu da bilgi, yani *bilig* idi. Bilgi öğrenerek, bilge bir kişi olup, olgunluğa, yani *Kemalât*’a erişilmesi teşvik ediliyordu.”⁹⁷

“**Türk Mitolojisi-II**” isimli eserinde de, Ögel’den şu malumatı edinmemiz mümkündür: “Eski Türk dilinde devlet sözü, Türkçe ‘kut’ anlayışıyla karşılanmıştır. ‘Devlet kuşu, kimin başına konuyorsa, o kişi devlet ve ikbal buluyor, hakan oluyor’. Türkler, bu ikbal ve devlet bulmaya, ‘kut, kutlanma, kut bulma’, derler”.⁹⁸

Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu, “**Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller**” isimli eserinde, kutsal taşların nasıl kullanıldığından bahsettikten sonra yaptığı açıklamada, Tanrı’nın bir taşın üzerine oturup dünyayı ve insanlığı yarattığına inanıldığından, taşların da kutsal sayıldığını söylemektedir⁹⁹. Aynı eserinde, Seyidoğlu, mitler ile ilgili şu açıklamayı sunmaktadır: “Mitlerde insan, hayvan ve taibat olağanüstü ve kutsaldır”¹⁰⁰.

Prof. Dr. Faruk Sümer, “**Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatları – Destanları**” başlıklı eserinde, Oğuzların tüm gelenek göreneklerinden bahsederken, onların kutlu saydıklarının arasında “su”yu da sayar. Kutsal saydıkları suya girip

⁹⁶ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; TTK Yay. ; Ankara 2003; s: 303

⁹⁷ A.g.e. s: 482

⁹⁸ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; TTK Yay. ; Ankara 2006; s:559

⁹⁹ Bilge Seyidoğlu; Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller; Dergah Yay.; (8.Baskı) İstanbul 2005; ss:48-49

¹⁰⁰ A.g.e. s:44

yıkanmayan ve başkalarının girmesine de engel olan Türklerdeki köklü inanışa göre, “su kutludur ve arıdır”¹⁰¹.

Cemal Şener’in “**Şamanizm, Türklerin İslamiyet’ten Önceki Dini**” isimli eserinde bir şamanın nasıl olması gerektiğinden, şamanizmin gereklerinden bahsetmiş ve Şamanist dünya görüşünü açıklamıştır. Kutlu gök ve yer konusundan da bahseden Şener, kutlu kavramlardan yani ateşten, ruhlardan, doğum sırasındaki ritüellerden, ölüm ile ilgili inanışlardan, dünyanın yaratılışından, Türk kültüründeki Şamanizm izlerinden söz açmıştır¹⁰².

Dr. Ahmet Tecemen, “**Türk Kimliği**” başlığını taşıyan eserinde, özellikle Altın Arıg destanına yer vermiş ve bu destanı Türklerdeki taş inanışı zemininde incelemiştir. Türklerdeki kutsal kaya inancına “Dilek Kayası”, “Kızlar Kayası”, “Ağlayan Kaya” gibi örnekler de sunan Tecemen, “Türk inancının belki de en eski merhalelerini, Taş İnancı teşkil etmektedir. Bu merhalede Türk insanı; kayanın, her şeyin esası olduğuna inanmaktadır. Bu inanca göre insan taştan peyda olur ve taşta kaybolur”¹⁰³, demektedir.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu, “**Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**” isimli eserinde, Türklerce kutlu sayılan bazı ağaçlardan¹⁰⁴ ve bu ağaçlara yapılan adakların nasıl olduğundan bahsetmektedir ve özellikle karaağaçın¹⁰⁵ büyüklüğünün insanlar üzerindeki etkisinden söz açmıştır.

Tanyu, “**Türklerde Taşla İlgili İnançlar**” başlıklı eserinde, ilkel toplumlardaki “mana”¹⁰⁶ (kut) inancından bahsetmektedir. Eserde, “Göç destanı”¹⁰⁷ndan bahsederken de, kutlu dağ motifini, özellikle de yada taşını zikreden Tanyu, eserin uzunca bir

---

¹⁰¹ Faruk SÜMER; Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları; Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay: 170; İkinci baskı; Ankara 1975; s: 46

¹⁰² Cemal ŞENER; Şamanizm Türklerin İslamiyetten Önceki Dini; Etik Yay.; İstanbul 1996

¹⁰³ Ahmet TECEMEN; (Taş İnancı Verileri Zemininde) Türk Kimliği-III; Niğde Üni. Yay. No:5; Niğde 1999; s:1

¹⁰⁴ Hikmet TANYU; Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri; A.Ü. İlahiyat Fak. Yay: LXXXI; A.Ü. Basımevi; Ankara 1967; s:30

¹⁰⁵ A.g.e. s:33

¹⁰⁶ Hikmet TANYU; Türklerde Taşla İlgili İnançlar; A.Ü. İlahiyat Fak. Yay: LXXXI; A.Ü. Basımevi; Ankara 1968; ss:20-21

¹⁰⁷ A.g.e. ss:37-40

bölümünü Türklerce kutsal görülen bu kıymetli taş (yada taşı)¹⁰⁸ ayırmaktadır. Ayrıca, “mana”¹⁰⁹ dan da bahis açan Tanyu, bu inancın animizm döneminden kaldığını söylemektedir.

H. Tanyu, “İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı” adlı eserinde ise, Divan-ı lügat’it-Türk’teki kut inancından bahsederken “‘kut’ kelimesinin ‘Tanrı’nın vermiş olduğu devlet idare etme yetki ve şansı’ anlamında kullanıldığı, türk kağanlarına ait bazı unvanları”¹¹⁰ da sıralamaktadır. “Kut’un saadet, ikbal, talih anlamlarının üstünde, devlet, siyasi hakimiyet anlamı da vardır”¹¹¹ diyen Tanyu, eserin başka bir yerinde ruh ayırımlarından bahsederken; “kut: saadet, talih, saadet veren ruh”¹¹² şeklinde bir açıklama da yapmaktadır.

Prof. Dr. Osman Turan, “Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları)” isimli eserinde Hun hükümdarlarının “Tangrı kutu” unvanını taşıdığını¹¹³ söylemektedir ve ayrıca şunları zikretmektedir: “Kun hükümdarlarının unvanı olarak Çinlilerin kaydettiği ‘Tang-li kutu’nun Türkçe ‘Tangrı’ (gök ve tanrı) ve ‘kut’ (kutsî ve uğurlu) kelimeleri olduğu kolaylıkla anlaşılmıştır. Bu iki kelime ile birlikte nakledilen ‘Tan-yu’ veya ‘Şan-yu’nun da Hun dilinde ‘Semânın oğlu’ mânâsına geldiğini belirtmiştir, ki bu sayede bu kelimenin de Tanrı’nın başka bir şekilde zaptedilmesinden ayı bir şey olmayacağına hükmediyoruz. Nitekim Gök-türk ve Uygur metinlerinde hanlara ait ‘Tengri tek Tengri’de bolmuş’ veya ‘Tengri tek kut bolmuş’ unvanları da bu eski inanış ve formüllerin devamıdır.”¹¹⁴ Turan, ayrıca kutlu sayılan “yada taşı”ndan da eserinde

---

¹⁰⁸ A.g.e. ss:41-72

¹⁰⁹ A.g.e. s:183

¹¹⁰ Hikmet TANYU; İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı; Boğaziçi Yay.; (2. Baskı) İstanbul 1986; ss: 74-75

¹¹¹ A.g.e. s:94

¹¹² A.g.e. s:109

¹¹³ Osman TURAN; Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları); Ötüken Yay.; (17. Basım) İstanbul 2008; s: 103

¹¹⁴ A.g.e. ss:60-61

uzunca bahsetmiştir¹¹⁵. Göç destanından bahis açarken de, kut taşını zikretmekte ve kut taşının Uygurların saadetini ve hâkimiyetini sağladığını¹¹⁶ söylemektedir.

Şerafettin Turan'ın "**Türk Kültür Tarihi**" başlığını taşıyan eserinden ise, şu bilgilere ulaşmamız mümkündür: " Mana(kut): her yere yayılmış olan, maddi ve manevi kişilik dışı güç demektir. Dolayısıyla klan içindeki bütün yaratıklarda ve nesnelere görülür, herkeste, her yerde o güç vardır."¹¹⁷

Murat Uraz, "**Türk Mitolojisi**" adlı eserinde, kut hakkında "yalnız insanla atda bulunan eş bir ruhtur"¹¹⁸ bilgisini vermektedir. Eserde, beş kutsal unsurun Türkler tarafından nasıl saygıyla karşılandığından bahseden¹¹⁹ Uraz, ilerleyen bölümlerde kutun "nur ve ışık"¹²⁰ anlamlarından da söz açmaktadır.

Hatice Şirin User, "**Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**" adlı eserinin bir kısmını "Kozmogoni, Din, İnanç" başlığına ayırmış ve bu başlık altında "kut, ıduk" gibi konumuz olan bazı terimlere de yer vermiştir. Kut hakkında "kut, talih; Tanrı lufu"¹²¹ açıklamasını yapan User, bu terimin yazıtlarda geçtiği yerleri de tespit etmiştir.

B.I.2.Makaleler

B.I.2.a. Adında Kut Terimini Taşıyan Makaleler

İsmet Çetin'in Milli Folklor dergisinde yayımlanan "**Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş**" başlıklı makalesinde İslâmiyet'ten önceki iyelere ve bu iyelerden "Kıdır"a değinmiştir. Kıdır da kut iyesi olarak bilinmektedir. Koruyucu ve kutsal ruhlar olarak bilinen Umay'dan, Ayısıtlardan ve yer-su ruhlarından da bahseden Çetin, makalesinde Kutadgu Bilig'teki kut kavramına

---

¹¹⁵ A.g.e. ss:76-80

¹¹⁶ A.g.e. ss:96-97

¹¹⁷ Şerafettin Turan; Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe); Bilgi Yay ; (III. Basım) Ankara 1994; s: 86

¹¹⁸ Murat Uraz; Türk Mitolojisi; Hüsütabat Matbaası; İstanbul 1967; s:67

¹¹⁹ A.g.e. ss:121-143

¹²⁰ A.g.e. ss: 189-190

¹²¹ Hatice Şirin USER; Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi; Kömen Yay.; Konya 2009; s: 302

da yer vermiştir. Çetin'e göre; "Kut kavramı, uğur, devlet, baht, talih, saadet anlamlarına gelmektedir"¹²² demek ve bahsettiği bu ruhların insanlara kut dağıtmakla görevli olduklarını söylemektedir. Bu şahsiyetlerin ortak adının Türk Dünyasında "Kıdır" olarak bilindiğini söyleyen Çetin, İslamiyet'ten sonra bu sözün "Hıdır/Hızır" olarak bilinmeye başladığından bahsetmiştir.

Mehmet Naci Önal, Milli Folklor dergisinde yayınlanan "***Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgelik***" konulu makalesinde Türk kültüründeki Tanrı ve hükümdar ilişkisi üzerinde durmuş, Tanrısal yani kutsal olanın simgesi olan varlık ve değerleri incelemiştir. Ayrıca yazar, Tanrısal simge olan kut'un mitolojik dönemde, destanlarda, halk hikayelerinde, efsanelerde, halk inanmalarındaki yerini de incelemesine dahil etmiştir¹²³.

İlkay Şahin "***Kutlu Bir Oyun***" adlı makalesinde kùltürelere dayanan ritüelleri içindeki sembolik kodların kültürel kimliği dile getirmesinden dolayı kutlu olarak kabul etmekte; kutlu oyun diye nitelendirdiği ritüellerin aynı zamanda hem toplumsal bir gerçeği ifade ettiğini, hem de kültürel değerler ile ilgili anlam kodlarını bünyesinde barındıran bir temsil olarak görmektedir¹²⁴.

B.I.2.b. Adında Kut Terimini Taşımayan Makaleler

Prof. Dr. Abdülkadir İnan, "Makaleler ve İncelemeler-II" olarak yayınlanan, makalelerinin toplandığı eserde yer alan, öncesinde Türk Kültürü dergisinin 98. Sayısında, 1970 yılında yer almış olan, "***Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig***" isimli makalesinde, Yusuf Has Hacib'in eserinde en çok kullandığı kelimelerin arasında kut terimini de saymaktadır. Ona göre; "Kut kelimesi Türk kavimlerinin tarihinde M.Ö. II-I asırlarda Hunların hakanları bu kelimeyi unvanlarında kullanmışlardır (tengri kutı). Bu çok eski kelimeyi muhtelif dinler bile ortadan kaldıramamışlardır. İslâm devrinde bu

¹²² İsmet ÇETİN; "*Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş*"; Milli Folklor Dergisi; C. 7, Y. 14, S. 54; Ankara 2002; ss: 30-35

¹²³ Mehmet Naci ÖNAL; "*Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgelik*"; MF Dergisi, C.11, Y.21, S.84; Ankara 2009; ss:57-73

¹²⁴ İlkay ŞAHİN; "*Kutlu Bir Oyun*"; Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araş. Dergisi Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı; Gazi Üni. Türkiyat Araş. Ve Uygulama Mer. S.5; Ankara Güz 2009; ss: 541-568

kelime-terim *talih, baht, saadet* anlamlarına gelmektedir. İslâmdan önceki mânâsı ve ifade ettiği dinî kült XI. asırdan sonra Müslüman edebiyatında da pek çok yerde kullanılmıştır. Bu terimin en eski mânâsı Ziya Gökalp Beyin tetkikine göre, ruhtur ve Şamanizm kalıntısıdır. Ona göre *kut* bugünkü iptidai kavimlerdeki ‘mana’ denilen münteşir bir kuvvet vardır ki herhangi bir cisme temas ederse ona kudsiyet verir.”¹²⁵

Ayrıca İnan; aynı eserine alınan ve 1961’de de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan **“Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercemeleri”** başlıklı makalesinde de, Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük gibi dinlerin kabul edilişinden, daha sonra da İslâmiyete geçişten söz etmektedir. Bu bahis konularının arasında Göktürk yazıtlarından söz açarken de, bu yazıtlarda “kutlu ruhlardan Umay ilahesi ve din terimlerinden yalnız ‘kut’ zikredilmektedir”, demektedir¹²⁶.

Kürşat Öncül, **“Masallardaki Devlet Kuşu Motifi”** başlıklı makalesinde devlet kuşu olarak bilinen kuşun eski Umay, Zümrüdü Anka, Huma olarak bilinen kutlu kuş ile eş olduğunu söylemekte ve bu kutlu kuşun özelliğinin, konduğu kişiyi yöneticilik konumuna getirmesi olduğunu vurgulamakta, masallarımızda yer alan bu konudaki motifleri incelemesine dahil etmektedir¹²⁷.

Dr. Köksal Şahin, 2005 yılında Türk İdare Dergisi’nde yayınlanmış olan **“Eski Türklerde Merkezi İdare”** başlıklı makalesinde; Türklerin cihan hakimiyeti düşüncesinden ve de hanların da mensubu olduğu kutlu bir sülalenin var olduğuna olan inançtan bahsetmektedir. Türklerde hükümetin, ordunun, yargının, devlet meclisinin nasıl yönetildiği hakkında bilgiler veren Şahin, asıl merkezin ordu olduğunu ve bu ordunun da ancak kutlu hükümdar sayesinde başarılı olabileceği inancının var olduğunu belirtmektedir¹²⁸.

---

¹²⁵ Abdülkadir İNAN; “Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig”; Makaleler ve İncelemeler-II; TTK Yay.; Ankara 1998; ss:39-52

¹²⁶ A.g.e. “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercemeleri”; ss:156-161

¹²⁷ Kürşat ÖNCÜL; “Masallardaki Devlet Kuşu Motifi”; MF Dergisi, C.11, Y.21, S.84; Ankara 2009; ss:175-182

¹²⁸ Köksal ŞAHİN; “Eski Türklerde Merkezi İdare”; Türk İdare Dergisi; S. 448; Ankara 2005; ss:149-165

B.I.3. Bildiriler

Mahmut Arslan'ın Fırat Üniversitesi'nde düzenlenen Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu'nda sunduğu **“Eski Türk Devlet Anlayışı ve ‘Çifte Hükümdarlık’ Meselesi”** başlıklı bildiride, Asya Hunlarında “gök” sözünün aynı zamanda “Tanrı” anlamına da geldiği ve eski Türklerin tanrısal egemenlik anlayışının temelinde, dönemin hakanlarında bulunduğu inanılan kut'a dayandığı, sonuçta da tek tanrılı inancın oluştuğu bilgileri yer almaktadır. Eski Türklere göre, Göktürklerin bir hakanlık kurması, Gök Tanrı'nın isteği ile olmuş, hakan, Türklere Gök-Tanrı tarafından gönderilmiştir. Uygur hakanları da Göktürkler gibi kutlarını Tanrı'ya bağlamak istemiş ve kendilerinden “Gök (yada Gün) ve ay Tanrı'da kut bulmuş” şeklinde söz ettiğini görmemiz mümkündür. Arslan, egemenlik meşruluğunun, eskiden beri devam edegelen düzenin kutsallığına bağlamaktadır¹²⁹.

Gülruza Cumakunova'nın **“Manas Destanındaki İnançlar”** başlıklı bildirisinde Manas'ın ailesinin çocuk sahibi olmak için kutlu yerleri ziyaret etmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca yazar, Manas'ın kutsal ağırlığı olan tek isim olduğunu söylemekte ve yakın zamanlara kadar çocukların bu ismin ağırlığını taşıyamayacakları düşüncesiyle ismin konulmadığını anlatmaktadır. Yine Cakıp'ın seçtiği kurbanlar, kutlu görülen hayvanlar olarak karşımıza çıkar. Bunlar “ay tırnaklıdan bir, ay boynuzludan bir, ayrı hörgüçlüden bir, aksarı başlıdan bir hayvan” şeklinde verilmekle birlikte Cumakunova bu durumu ayın kutlu olmasına bağlamaktadır¹³⁰.

Cahit Öztelli **“Eski İnançların Bugünkü İzleri”** başlıklı bildirisinde, eski Türklerin bazı hayvanları kutlu saydıklarından ve bu hayvanların kutlu görülmesi inancının günümüze kadar geldiğinden bahsetmekte, bu hayvanlardan kurt, geyik ve yılan ile ilgili inanışlar hakkında geçmişten ve günümüzden örnekler sunmaktadır¹³¹.

¹²⁹ Mahmut ARSLAN; “Eski Türk Devlet Anlayışı ve ‘Çifte Hükümdarlık’ Meselesi”; Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu; Fırat Üni.; Elazığ 1990; ss:223-242

¹³⁰ Gülruza CUMAKUNOVA; “Manas Destanındaki İnançlar”; 1995 Hoşgörü- Manas- Abay Yılı VII. Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri; Hoca Ahmet Yesevi Vakfı:5; İstanbul 1996; ss:49-52

¹³¹ Cahit ÖZTELLİ; “Eski İnançların Bugünkü İzleri”;I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri; C.IV Gelenek-Görenek ve İnançlar; Kültür Bakanlığı Araş. Dairesi Yay: 21; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6; Ankara 1976; ss:241-247

Ali Öztürk, “Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Kudsîyet Kavramı ve Kutsal Tıp” konulu bildirisinde; kut’un Tanrı gücünün yansımasından başka bir şey olmadığını, toplum hayatındaki olaylara ve kişilere de bu anlayışın yansıdığını ve olayların ya da kişilerin bu durumdan dolayı kutlu görüldüğünü söylemekte; Fırat çevresindeki sosyal hayat içinde kudsîyet kazanmış kişi ve olaylardan bahsetmektedir¹³².

Hikmet Tanyu’nun “Türklerde Ateş İle İlgili İnançlar” başlıklı bildirisinde ise, tarih boyunca ateş inanışlarından bahsedilmiş, ateşin neden Türklerce kutlu görüldüğü açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türklerin dışında eski Mısırda, Çin’de, Yunan’da vs. da ateşin kutlu görüldüğünü söyleyen Tanyu, daha sonra ateş ve ocak kültürünü bir arada değerlendirmeyi uygun bulmuştur¹³³.

Kâzım Yedekçioğlu “Kayseri Folklorunda Ateş Kültü” konulu bildirisinde, kutlu öğeleri saymakta ve bu öğelerin eski Türklerdeki önemini vurgulamaktadır. Ateşin de kutlu öğelerden biri olduğundan dolayı onunla ilgili günümüze kadar gelen inanışların, inançların, pratiklerin olduğunu söyleyen Yedekçioğlu, Kayseri folklorundaki ateş kültürünü incelemiştir¹³⁴.

B.I.4. Ansiklopediler

“Türk Dünyası El Kitabı”ndaki “Türk Destanları”¹³⁵ maddesini kaleme alan Abdülkadir İnan, eski destanlarda muhafaza edilen unsurlar arasında “bozkurt, ıfık, kutlu ağaç, yada taşı”nı da saymaktadır. İbrahim Kafesoğlu’nun yazdığı “Kültür ve Teşkilat”¹³⁶ maddesinin, Hükümranlık başlığı altında ise, han unvanlarından birinin “Tanrı’da Kut Bulmuş” (Göğün oğlu) olduğundan, kut’un hanlara sonsuz bir hakimiyet getirdiğinden söz edilmektedir.

¹³² Ali ÖZTÜRK; “Fırat Havzası Anonim Halk Edebiyatında Kudsîyet Kavramı ve Kutsal Tıp”; Fırat Üni. Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (24-27 Ekim 1985; Fırat Havzası Araş. Mer. Yay.; Elazığ 1992; ss:303-316

¹³³ Hikmet TANYU; “Türklerde Ateş İle İlgili İnançlar”; I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri; C.IV Gelenek-Görenek ve İnançlar; Kültür Bakanlığı Araş. Dairesi Yay: 21; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6; Ankara 1976; ss:283-305

¹³⁴ Kâzım YEDEKÇİOĞLU; “Kayseri Folklorunda Ateş Kültü”; Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler); Erciyes Üni. Yay: 14; Kayseri 1991; ss:105-117

¹³⁵ Türk Dünyası El Kitabı “Türk Destanları” mad.; Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 45, Seri:I, Sayı: A5; Ankara 1976; ss: 377-389

¹³⁶ A.g.e “Kültür ve Teşkilat” mad., ss:752-790

“**Genel Türk Tarihi**”nin 2. Cildinde, “*Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı*” başlıklı maddede Prof. Dr. Salim Koca şunları söylemektedir: “Tanrı ‘kut’ bağışı ile Türk kağanını ‘hükmetme ve hükümdarlık güç ve yetkisi’, yani ‘siyasi iktidar’ sahibi kılıyordu... Bugünkü ifadeyle söylemek gerekirse, ‘kut’ sahibi olan Türk kağanı Orta Asya’da Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan bütün toplulukları bir bayrak altında, yani bir devlet çatısı altında topluyordu.”¹³⁷ Ayrıca, “ilahi bağış olan ‘kut’(siyasi iktidar), hanedan üyeleri arasında birinden diğerine kan yoluyla geçmekteydi”¹³⁸ bilgisini de vermekte ve Türk hükümdarlarının kutu Tanrı’dan aldıklarını, bu ilahi bağış yoluyla hükümdarlara verilen iktidarın yukarıdan aşağıya doğru inmekte ve yer yüzünde ikiye (sağ-sol) ayrılarak, doğu ve batı ekseninde ilerlemekte olduğu¹³⁹ bilgisini de eklemektedir.

“**Türk Ansiklopedisi**”nde Abdulkadir İnan’ın kaleme aldığı kut maddesi, şamanizme ait eski bir terim olarak yer almaktadır. Çin yıllıklarında Türk hakanlarının unvanları olarak karşımıza çıktığı belirtilen kut’un, asıl anlamı ile bütün Türk lehçelerinde korunduğundan bahsedilmektedir. Orhun Abideleri’nde, Kutadgu Bilig’de bu şekli ile geçen kut sözünün; Türkçe sözlükte artık uğur, saadet, müjde anlamları ile geçtiği ifade edilmektedir. Ayrıca kut hakkında Kırgızlara ait bir inanış sunulmaktadır. bu inanışa göre kut “koyu kırmızı renkli bir parçadır ki çadırın tepesinden inerek ateş elinde yakılan yere düşer. Onu alan adamın elinde bu parça mutluluk, devlet getiren kut olur.”¹⁴⁰

Yeni Türkiye Yayınlarının hazırladığı “**Türkler**” Ansiklopedisinde ise Türklerin geçmişinden bugününe çeşitli yönleri ile ilgili makaleler, bilgiler yer almaktadır. Nitekim, üçüncü cilt eski Türklerin yaşam tarzlarına, ekonomisine, inanışlarına vs. ayrılmıştır. Bu ciltte kut inancı ile ilgili bilgiler içeren Harun Güngör’ün kaleme aldığı “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, İbrahim Kafesoğlu’nun yazdığı “Eski Türk Dini”, Ahmet Doğan’ın yazdığı “İslamiyet’ten önceki Türk İnancına Dair”, Ahsen Turan’a ait “Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı”, Yıldız Kocasavaş’ın kaleminden çıkan “Gök Tanrı

¹³⁷ Genel Türk Tarihi, “*Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı*” mad. (Haz. Prof. Dr. Saim KOCA); Yeni Türkiye Yay. ; C.2; Ankara 2002; s:317

¹³⁸ A.g.e. s:318

¹³⁹ A.g.e. s:327

¹⁴⁰ Türk Ansiklopedisi; Kut Mad., (Haz. Abdulkadir İnan); MEB Yay, C.XXII, Ankara 1975; s:387

İnancı”, Nazım Paşayev ve Valide Paşayeva’nın birlikte oluşturdukları “Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri” ve Abdulkadir İnan’ın “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları” gibi bir çok makale yer almakta; dolayısı ile eski Türklerin din anlayışı, Şamanizm kalıntıları ve Gök Tanrı ile kut inanışlarının Türklerde nasıl yaşadığı konusunda çeşitli bilgiler sunulmaktadır¹⁴¹.

T.C. Diyanet Vakfı’nın hazırlamış olduğu “**İslam Ansiklopedisi**”nde kut başlığı ile bir madde bulunmamaktadır. Bunun yerine Kürşat Demirci’nin hazırladığı “kutsiyet” başlığı altında kut ile ilişkili açıklamalara yer verilmiştir. Bu maddeye göre kut, kutsiyet “Tabiat üstü bir güçte ve onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğu inanılan aşkın nitelik anlamında terim”dir. Kutsal, çiğnenmemesi gereken bir olgudur yani tabudur. O çiğnenemez, yok edilemez, onunla temas edilmesi gerektiğinde tabu oluşundan kaynaklı özel ritüellere başvurulmalıdır¹⁴².

Dergah Yayınları tarafından belli bir kurula hazırlatılan “**Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**”nde kut, en eski Türk şamanizmine ait bir terim olarak açıklanmaktadır. Çin yıllıklarındaki Türk hakan unvanlarında kut’un bulunduğunu ifade eden bu madde, hemen her dilde kudsiyete yakın bir anlam içeren kut’un farklı şekilleri ile karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca, eski devirlerde kut’un yardımcı bir ruh gibi algılandığı, Oğuzların “uğur” sözünün eş anlamda kullanılageldiği de bu maddede vurgulananlar arasındadır¹⁴³.

Milliyet Yayınları tarafından hazırlanan “**Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**”nde kut; “uğur, baht, mutluluk” olarak açıklanmaktadır¹⁴⁴. Yine Milliyet Yayınları’nın hazırladığı “**Ansiklopedik Sözlük (Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi)**”nde kut, “uğur, ikbal, baht, saadet, mut” ve “yaşamak için yenen şey, rızık, gıda” olarak geçmektedir¹⁴⁵.

¹⁴¹ Türkler; Yeni Türkiye Yay.; Ankara 2002; C.3.; ss:261-468

¹⁴² İslam Ansiklopedisi; Kutsiyet Mad. (Haz. Kürşat Demirci); C.26; Ankara 2002; T.C. Diyanet Vakfı Yay.; ss: 493-494

¹⁴³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; C.6; Dergah Yay.; İstanbul 1986; s:15

¹⁴⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.14; Milliyet Yay.; İstanbul 1986; s:7214

¹⁴⁵ Ansiklopedik Sözlük (Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi); Milliyet Yay.; İstanbul 1967; C.2. ;s:1225

B.I.5. Sözlükler

Orhan Acıpayamlı, “**Halkbilim Terimleri Sözlüğü**”nün “*kutgüç*” maddesinde şunları söylemektedir: “[es.t. mana]: İlkelerin bütün evrene yayıldığında ve yeryüzünde canlı, cansız ne varsa tümünün içinde bulunduğu inandıkları kişisel olmayan görünmez doğaüstü güç. (İlkel inancına göre bu evrensel güç, az ya da çok oluşu bakımından, içinde bulunduğu canlı, cansız nesnenin olumsuz ya da olumlu sonuç almasına neden olmaktadır.)”¹⁴⁶

İlhan Ayverdi’nin hazırladığı “**Misalli Büyük Türkçe Sözlük**”te kut iki madde halinde incelenmiştir. Bu maddelerden birincisinde kut “1. Uğur, baht, talih.2. Mutluluk, saadet. 3. İlahi feyiz, ilahi tecelli, ilahi lütuf” şeklinde açıklanmakta; ikincisinde ise “yaşamak için gerekli yiyecek, rızık” olarak belirtilmektedir¹⁴⁷.

Mehmet Doğan tarafından hazırlanan “**Büyük Türkçe Sözlük**”te kut “1. Uğur, baht, talih, saadet. 2. Hayır, bereket. 3. Kudsiyet, mübareklik” olarak açıklanmaktadır¹⁴⁸.

Esat Korkmaz tarafından hazırlanan “**Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Sözlüğü**”nde kut; “a.1) Can yada ruh. 2) Altay tasarımlarında, ruhu/ canı oluşturan öğeler arasında belirleyici durumda bulunan ve ruhun/ canın gıdası olarak algılanan, ateş ya da kora benzeyen yaşam gücü.” şeklinde geçmektedir. Ayrıca sözlükte; “Kutsal Dağ a.1) Altay tasarımlarında, yer Yüzü’nün merkezinde yer aldığı inanılan ve dünyanın eksenini oluşturduğu kabul edilen, hem yere hem de göğe ibadet yeri olarak kullanılan, adaklar adanan, kurbanlar sunulan temel yükselti. 2) Ölümünden sonra yükselen ruhların makamı.” Ve “Kutsal ışık a. Gök Tanrı’nın görüşüne taşınan biçimi olduğuna inanılan ve tanrısal sperma olarak algılanan, doğayı dölleyen yaratma gücü.” şeklinde kut içeren maddeler de bulunmaktadır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Orhan ACIPAYAMLI; Halkbilim Terimleri Sözlüğü; TDK Yay.; Ankara 1978

¹⁴⁷ İlhan AYVERDİ; Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2; Kubbealtı Neşriyatı; İstanbul 2005; s:1808

¹⁴⁸ Mehmet DOĞAN; Büyük Türkçe Sözlük; Pınar Yay.; İstanbul 2008; s:1033

¹⁴⁹ Esat KORKMAZ; Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü; Anahtar Yay.; İstanbul 2008; s:105

Nerin Yayın, “**Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II**”de kut maddesine yer vermektedir. Bu maddede kut terim ve kavramlarından bahseden Yayın, kut kavramının on farklı şeklini göstermiş ve kut’un Kırgız destanlarında hangi anlamları ile karşımıza çıktığını belirterek bu anlamlar ile ilgili örnekler sunmuştur¹⁵⁰.

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan “**Tarama Sözlüğü**”nde kut; “uğur, talih, saadet, baht” anlamıyla verilmektedir. Ayrıca sözlükte “kutlu”, “kutsuz”, “kutlu etmek”, “kutlu eylemek”, “kutlu kuş”, “kutlulamak”, “kutluluk” şeklinde kut ile ilişkili maddeler de yer almaktadır¹⁵¹.

Yine Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı “**Türkçe Sözlük**”te kut, “mutluluk” anlamı ile verilmektedir. Ayrıca “kutlu” maddesi “uğur getirdiğine inanılan, uğurlu, ongun, mübarek”; “kutsal” ise daha ziyade mukaddes anlamı ile verilmiştir¹⁵².

Milliyet Yayınları’nın hazırladığı “**Axis 2000, Ansiklopedik Sözlük**”te kut “uğur, baht, mutluluk” anlamlarda açıklanmakta iken, “kutlamak”, “kutlulamak” gibi kut ile ilişkili maddelere de yer verilmiştir¹⁵³.

B.I.6. Tezler

B.I.6.a. Yüksek Lisans Tezleri

Cemal Eroğlu’nun 1996 yılında hazırladığı “**Türk Sosyo-Kültürel Yapısı İçinde Manas Destanı**” başlıklı yüksek lisans tezi, genelden özele bir gidiş arz ederek, kültür tanımından başlayıp Manas destanında görülen sosyo-kültürel yapı ile sonlandırılmış bir çalışmadır. Türklerde töre ve din kavramlarına da çalışmasında yer veren Eroğlu, “Tek Tanrı Anlayışı ve Şamanizm – İslâmiyet İlişkisi” başlığı altında, Türklerin eski inançlarında tek Tanrı’nın hakim olduğundan ve bu her şeyi yaratan

¹⁵⁰ Nerin YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II “Kut Mad.”; ,Basılmamış Proje; ss: 299-300

¹⁵¹ Tarama Sözlüğü-IV; TDK Yay: 212/4; Ankara 1969; ss:2754-2760

¹⁵² Türkçe Sözlük; TDK Yay. Ankara, 2005, s: 1271

¹⁵³ Axis 2000, Ansiklopedik Sözlük; C.4; Doğan Kitapçılık; İstanbul 2000; s:1998

Tanrı'nın dilediğinde kişiden (ya da nesneden) kut'u, şansı, talihi alabileceğinden de bahsetmektedir¹⁵⁴.

Pınar Dönmez'in **“Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi”**¹⁵⁵ başlıklı yüksek lisans tezi, konumuz ile ilişkili olan bir bibliyografya niteliğindedir. Tezine, mitoloji ve mit kavramlarının tanımı ve sınıflandırılması ile başlayan Dönmez; Türk mitolojisi üzerine Türkiye’de yapılmış çalışmaların tarihçesini verdikten sonra, Türk mitolojisi üzerine Türkiye’de yapılmış olan çalışmaların bibliyografyasını vermiş ve tezini bu eserlerin analizleri ile sonuçlandırmıştır. Eser analizlerinde, tezimizde sıklıkla yer vereceğimiz Abdulkadir İnan'ın “Tarihte ve Bugün Şamanizm” adlı eseri, Murat Uraz'ın “Türk Mitolojisi” isimli eseri gibi bir çok eseri analiz eden Dönmez, bize bu kaynakların içeriği hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

2005 yılında Yavuz Altunöz tarafından hazırlanan **“Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l- Mülk’ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı”** başlıklı yüksek lisans tezinde, Kutadgu Bilig’teki kut teriminin yerinden¹⁵⁶ bahis açtıktan sonra; Ural-Altay dağları ile Ötüken’in Türkler tarafından kutlu kabul edildiğinden ve bu yerlerin onların ana yerleşim bölgesi olduğundan¹⁵⁷ bahsetmektedir. Türklerdeki hakimiyet anlayışının, hanlara gök Tanrı tarafından verilen “kut”a dayandığını¹⁵⁸ ifade eden Altunöz, Orhun abidelerindeki “ıduk yiru subı” sözlerinin yer-suyu ve aynı zamanda kutlu görülen vatani temsil ettiğinden¹⁵⁹ de bahsetmektedir.

Bumairimu Abudukelimi'nin **“Uygur Türklerinin Dinî İnanışları”** başlıklı yüksek lisans tezi, geleneksel Türk din inanışlarından, Uygurların bugünkü halk inanışlarına ve hatta siyasi, sosyal, ekonomik durumlarına kadar geniş bir çerçevede ele

---

¹⁵⁴ Cemal EROĞLU; Türk Sosyo-Kültürel Yapısı İçinde Manas Destanı; Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens., YLT.; Sakarya 1996; ss: 34-38

¹⁵⁵ Pınar DÖNMEZ; Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi A.B.D., YLT, İzmir 2001

¹⁵⁶ Yavuz ALTUNÖZ; Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l- Mülk’ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı; Fırat Üni. Sos. Bil. Ens. İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D. İslam Tarihi Bilim Dalı YLT.; Elazığ 2005; ss: 15-18

¹⁵⁷ A.g.t. ss: 37-38

¹⁵⁸ A.g.t. ss: 42-43

¹⁵⁹ A.g.t. s:47

alınmıştır. Tezin birinci bölümü, Türklerin geleneksel inanışlarına ayrıldığı gibi, Türklerce totem kabul edilenlerden kutlu sayılanlara, şaman inanışlarından ölüm ile ilgili inanışlarına kadar geniş bir çerçeveye ayrılmıştır. Bu bölümde, tezimiz ile ilişkili olarak, Türklerin dağ, su, yer-su, ağaç gibi inanışlarını bulabilmemiz mümkün olmuştur¹⁶⁰.

Prof. Dr. İlhami Durmuş'un danışmanlığında, Orhan Doğan'ın 2006 yılında hazırladığı "**Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At**" başlıklı yüksek lisans tezinde, kutlu sayılan hayvanlardan "at" ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Örneğin, İslam kültüründeki "Burak"tan söz açan Doğan, bu atın daha sonra Hz. Ali'nin katırı olarak bilindiğinden ve Hızır'ın boz atı, Köroğlu'nun kır atı gibi ölümsüzlük sembolü olduğundan bahsetmiştir¹⁶¹. Ayrıca, bozkır kavimlerinin geleneklerinden olan kurganlara at gömme işleminden de söz etmektedir¹⁶². Bunun haricinde, Doğan, şu bilgiye de yer verir: "Atın Göktürklerce de kutsal kabul edilmesinin sebeplerinden biri onun Tanrı'nın yarattığı varlıkların içinde, insandan sonra, en güzel varlık olması inancına dayanır. Türk mitolojisinde atın önemli bir yeri vardır. Mitolojik verilerin büyük bölümü destanlarda yer alır."¹⁶³

Tayfur Kozan, "**Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hakimiyeti**" başlıklı yüksek lisans tezinde, Türk cihan hakimiyeti düşüncesinin Tanrı tarafından verilmiş olduğu kabul edilen kuta dayandığını geniş bir şekilde incelemiştir¹⁶⁴. Osman Turan'a dayanarak ifade ettiği düşüncelerinde, sadece eski Türk hakanlarının değil, İslâm'a bağlı Türk yöneticilerin de (Osmanlı sultanları vb.) bu mefkûreye bağlı olduklarını söylemektedir¹⁶⁵.

Abdulkadir Sipahi, "**Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar**" başlıklı yüksek lisans tezinde, "büyücüler ilim, fen, edebiyat, felsefe ve

---

¹⁶⁰ Bumairimu ABUDUKELİMİ; Uygur Türklerinin Dinî İnanışları; Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) A.B.D., YLT.; Ankara 2006; ss: 22- 35

¹⁶¹ Orhan DOĞAN; Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At; Gazi Üni. Sos. Bil. Ens. Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı YLT.; Ankara 2006; s: 21

¹⁶² A.g.t. s:55

¹⁶³ A.g.t. s: 116

¹⁶⁴ Tayfur KOZAN; Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Hakimiyet Düşüncesi; Marmara Üni. Sos. Bil. Ens. İlahiyat A.B.D. Din Sosyolojisi Bilim Dalı, YLT.; İstanbul 2006

¹⁶⁵ A.g.t. s: 88

dinlerin kutsallarından faydalanmayı gayet iyi bilen kimselerdir”¹⁶⁶ demektedir. Örnekleri arasında, bir çeşit yağmur ve kar yağdırma büyüsü olan “yada taşı”na da değinmektedir. Bu konuda şu bilgileri de vermektedir: “Bu nesne yada taşı diye de isimlendirilen bir çeşit taştır. Türklerin çeşitli fonksiyonlar yüklemek suretiyle inançlarının arasına kattığı varlıklar arasında yer almaktadır. Türkler arasında uzun asırlar olağanüstü nitelikleriyle varlığını sürdürmüştür. Türkler savaşlarda hasımlarını korkutmak amacıyla büyücülere başvururlardı. Büyücüler de yada taşının olağanüstü gücü ile gökyüzüne alevler gönderir, ateşten çeşitli sekilerde bulutlar ve rüzgar oluşur ve gökyüzünü kaplardı.”¹⁶⁷

Ercan Dalkılıç tarafından, 2007 yılında hazırlanan “**Hikmet Tanyu’da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**” başlıklı yüksek lisans tezinde, “Dinlerde ve Türk Dininde Gök”, “Gök Tanrı İnancının Dinî Tipolojisi”, “Gök Tanrı Bağlamında Tek Tanrı” başlıkları altında üç bölümde, Gök Tanrı inancını incelemiştir. Hunlarda gök unsurunun en yüce unsur olarak görüldüğünden ve hanlarının gökten kut almış olarak bilindiğinden¹⁶⁸ bahseden Dalkılıç; “Gök Tanrı, yere ve göklere hâkimdir. Güneş, Ay ve yıldızlar Tanrı değil, sadece kutsalı gösteren göstergelerdir”¹⁶⁹ demektedir. Kutun Gök Tanrı tarafından verildiğine inanan Türk toplumlarındaki töreye de bakmak gerektiğini hatırlatan Dalkılıç, Kur’an’dan ve bazı Kur’an yorumcularından örnekler sunarak, kut’u “Allah’ın boyası” olarak tanımlamaktadır¹⁷⁰.

B.II. TÜRKİYE DIŞINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

B.II.1. Kitaplar

Prof. Dr. W. Eberhard “**Çin’in Şimal Komşuları**” başlıklı eserinde, “Gu-tu-lu” sözünün “kutlu” manasına geldiğini ve “Tarkan” unvanına tekabül ettiğini¹⁷¹ ifade

¹⁶⁶ Abdulkadir SİPAHİ; Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar; Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Dinler Tarihi Bilim Dalı YLT.; Ankara 2006; s: VII

¹⁶⁷ A.g.t. s: 28

¹⁶⁸ Ercan DALKILIÇ; Hikmet Tanyu’da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme; Erciyes Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Dinler Tarihi Bilim Dalı YLT.; Kayseri 2007; s:14

¹⁶⁹ A.g.t. s:25

¹⁷⁰ A.g.t. s:45

¹⁷¹ William G. EBERHARD; Çin’in Şimal Komşuları; Tü. Çev: Nimet UluğTuğ; TTK Yay. VII. Seri- No.9; Ankara 1942; s:70

etmektedir. Ayrıca Eberhard, Türklerden bahsederken, kurtun ve Ötüken dağının Türklerce kutlu sayıldığından¹⁷² söz etmektedir.

Ebulgazi Bahadır Han, “**Şecere-i Terâkime**”sinde, Yafes’in Nuh’un oğlu olduğunu ve Türk’ün de Yafes’in oğlu olduğunu, kutlu kaya(yada taşı)nın da bunların elinde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca, “İdügi Bey”den “Ak Mangıtlı Kutlu kayalının oğlu”¹⁷³ olarak bahsetmektedir.

Mircae Eliade, “**Şamanizm**” konulu eserinde şamanlığın ne olduğunu ve şamanizmi açıklamaya çalışmıştır. Dünyanın merkezinden bahsederken Eliade, bu merkez kavramının gökten gelen kut ile ilişkili olduğunu, Türklerin göğü bir çadır gibi düşündüklerini ve yıldızların Tanrı’nın bu çadırı açıp aşağı bakması şeklinde tasavvur edildiğini belirtir ve Demirkazık’ın bu çadırın simgesi olduğunu vurgular. Ayrıca eserinde kutlu dağ, ağaç, su da sözü geçen konular arasındadır¹⁷⁴.

Ayrıca Eliade, “**Dinler Tarihine Giriş**” isimli eserinde kutsalın morfolojisini vermekte, gök ile ilgili semboller ve ayinlere değinmekte, ay ve güneş tasavvurları ile taş ve su simgeçiliğinden de söz etmektedir. Kut teriminin mana anlamından sıkça bahseden Eliade, bu terimin farklı toplumlardaki kullanım şekillerine de eserinde yer vermektedir¹⁷⁵.

Yazar, “**Mitlerin Özellikleri**” isimli kitabında dokuz bölüm halinde mitlerin dünyadaki önemini ve özelliklerini incelemiştir. Yaratılıştan bahsederken Eliade “Kozmogoni her türlü “yapma eylemi”nin örnek oluşturacak eylemdir. Çünkü kozmos, hem her yaratıcı durumun hem de her yaratılış ideal ana örneğidir. __ ve yine Kozmos tanrısal bir yapıttır; doğrudan doğruya kendi yapısı içinde kutsallaşmıştır”¹⁷⁶ demektedir. Ayrıca tahta çıkma ve çıkarma ile ilgili incelemeleri sırasında “Böylece Yer’in göbeğine __ yani Dünya’nın Merkezi olan Tahta yerleşmiştir ve bir ucu Gök’e

---

¹⁷² A.g.e. ss: 87-88

¹⁷³ Ebulgazi Bahadır Han; Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü); Haz. Zuhâl Kargı Ölmez; Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3 Simurg Yay.; Ankara 1996; s:137

¹⁷⁴ Mircae ELİADE; Şamanizm; (Çev. İsmet Birkan); İmge Kitabevi; İstanbul 2006

¹⁷⁵ Mircae ELİADE; Dinler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan); Kabalcı Yay:193, Antropoloji, Erkeoloji, Mitoloji Dizisi:17; İstanbul 2003

¹⁷⁶ Mircae ELİADE; Mitlerin Özellikleri;(Çev. Sema Rifat); Simavi Yay. Deneme-İnceleme Dizisi: 13; İstanbul 1992; s:34

değen kozmik eksenini temsil eder. Kutsal sıvıyı serpme olgusunun, Yer’i verimli kılmak için Gök’ten dünyanın eksenini-yani Kral- boyunca inen Sularla bir ilgisi vardır”¹⁷⁷ demektedir ve yer ile göğün kutsallığına değinmektedir.

Von Gabain’in “**Eski Türkçe’nin Grameri**” isimli eserinde ise kut, “saadet, rahmet, azamet, ruh” olarak verilmektedir. Kut fiilinden türeyen “kutad-“ fiili ise “mesut olmak, mesut etmek” karşılığı ile sunulmaktadır¹⁷⁸.

Reşit Rahmeti Arat’ın düzenlediği, Yusuf Has Hacıp tarafından 11. Yy.da kaleme alınmış, Türklerin büyük eserlerinden “**Kutadgu Bilig**”in indeksinde kut, “mutluluk, devlet” anlamı ile yer almakta, ayrıca kutadmak fiili “kutlu olmak, saadetli olmak,devletli olmak” şeklinde açıklanmaktadır¹⁷⁹. Metinde ise kut:

tapugka kelip kut kapugda turur

kapugda turuglı tapugda turur (100. Beyit)

yayıg ermez erse bu devlet özi

ne edgü neng erdi bu kut ay özi(695. beyit)

bor içmez kerek beg fesad kılmasa

bu iki kılıktın kaçır kut basa (2091. beyit)

gibi örneklerle karşımıza çıkmaktadır.

“**Büyü, Bilim ve Din**” başlıklı eserinde Malinowski, kutun “mana” olduğundan bahsetmektedir. “Mana”nın yalnızca gelenekle özdeşleştirilmiş bir biçimde etkili

---

¹⁷⁷ M. ELİADE; a.g.e. s:43

¹⁷⁸ A. Von GABAİN ; Eski Türkçenin Grameri; (Çev. Mehmet Akalın) Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 532 ; 5. baskı ;Ankara, 2007

¹⁷⁹ Reşit Rahmeti ARAT, Kutadgu Bilig III İndeks ; (Neşre Haz. :Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay. : 47,Seri IV- S : A 12 ; İstanbul 1979; s:293

olacağından, insanın gücü ve yeteneği üzerindeki etkisinin belirli olduğundan söz eden Malinowski, bu doğüstü gücün bütün nesnelere mal edildiğini de vurgulamaktadır¹⁸⁰.

Jean Paul Roux, “**Altay Türklerinde Ölüm**” başlıklı kitabında, kutun en sık rastlanılan anlamının mutluluk olduğunu, Kutadgu Bilig’de de olan ikinci anlamının ululuk olduğunu ve bu sözün Türkçede ruh anlamına geldiğini belirtmektedir. Kut, ruh, güç ve ögedir (ağaç kutlug, ot kutlug vb.). Roux, Vambery’nin mutluluk anlamına selamet anlamını da eklemek gerektiği düşüncesine de, bu kısımda yer verir. Roux, eserinde bunlara benzer daha birçok anlamdan etraflıca bahsetmektedir¹⁸¹. Ayrıca, ruh sınıflandırmalarında kut için şunu söyler: “Ruh- yaşamsal güç, uzun yaşam desteği, Allah’tan gelir”¹⁸².

J.P. Roux’un “**Orta Asya Tarih ve Uygarlık**” isimli kitabında, kut tanımı hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “Yaşayan her şeyin – madenler de dahil olmak üzere, çünkü her şey yaşar- bir ruhu vardır. Bu ruh, insanın ruhu gibi hayvan biçimli, genellikle kuş biçimlidir ve değişik öğelerden oluşur; bunlar arasında tanrısal bir güç, yani İran’da kvaranah, Türklerde kut, Tibet’te byen adını alan ateş ya da kora benzeyen yaşam gücü yer alır¹⁸³”. Ayrıca, Roux, “hanedan üyelerinin, bir şamanın ya da bir hayvanın, özellikle de kutsalsa, kanını dökmek uygun değildir”¹⁸⁴ bilgisini de sunmaktadır.

Roux, “**Türklerin Tarihi (Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 yıl)**” ismini verdiği kitabında, “Kutluk, ‘kutlu, yani Tanrı’nın rahmeti, desteği üzerine olan’ demektir.”¹⁸⁵ Şeklinde, İltiş Kağan’ın da lakabı olan bu sözün açıklamasını yapar. Türklerin kutlu saydıkları hayvanlardan ve totemlerden de bahseden Roux, yönetici olan aile hakkında

---

¹⁸⁰ Bronislaw MALINOWSKI; Büyü, Bilim ve Din; Kabalcı Yay:5, Bilim Kitapları:2; İstanbul 1990; ss: 66-67

¹⁸¹ Jean Paul ROUX; Altay Türklerinde Ölüm (Çev: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay.; İstanbul 1999, ss:34-42

¹⁸² A.g.e. s:144

¹⁸³ Jean Paul ROUX; Orta Asya Tarih ve Uygarlık (Çev:Lale Arslan); Kabalcı Yay.; İstanbul 2001; s:62

¹⁸⁴ A.g.e. s:450

¹⁸⁵ Jean Paul ROUX; Türklerin Tarihi (Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl); (Çev: Prof. Dr. Aykut KAZancıgil, Lale Arslan); Kabalcı Yay: 291, İnceleme Dizisi: 50; İstanbul 2008 (V. Basım); s: 104

şunları söyler: “İmparatorluk çifti ‘Gök’e benzer’, ‘Gök’ten gelmiş’ ve ‘Gök tarafından seçilmiştir’. Gökten kutu’nu, destek ve ruhunu almıştır.”¹⁸⁶

Lıu Mau-Tsai, “**Doğu Türkleri**” başlıklı eserinde, Tu-küe’ler olarak belirttiği Türklerin de, Çinliler gibi göğü kutsal tanıdıklarından, hükümdarlarının gök tarafından gönderildiğine inandıklarından, kağanların ancak ipek bir urganla öldürülebileceğinden, kanı kutsal sayıldığından akıtılamayacağından¹⁸⁷ bahsetmektedir.

B.II.2. Ansiklopediler

Manas Ansiklopedisi’nin birinci cildinde kut adında bir maddeye rastlanmamıştır. Ancak “kutan” ve “kutman” terimleri açıklamalı olarak verilmiş; “kutan”ın mitik bir kahraman olduğu, kulağının demirden olduğu bu nedenle “kulagi temir kutan alp” adıyla da anıldığı, “kutman”ın da destanlara has bir durum olduğu, kutman terimi ile genellikle kutman adlı bir yiğitin toyunda Koşoy ve Coloy’un güreşmesini hatırlattığı ifade edilmektedir¹⁸⁸.

B.II.3. Sözlükler

“**Azeri Türkçesi Sözlüğü**”nde kut “Qutlu : uğurlu ,seadetli, xoşbəxtlik getiren. Başıma qutlu ayagın geldi basdı ol Nigar ;Kölgesi düşdü bana servi- xuramanın yena. Nesimi.” şeklinde verilmektedir¹⁸⁹.

Gordon Marshall “**Sosyoloji Sözlüğü**”nde kutsal ve kutsal dışı (din dışı) şeklindeki ayrımı belirtirken; Durkheim’in “kutsal şeyler, dini yasaklarla korunan ve tecrit edilen şeylerdir; dindışı şeyler ise, bu yasakların hedef aldığı ve kutsal olandan ayrı tutulması gereken şeylerdir” sözünü esas almış, “kutsal fenomenler olağanüstü sınıfına sokulur ve diğer her şeyden ayrı bir yere konur” demiştir¹⁹⁰.

---

¹⁸⁶ A.g.e. s: 136

¹⁸⁷ Lıu Mau-TSAI; Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri (Çev: Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu); Selenge Yay.; İstanbul 2006; ss:590-591

¹⁸⁸ Manas Ençiklopediya-I; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Kırgız Respublikasının Mamlakattik “Akıl Konçerni”; Bişkek 1995; s: 356

¹⁸⁹ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti ; Bakü ,Şerq –Qerb ,2006

¹⁹⁰ Gordon MARSHALL; Sosyoloji Sözlüğü (Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürçü);Bilim ve Sanat Yay.; Ankara 1999; s:439

K.K. Yuhadin'in "Kırgız Sözlüğü"nde kut, "I, 1 Mit. Koyu-kırmızı - renkte peltemsi bir nesne parçasıdır, ki gûya tündük'te geçerek kolomto ya düşer ve bu nesneyi yakalayabilene talih getirir. (*ancak onu yalnız iyi, temiz adam yakalayabilir; kötü adamın elinde ise o bir gait parçasına döner*); 2.hayati kuvvet ruh, can; kutum uçtu: fena halde korktum, ödüm koştum; kutu ketti kutu keti: pek fazla arıkladı; kut ursun!: kahrol !.; 3. talih baht; 4.gûya hayvanları koruyan muska (*içinde bir kurşun parçası bulunan keseye dikilen yedi tane sedef düğme*); 5. = = kuttu; taksır kanım amanbı ! kut bolsun altın tağınğız folk.: han hizmetleri afiyetler mi?! Kutlu olsun altın tahtınız; coruğan tüşüm kut bolsun folk. (iyiliğe) yorduğum düş kutlu olsun ! II = = kupta I; kut cıldız (= temiz kazık): kutup yıldızı" şeklinde belirtilmektedir¹⁹¹.

C. TARİH BOYUNCA KUT İNANCI

C.1. KUTLU DAĞLAR

Türkler de dağlara kutsal önem vermişlerdir. Altaylılara göre dünyanın yaratılışından sonra ilk insan, ağzındaki toprağı tükürünce bundan dağlar meydana gelmiştir.

Ergun Candan, konuyu farklı şekillerle ele almış olsa da, çeşitli toplumların eski geleneksel bilgisinde yer alan "kutlu dağlar" inancından da bahsetmektedir. Ona göre, tüm bu geleneksel bilgilerin temelinde, bazı dağların Tanrıların yaşadıkları mekânlar olarak görülmesi yatmaktadır. Ancak, bu dağların dış kısmı değil, özellikle içi "Tanrıların vatani" olarak nitelendirilmiş, bu da mağara kültürünü doğurmuştur. Diğer toplumlardaki inançlardan, Shasta Dağı'ndan (Kaliforniya), Tevrat'ta bahsi geçen Horeb Dağı'ndan, Sina dağı'ndan, Hira Dağı'ndan vs. bahseden Candan, Türklerin de Altay ve Tanrı dağlarında bu gücün olduğuna inandıklarını söylemektedir¹⁹².

¹⁹¹ K.K. YUDAHİN; Kırgız Sözlüğü II (Çev. Abdullah TAYMAS); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay:121; Ankara 1998; s:527

¹⁹² Ergun CANDAN; Türklerin Kültür Kökenleri; Sınırotesi Yay.; İstanbul 2002; ss: 96-104

Tiyanğ-Şanğ, Türk gelenek ve efsanelerinde çok yer alır. Destan kahramanı Manas bu dağlardaki “Isığ Göl” civarında yaşamıştır. Şaman dualarında da dağ adları çok geçer. Dağlara yalvarılır medet umulurdu.¹⁹³

Kutsal bir dağ olan “Sürve dağı” da büyük Tanrı Ülgen’in gökteki katlarından birinde olan cennette idi. Manevi âlemdeki bu dağı Kara Han yaratmıştır. Kumbarbi efsanesine göre, gök kralı “Lalapandua” adındaki dağda kaldığı gibi, fırtına tanrısı da korkusundan “Kandurna” dağına kaçmıştır. Yine bu efsaneye göre tanrılar Şepşia dağında toplanırlardı.¹⁹⁴

E. Esin, “Doğu Hunları’nın göllerin ve suların bulunduğu volkanlı dağlarda göğe ve ejdere tapar ve bu dağlara “gök dağı” mânâsına gelen adlar verirlerdi” bilgisini de vermektedir. Böyle dağlara Türk devrinde Kiloman denirdi. Ötüken dağının zirvesi de sulak bir araziye sahip volkandır. Göktürkler de, yer tanrısı ayinlerini bu dağda yaparlardı¹⁹⁵.

Emel Esin, ayrıca, bize kutlu bir dağda yetişen sıgun isimli geyik hakkında bilgi verirken, kutlu dağdan da bilgiler sunmaktadır: “Geyik ve dağ keçisi cinsinden, Çinlilerin ch’i-lin, Türklerin “kilen-kiyik” dediği efsanevi tek boynuzlu hayvanın bir isminin (ku-tu), Türkçe kutlugtan geldiğine, Eberhard işaret etmişti.” Bu hayvan bir rivayete göre Kırgız illerinde bulunuyordu. Geyik, dağ keçisi ve “kilen-kiyik” gibi hayvanların, hükümdarın köşkünün, gök ve yer ve atalar tapınağının bulunduğu kutlu bir dağda, başka efsanevi hayvanlar ile birlikte yaşadıkları düşünülüyordu. Ku-tu ve geyiğin o kutlu dağda biten ölümsüzlük otunu (sıgun otu) yedikleri düşünülüyordu, ölümsüzlük timsali sayılıyorlardı. Bunlar “hükümdar yışında” (ormanlı dağında) bulunuyor ve yalnızca hükümdar tarafından avlanabiliyorlardı. Göktürk kağan soyunun “sıgun” şeklinde damgası da, ölümsüzlük kutunu temsil etmiş olmalıdır. Bölgedeki Türklerin, Çinliler ve Oğuzlar sanılan “Wu-han”lar gibi, hükümdar yışına mümasil, ruhların ve tanrıların makamı, bir “Altun-kır” tasavvur ediyorlardı. Kır, eski Türkçede “dağ” mânâsına da geliyordu. Kurbanların öteki dünyada kurban edene hizmet

---

¹⁹³ Murat URAZ; Türk Mitolojisi; Hüsnütabiat Matbaası; İstanbul 1967; s:126

¹⁹⁴ A.g.e. s:127

¹⁹⁵ A. g. e. ss: 100-101

edecekleri inancından dolayı da, ölen kişinin Altun-kırda avlanmasını temin etmek istiyordu. Yış tasvirlerinde görölen kuş da, kutlu dağda yaşayan ve avlanan hayvanlardan biri olsa gerektir”¹⁹⁶.

Emel Esin’in başka bir eserinde bize sunduğu bilgi ise çok farklıdır: Türklerin ölüm vaktinde “et-öz”ü ile ruhunun ayrıldığına inandıklarından bahsederken, kuzeye dönüp ruhun kaplanlar tarafından kaçırılmaması için geri çağırıldığından da bahseder. Bu çağırma işlemleri sırasında ruh geri “isig öz” geri gelirse, kutsal sayılan bir dağda, “eskiden maske sonradan kitabe şeklindeki bir abidede makam tutan yerel bir ruh olduğu sanılırdı. ‘Tag ırkından belirlediği gibi, ölüm simgesi de olan dağ, ruhların mekanı olabiliyordu.”¹⁹⁷

Altın dağlar, bugün bile yer adı olarak çoktur. Altay dağlarının eski adı da, herhalde Altın-dağ idi. Mitolojik karaktere sahip Türk destanlarında da, kutlu altın dağlardan söz açılır.¹⁹⁸

Ak dağlar, gerek Anadolu’da ve gerekse Türk destanlarında çok geniş bir yer tutarlar. Dağların aklık tanıtmasıyla tanıtılmasını, dağın renginin her zaman ak olduğundan ileri geldiğini sanmıyoruz. Herhalde kara dağlar ile ünlü Karaçuk dağı da adlarını, karanlık veya koyuluktan almıyorlardı. Kuzey Türk mitolojisinde Ak tağ, mukadestir ve iyi ruhların barındığı bir yerdir. Ancak Uygur yazısı ile yazılmış oğuz destanı için de Karlık dağ anlatılırken “anın başı soğuktan apak turur”, yani “onun başı soğuktan apak duruyordu”, deniliyordu. Eğer incelenecek olursa, Anadolu’daki ak dağların da, aklık özleri içinde, bir duygu ile manevî bir geleneğin yatmakta olduğu görülür.¹⁹⁹

Kara dağlar, her zaman dağın renginin kara olmasından ileri gelmiyordu. Kara sözünde dağların özü, ruhu, sağlam tabanı, gökleri delen doruğu vardı. Dede Korkut’ta kara dağlar, kendilerinin en değerli varlıkları yaylaları, hayat veren kaynakları idi:

¹⁹⁶ Emel ESİN; İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-kitabı, II, I/b’den Ayrı Basım); Edb. Fak. Matbaası; İstanbul 1978; ss:94-95

¹⁹⁷ Emel ESİN; Türk Kozmolojisine Giriş, Toplu Eserler-1; Kabalcı Yay.; İstanbul 2001; s:51

¹⁹⁸ Bahaeddin ÖGEL; Türk Kültür Tarihine Giriş-VI Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara); TC Kültür ve Turizm Bak. Yay: 244, Kültür Eserleri Dizisi:13; Ankara 1984; ss:371-372

¹⁹⁹ A.g.e. ss:386-387

“Yerlü kara dağların yıkılmasun!”. Bu, bir dua ve alkış idi. Ancak Oğuzlara mahsus, görülmemiş ve duyulmamış bir dilek! “Yerli kara dağ”, ne demektir? Bir şeyler anlıyoruz ancak içinde; anladığımızdan daha derin bir manada vardı. Bunun Kaşgarlı Mahmud’un derlediği, “yerin baskısı dağ” atasözüyle, bir anlayış ve inanış, ilişkisi mi vardı. Dağlar Oğuz Türklerindedir: “Karşu yatan kara dağın” gibi, daha nice güzel sözler vardır. Kara dağ sözünde, korku ile saygı, yan yana yaşanmıştır²⁰⁰.

Kaf Dağı; Türk, İslam, Yakın Doğu mitolojilerinde geniş yer tutan ve hülya aleminde büyütüldükçe büyütülen bu dağın adı var, kendi yoktur.

Dünyaya bir destek gösterilen, göklere mavi rengi veren bu heyulâlar anası dağ hakkındaki efsanelerden bazıları şunlardır:

“Yeryüzünün mâmur olan dörtte biri ve harap olan kısımları Bahr-i Muhit ortasında karpuz gibi dururmuş. Yaratıkların kalabilmesine elverişli²⁰¹ değilmiş. Tanrı yetmiş altı bin altı yüz yetmiş üç dağ yaratıp bunlarla arzı yerinde durdurmak istemiş. Yine arz sükunete erişememiş. Nihayet bir melek, tanrının emri ile cennet derelerinden bir lacivert cevher çıkarıp yerin etrafına bastırmış. Bundan Kaf dağı peyda olmuş.

Kaf dağı zebercet renginde imiş. Gözün akı karasını nasıl sarmışsa, Kaf dağı da arzı öyle sarmış...

Kaf dağının yüksekliği beş yüz fersah imiş... Bu dağın altında cinler bulunur, ejderhalar da melekler tarafından oraya götürülürdü...²⁰²

Başka bir kanaate göre; “Dünyanın etrafı çepeçevre El-bahr-il-muhit yahut okyanus denilen, gemilerin geçemediği, tamamen veya kısmen zifiri karanlıklara gömülü ve kimsenin kıyısını görmediği müteaffin bir su tabakası ile kaplıdır... Bu su tabakasından sonra, Kaf Dağı, her şeyi karayı ve denizi bir kuşak gibi çevreler.”

Bazı tasvirlerle göre; asıl Kaf Dağı’nın istinat ettiği kaya bir çeşit zümrüttendi...

---

²⁰⁰ A.g.e. ss:442-443

²⁰¹ A.g.e. s:129

²⁰² A.g.e s: 129

Bazılarının kanaatine göre de arz kendi kendine durmaz. Bu cinsten bir desteğe ihtiyacı vardır²⁰³. Eğer Kaf Dağı mevcut olmasaydı, arz durmadan sarsıntılar geçirir, hiçbir yaratık orada yaşamazdı...

Çok revaç bulmuş başka bir kanaate göre; “Kaf Dağı arzın bütün dağlarının anasıdır. Diğer dağlar Kaf Dağı’na yer altı dalları ve damarları ile bağlıdır. Tanrı bir bölgeyi yok etmek isteyince bu dağlardan birini harekete getirirdi. Bu, yer sarsıntısını yapardı. Meşhur Anka kuşu bu dağın üstünde oturur, oradan her tarafa hükmeder²⁰⁴.”

Kutsal Yeşim Dağı: Eski Türklerde dağ kutsaldı. Eski Türkler, dağ başlarında Tanrı’ya yakarırlardı. Dağ, göğe yükselişi temsil eder ve tırmanmak suretiyle kişiyi Tanrı’ya yakınlaştıran bir tür kavuşmayı ifade eder; dualar da orada daha iyi işitilir: “Dağ, yüksekliği itibariyle de Türkler tarafından yeryüzünde Tanrı’ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Çünkü Türkler Tanrı’yı hep yukarıda tasavvur etmişlerdir.”²⁰⁵ Bundan dolayı Türklerde dağ kültü, Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olmuştur. Hunlar her yıl kurbanlarını Gök Tanrı’ya dağda sunarlar ve o dağ kutsarlardı.²⁰⁶ Bu gelenek, İslami yağmur duası ile birleştirilmiştir. Müslüman Türklerde, yağmur duası için yüksek yerlere çıkmanın yağmur duasının etkisini arttıracığına inanılır. Bu yüksek yerlerde Allah’a kurbanlar sunulur, saçılar yapılır.

İslamiyet’ten önce Türkler arasında yoğun bir biçimde yaşatılan dağ kültüne olan ilgi Türklerin İslamiyet’i benimsemesinden sonra da devam etmiştir.²⁰⁷ Bugün Anadolu’da tespit edilen türbe ve diğer kutsal mekânların pek çoğunun dağ başlarında ve tepelik yerlerde bulunması da bunun bir delili gibi gösterilebilir.

Hikmet Tanyu bize şu bilgileri verir: “gökten inen nur sütünü yeryüzünde taşlaşarak, yeşim taşından bir kaya vücuda getiriyor. Bu kayaya kut dağ adı veriliyor ve milli harsın, milli kültürün timsali gibi kutsal tanınıyor.”²⁰⁸ Daha sonrasında da,

---

²⁰³ A.g.e. s:130

²⁰⁴ A.g.e. s:131

²⁰⁵ Yaşar KALAFAT, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay: 112, seri:1, sayı: A.17, Ankara 1990, s. 37

²⁰⁶ Abdülkadir İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1995, TTK yay. , s. 48

²⁰⁷ Hikmet TANYU, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara 1973, A. Ü. İlahiyat Fak. Yay. , s. 39

²⁰⁸ Hikmet TANYU; Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar; Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay. ; Ankara 1968; ss: 35-36

Gökalp'in verdiği bilgileri tekrarlayan Tanyu, bu kutsal kayanın Çinliler tarafından nasıl parçalanıp götürüldüğünden²⁰⁹ de bahsetmektedir.

Gökalp, Oğuz menkıbelerinden bahsederken, Göç menkıbesine de yer vermiş ve bu menkıbede “kutlu dağ” motifinden bahsetmiştir. Kutlu dağın yeşim taşından meydana geldiğini, Yulun Tegin'in bir Çinli prenses dolayısı ile onu elinden çıkardığını anlatmaktadır²¹⁰. Aynı eserinde, doruğu sürekli karla kaplı olan kutsal bir “Buz Dağ”²¹¹ dan da bahsetmektedir. Ayrıca, Ergenekon efsanesinden de bahseden Gökalp, bu dağın Türk ulusunu koruyup kolladığını ve sonrasında eritilip oradan çıkış gününün de bayram olarak kutlandığını belirtmektedir²¹².

Yine Gökalp, “Bögü Han destansı öyküsünün sonunda Yulun Tigin adlı bir Türk hakanının Kut dağını, oğluna verilen Çin prensesine karşılık Çin imparatoruna hediye ettiğini ve bundan dolayı üzerinde oturdukları toprağın, hükümdarla birlikte ulusunu üzerinde oturmaktan alıkoyarak göçe zorladığını söylüyor. O zaman Türk devlerinin utku (zafer) tılsımı tanılan bu kut dağını, ulusal kültürün bir simgesi sayarsak haksızlık mı etmiş oluruz?”²¹³, der ve eserinin ilerleyen bölümlerinde de göç efsanesinden bahseden Gökalp, yine kutlu dağa değinmekte²¹⁴ ve yine Bögü Han ile ilişkili olan “Ak dağ”²¹⁵ dan da bahsetmektedir.

Dr. Rıza Nur “Türk Tarihi”ndeki yaratılış şekillerini, adı geçen kaynaktan faydalanarak, şöyle özetleyebiliriz: Tanrı “Karahan'ın yarattığı dokuz kişiden üreyen Dokuz Oğuzlar” önce “Komlanço” ülkesinde “Tugla” ve “Selinga” ırmaklarının kıyısında otururken, bir gece oradaki, biri “çam fıstığı”²¹⁶ diğeri “kayın ağacı” olan iki ağacın üstüne gökten bir nur sütunu iner. Bu ağaçlardan biri gebe kalarak 9 ay 10 gün sonra karnındaki bir kapı açılarak içeriden “ağızlarında gümüş emzikle beş erkek

---

²⁰⁹ A.g.e. s:39

²¹⁰ Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi (Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka); T.C. Kültür Bakanlığı Yay. ; İstanbul 1976; ss:94-96

²¹¹ A.g.e. s:102

²¹² A.g.e. ss:106-107

²¹³ Ziya GÖKALP; Türk Töresi (Haz. Yusuf Çotuksöken); İnkılap ve Aka Kit.; İstanbul 1997; s:23

²¹⁴ A.g.e. s:88-89

²¹⁵ A.g.e. s:87

²¹⁶ Cihan Küşa'ya göre çam fıstığı, Kaşgarlı Mahmut'a göre fındık ağacı, Dr. Rıza Nur, Türk Tarihi, c. 12, s. 194

çocuk” görünür. Daha doğumdan önce bu ağaçların çevresini 30 kadem nısıf kuturda gümüş bir daire çevirmiştir. Üstelik “ağaçlardan musiki sesler işitilir”. Gökten inen nur sütunu orada “yeşim”den bir kaya vücuda²¹⁷ getirmiştir. Daha sonra bunlardan, her boyun dilini ve obaların sayısını bilen ve üç kargasıyla her yerde olup bitenleri öğrenen Bugu Tekin’i Han seçerler. Bugu Tekin’e gece rüyasında gördüğü aksakallı bir ihtiyar fıstık şeklinde bir yeşim taşı göstererek, Türkler bu kuvvet dağını ellerinde tuttukça dört bucağa hâkim olacaklar, diyor. Bundan sonra Bugu Tekin uyumak üzere iken bir kız pencereden girer, hakan kendisini uyumuş gösterir, üçüncü gece bir tanrıça olduğu söylenen kız pencereden girince, Bugu Tekin onunla konuşur. “ Bugu Han’a yeni bir din öğretmek için gelen” gök kızı, arkasını takip ettirerek uzak bir Ak dağa ulaştırır ve orada yeni dininin hakikatlerini anlatır. Bu yere gidiş geliş yüzlerce gece sürer ve Bugu Han yeni dini ve sihri öğrenir. Kız, ona, “yerde, gökte ne varsa hepsini öğretiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren dünyanın dört bucağını fethetmeye başlayınız ve gösterdiğiniz yolda adalet yapınız. Size öğrettiğim hakikatleri her tarafa yayınız!” der. Ertesi gün hakan gerekenlerle konuşur ve dört bir yana sefer açılır, galip gelinir ve zapt edilen yerlerde dürüst ve gösterişli insanları yerlerine bırakır. Bir önce anlattığımız efsane, burada, bu anlattığımız ile benzerlik göstermektedir. Bugu Han’dan otuz göbek sonra tahta çıkan “Yulun Tekin”, Çin’de “Tang” sülalesine hükümdarın kızı “Kiyeliyenin, hakanın oğlu “Galitekin”e bir elçi ile gönderilmesi olayını görürüz. Çinliler Türklerin kuvvet ve kudretinin nereden geldiğini araştırmış, onun “Kut Dağı” adlı bir yeşim kayadan ileri geldiğini öğrenince, Çin elçisi, Yulun Tekin’e; “Hükümdarım size en kıymetli mücevherini gönderdi. Size de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz bizce makbule geçecek. Kut Dağı kaya parçasıdır. Bu kayanın sizce hiçbir kıymeti yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz çok makbule geçer.” Yulun Tekin, Kut Dağı’nın Türklerin otuz batından beri devam eden bir tavaf yeri olduğu, Türklerin bu yalçın kayada temessül eden milli idealini bilmediğinden, onu Çin padişahına veriyor. Çin elçisi, kayanın etrafına odunları yığarak, üzerine de sirkeler dökerek hazırlık yapıyor, sonra odunları tutuşturunca kaya parça parça dağılıyor; elçi bu parçaları dikkatle toplayıp, arabalarla Çin’e sevk ediyor. Sihirbazlar tarafından bu

---

²¹⁷ Dr. Rıza NUR, (notunda ağaçların kutsal tanınması ile, yeşimin dinî ve sihri kudretinin buradan geldiğini iddia ve ilave ediyor.) Türk Tarihi, c. 12, s. 194

parçalar yağma edilerek her parçası, dünyanın bir köşesine götürülüyor. Bu parçadan nereye gitmişse orada bolluk, bereket, mutluluk oluyor. Türk yurdunda ise, bolluk, bereket kayboluyor, her taraf solup sararıyor, ırmaklar, dereler kuruyor, gölün dergi bile değişiyor, her tarafta sıkıntı başlıyor, kuşlar yanabi veya ehli hayvanlar, memedeki çocuklar; “Göç, Göç, Göç!” diye bağıyorlar. Salgın hastalıklar insanları kırıp geçiriyor. Yedi gün sonra da Yulun Tekin ölüyor. “Göç!” sesleri kesilmiyor. Yer-su perilerinin kendilerinin orada kalmasını istemediğini anlayan Türkler, göç etmek gerektiğini inanıyorlar. Çoluk çocukları, eşyaları, hayvanları ile beraber göçe başlıyorlar. Akşam basınca “Göç!” sesi duruyor, sabah yine başlıyor. Böylece Turfan ülkesine kadar “Göç” sesleri devam ediyor, sonra duruyor. Bundan, buranın yer-sularının kendilerini kabul edeceklerini anlayarak orada yerleşiyorlar. Beş ordunun torunları burada ürüyor ve bu yere de “Beşbalık” adını veriyorlar.²¹⁸

C.2. KUTLU IŞIK

Eski Türkler, kutu gökten inen bir ışık sütunu, bir altın ışık olarak tasavvur ederlerdi. Bu altın ışık, hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye değerse onu gebe bırakırdı²¹⁹.

Altın ışık, özellikle, senenin bir gününde veya gecesinde meydana gelirdi. Eski Türklere göre, bu güne “Aşk günü” ve bu geceye de “Aşk gecesi” derlerdi. “Tabii aşk” bugün veya gecede coşku halinde bulunurdu. Bu aşk, her kime ve neye değse, onu gebe bırakırdı. Aşk gecesi yahut aşk günü demek yerinde olan bu sırlı ânın ne zaman geleceğini kimse bilmezdi. Bu gecenin, ancak geldikten sonra, eserleriyle aşk gecesi olduğu bilinirdi²²⁰.

“Kara kemiklerin Ak kemik olabilmeleri için, aşk gecesinde il’in üzerine göksel nur’un inmesi gerekiyordu. Ya da yeni bir hayvan yani totem şeklinde görünerek eski il’i kutlamasıyla onu kara kemik tabakasından ak kemik tabakasına yükseltmesi şarttı. Yahut da savaş yolu ile egemen olan kavmi yenerek bağımsızlığını geri alması zorunlu

²¹⁸ Dr. Rıza NUR, a.g.e. , c. 12, İst. 1926, s. 198

²¹⁹ Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi (Sadeleştiren: Yalçın TOKER); Toker “Genel Dizi” No: 216; “Doğudan Batıdan Seçmeler” Dizisi No: 17; Ziya Gökalp Külliyyatı: 5 ; Toker Yay.; İstanbul 2007; s: 65

²²⁰ A.g.e. s: 223

idi. Bu tabii aşk gecesindeki göksel nur sütunu yahut onun dokunduğu totem kara kemiklerden olan bir ulusu yahut oymağı, kara kemiklik tabakasından ak kemiklik tabakasına yükselttiği gibi, bazen de ak kemiklerden olan bir ili altın kemiklerden oluşan bir il haline yükseltebilir. Her hakanlığın ve İlhanlığın kökenine ait birtakım efsaneler vardır ki, bunlar bize, sembolik bir dille altın ışıktan altın kemik tabakasının nasıl meydana geldiğini anlatır.”²²¹

“Fetiş”, kutlu cisim demektir. Eski Türklerdeki fetişler arasında özellikle yeşim taşı çok önemli idi. Kutlu taş başlığında özellikle üzerinde durduğumuz bu taş, kutsallığını altın ışıktan almıştır. Gökalp’e göre; “sözde bir gece gökten inen bir ışık sütunu bir kayın ağacıyla bir fıstık çamı üzerine inerek orada yeşimden bir kaya meydana getirmiş. Eski Türkler kutlu dağ diyerek tavaf ederlermiş. Türklerin üstünlük ve büyüklüğüne sebep de bu tavaf imiş.”²²²

“Kutlu dağ” başlığında Dr. Rıza Nur’dan edindiğimiz bilgiler ışığında verdiğimiz “Göç efsanesi”de de, “gökten inen bir nur sütununun yeşimden bir kaya meydana getirdiği”²²³ açıkça görülmektedir. Dokuz Oğuz Efsanesi şöyle başlamaktadır: “Dokuz Oğuzlar önce ‘Kumançu’ adı verilen bir ülkede oturlarmış. Burada ‘Tuğla’ ve ‘Selenga’ adlı iki ırmak akarmış. Bir gece oradaki iki ağacın üstüne gökten bir ışık sütunu indi. Ağaçlardan biri ‘sumu’ yani ‘huş yahut kayın ağacı, ‘Bouleau’, diğeri ‘Cihanküşâéya göre çam fıstığı, Kaşgarlı Mahmud’a göre fındık ağacı’ idi. (Bu ağaçların dinsel ve büyü güçleri bu ışıktan gelmiştir) Bu ağaçlardan birinin karnı şişti. Dokuz ay on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı. İçeride ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk görüldü...”²²⁴

Oğuz destanında da gökten kutlu bir nur sütunu içinde inen bir kız, Oğuz’un eşi olur: “Oğuz, bir gün Tanrı’ya ibadet ediyordu. Birdenbire ortalık karardı; gökten mavi bir ışık düştü; güneşten ve aydan parlaktı. Oğuz ona karşı gitti. Bu ışığın ortasında tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi. Başında, kutup yıldızı gibi yanan parlak bir

---

²²¹ A.g.e. s: 223

²²² A.g.e. s: 66

²²³ Dr. Rıza NUR, Türk Tarihi, c. 12, s. 194

²²⁴ Ziya GÖKALP; A.g.e. s: 70 / M. Fuat KÖPRÜLÜ; Türk Edebiyatı Tarihi; Akçağ Yay: 483, Kaynak Eserler: 147; Akçağ Yay. (5. Baskı); Ankara 2003; ss: 85-86

işaret vardı. O kadar güzeldi ki, gülünce, mavi gök de gülüyor, ağlayınca, mavi gök de ağlıyordu. Oğuz'un onu görünce aklı başından gitti. Sevdi, aldı. Günler geceler geçti. Oğuz'un bu kızıdan üç oğlu oldu: Gün, Ay, Yıldız isimlerini verdiler.”²²⁵

Bir başka Türk efsanesi olan Alan-Koo(Alan Kowa, Alan Koa)'da da kutlu ışık bakire bir kızı gebe bırakmaktadır: “Han-name'ye göre, Çingiz Han'ın atalarından Alan-Kowa (AlanKo'a) çadırında yatarken, pencereden birden parlak bir ay girmiş ve Alan-Kowa'yı gebe bırakmıştı. Ay çadırından girerken de, kadının gözlerine kurt ve aslan gibi bir şeyler görünmüştü. Yine aynı kaynağın söylediği bir başka rivayete göre ise, “pencereden ay ışığına benzer bir ışık girmiş ve yine bu ışık arslan ve kurt şeklinde çıkıp gitmiş.” Han-name'nin bu ikinci söylentisi, Moğolların Gizli Tarihi'ndeki kayda daha uygundur. Moğolların Gizli Tarihi'nde ise, yine Alan-ko'a geceleyin çadırda yatarken, çadırın bacasından giren ay ışığı içinden, etrafa ışık saçan parlak ve sarışın bir adam girmiş, kadının karnını okşadıktan sonra, bir köpek şekline bürünerek, ay ışığı huzmesine tırmanarak gitmişti.”²²⁶

Han-namede bu konu birkaç defa tekrarlanır ve kızın aydan gebe kaldığı ısrarla belirtilir. Alan-ko'nun aydan gebe kalışı: “Sızan ışıktan girerek karnını okşuyor ve karnının (derinliklerine) işliyordu. (Çadırdan) çıkarken de güneş veya ayın huzmelerine tıpkı sarı bir köpek gibi tırmanarak çıkıyordu.” şeklinde anlatılır. Hatta, karnının şişkinliği üzerine annesi şüphelenir fakat kızının bakire olduğunu görünce o da şaşırır. Bu suretle kızın aydan gebe kaldığı özellikle vurgulanmış olur.”²²⁷

Gökalp, Alan-gova için şunları söyler: “Alan adlı bir melikenin çadırına gökten yeşil gözlü bir ilah iner. Alan-gova bundan gebe kalır. Kayı sülalesi bunun iki oğlundan ürer.”²²⁸

Görülüyor ki, Alan-Ko'nun gebe kalmasında birinci derecede rol oynayan şey, Türklerce kutlu sayılan ay ışıkları ve bu ışıklarla inen, sembolik bir hayvan şekline girmiş olan Tanrı'nın kendisi veya elçisidir. Osmanlı soyunun da dayandırıldığı Kayı

²²⁵ Ziya GÖKALP; A.g.e. s: 78

²²⁶ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I, TTK, Ankara 2003, s:43 (dipnot: 11: Moğolların Gizli Tarihi, A. Temir terc., Ankara 1948, prg. 21.)

²²⁷ Bahaeddin ÖGEL; A.g.e. s:414

²²⁸ Ziya GÖKALP; A.g.e. s: 86

boyu hakkında Gökalp'in söyledikleri de, bu boyun kutlu sayılmasının nedenlerinden biridir. Altın ışığın bazen bir dişi (Böğü Tekin efsanesindeki ihtiyar), bazen de bir erkek (Alan Koo efsanesi), bazen de bir kutlu hayvan (Oğuz efsanesindeki kurt) olarak görülmesi muhtemeldir. Zira, bu ışık, her neye değerse onu kutlu kılar.

İdealin girdiği ruhları gebe bıraktığı ortadadır. Eski Türklerin ışık sütunundan yahut altın ışıktan şuarsuz bir biçimde anladıkları realite ülküden ibaretti. Kut, toplumsal vicdan olup bu vicdanın önem verdiği şey kutlu oluyordu. Ülkü, yaratıcı bir hamle olduğundan, girdiği ruhları gerçekten gebe bırakırdı²²⁹.

C.3. KUTLU HAYVAN

C.3.a. At

Türkler göçebe Orta Asya halkları soyundan gelirler ve tarih sahnesinde at yetiştirici özellikleriyle yer almaktadırlar. Çinliler Türklerden bahsederken, 'Hayatları atlarına bağlıdır' derler. Eski Türkçe metinlerde ve Çin ve Arap kaynaklarında, Türklerin antik çağlarda at yetiştiriciliği ile uğraştıkları ve yetiştirdikleri atları komşu ülkelere satarak geçimlerini kazandıkları anlatılmaktadır.²³⁰ "Orta Asya Türk kültüründe dört ayaklı hayvanların genel bir adı vardır: Yılkı. Bu ad, daha çok, at sürüsü anlamındadır. Atların ortak adı ise yund olarak geçmektedir. Bu ad, tek atı ya da sürüsünü ifade etmektedir. Atı ifade eden başka kelimeler de vardır: at, él, toruğ, köçüt"²³¹.

At ölümün ve sezginin sembolüdür, gökyüzünde de yer yüzünde de yeri vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için onun varlığı gerekmektedir. Esrarengiz bu alemi temsil eden bir hayvandır.²³²

---

²²⁹ A.g.e. s: 132

²³⁰ Emel ESİN; "Türk Sanatında At"; *Türkler*; c.4; Yeni Türkiye Yay.;Ankara 2002; s.125

²³¹ Ali Abbas ÇINAR;; Türklerde At ve Atçılık; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 192, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 18; Ankara 1993; s:20

²³² Bilge SEYİDOĞLU,; Mitolojik Dönemde At, Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık; İst. 1995 s: 93

Şükrü Elçin Türk kültüründe atların menşei ile ilgili efsaneleri dört başlık altında toplar:Gök menşeli, rüzgar-hava menşeli, mağara-toprak menşeli, su menşeli atlar.²³³ Buna göre, Yakut destanında kahramanların atları, at sürüsü ilahesi tarafından güneş memleketinden gönderilir. Buryatlar, kahramanın atının gökten indiğine veya ilahların tayin ve takdiri ile dünyaya geldiğine inanırlar.

Efsaneye göre Türk, gökyüzünden yer yüzüne atlı olarak inmiştir. Ayrıca Tanrı ile iletişim kurmak da kanatlanıp uçabilen bu hayvana binilerek yapılabiliyordu. Belki de doğudan doğruya kağan ile Tanrı arasında iletişimi sağlamaktaydı.²³⁴

Şaman Türklerle Moğol'ların inanisına göre at, gökten inmiştir. Yakutlar'a göre de kahramanların atları güneşten gelmiştir. Kaf dağının altındaki "Süt Gölü"de hem uçan hem de yüzen atlar vardır ki bunların kürekleri ve kanatları bulunur.²³⁵ Bir Altay masalında gökten inen kısraktan bahsedilir.²³⁶ Uygurların bazı boyları ata kutsal bir değer vererek atı savaş tanrısı olarak kabul etmişlerdir. Baykal gölü çevresindeki kayaya pek çok atın resmi oyulmuştur. En önde ise bir ak at bulunmaktadır. İnanca göre bu at savaş ilahının bineceği bir attır.

Türklerle ilgili birçok efsane ve destanda at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı ve en değerli varlığı olarak geçer. At, Türk kozmolojisine göre su unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Su kökenli atlar denilen sudan çıkan kanatlı atları anlatan efsaneler bu unsurla ilgilidir. Ayrıca, ak atların üzerinde beneklerin bulunması da uğurlu sayılmakta olup yine bu unsurla ilişkilidir. Başka bir efsanevi at ise gök kökenli atlardır. Bu atlar kanatlı olarak düşünülmüşlerdir. Atla ilgili mitolojik motifler İslamıktan sonra da devam etmiştir. Hz. Muhammed'i Miraca çıkaran Burak, Kur'an'da betimlenmemesine karşın, insan yüzlü ve gövdesi benekli bir at biçiminde tasvir edilmiştir.

Türk destanlarında at en önemli unsurlardan biridir. Birçok destanda at, alp'in (alp= kahraman, yiğit,) hem bu dünyada silah arkadaşı olduğu için, hem de öldükten

---

²³³ Şükrü ELÇİN,; Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler ,Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ank. 1977 s.47

²³⁴ Ali Abbas ÇINAR,, a.g.e s: 20

²³⁵ Murat URAZ,; Türk Mitolojisinde ve Folklorunda Atlar, T. F. A. c.18 s.8374

²³⁶ Bahaeddin ÖGEL,, Türk Mitolojisi I.; TTK Yay.; Ank. 1998; s.313

sonra öteki dünyada yoldaşı olacağı için ayrı ve eşsiz bir değer taşır. Türkler atların denizden çıkan, dağdan inen ya da gökten, yelden, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine de inanırlardı. Çin kaynaklarında Hunların Asya'nın en güzel, en uzun koşan atlarını yetiştirdikleri kaydedilmiştir. Cins atına binen Motun (Mete) Han'a kimse yetişemezdi. Kırgız Türklerinin destan kahramanı olan Manas'ın ak-kula donlu, soylu güzel atına da kimse yetişemezdi. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un çocukluğu "At sürüleri güder, ata biner idi" sözleri ile övülüyordu. Oğuz Kağan, ilk kahramanlığını da at sürülerini ve halkı yiyen canavarı öldürerek göstermişti. Yine Buz Dağı'na kaçan atını bulup getiren bir bey'e Karluk adını vermiş, onu beylere baş yapmıştı. Böylece Karluk Türklerinin ad alışında da bir at rol almış oluyordu.

Kazaklara göre at rüzgardan yaratılmıştır. Atın bu özelliği Gök Tanrı'ya bağlılığın bir ifadesi olarak kabul edilmiştir.²³⁷

Mitolojik dönemdeki kurban eylemini M. Eliade şöyle açıklar:" Mitolojik dönemdeki inşa ayinlerinin altında yatan teori şuna denk gelmektedir; "Canlandırılmadığı", bir kurban verilerek ona "can" bahşedilmediği takdirde hiç bir şey süremez; inşa ayininin prototipi dünyanın kuruluşu sırasında gerçekleşen kurban kesme eylemidir. Öyle ki, kimi arkaik kozmogonilerde dünya, kaosu simgeleyen bir ilk canavarın (Tiamat) veya bir kozmik devin (Ymir, Pan-Ku, Puruşa) kurban edilmesiyle varoluş kazanmıştır"²³⁸. Anlaşılacağı üzere ilkel zamanlarda kurban edilen nesne veya şey bizzat İlahın kendisi olarak tasavvur edilmiştir.

At kurbanı çok eski bir Türk ananesidir. Şato Türk imparatorlukları da at kurban ederlerdi, M.S, 942 senesinde Şato imparatoru ölünce, imparatorun iki atını, ruhuna kurban kestiler. Eski Türk onamastiğine göre, Tanrı Gölü'ne atılan kurbanların canlı at olması gerekiyordu.²³⁹

Kurban edilen atlar çeşitli renklerdedir. Bunların başında ak, boz, sarı renkler gelmektedir. Beyaz renkteki kurbanlar iyi ruhlara/Tanrılara sunulur. Beyaz at kurbanı

---

²³⁷ Şakir İBRAYEV; "Kazakların Eski İnançlarında At";Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık; İst. 1995; s.320

²³⁸ Mircea ELİADE; Ebedi Dönüş Mitosu; Çev. Ümit Altuğ; İmge Yay.; Ank., 1994; s. 109-110.

²³⁹ Yaşar KALAFAT; Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri; Ank.1998; s.158

hakkında Ögel şunları söyler: "Hitaylar'da beyaz ata binerek, beyaz tilki avlama merasimleri, beyaz atla beyaz öküzün Gök Tanrısı'na kurban edilmesi, bir şehir zaptedildikten sonra, yine beyaz atla koyunların kurbanı, çok eski Türk-Moğol adetlerinin bize gelen akisleridir²⁴⁰." Genellikle at renkleri arasında kırmızı ve beyaz makbul sayılmaktadır. Ak'lık, yani beyazlık Altay şamanizminde de ilahelere mahsus bir renk olarak görülür.²⁴¹ Manas doğduğu gün Yakup Han, ak boz kısrak kestirir. Manas'ın oğlu Semetey, babasının mezarı üzerinde "ak boz kısrak" keser. Kırgız-Kazakların "Edige ile Toktamış" destanındaki kahramanlarda hep "ak boz kısrak" kurban ederler.²⁴²

Kansız kurban olarak ise, kurban edilecek at, boğularak ya da bel kemiği kırılarak öldürülür. Hayvanın canı çıkmak üzere iken, iki Kam ellerinde tuttıkları ekmeği, hayvanın yanına getirirler ki, bu, kurbandan çıkan talih ve mutluluk ruhunun ekmeğe karışması için yapılır.²⁴³

Kanlı kurbanların başında at gelmektedir. Yukarıda da izaha çalıştığımız gibi insanların kurban olarak sundukları, sahip oldukları varlıklarla doğru orantılıdır. Bütün göçebe topluluklarda olduğu gibi Türkler için de at en değerli hayvanlardan birisidir. Savaşta ve barışta devamlı at üzerinde olan Türkler ayrıca atın etinden ve sütünden de istifade ediyorlardı²⁴⁴. Hal böyle olunca Tanrı'ya sunulacak en değerli kurban da at olmaktadır.

C. 3. b. Kurt

Oğuz destanının arkaik katında duran mitolojik varlıklardan biri de bozkurt (kök börü)dür. Türk mitolojik sisteminin esas kahramanlarından biri olan bozkurt bir dizi işlevleri yerine getirir. Destanlarımızın çoğunda yer alan bu motif, Oğuz Kağan'da da Göktürk destanlarındaki gibi ecdat kurt kahramanının farklı işlevlerinin taşıyıcısıdır. Bütün olarak bakıldığında da kurt, ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösteren vs. gibi roller üstlenir ve semavi bir hayvan gibi tanıtılır. Çin kaynakları, bozkurdun ilk demirci

---

²⁴⁰B. ÖGEL; a.g.e. s: 550

²⁴¹B. ÖGEL; a.g.e; s.570

²⁴² Abdulkadir İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s.101

²⁴³ Murat URAZ; a.g.e; s. 8347

²⁴⁴ Ali Abbas ÇINAR; Türklerde At ve Atçılık; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay: 192, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 18; Ankara 1993; s:1

olması hakkında ortaya çıkmış mitolojik rivayetler, kurdun Tanrı yurdunu koruması, gökte yaşaması, gökten ışık içinde yere inmesi vb. bu mitolojik varlığı, genel mânâda Tanrıoğlu seviyesine yükseltir²⁴⁵.

İlk anda bozkurdun Oğuz'un simasında tezahür ettiği şüphe doğurmamaktadır. Bunu Oğuz-kurt paralelliği (Oğuz'un belinin kurt beline benzemesi, kurdun yalnız Oğuzla konuşması vb.) de ispat eder. Bozkurt mitlerinin tesiri neticesinde kutsal hayvan, Göktürk devrinde ecdat-kurtarıcı gibi resmî devlet simgeleri arasında kabul edilir. Hakimiyeti elinde bulunduran Türk Aşina sülalesi, kurdu kendilerinin ana ecdatları olarak ilan etmekle ve kurt başına bayraklarında kullanmakla, bu ecdatlığı resmileştirmiş oldular. Aslında Aşina adının anlamı da “kurt” demektir. Proto-Moğolcada “çina” veya “şina” sözü kurt anlamındadır. Moğolların ulu ecdadı olan “Börteçino” adının da mânâsı bozkurt demektir. Sade Türkler ocaklarını, ailelerini kötü ruhlardan korumak için, çadırlarının ön kısmına kurt başı yahut kurt dişi asarlardı. Bu, bozkurdun kötü ruhlardan gelebilecek belaların önünü alma işlevini üstlendiğini gösterir²⁴⁶. Ögel bu konuda şunları söylemektedir: “Moğollar kurda Çina veya Çinu derlerdi. Çingiz Han'ın ilk ataları, erkek kurtla dişi maraldı. Moğolların Gizli Tarihi'nde bu ata kurda Börte-Çine adı verilmişti. Börte veya Berte Moğolca'da bir renk adıdır. Kök bakımından bizim boz renkle de bir ilgisi vardır.. Bazı Türk halkları soylarını kurttan, bazıları da geyikten getirmişlerdi. Çingiz Hanla ilgili mitoloji bu her iki motifi de birleştirmiş ve Çingiz soyun babasını kurttan, annesini de geyikten getirmiştir.”²⁴⁷

J. P. Roux, Aşina boyunun hikayesini verdikten sonra, bu hikayenin Hint-Avrupa kökenli bir efsane olduğunu söylemekte ve “özellikle Roma'nın kurucuları olan Remus vee Romulus'u anlatan Etrüsk mitiyle arasında birçok ortak özellik vardır”, demektedir. Roux, açıklamalarına şöyle devam eder: “Bunu (Aşina ya da A-se-na adının ‘dağı aşmak’ anlamına gelen aş fiilinden üretildiği iddiasında olan Boodberg'e rağmen) Türkçe kökenli olmayan kabile adı Aşina'nın yanı sıra Acemce konuşanların yaşadığı ve Turfan'ad bir vadi olan ‘Serinde’ye yapılan gönderme de doğrulamaktadır. Bu mit

²⁴⁵ Fuzuli BAYAT; Oğuz Destan Dünyası (Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü); Ötüken Yay.; Yayın nu: 663, Kültür Serisi: 317; İstanbul 2006; s: 64

²⁴⁶ A.g.e. s: 65

²⁴⁷ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; TTK Yay. ; Ankara 2003; s: 43

suyun içine, yani hayatın kaynağına terk edilme ve kurt teması üzerinde ısrarla durur. Kurt totem ya da paratotem hayvanı olarak kabul edilen yüce bir hayvandır; uzun süre imparatorluğun daimi koruyucusu ve yol göstericisi olarak kalacak ve daha sonra Moğol egemenliği devrinde anısı yeniden canlandırılacak yeni bir yaşam bulacaktır. Günümüzde de unutulmuş değildir. Bu kurt teması M.Ö. II. Yüzyılda İli Vadisi ile Isık Köl'de yerleşik mavi gözlü ve kıvıll sakallı olarak tasvir edilen Hint-Avrupalı bir boy olan Vu-suenlerde de mevcuttur.²⁴⁸

Kült karakterli şaman eşyalarında, aynı zamanda davulda kurt resminin çokça kullanılması, şamanın kurda çevrilerek kötü ruhlarla savaşıması, kurdun eski çağlarda Tanrı'nın Türkleri korumak için gönderdiği kutsal hayvan olduğunu onaylar.

Oğuz Kağan destanında da kurt, gökten mavi ışığın içinde iner. Nasıl ki Cengiz efsanelerinde gökten gök (mavi) ışığın içinde inen kurt onun babasıysa, Oğuz destanında da kurt hem yol gösterendir hem de Oğuzların koruyucusudur²⁴⁹.

Kurdun gök ışığın içinde sabah erkenden (Oğuz Kağan destanında kurt şafak sökölürken, Cengiz efsanelerinde ise kurt Alan Koa'nın çadırına sehre yakın vakitte iner) yere inmesi, bu mitolojik karakteri ışıkla (hem de güneşle) bağlantılı kılar. Türk mitolojisinde, gök-ışıkla bağlantılı bütün varlıklar, kahramanlar, eşyalar, semavi karakterli, kutsal ve ilahi menşelidirler. Bozkurdun ışıkla alakası başka metinlerde de mevcuttur. Bu halde, bozkurt, Tanrı'nın sembolik işareti olan ışıkta tezahür eder. Türk milli kültüründe kılıcın, çocuğun, kurdun gökten ışık içinde inmesi eski Tanrıoğlu, Tanrı silahı (Oğuz Kağan destanında gökten inmiş silah yay ve oktur) ideolojisinin muhtelif dillerde mitte, destanda, masalda okunusudur²⁵⁰.

Oğuz Kağan destanında kurdun daimi sıfatı gök renktir. Gök oğlu, gök kıvı motifini kendisinde birleştiren bu destanda Oğuz'un da esas renk sembolü gök (boz) renktir. Türk milli kültüründe aynı sistemde duran gök Tanrı, gök kurt (bozkurt), gök boynuzlu keçi – ki, tufanı haber veren özellikle bu gök boynuzlu keçidir –, gök boğa,

²⁴⁸ Jean Paul ROUX; Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl); (Çev: Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL, Lale Arslan); Kabalcı Yay: 291, İnceleme Dizisi: 50; İstanbul 2008 (V. Basım); s: 95

²⁴⁹ Fuzuli BAYAT; A.g.e. s: 66

²⁵⁰ A.g.e. ss: 66-67

gök Türk, gök yüzlü Oğuz, aynı sentagmanın muhtelif paradigmalarından başka bir şey değildir. Aslında gök sıfatı bu kelime gruplarında renk değil, menşe bildirdiğinden bütün varlıklar gök-Tanrı'dan kopan zerrelere olarak algılanır. Bu dini-mitolojik sisteminde gök renkli bütün varlıklar semavi menşeli ve kutsallık olgusundadır²⁵¹.

Demek ki, “Gök” renk simgesinin taşıyıcıları, bizimki-yabancı karşılaştırmasının önünde duran kutsal içerikli kelimelerdir. Sistemli bir şekilde gök renk sembolü; Yakut, Altay, Kazak, Kırgız destanlarında da uygun sentagmayı bildirir. Türk mitolojik sisteminde, gök renk sembolü ile birlikte sentagmatik sırayı oluşturan birkaç renk vardır. Buna göre de gök, boz, ala, ak renklerine hangi noktadan bakılırsa bakılsın (senkron planda) ilk varyant (diakron planda) kutsallıkla ilgilidir. Burada da kurdun sadece ak, boz, gök renklerde anılmasının sebebi aydınlanmış olur. Kurdun farklı renklerle anılmasının sebebi sadece, Türk halklarından herhangi birinin aynı renk anlamı içeren renklerden birine üstünlük vermesidir²⁵².

Sibirya’da ongun sayılan hayvanların derileri yüzölüp dondurulurdu. Halbuki figürlerinde, kurtların derileri soyulmuş; fakat içleri doldurulmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, kurt, M.Ö. II. Asırda bile iptidai totem mahiyetini çoktan kaybetmişti. Kurt artık, Hun ve Türk halklarının kutsal bir tılsım veya arması haline gelmiştir. Nitekim Moğol halklarındaki ongon sözü de, Çağatay Türklerinde “tamga” veya “arma” anlamlarında kullanmaya başlanmıştı. Şamanist Moğolların ongon sözünün Çağatay Türklerinde bu anlamla kullanılmasını, A. İnan, İslamiyet’in etkilerine bağlamıştır.²⁵³

Sonuç olarak; kurt Eski Türk İnanç Sisteminde Tengriden kut bulmuş bir canlı olup, Tanrı değil ancak semavi bir varlıktır. Fiziki ve cinsel özellikleri de bulunan bu varlık boz, kır renkli ve çok kere dışı sıradan bir kurt olmaktan ziyade kurt donuna giren bir ata ruhudur. Bozkurt olarak mitolojide yer alan bu varlık Ata ruhu, Kam kültürünün bütün özelliklerine sahip. Kendisine sevgi ve saygı duyularak yardımının alınabilmesine çalışılan ve kendisinden korkulup çekinilerek zararından korunmak istenilen bir varlıktır. Boz kurt’un hayatın her safhasında fonksiyonunun olduğuna inanılmaktadır.

---

²⁵¹ A.g.e. ss: 72-73

²⁵² A.g.e. ss: 73-74

²⁵³ İNAN, Abdülkadir (Prof. Dr.); “Sibirya’da Ongun kültürü”; Belleten; S.2324; s:312

İnsanlar dünyaya gelmeden, geldikten sonra, isim almalarında evliliklerinin muhtelif dönemlerinde, bereket edinme, savaş kazanma gibi mücadelelerinde, görünmeyen güçlere karşı savaşlarında hastalıklarında, gelecekte haber almalarında kurtun fonksiyonuna inanmaktadır. Kurt yaşam biçimi ve çevre ile ilişkileri itibariyle Türk halk inançlarında örnek alınabilmektedir. Kurdun; kanı, yağı, kılı, postu, dişi, tırnağı, kemiği, kafa taşı, izi korunma ve kurtulma da halk inançlarında yerini bulduğu, bir kurt kültürünün oluştuğu söylenebilir. Halk inanç kültüründe bu derece derin iz taşıyan Bozkurt son yüzyıl da doğal olarak tekrar resmi devlet armaları gibi üst kültür kurumlarına da yansımıştır.

C. 3. c. Kuş

Prof. Dr. Sami Akalın, Türk folklorunda kuşlardan bahsederken, kuşların mitolojideki durumlarına da yer vermiştir. Nitekim, Türk kültüründe kuş, ongun olarak da görülmüştür. Oğuz Kağan'ın altı oğlu birer kuş ongunu ile tanınır: “Gün-han: şahin; Ay-han: kartal; Yıldız-han: tavşancıl; Gök-han: sungur; Deniz-han: çakır(doğan); Dağ-han: puhu”²⁵⁴. Kutlu sayılan kuşlardan da aşağıda bahsedeceğimiz kuşlara şu şekilde yer vermiştir:

Akkuş: Türk dilinde akkuş, bebek dünyaya getirmekte olan hanımların yardımcısı diye bilinir. Geleneğe bağlı kalınarak bugün de doğum sırasında Türk hanımlarının arkası sığandır²⁵⁵. Akalın, verdiği bilgilerin sonrasında bu durumu Hz. Muhammed ile başlamış saysa da, biz bu geleneğin ve inancın çok daha eskilere dayandığını, doğumda hanımlara yardımcı olan ruhlara (Ayısıt, Alkarısı vb.) inanıldığını bilmekteyiz.

S. Akalın, akkuşu, “Başkurt mitolojisinin kutsal kuşlarından biri olan kuğu” olarak nitelendirir. Akbuzat söylencesinde, Humay, Ural-Batır'ın ölümünden sonra oa

---

²⁵⁴ L. Sami AKALIN; Türk Folklorunda Kuşlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay: 191 Gelenek-Görenek-İnançlar Dizisi: 19; Ankara-Ersa Matbaası, 1993;s: 148

²⁵⁵ A.g.e. s: 72

bağlılığından ötürü kuğuya dönüşmüştür. Öldürülmesi, yuvasının bozulması yasaktır. Yılda bir kez yenmesi, totem olarak bilindiğine kanıttır²⁵⁶.

Atmaca: Türk kültüründe bazı kuşların kutlu sayılmalarının nedeni yırtıcı ve güçlü oluşlarıdır. Atmaca kuşu da, doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşlardandır. Ayrıca atmaca, atılgan bir kuştur ve bu onun korkusuzluğunu gösterir. “Atmaca gibi atılmak” deyimini bu korkusuzluktan doğmuş olmalıdır.”²⁵⁷

Baykuş: Klasik Yunan’da, Amerika ve Avrupa’da, hatta Amerikan Kızılderililerinin arasında da kutlu sayılan bu kuş; Buryatlar arasında da kutlu bilinir. Kalmuklar da baykuşu kutsal sayan Türk toplulukları arasındadır. “Bir Kalmuk söylencesine göre, ak bir baykuş, bir gün Cengiz Han’ın hayatını kurtarmış.”²⁵⁸ Türk şiirinde de örneklerine denk geldiğimiz baykuş, günümüzde “kötü haber getiren” bir kuş olarak bilinir. Akalın, bu konu hakkında bir rivayetten bahseder: “Kadınlar kendi aralarında toplanıp konuşuyorlarmış. Biz neden erkekler gibi özgür değiliz diye sızlanıyorlarmış. Bunu padişahın isteyelim demişler. Baykuşu elçi diye padişaha göndermişler. Gidiş o gidiş... Baykuş hiç dönmemiş. Haber de gelmemiş. Bu nedenle kadınlar bugün baykuşu görünce “Kuşum kuşum/ Haberin hayırlı ise gel/ Kötü ise kaç, gelme... derlermiş.”²⁵⁹

Doğan, Kartal, Şahin: Avcı kuşlardan olan doğan, Türklerce kutsal sayılan kuşlardan biridir. Türk boylarında simge olarak da kullanılan doğan, Osmanlı’da dahi çok önemli yere sahip bir kuş olmuştur. Hatta, sarayın av kuşlarına bakanlara “doğancı” denmiştir. “Doğancıbaşı’: Enderun doğancılarının ve doğancı koğuşunun amiri.”²⁶⁰ bilgisi de Akalın tarafından verilmektedir. Yüksek uçuşu, kanat genişliği ve yırtıcılığı, kartalın birçok kuştan üstün tutulup kutlu sayılmasının nedenlerinden birkaçıdır. Hemen her millet, kartalı kutlu görmüş ve hatta bayraklarına sembol olarak kullanmışlardır. İki bin yıllık bir tarihin içinde kartal, Türk dilinde çalkara-kuş, kara-kuş, tuygun gibi adlarla anılmıştır. Yakut Türkleri kartalı, ışığın yaratıcısı ve mevsimlerin düzenleyicisi olarak

---

²⁵⁶ A.g.e. s:129

²⁵⁷ A. g. e. s: 74

²⁵⁸ A. g. e. s:77

²⁵⁹ A. g. e. s:79

²⁶⁰ A.g.e. s:85

bilirler. Yine, Yakutlarda ant, kartalın adıyla içilir. Evlerinin çevresinde kartal gören Yakutlar, ona et ziyafeti çekerler. Yanlışlıkla bir kartalı öldürenlerse, cenazesini törenle şamana kaldırırlar²⁶¹.

Türkler arasında doğan ve kartal gibi yırtıcı kuşlar, oldukça itibar görmüştür. Türk boylarının ve hanlarının ongun ve sembolleri de olan bu kuşlar, avcılıkta ve avcılar arasında önemli bir yere sahiptir. Manas destanı gibi büyük Türk destanlarında da, destan kahramanlarının ellerinde, omuzlarında sembolik olarak bir doğan tutmaktadır. Hatta, bu yırtıcı kuşlar, bazı Türk boylarının tuğlarında ve bayraklarında da görülmeye devam etmektedir. Nitekim, Oğuz'un Bozok kolunun Ayhan boyunun ongunu kartal, Üçok kolunun Gökhan boyunun ongunu sungur(doğan)dur²⁶².

B. Ögel'den edindiğimiz bilgiye göre, “tuğ, bir bozdoğan ile birlikte, gökten düşmüş”tür. Ögel, ayrıca şu yorumda da bulunur: “Tanrı, Türklerin devlet, ikbal ve hakimiyetleri için buyruğunu, bir boz doğanın güçlü pençeleri ile gönderiyordu. Burada bozdoğan, Tanrı'nın elçisi olarak görülmektedir. Bu efsane, Müslüman Türkler arasından derlendiğinden, daha büyük bir değer taşıyordu.”²⁶³

Görüldüğü gibi, doğan, sadece bir av kuşu ve sembol olarak kalmamış, aynı zamanda “Türk devletleri ile Tanrı arasında gidip gelen kutlu bir elçi” olarak da görülmüştür. B. Ögel'in verdiği Kuzey-Türk halk edebiyatından alınmış başka bir örnek de, bize bu bilgiyi doğrulatar niteliktedir: “Yiğit Ak-Kübek'in avcı kuşları, aya ve güneşe kadar uzanan dallar üzerinde tünüyorlardı”²⁶⁴.

Türk mitolojisi, efsane dahi olsa gerçek hayattan pek fazla uzaklaşmamıştır. Sembol olarak görülen bu kuşların isimleri, devlet büyüklerinden halk arasındaki kişilere kadar, güçlü kişilere verilen isimler olarak karşımıza gelmektedir. Özellikle, “kartal, Tuğrul, doğan, şahin” gibi yırtıcı ve büyük kuşların isimleri, daha çok itibar

---

²⁶¹ A.g.e. ss: 98-99

²⁶² Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi (Sadeleştiren: Yalçın TOKER); Toker “Genel Dizi” No: 216; “Doğudan Batıdan Seçmeler” Dizisi No: 17; Ziya Gökalp Külliyyatı: 5 ; Toker Yay.; İstanbul 2007; ss: 163-164

²⁶³ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s: 128

²⁶⁴ L. Sami AKALIN; A.g.e. s:128

görmüş olsa gerektir. Nitekim, Selçuklu beylerinde “Tuğrul, Çağrı ve Beygu” gibi alıcı kuşların isimleri karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türk inanışlarında, özellikle de şaman ayinlerinde, kişinin kuş olup (doğan gibi) göğe uçması söz konusu olmaktadır. Kişi öldüğü vakit, (kutu uçtuğu zaman) kuş olup uçar. Şaman ayinlerinde de, şaman doğan taklidi yaparak göğün belli bir katına kadar çıkabilir. Hatta, göğün direği üzerinde bir çift başlı kartal heykelinden söz edilmektedir. Bu çift başlı heykel, göğün katlarını temsil etmektedir: “Yakutlar, ağaçtan yapılmış sıriklar üzerinde, çift başlı kartal heykelleri koymuşlardı. Ağaçlara, çapraz ve enlemesine, ağaçlar da çakmışlardı. Bunlar, göğün katları oluyorlardı.”²⁶⁵

Kuzey-Türk masallarında da “ölen yiğitlerin ruhları, bir doğan olup, göğe uçmuştu” şeklinde ifadelere rastlamamız mümkün olmaktadır. Göktürk yazıtlarında da, devletin kurucusu ve büyük kağanın ölümü için, “uçup gitti”, deniliyordu. “Doğan olup uçma”, bu ruhların nereye gittiği konusunda bizi aydınlığa sevk etmektedir²⁶⁶.

Doğan gibi yırtıcı ve avcı kuşlardan olan şahin de kutlu kuşlardan biridir. Türk şiirinde şahin, yükseklerde süzülme, av kuşuna salıverme, kolda taşınma, avı çarpıp almak, av kuşunu kovalama, keskin ve etkili bakma gibi davranışları ile anlatılır²⁶⁷. Ayrıca bu kutlu yırtıcı kuş, Bozoklardan Günhan’ın boyunun da ongunu olmuştur²⁶⁸.

Güvercin: Türk ve dünya edebiyatının en gözde kuşlarından biri olan bu kuş, Tevrat, İncil, Kur’an gibi kutsal kitaplarda geçer ve bu büyük dinlerde kutsal görülür. “Türk halkının çoğu güvercini kutsal ve uğurlu sayar. Avlanıp yenmesini de pek iyi karşılamazlar. Birkaç yerde ise güvercin beslemek iyi sayılmaz.”²⁶⁹

İbibik: Çavuşkuşu ya da hüthüt olarak da bilinen ibibik kuşu, Süleyman peygamberle Saba melikesi Belkıs arasında postacı olarak bilindiğinden, koruyucu bir kimlik edinmiş ve kutlu sayılmıştır.Hz. Muhammed’in de onun öldürülmesini

²⁶⁵ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s: 173

²⁶⁶ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; ss: 129-130

²⁶⁷ L. Sami AKALIN; A.g.e. s:121

²⁶⁸ Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s: 163

²⁶⁹ L. Sami AKALIN; A.g.e. s:89

yasaklaması üzerine, bu kuşun değeri daha da artmış ve etinin yenmesi haram sayılmıştır²⁷⁰.

Keklik: Türk folklorunda en çok sevilen kuşlardan biridir. Kolay avlanabilmesi açısından avcılar tarafından özellikle sevilen bu kuş için, ava çıkıldığında, avcının önüne önce keklik çıkarsa avın uğurlu, kazasız belasız ve bereketli geçeceğine dair bir inanış mevcuttur²⁷¹.

Kuğu: Bu kutlu kuş hakkında Ögel'den aldığımız örnekler ise şöyledir:

1. *Kuzey Türk destanlarında “Kuğu Hatun”, bir kötülük sembolü:* “... At kaçıyor, kuğu kovalıyor. At, üzerindeki çocuğa akıl veriyor. Yerin dibine dalıyorlar. Yeryüzüne çıkarlarken, yine Kuğu Hanım bırakmıyor.” Bu, çok mitolojik destanın devamı şöyledir: “... Çocuk, yerden fırlayıp, ayak üzerinde duruyor. (Dev veya ruh) Katay-Alp ile savaşıyor ve onu yeniyor... Bunun üzerine Kuğu-Hatun korkuyor ve çocukla savaşıyor...” Oğuz Kağan destanının proto-tipleri olan bu destanlar, yeraltında veya göklerde geçerler.

2. *Kutadgu Bilig’de kuğu, beyazlık sembolü:* “Kuğu benzi (kırdışı)”; bir sembol olarak bu kitapta çok geçer. “Kişi gönlünü, kuğu gibi beyaz (kuğu teg örüng) hıldı”, gibi deyişler de görülür.

3. *Uygur el yazılarında:* “... Kuğu uçtu gönüne (kölinge)! Kişi oğlu... evine (evinge) gelmez...”

4. *Ak-kuş ve kuğu:* “... Bir yiğit, (iki kuğu kızın) Ak-kuş giyimini (kiipni) giyip eve gitti... Bunları gören yaşlı kadın (kart), kızları ‘murdar’ kızlar diye tanımlıyor...”

5. *Kuğu ve yavruları, nişanlı gençler gibi:* “... Ak kuğu (ak kuu), gölde yavruları (bala) oynuyor. Yetim (cetim) oğlanlar, nişanlılarına gidilebiliyorlar mı...” Bu destan parçası, göç ve yayla ile ilgilidir.

---

²⁷⁰ A.g.e. s:93

²⁷¹ A.g.e. s: 105

6. *Anadolu yörük destanlarında kuğu*: "...Karga ile koğu'nun bükte (küçük ormanda) yuvası, kuşların koyratı bir delicesi, çohçu ile göre serçelerin davası..." Binboğa dağlarında: "...Kuruca ovaya çıkınca, koğular öter; gelin kız kalmamış, hep hasta yatar..." Kırgız destanlarında olduğu gibi kuğu, burada da gelinler ve kızlar ile ilgilidir²⁷².

Turna: Anadolu halk şiirinde önemli bir yere sahip olan bu küçük göçmen kuşların, Türk mitolojisinde "Tanrı'nın elçisi" olarak görülüp kutlu görüldüğünü de görmekteyiz. B. Ögel, bu konuda şu örneği vermektedir: "...*Küçük kuşların (kuşkanaz) uçmadığı, sarı-kırmızı (kuba) bir çöle (çölge) geldi! Saksaganların (sauskan) uçmadığı sarı çöle çıktı (şıktı)! Bir turnanın sesini (turna tauju) duydu. Acıdan, iki kanadını vurarak duruyordu...*" Bu, çöle düşmüş bir turna idi. Bundan sonra mitoloji başlıyordu.²⁷³

Kuş donuna girme ile ilgili bilgiler için bkz: Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi-II, ss: 554-560.

C. 3. d. Geyik:

Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masalarda yeri çok büyüktür. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer ilahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda idiler. Çoruhlu'nun dediğine göre; "Kazvî'nin bazı ifadeleri bize dağ üzerindeki her şeyin kutsal ya da önemli olduğunu göstermektedir. Belki yabancı kaynaklı olmakla birlikte Göktürk hükümdarlarından birinin mağarada geyik şekline girmiş tanrıçayla beraber olmasını anlatan efsane vardır."²⁷⁴ Bu efsanelerin en güzel örneği Göktürk çağında Çin kaynaklarında anlatılan bir rivayettir. Geyiğin deniz tanrıçası sayıldığı bir Göktürk efsanesi de vardır. Çin kaynaklarının aktardığı bir efsaneye göre Göktürklerin atalarından birisi, bir mağarada genç bir kız suretindeki deniz tanrıçasıyla sevişmektedir. Ancak hükümdar bu kızın aslında bir ak geyik olduğunu bilmiyordu. Bir süre avı sırasında bulunan bir ak geyiği, askerlerden biri öldürünce gerçek ortaya çıkar.

²⁷² Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s: 552

²⁷³ Bahaeddin ÖGEL; a.g.e. ; s: 553

²⁷⁴ Yaşar ÇORUHLU; Türk Mitolojisinin Anahatları; Kabalcı Yay.; İstanbul 2006., s:35

Mağaraya giden hükümdar sevdiği kızı yerinde bulamayınca onun aslında geyik biçimine girmiş bir ilahe olduğunu anlar ve onu öldüren askeri cezalandırır. Bu cezaya göre, Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilir.²⁷⁵

Eski Türk sosyal hayatında tesiri kuvvetli bir müessese olan avcılık faaliyeti aynı zamanda bazı dinî inançların da doğmasına sebep olmuştur. Avcılıkla ilgili bu dinî inançların başında; dağların, ormanların ve hayvanların koruyucu ruhları olduğu inancı vardır. Eski Türk inancına göre avın verimliliği ve zenginliği tamamıyla bu ruhların himâyesi altındadır. Eski Türk kültüründeki avcılıkla ilgili bu inançlar zamanla halk edebiyatına tesir ederek destan ve efsanelere aksetmiştir. Karaçay-Malkar “Biynöger” ve Kırgız “Kococaş” destanları bu tesirin en güzel örneklerindedir. Her iki destanda da geyiklerin koruyucusu tarafından lânetlenerek felâkete uğrayan bir avcının hikâyesi konu edilmektedir. Her iki destanın muhtevası ve tipolojik motifleri, birkaç farklılık dışında, birbirine çok benzemektedir.

Karaçay-Malkar Türklerinin eski kültüründeki avcılıkla ilgili bu inançlar, Karaçay-Malkar halk edebiyatına da kuvvetli bir şekilde tesir ederek destan ve efsanelere aksetmiştir. “Biynöger” adlı destan bu tesirin en güzel örneklerinden biridir. Biynöger destanında; Apsatı ve onun kızı Fatima tarafından lânetlenerek felâkete uğrayan bir avcının hikâyesi konu edilmektedir.

Destanda anlatılanlara göre; Biynöger yaşadığı bölgede meşhur bir avcı olarak bilinmektedir. Hemen her gün dağlarda geyik ve dağ keçisi avlamaktadır. Öte yandan bu durum, geyiklerin ve dağ keçilerinin koruyucusu olan Apsatı'nın hoşuna gitmemektedir. Çünkü Biynöger gereğinden fazla avlanmakta, geyiklerin ve dağ keçilerinin neslini tüketmektedir. Apsatı bu yüzden Biynöger'i cezalandırmaya karar verir. Bir zaman sonra Biynöger'in ağabeyi ölümcül bir hastalığa yakalanır. Onun iyileşmesi için bir dişi geyiğin sütü gerekmektedir. Biynöger bu dişi geyiği bulmak için dağlara çıkar. Bir süre sonra aradığı dişi geyiği bulur ve günlerce onun peşinden dolaşır. Biynöger dişi geyiğin peşinden giderken her nasılsa kendisini yalçın kayalıkların tepesinde bulur. Fakat oradan aşağıya inmesi mümkün değildir. Biynöger on beş gün

---

²⁷⁵ A.g.e. ss:147

boyunca yalçın kayalıkların tepesinde aç ve susuz yaşamaya çalışır. Aşağıya inmenin imkânı olmadığını anlayan Biynöger daha fazla dayanamaz ve sevgilisinin de telkinleriyle kendisini kayalıklardan aşağı atar. Bütün bu olan biteni en başından beri Apsatı planlamıştır. Biynöger’i günlerce peşinden koşturan geyik ise aslında Apsatı’nın kızı Fatima’dır. Fatima, Biynöger’i yalçın kayalıkların tepesine getirmiş, aşağıya inilmesi mümkün olmadığından, onu çaresiz bırakmış, gereğinden fazla avladığı geyiklerin bedelini hayatıyla ödetmiştir.²⁷⁶

Bir başka destanımız olan, Kococaş destanı, Kırgız Türklerinin totemistik-animistik inançları ile avcı-çoban hayatından izler taşıyan, kabile içi çatışma ve savaşların henüz başlamadığı dönemlerinden kalma bir destandır. Kococaş destanının mitolojik özellikler ihtiva etmesi sebebiyle, yine Kırgızların en uzun ve en meşhur destanı olan “Manas” destanından daha eski olduğu sanılmaktadır.²⁷⁷

Destan mitolojik içerikli olmasına rağmen rivayetin gelişmesinde ve kahramanlarının davranışlarında sıradışı hadiselerin, aşırı büyü, abartılı motiflerin azlığı dikkati çeker. Sureçki’nin gücü, onun büyü-sihirli marifetlerine değil, onun tanrısal kimliğine bağlı gösterilir. O bir Kayberen’dir. Kayberen, hâlen Kırgızlar arasında yaşamakta olan inanca göre bütün yabancı geyik türünden hayvanların hamisidir ve kutsal sayılan bir totemdir. Ona dokunulmaz, ona silah doğrultulmaz, kötü sözler söylenmez. Kırgızların eski inançlarından günümüze kadar gelen ve hâlâ İslâm diniyle karıştırılmış bir şekilde yaşatılmakta olan anlayışa göre koyunun hamisi - Çolpan Ata, yılığın (atın) hamisi - Kambar Ata, sığırın hamisi Zengi Baba, devenin hamisi - Oysul Ata, keçinin hamisi - Çıçan Ata, ustacılığın ve ustaların hamisi Döötü, loğusa ve çocukların hamisi - Umay Ene gibi varlıklar da aynı tanrısal güce sahiptirler.

Destanın sonlarına doğru, Maldocaş babasının kemiklerini bulabilmek için bütün dağları dolaşır; babasının kayalıktaki kemiklerini bulur.İtoplar. Bir gece uykusuna giren Sur Eçki’yi, İyri kol taraflarında görür ve belindeki tokalı kemerini boynuna kemenet yaparak onu yakalar. Ancak Moldocaş:

²⁷⁶ Adilhan ADİLOĞLU; Biynöger ve Kococaş Destanları arasındaki Benzerlikler, Turkic Volume 2/7, Fall 2007, ss:51-83

²⁷⁷ Nerin YAYIN (KÖSE),; Kococaş Destanı (İnceleme-Metin), Ankara 2002, s:9-10

Karıpbay menin çan atam,
'Balasın cutkan eçki sen,
Karıpbayga alıp barmakrrun,
Karmatıp başın kestirip,
On eki müçö söögüidü,

Kazanına salmakmın" diye söylendiği Sur Eçki, onun gücüne karşı koyamayacağını anlayınca bir hile düşünür ve:

"Aylanayın Moldocaş,
Emneni ayısafi könömün,
Menin kelte başımbı,
Balam saga keregin?
Meni menen birge cür,
Aş Ayran degen kızım bar,
Ak nikelep beremin diyerek onu kaldığı mağaraya götürür.

Orada "görünüşleri insanoğluna benzeyen" geyiklerin arasında Aş Ayran ile gerdeğe girer²⁷⁸. Bu durum Kırgızların "geyikten türeme" inançlarının destanlarına yansımadır.

Biyöner destanında olduğu gibi, Kococaş destanı hakkında ülkemizdeki ilmî çalışmaların sayısı pek fazla değildir. Birkaç makale ve tanıtma yazısı dışında, Kococaş üzerine yapılan ilmî çalışmaların hepsi Nerin Köse'ye aittir. Kendisi, Kococaş destanı ile ilgili pek çok makale yayınlamış ve son olarak Ösönbayev, Konokbayev ve Ceentayev varyantlarını ihtiva eden "Kococaş Destanı" (İnceleme-Metin) adlı kitabını yayınlamış ve Kococaş destanı ile ilgili en kapsamlı ilmî çalışmayı yapmıştır.

---

²⁷⁸ Nerin YAYIN (KÖSE); Araştırmalar-II, Ankara 1997, s:120

Cengiz Aytmatov'un da, Beyaz Gemi ve Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek adlı eserlerinde, biri Geyik Ana'dan, diğeri Deniz Kızı'ndan türeyişi anlatan iki ayrı efsaneye yer verdiği görülmektedir.

Geyik, daha çok millet ve kavimlerin türeyişleri ile ilgili efsane ve mitolojilerde elçi olarak doğru yolu gösterici, yani yeni yurtlara götürücü bir motif olarak görülmektedir.

C. 3. e. Boğa, Sığır, Koyun, Keçi

Boğa, kurban olarak kesildiği gibi, Sümerler ve Elamlılarca da tanrı tanınmış, Göktürklerin ongunu olmuştur. Oğuz destanında, Oğuz'un ayakları, kuvvetin timsali olan öküze benzetilmiştir.

Sümer kahramanı Gılgamış'ın arkadaşı Enkidu da boynuzlu, kuyruklu bir boğa şeklinde tasvir edilmiştir. Boğaya saygı gösteren Kırgızların bir de Kaan Boğa efsanesi vardır²⁷⁹.

Sığır ve koyun da çok kurban edilen hayvanlar arasındadır. Bununla beraber koyunu totem kabul edenler de olmuştur. Şamanlar göğe çıkmak için bindikleri ata "Pura" dedikleri gibi, üç boynuzlu keçilere de bu ad verilirdi. Bunlar süt gölünden çıkarlar.

Göktürklerin büyük tanrısının dört renk ile dört boyu temsil eden dört oğlundan; Yeşil Han'a ilkbahar başında bir koyun yavrusu kurban edilirdi. Yeşil Han'a ilkbaharın başında bir koyun yavrusu kurban edilirdi. Yeşil Han'ın idaresindeki boyun ongunu keçi idi. Keçi yavrusu Hitit efsanelerinde de geçmektedir. Kırgızlarda "Çiçen Ata" adında keçileri koruyan bir evliya vardı. Altaylılara göre Tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök yeleli bir keçi haber vermişti²⁸⁰.

---

²⁷⁹ Murat URAZ; Türk Mitolojisi; s: 110

²⁸⁰ A.g.e. s: 111

C.4. KUTLU TAŞ

Genellikle Türk dini tarihinde taşla ilgili inanç olarak hemen hatıra, yağmur =yada = yat taşı gelir. Ve bu husustaki inanç başlıca bundan sayılır; bu düşünce elbette hatalıdır. Türklerde birde İslam olmadan önce benimsenmiş taşla ilgili inançlar ve adetler vardır. Türk tarihi içinde önemli bir mevki olan Türk efsanelerini, Kutlu Kayayı incelemek yerinde olur sayıyoruz. Ziya Gökalp, Çin, İran kaynaklarını önemle bahsettiği ve önceleri Türk tarihi içinde çok müessir şekilde yer alan Dokuz(oğuz) menkıbesini²⁸¹, Türk geleneğine göre Dokuz (Oğuzların) eskiden hükümeti, töresi hakani bulunmadığı yalnız bir boylar kümesi olduğunu belirttikten sonra, boyarın bir gece gökten bir nur sütununun yeryüzüne indiğini gördüklerini bu ALTIN IŞIK'tan bir Çam Ağacı'nın gebe kalarak beş şehzade doğurduğunu bunların en küçüğü olan (Buğu) Han'ın yabgu seçildiğini ve böylece Oğuz ilinin bir mucize ile kurulduğunu anlatıyor ve: gökten inen nur sütunu yeryüzünde taşlaşarak, yeşim taşından bir kaya vücuduna getiriyor. Bu kayaya "Kutlu Dağ" adı veriliyor ve milli harsın, milli kültürün timsali, gibi kutsal tanınıyor²⁸². Bu konu ile ve göç efsanesi ilgili "kutlu dağ" maddemizde geniş bilgi verdiğimiz için, burada konuyu kesmeyi uygun görüyoruz.

Türklerde, yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evli olan kağanın meydana getirebildiği kar ve yağmur ile ilgili olan yada taşı menkıbesi eskiden beri bilinir. Emel Esin, Mani dinine giren Türklerin kuraklık simgesi saydıkları yılanı kurban edip, ejder resmi yaparak ve yad taşını kullanarak bir büyü yaptıklarını ve daha sonra şu şekilde o büyüü yapmayacaklarına yemin ettiklerini söylemektedir:

"Yılan ölürgücü botlum erser, luu öntürgüci, yadçı botlum erser..."

Yılan öldürücü ejder (tasvirini?) yükseltici, yadçı oldum ise..."

Esin ayrıca, Kazvini'den aldığı bilgiye dayanarak, şunları söylemektedir: "Kazvini'nin Türklerin memleketinde güneşin doğduğu yerdeki ateş dağının alevlerinin yad taşıyla meydana getirilen bulutlar sayesinde önlendiği hakkındaki rivayeti, yaz

²⁸¹ Dr. Rıza Nur, Türk Tarihi, T. C. M. Vek. N. İst. , 1926, c. 12 s. 193 (bkz. Doç. D. Hikmet Tanyu, "Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, Ank. Üni. İlahiyat Fak. Yay. S. 35 dipnot: 5)

²⁸² Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi (Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka); T.C. Kültür Bakanlığı Yay. ; İstanbul 1976; ss:94-96

dönümünde yapılan ayinin efsaneleşmiş bir yankısını hatırlatmaktadır.” Yaz dönümü ayinleri, güneşin en tepede olduğu ve suyun, yağmurun yakınlaştığının düşünüldüğü zamanlarda yapılan ayinlerdir²⁸³.

Bu taş üzerinde çeşitli efsaneler, Türklerden başka yakın doğu milletlerinin bazılarında da görülür: Araplar bu taşta “Hacer-ül-mattar”, Farslar “Senk-i Yade” derler. Çağataylar ise kelime Farsça olmakla beraber “yeşim taşı”, Yakutlar “Sata”, Altaylılar “cada”, Kıpçaklar “cay” demişlerdir. Genel olarak halk bu taşta, yada taşı, cida taşı, çurtus, yağmur taşı ve kaş adları verir.

Nuh peygamber tufandan sonra gemisinden çıkınca Ham, Sam ve Yafes adındaki oğullarından her birini bir ülkeye göndermiştir. Yafes’i Türk ülkesine göndermeden önce, bu yada taşını vermiş, o ada oğlu Türk’e bırakmıştır. Ama sonra, Oğuz Han bu taşı elde etmiştir. Kaşgar taraflarında bu taşın beyazına “Ak Taş”, karasına da “Kara Taş” denir. Prof. Dr. Fuzuli Bayat, “kaynakların verdiği bilgiye göre Türk, Tanrı’nın ona verdiği yada taşını boynuna asıp istediği zaman tabiatı etkileyebilirmiş. Yafes oğlu Türk ve yada taşı efsanesine göre Türk’ün yada taşı sonradan onun evlatlarından Guz’a (Oğuz’a) kalmıştır”²⁸⁴ demektedir.

Kaşgarlı Mahmut’un Divan ü Lügat’it-Türk eseri, yat hakkındaki araştırmalarda önemli bir yere sahiptir. Onun tarafından verilen bilgiler ise şöyledir: " يَتّ yat: Bir türlü kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı’nın izniyle yangın söndürüldü. Yine aynı eserde: “Yat يَتّ : Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan kamlık.” deniliyor. Aynı eserin dizininde bu bilgi şöyle özetleniyor: “Yat: taşlarla yağmur ve rüzgâr için yapılan kamlık; yada taşı ile yapılan bir türlü kahinlik, kamlık”²⁸⁵

²⁸³ Emel ESİN; Türk Kozmolojisine Giriş, Toplu Eserler-1; Kabalcı Yay.; İstanbul 2001; ss:116-117

²⁸⁴ Fuzuli BAYAT; Oğuz Destan Dünyası, Ötüken Yay.; İstanbul 2006; s: 84

²⁸⁵ Divan-ü Lügat’it-Türk Dizini (indeks), Besim Atalay, Ankara, 1943, TDK. S. 758

Hüseyin Kazım Kadri, “Türk Lûgati”nde “Taş” -garp, isim... Olduğunu kayıt ediyor ve bununla ilgili edebi açıklamalar yapıyor.²⁸⁶ Yede; yada taşı hakkındaki açıklamasına muhtelif metinlerden aldığı bilgiyi katıyor: پاره ؛ پاره ؛ پاره (ie’de; yede; yada) Çağatay-İsim= Büyü, sihir, efsun”²⁸⁷ demektedir.

Eski Eserler Ansiklopedisinde yeşim hakkında verilen bilgide, Yeşim’in Farsçasının “yeşip” olduğu, eski milletlerin buna Yağmur Taşı, Yat dedikleri, yatın kehanet demek olduğu, yatlatmanın sihir yaptırmak anlamına geldiği, eski Türklerin bu taşla sihir yapıp yağmur yağdırdıkları anlatılmaktadır.²⁸⁸

Abdülkadir İnan’ın “Tarihte ve Bugün Şamanizm” adlı eserinde “Yada, Cada, Yat Taşı ve Yağmur Tılsımları” başlıklı bölümde önemli bilgi sunulmaktadır. Abdülkadir İnan, bunun çok eskiden beri yaygın bir inanç olduğunu, “Büyük Türk tanrısı”nın “Türklerin cedd-i âlâsına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan” ettiğini, bununla yağmur, kar, dolu yağdırıldığı, fırtına çıkartıldığı ve bu taşın her çağda Türk kamlarının en büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunduğunu, Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunduğunu, her Türk lehçesinin “fonetik özelliklerine göre, muhtelif şekillerde ifade olduğunu”, “Yakutça’da sata, Altayca’da cada, Kıpçak grubunun dahil olduğu lehçelerde cay” diye söylendiğini belirtmekte ve “İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına “yağmur taşı” (hacer-ül mattar) ve “cada taşı” (سنك جرہ) denildiğini söylemektedir.²⁸⁹

H. Namık Orkun’un “Türk Efsaneleri”ndeki Uygur efsanesi ayrı, farklı tarafları olmakla beraber yine de bu taşla ilgilidir. “Bir müddet sonra Buku Han tekrar bir rüya gördü. Rüyasında beyazlara bürünmüş başında beyaz şerit ve elinde Yü taşı olan erkek gözükmüş ve kendisine şunları söylemişti: Eğer bu taşı saklarsan dünyanın dört bucağındaki ulusların hâkimiyetin altında bulundurabilirsin. Aynı gece baş vezir de

²⁸⁶ Hüseyin Kazım KADRİ, Türk Lügati, İst. 1943, Maarif matbaası, c. 3, s. 383,384

²⁸⁷ H. Kazım Kadri, a.g.e., s. 722

²⁸⁸ Eski Eserler mütehassısı, Nureddin Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi, İst., 1939. Çituri Biraderler Basımevi, s. 258

²⁸⁹ Abdülkadir İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; TTK Yay.; VII. seri 34; TTK Yay. ;Ankara 1954; s:160

buna benzer bir şey görmüştü. Bunun üzerine Buku Han tekrar ordusunu toplamış bu sefer batı tarafına sefere çıkmıştı. Türkistan'a geldiği vakit geniş bozkırları, çayırları, gür çayları görünce burada oturmuş, Balasagun şehrini kurmuştu ki, buna bu gün Guzbalık derler. Buku Hanın orduları dört bir tarafa yayılmış²⁹⁰, birçok ülkeler fethedilmiştir.

Yada taşı motifi Doğu Türklerinin halk edebiyatlarında da pek çok tekrarlanmaktadır. “Kırgız-Kazakların ‘Er Gökçe’ destanında, Altın Ordu'nun ünlü kahramanı Er Kosay da, maiyetindekilerin susuzluktan sıkıntıları üzerine, Er Kosay, atının eğerleri altından Cay taşını (Yad Taşı) alıp, birkaç defa sallayarak yere koyuyor ve yağmur yağmaya başlayarak, yağmur suyunu içiyorlar. Abdülkadir İnan, Kırgızların Manas Destanı'nın büyük Çin seferi rivayetinde Almanbet adlı kahramanın yağmur yağdırmak için “bulutları afsunladığı” zikredilmektedir.²⁹¹

Yağmur taşının nerede bulunduğu hakkında Kırgızların, Cada (cay) taşının koyun karnından çıkarıldığı inancını Abdülkadir İnan kaydetmektedir. Yine İnan, “Doğu Türkistan bakışlarının meslek hayatlarını ve âyinlerini düzenleyen ‘risâle’(tüzük)leri bulunduğu gibi ‘yadacılar risâlesi’nde vardır” demektedir.²⁹²

Yat yahut yada (cada) taşı eski Türklerde en mühim savaş silahlarından biri sayılmıştır. Eski Osmanlıca metinlerde geçen “yat-yarağ”daki “yat” kelimesi bu eski geleneğin bıraktığı bir “müstehase olsa gerektir.”²⁹³

Yağmur yağdırma, Türk mitolojisinin en önemli motiflerinden biridir. Yağmur yağdırma işlemi, Yada Taşı ile yapılırdı. Türkler, Yada Taşı'nı canlı varlıkmış gibi düşünürlerdi. Onlara göre, Yada Taşı'nın kendisine göre bir ısısı, bir sesi vardı; kendine göre biçimlenir, canlanır, ölürdü.

---

²⁹⁰ H. N. ORKUN, Türk Efsaneleri, s. 42

²⁹¹ Abdülkadir İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 164

²⁹² Abdülkadir İNAN, a.g.e., s. 164

²⁹³ Abdülkadir İNAN; Makaleler ve İncelemeler, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları” (İlahiyat Fak. Dergisi, 1932, 1. c., sayı 3.), ss. 472-478

Türklerde “yürüng kaş” (yıldızlar ak yeşim taşından olarak tasvir ediliyordu); “yaşıl çeş” (gök kubbe yeşil-gök firuzeye teşbih edilmekte idi), gibi madenlerin gök unsuru da sayıldıkları görülmektedir²⁹⁴.

İslâmiyet öncesinde ve sonrasında Türklerde mevcut olan yağmur yağdırma, yağmur duası gibi törenlerin en önemli unsurlarından biri, eski kamların elinde yağmur yağdırın bir güç olarak cada/yada denilen taşın bulunmasıdır. Kırgızlar bu taşın koyunun karnında bulunduğuna inanmaktaydılar. Yağmur yağdırma törenleriyle ilgili bir çocuk oyunu niteliğinde olan “Çömçe Gelin” oyununda çocuklar söyledikleri türkü ve ilahilerde kurban olarak koç/koyun adağını dile getirirler²⁹⁵.

Türk kavimlerinde çok eski zamanlardan beri yaygın olan inanca göre Tanrı, Türklerin büyük dedelerine Yada denilen bu büyülü taşı armağan etmiş, Türkler de bu taşla yağmur, kar, dolu yağdırıp yel estirmişlerdir. Ren bölgesinde, yağmur taşı, yağmur yağdırmak hususunda tesiri olması için, içi su dolu bir kap içinde muhafaza edilir. Yağmur fazla olunca, yağışı dindirmek için, taşı sudan çıkarıp, kuruturlar. Altaylılar da, yağışı sağlamak istedikleri zaman, yada taşını bir gün bir gece su içinde tutarlar. Fuad Köprülü’den öğrendiğimize göre, yada taşı hakkında Arap ve Çin kaynaklarında epeyce bilgi vardır. Yada taşı Çin’de Yü-chh (=Yueh-chih) halkında bulunur. Yada, suyun özüdür. Bu taşın yağmur yağdırma ameliyesinden başka vazifeleri de vardır; msl. Ölünün ağzına bir parçası konur.²⁹⁶

13. yy.da yine bu taşla yağmur yağdırma olayı önemli bir etkiye sahip bulunuyor ve uygulanıyordu.” Celâleddin Harizmşah”, adlı eserin yazarı “Şahabettin Ahmed’ün-Nesevî”den Türkçeye, Necip Âsım’ın çevirmesinde bu hususta şu bilgi dikkati çekici bir gözleme de işaret etmektedir: “Velaşgerd (Doğu Anadolu’daki Eleşkird) önüne gelince, şiddetli sıcak, kuraklık ve hayvanları taciz eden sineklerden halk şikayet ediyor. Bunun üzerine taşlarla yağmur yağdırmaya karar veriliyor. Yazar ‘biz buna inanmıyorduk. Sonradan birçok tecrübelerle bunun sahih olduğuna inandık’ demekte ve “sultanın bu merasimi bizzat idare ettiğini” ilave etmektedir. Bu defa geceli gündüzlü,

²⁹⁴ Emel ESİN; Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar); Edb. Fak. Matbaası; İstanbul 1979; s:8

²⁹⁵ Abdulhalûk M. ÇAY; Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 108, Seri: I- Sayı: A.19; Ankara 1990; ss:59-60

²⁹⁶ M.E.B. İslâm Ansiklopedisi, c. 5, İstiska mad. , s.1221,1222,1223

arkası kesilmeden yağın yağmurdan halkın şikâyet ettiklerini ve yağmur sihri yapıldığına pişman olduklarını belirtmektedir: “o kadar çamurlardan, bataklardan Sultanın çadırına girilemez oldu. Hatunun sütünesinin şunu dediğini işittim: Sen bir hüdâvent âlemsin.(yani kâinatın sahibisin) (mukarripleri hep kendisine böyle hitap ederlerdi.) Fakat yağmur yağdırmakta değil; çünkü böyle bir tâfan çıkarmakla hata etti; senin yerinde başkası olsaydı bunu yapmazdı, yalnız elverecek kadar yağdırırdı. Buna cevap olarak sultan: dünya senin zannettiğin gibi değildir. Bu yağmur kudretimin bir alametidir; kudretim etrafındakilerin hiçbirisiyle mukayese edilemez” dedi.”²⁹⁷

Timur ve Uluğ Bey zamanlarında da çok önem verilen nefrit taşından bahsedilmektedir. Uluğ Bey “yedi su”dan geçerek –Issık gölünün kuzey kıyısını izliyor” Karşi’de bulunan ve güya evvelce Çin imparatorlarının külliyetli bir para mukabilinde satın almak istedikleri- iki büyük nefreti parçasını Semerkand’a götürmekle mükellef iki bin kişiden mürekkep bir kıta, galiba, diğer bir yolu takip ediyordu. Taşların getirilmesi için mahsus arabalar yapılmış; ya atlar veya öküzler koşulmuştu. Bu taşların Semerkand’a getirildikten sonra Timur’un kabri üzerine konduğunu müverrihler kaydetmişlerdir.”²⁹⁸

16. ve 17. yy.larda önemli yazma taşlarla ilgili türlü bilgi ve inançlar toplanmış bulunmaktadır. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Şâban Şifâî’nin “kıymetli taşlara dair Şîâiye fi’t-tıb” adlı eserini tanıtırken o da “şimdiye kadar taşlar hakkında yazılmış en eski kitabın Nasîruddin Tûsî tarafından telif edilen eser olduğunu ve tetkiklere daima bunun esas tutulduğunu biliyoruz.”²⁹⁹ ve “yağmur taşına dair şimdiye kadar yapılan tetkiklerde Şâban Şifâî’nin bu eseri kullanılmış değildir” demekte, hekim ve ilmiye tarîkî mensûbu Ayaşlı Şâban Şifâî Efendi’yi tanıtmaktadır.

Bugün Anadolu’da Türkler, İslami yağmur duasını yaparken su kıyısında dururlar ve suya küçük taşlar atarlar. Bu taşların okunması ve okunduktan sonra da su

²⁹⁷ Celaleddin Harizmşah, (Şahabettin Ahmedün Nesevi), Türkçeye Çeviren: Necip Âsım, Mf. Vekâleti yay., İst. 1934, Devlet Matbaası, s. 151 (bkz. Doç. D. Hikmet Tanyu, “Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, Ank. Üni. İlahiyat Fak. Yay. S. 51 dipnot:55)

²⁹⁸ Doç. D. Hikmet TANYU, “Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, Ank. Üni. İlahiyat Fak. Yay. s. 51

²⁹⁹ Prof. A. Süheyl ÜNVER, “Yağmur Taşı Hakkında”, İst. Üni. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c. 3. , sa.7, Eylül 1952. İst. 1953. Osman Yalçın Basımevi, s. 77-84.

iyesine sunulan bir saçı örneği olarak akarsuya bırakılması, Eski Türkler tarafından kullanılan yada taşını akla getirir. Bu örnek tümüyle eski Yada Taşı inancının günümüze yansımasıdır. Çünkü, Eski Türklerde Yada Taşı ile yağmur yağdıracak olan şaman, Yada Taşını alır, afsunlar ve suyun içine atardı. Şamanın okuduğu dualar, İslamî anlayış içinde ayet ve duaya dönüşmüş, şamanın yerini de bir nevi din adamı kimliği ile hoca/imam almıştır.

“Dilek Kayası”, “Karataş”, “Yarık Kaya”, “Ağlayan Kaya” gibi menkıbelerle birlikte Altın Arığ destanına eserinde yer veren Tecemen, beş çeşit kaya inancından bahsetmektedir. Birinci şekli, en eski şeklidir ve insanlar bu kayayı tapınma aracı olarak, hastalıklara şifa olarak kullanırlar. İkinci türü ise, belirli ihtiyaçları gidermek ve belli hastalıklara şifa vermek görevini üstlenirler. Adak ve dilek taşları bu çeşit taşlara girerler. Üçüncü şekil taşlar, insanların dua etmek, dilek tutmak, tedavi olmak gibi çeşitli amaçlarla, kutsal atfedilen bir mevkiye taşınabilen taşları atmaları ya da dizmeleri sırasında kullandıkları taşlardır. Dördüncü çeşit taşlar, elde taşınabilen, kaynatıp suyu içilebilen, rengine cinsine göre seçilen taşlardır. Gerekli görüldüğü vakit kullanılırlar. Beşinci çeşit taşlar ise, tesbih tanesi kadar küçükten avuca sığabilecek büyüklüğe kadar olan taşlardır. Çocuk kırklamada, yağmur dualarında vs. kullanılırlar³⁰⁰. Ahmet Tecemen, Kaya inancı üzerine oluşmuş menkıbeleri “taşın hassasiyetini dile getiren menkıbeler”, “mecburî istekle taş kesilmeyi dile getiren menkıbeler”, “taş kesilmekle cezalandırılmayı dile getiren menkıbeler” şeklinde üç grupta incelemiştir. Daha sonrasında başta Altın Arığ olmak üzere bir çok destanı da taş inancı zemininde inceleyen Tecemen, “Türk, taşın, hassas oluşuna ezelden beri inanmaktadır”³⁰¹ demektedir.

C.5. KUTLU AĞAÇ

Ağaca tapınmanın izleri Oğuzlara kadar muhafaza edilmiştir: “Bay Terek”, “Temir Kavak” , veya “Hayat Ağacı” denilen kutsal “Evliya Ağaç” inancına benzer inançlar sadece Türk mitolojisinde değil tüm dünya mitolojilerinde rastlanabilir.

³⁰⁰ Ahmet TECEMEN; (Taş İnancı Verileri Zemininde) Türk Kimliği-III; Niğde Üni. Yay. No:5; Niğde 1999; ss: 1-5

³⁰¹ A.g.e. s:613

Tanrı'yı sembolize eden kutsal Evliya Ağaçları'nın, Türk mitolojisindeki tanımına uygunluğu açısından birçok özelliği vardır; bu ağaçların tek ve benzersiz olması, ölümsüzlüğü sembolize etmesi ve sığınacak yer olması bunlardan bazılarıdır. Bu özellikler, aynı zamanda "Ulu Gök Tanrı"nın taşıdığı özelliklerdir. Bu nedenle, ağaç kutsal bilinmiş ve onu kesmek günah sayılmıştır. Tanrı Dağı gibi, "Evliya Ağaç" da Türk mitolojisindeki Tanrıçılıkta Tanrı'yı temsil etmektedir. Yakut Türklerinin bir nevi milli destanı olan Er-Sogotoh³⁰², birkaç araştırmacı tarafından (A.Th. von Middendorf, İ. A. Hudyakov, N. Gorohov, O. Böhtling) toplanarak yayınlanmıştır. Bu destan, hayat ağacı ve hayat suyu gibi birçok motifi barındırmaktadır. Destan aynı olmasına rağmen, metinler arasında farklar bulunmaktadır.

1. **Ağaç kovuğu ve doğum;** Bu anlayış ve inancı, ana çizgileriyle burada belirtmek gerekiyor:

a. Oğuz Kağan, ikinci hatununu, bir ada içindeki, bir ağaç kovuğu içinde bulur. Nitekim oğulları da, "Kök, Dağ, Deniz Hanlar" idiler.

b. Kıpçak'ın annesi, kendisini yine bir ağaç kovuğunda doğurmuştur: Bundan dolayı da çocuğun adı, ağaç kovuğu manasına gelen, Kıpçak konmuştur.

c. "Kara Atlı Han, oğlunu kutlu ve uğurlu bir ağacın kovuğuna saklıyordu": Kara Atlı Han'a bir oğlunun olacağını da, bu ağaç üzerindeki bir kuş müjdelemiştir.

2. **Çocuk veren ağaç ruhlar:** Bu, çok geniş ve yaygın bir gelenektir. Çocuğu olamayan Manas'ın babası karısına, "elma ağacının dibine gidip, yuvarlanıyor", diye çatar. Anadolu masallarında da, dervişler veya Hızır, "çocuğu olmayan çiftlere bir elma verirler". Bu da Türk masallarının çok yaygın bir motifidir. "*Yer-ağaç ruhları*", çocukların verilmesinde herhalde önemli bir rol oynuyorlardı.

3. **Boy ve aile ağacı:** Mitolojiye ve çok eski Türk geleneklerine inmeden önce, bu anlayışı bugünkü Türkler için normal karşılamak gereklidir. Dede Korkut'taki şu sözlerin içlerinde çok eski Türk inanışlarının çeşitli izleri vardır: "Kaba ağaçta dal budağın kurumuş idi.", "Gölgelice kaba ağacın kesilmesin!"... Bunlar artık Türk dili ile geleneklerinin, kalıpları ve mecazları haline gelmiştir.

---

³⁰² Er-Sogotoh destanı ile ilgili daha geniş bilgi ve metin için bkz: Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:104-106 ??

“Ağaç atalı kağanlık”, Uygur devletinin türeyiş efsanesinde görülür. Bu efsaneye göre, ağacın üzerine nur iner ve böylece hanedanın dört üyesi, bu ağacın gövdesinden çıkar. Bu, bir çeşit toplumun soy ağacıdır.

“Boy Sembolü Olarak Ağaç”; Çingiz Han da, Çingiz-nâme’ye göre, 12 Türk boyuna belge olarak, birer kuş, damga, uran (savaş parolası) ve bir ağaç tayin edilmişti... çingiz-nâme, Türk geleneklerinin etkileri altında kalmış geç bir eserdir. Anadolu köylerinde de, köylülerin altında oturdukları, korudukları ve köyün ortasında bulunan böyle ulu ağaçlar vardır.

“Mukaddes Kayına Verilen Soy (söök) kurbanı” da kuzeydeki Altay dağlarında verilir. Radloff’a göre bu törene, “Şajil” adı verilirdi.

4. **Evi ve Aileyi Koruyan Ağaç Ruhu:** Dede Korkut’ta da, kaba ağacın ev ve aile ile ilgisi üzerinde, sık sık vurgulama yapılıyordu. Ancak bunun artık bir din inancı ile ilgisi kalmamıştı. Kuzey-doğu Müslüman Türklerinde ev iyesi ile orman iyesi, yani “evin sahibi ruh” yan yana anılıyordu. Evin ve ailenin koruyucusu olan “aruu körmös”lere Altaylılar “evin muhafızı” sıfatıyla dua ederler:

Ermen agaş eelü,	(Kızıl ağaç sahipli)
Üç üyelüü Pay-Kürmüş!	(Üç boğumlu Bay Kürmüş)
Ada bolup sakıgan,	(Ata olup koruyan)
Aygır bolup küdüp kalgan	(Aygır olup (sürüler) güden)
Altı ayırđın kuyagı!	(Altı çatalın (çadırın) zırhı (koruyucusu))
Yazı yerdin yamanına yol perbeytten	(Yazının kötüsüne yol vermiyorsun!) ³⁰³

5. **Müzikli Ağaçlar:** Uygur Devleti’nin türeyiş efsanesinde, hanedanı kuran beş çocuğun doğduğu ağaçtan, çocukların doğumundan önce, bazı müzik sesleri geldiği söyleniyordu. Bu efsane motifine yakın örneklerden biri; Ak-Köbök Destanı’nda yiğit, “kemençesini (kıcak) en güvenli yer olarak (mübarek) kayın ağacına asmasıdır: “Kayın ağaçları budaklıdır! Eğilse de (kayışsa), kırılmaz (sınbas), iyileşince döner alırım...”

³⁰³ Abdülkadir İNAN; “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”; Makaleler ve İncelemeler-I; TTK Yay.; Ankara 1998; s:430

diyip ve kayına bir şiir söylemesidir. Bir başka yerde de yiğit, yatık çalgısını (yadırgan) aynı ağaca asar. Ancak bu ağaçlardan biri meşe, öteki kayındır³⁰⁴.

Ön Asya mitolojisinde de bir bakır ağaç motifi görülüyordu. Yakut'a göre, bu ağacın gölgesinde, 1000 kişi barınabilirdi. Ancak Türklerdeki Demir kavak anlayışı destekleyen, başka motifler de vardır. Kırgız-Türk destanlarında, Munar adı verilen çok büyük bir ağaç vardı³⁰⁵.

Kırgız Türkçesinde “munara (minare)”, “serap, havanın kararmaya yüz tuttuğu sırada aldığı hafif beyazımsı görüntü” ve “destanlarda geçen kocaman bir ağaç”, derleme sözlüğünde ise; “pınar, çeşme”, “yalnız, kimsesiz olan” olarak verilen “muñar” sözü Kurmanbek Destanı'nda “...Kanışay künügö muñardın başına çıgıp barıp, tuş-tuşka salıp, hanınan kabar bolbogon soñ³⁰⁶...” satırlarıyla Kanışay'ın eşinden haber alamadığı için her gün muñarın başına çıkıp dürbün yolu ile gözetlediği, yoldan gelen Akkan Han'ı görünce ona eşinden haber sorduğu:

“Ayçılıktan körüngön

Muñarın aman bar beken?

...

Künçülüktön körüngön

Muñarım esen bar beken?³⁰⁷ dizelerinde geçer ve “...Ayçılıktan körüngön, muñarım aman bar beken?³⁰⁸...” (Bir aylık yoldan bile seçilen, munarım sağ mıdır?) şeklinde tarif edilir. Kalık Akiyev'den derlenerek, Kırgız ilimler Akademiyası'nın Til cana Adabiyat İnstitutu'sunca 1957'de Frunze(Bişkek)'de yayımlandıktan sonra 2005'te hocamız Prof. Dr. Nerin Yayın tarafından yayınlanan kitapta yerini alan muñarın, Dede Korkut'taki “Basat Depegöz'ü Öldürdüğü Boy”da “ Uzun Bıñar dimek-ile meşhur bir

³⁰⁴Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; ss:484-487

³⁰⁵A.g.e. s:480

³⁰⁶Nerin KÖSE (YAYIN); Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı) İnceleme-Metin; Ege Üni. Yay.; İzmir 2005; s: 390

³⁰⁷A.g.e. s: 392

³⁰⁸A.g.e s:391

bıñar var-idi. Ol bıñara periler konmuş-idi”³⁰⁹ şeklinde geçen “Uzun Bıñar” olduğunu düşünmekteyiz³¹⁰. Nitekim, dünya ağacından geçen “hayat suyu” ile “muñar” sözü, burada birleşmiş görünmektedir. Büyük ihtimalle hikâyelerin teşekkül ettiği coğrafyada söz başında “m>b>p” değişikliklerine uğramış olan bu söz; eski hayat suyu ve dünya ağacı birleşik inançları, kuraklıktan kaçarak yerleştikleri yeni yurtlarında “suyu olan yer, sulak, pınar” anlamıyla yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca halk ağızlarında bu sözün hâlâ “muñar”, “mınar” şeklinde telaffuz edildiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca, Türk mitolojisinde kutlu sayılan, günümüz Türklerince dahi kutluluğu kaybolmamış olan bazı ağaçlar vardır. Bunlardan bazıları ardıç, elma, kavak, çam, çınar ve kayın ağaçlarıdır³¹¹.

C.6. KUTLU DOĞUM

Epik gelenek kurallarına uygun olarak, diğer destanlarda da görüldüğü gibi, Oğuz destanında da çocuk farklı bir görünüşe sahiptir. Doğan çocuğun görünüşündeki farklılıklar onun “Tanrıoğlu” olması ile alakalıdır. Türk destancılığında yenilmezliğin, alplığın sembolü olan bu görünüş, bir kural kadar sabittir. Nitekim, Oğuz’un ağız kırmızıdır, Manas’ın eli kanlıdır, Cengiz ise avcunda kan pıhtısı ile doğar. Bu gibi karakterler, baş kesip kan döken ve sonunda bir cihan devleti kurmaya muktedir olan karakterlerdir³¹².

Oğuz’un doğması, doğrudan doğruya mitolojik bağlam dahilindedir. Onun gözleri ala, yüzü gök, ağız da kırmızıdır. Bu renk sembolleri bütün mitolojik metinlerde Tanrıoğlu’nun sıfatlarıdır. Oğuz’un veya diğer destan kahramanlarının fiziksel görüntülerindeki olağanüstülük (göğsün ayı göğsü, belin kurt beli gibi olması vb.) onların Tanrıoğlu, ilk insan, medeni kahraman işlevlerini yüklenmeleri anlamına gelmektedir. Medeni kahraman veya Tanrıoğlu motifinde ilk varlık, hayvan yahut

³⁰⁹ ERGİN, Muharrem (Prof. Dr.); Dede Korkut Kitabı-I; TDK Yay:169; Ankara 2004; s:207

³¹⁰ YAYIN (KÖSE), Nerin (Prof. Dr.); Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Muñar mad.);Ege Üniversitesi Basımevi; İzmir 2008; s: 373

³¹¹ Bu ağaçlar ile ilgili inanışlar hakkında geniş inceleme ve bilgi için bkz: Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:472-480

³¹² Fuzuli BAYAT; Oğuz Destan Dünyası (Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü); Ötüken Yay.; Yayın nu: 663, Kültür Serisi: 317; İstanbul 2006; s: 139

kolaylıkla hayvana dönüşebilen insandır. Türeyiş mitlerinde hayvan veya insan aynı fonksiyonu yerine getirirse de, destanlarda hayvan varlığı yalnız kahramanlık olgusunun özellikleri olarak kalmıştır. Mitolojik semantiği Tanrıoğlu motifi ile ilgili olan, bir defa süt emip bir daha istememek (çiğ et, kımız istemek vb.) arkaik destanlarda önemli yer tutar. Bu durum, Türk milli kültüründen gelen bir değer gibi korunur. Bu tip kahramanların ana sütü emmesine dair bir işaret bulunamadığı gibi, düşünülebilir ki, onların et istemesi, Tanrıoğlu olarak doğduğu için yetkin, yetişkin gibi Tanrı misyonunu yerine getirmesi ile ilişkilidir. Onun bu durumu, gökten atılmış Tanrıoğlu motifinin destan varyantıdır³¹³.

Şamanların yer-ananın göğsünü bir defa emip bir daha istememeleri, epik destanlarda da kahramanların analarının döşlerini bir defa emip bir daha istememeleri şeklinde görülmektedir. Bu döş emmek motifinin ilk varyantı, Tanrıoğlu motifi ile alakalı olmalıdır. Gökten atılan bebeklerin ağaç yapraklarını veya öküzün tüyünü emmekle büyümesi hakkında olan mitler de bunu tasdik eder. Kahramanı büyüten ağaç-ana vatan sembolüne dönüşür. Hem mitolojik ağaç-ana hem de yer-ana, kutsal toprağın, kutsal yurdun, mukaddes ananın semantik işaretine dönüşmüştür. Halk hikâyelerinde âşğın bâde içip vergi alması (manevi güç) kökü itibarı ile şaman dünya görüşünden gelmektedir. Bu fiziki gücün manevi güve çevrilmesi değil, aksine fiziki güçle manevi gücün Türk milli kültüründe birlikte yaşamasının neticesidir³¹⁴.

Destanda, Oğuz Kağan'ın kutsallaştırılması bütün başka sebeplerle aynı zamanda devletin mukaddes olması fikrine dayanır. Göklerin, hükümdarı koruyup onu kağan tayin ettiği fikri, tarihi belgelerde de yer almıştır. Örnek olarak Çin salnameleri, Mete'nin oğlunu, "göklerin tayin ettiği hükümdardır" olarak vassfetmektedir³¹⁵.

Tarihi efsanelerde ve destanlarda hükümdarın Tanrı oğlu olması (gök oğlu anlayışına benzer bir anlayıştır) idare etmenin Tanrı borcu olarak takdim edilmesi ile ilgilidir. Mesela, Moğol efsanelerinde şaman Tubut, Cengiz'i göklerin oğlu ilan edip, Tanrı'nın ona dünyayı almayı emrettiğini söyler. Aynı fikir bir başka şekilde şaman

---

³¹³ A.g.e. ss: 140-141

³¹⁴ A.g.e. ss: 142-143

³¹⁵ A.g.e. s: 200

Gökçe'nin, Timuçin'e Cengiz adını verip Tanrı'nın ona ve nesline dünya liderliği verdiğini bildirdiği metinde de kendini gösterir³¹⁶.

Tek dünya mekanında hükümdar yapmak, cihangirlik yürüyüşlerine hak veren Türk şuurunda Tanrı adına mal edilir. Böyle bir misyonu yerine getiren hükümdar epik gelenekte yalnız Türklerin değil, aynı zamanda başka halkların da kurtarıcısı olarak takdim edilir. Mesela, Timur'un, Oğuz'un, Mete'nin, Cengiz'in hükümdarlığı tek dünya mekanında gerçekleştiğinden bu hükümdarlar aynı zamanda başka halkların kurtarıcıları ve ümit yeridirler. Böyle bir statüde bulunan tarihi-mitolojik hükümdarlık olgusu, klasik devlet destanları için karakteristiktir. Bu olgu, Oğuz destanında sembolik bir şekilde takdim edilmiştir³¹⁷.

Hatta, bugün Muğla yöresinde “kutlu doğum ormanı” adlı bir koru da bulunmaktadır.

C.7. KUTLU SİLAH

Oğuz destanı için karakteristik olan Tanrı silahı (destanın salname varyantlarında yay-ok, kılıç, mızrak vs.) bu destanın arkaik yapısı, ideolojik yönü ile alakalıdır. Hangi silah olursa olsun, Türk şuurunda bu silahların Tanrı tarafından Türklere adaleti korumak, düzenin bekçiliğini yapmak için verildiği düşüncesi hâkimdir³¹⁸.

Gök kubbenin yaya, yerin ise oka benzetilmesi, Türk şuurunda gökle yerin Türklerin elinde olduğu fikrini, buradan da dünya hakimiyetinin Türklere verilmesi gerektiği düşüncesini yaratır. Ulu Türk'ün rüyada gördüğü altın yayın bir ucunun doğuda, bir ucunun batıda olması ve üç gümüş okun güneyden kuzeye doğru kanatlanması, Tanrı'nın Türklere verdiği hakimiyetin sembolü olarak yorumlanır³¹⁹.

Yay-okun gökten inmiş ve toprağa batmış halde bulunması mitolojik düşüncenin esas anahtarıdır. Anlam bakımından Attila'nın çobanının, toprağa gömülmüş kılıcı

---

³¹⁶ A.g.e. s: 201

³¹⁷ A.g.e. s: 202

³¹⁸ Fuzuli BAYAT; Oğuz Destan Dünyası (Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü); Ötüken Yay.; Yayın nu: 663, Kültür Serisi: 317; İstanbul 2006; s: 87

³¹⁹ A.g.e. ss: 88-89

bulup hükümdara vermesi ile Oğuz'un oğullarının yay-ok'u bulup babalarına vermeleri arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da gökten atılmış silahların, cihan devleti kuran Kaanlara gönderildiği anlaşılmaktadır³²⁰.

Göge ok atma Tanrı'nın gönderdiği silahı kabul etmek ve Tanrı'yı selamlamak gibi ek anlamlar içermektedir. Göge ok atmak, Oğuz Kağan destanında da görülmüştür. Oğuz, sonunda yay ve oku bulan oğullarına, göge ok atmalarını emreder. Bu, Tanrı tarafından gönderilen hakimiyet simgesi olan kutsal silahı kabul etmek demektir. Herhalde göge ok atmanın eski arkaik anlamı Tanrı hakimiyetini kabul etme, dolayısıyla yüce yaratıcı ile bağlantı kurma amaçları ile ilgilidir³²¹.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; Türk tarihi boyunca kut inancı pek çok nesneyi, varlığı, insanı, hayvanı vb. olarak karşımıza çıkmış olup söz konusu unsurlar ile ilgili pek çok gelenek, görenek, uygulama, söz, efsane vb. üretilmiştir. Bir başka ifade ile kut çok çeşitli bir kavram yelpazesine sahip olup temelde din ile ilgilidir ve tarih boyunca Türklerin kabul ettiği bütün dinlerin izlerini kut kavramında görebilmek mümkündür. Ayrıca belirtmeliyiz ki, kutlu mekanlar Türk kültürü içinde önemli bir yer işgal ettiğinden ve ayrı bir bölüm halinde inceleneceğinden, giriş bölümümüzde yer almamıştır.

---

³²⁰ A.g.e. s: 90

³²¹ A.g.e. s: 91

I. BÖLÜM:

TÜRKLERDE MEKÂN BAĞLAMINDA KUT KAVRAMI

Türklerde kut kavramı, tarihi süreç içinde belli mekânların adları olarak ortaya çıkmış; bu kavram yurt bağlamında anlam kazanmıştır. Ötüken, Ergenekon, Hokand bunlardan birkaçı olup Türklerin birliğini, bütünlüğünü ifade etmiştir. Türklerin yerleşme yerlerinde aradıkları özellikleri de içeren bu “yurt-mekân”lar, zaman içinde merkez kavramıyla da birleşmiştir.

Bilindiği üzere, ilk yazılı örneklerini Oğuz Destanı’nda gördüğümüz universalizm (cihan hakimiyeti) ideali Türklerin “merkezde olma” düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim; Oğuz “Ben Uygurların Kağanı isem, bütün dünyanın da kağanı olsam gerektir”³²² demiştir. Yine, Oğuz’un “Güneş bayrak, gök kurıgan”³²³ ifadesinde de aynı düşüncenin izleri yatmaktadır. Kısacası, Türklerde kut “kutsal mekân”, “merkez mekân”, “uygun mekân”, “kutsal yurt” anlamlarını da kazanmış; ulus-devlet olmanın temeli olarak görülmüştür.

Biz de, bunları düşünerek tarih boyunca Türklerde kutsal merkez olarak kabul edilmiş mekânları tek tek inceleyecek; söz konusu mekanların özelliklerini ve Türk tarihindeki öneminden söz edeceğiz.

I. A. Ötüken ve Kut

Ötüken, 1990lara yani Orta Asya Türk topluluklarının özgürlüklerini kazanmalarına kadar var olduğuna inanılan bir mekân olarak düşünülmekteydi. Ancak bu süreçle beraber Orta Asya’ya gidişin kolaylaşması, Ötüken diye bir yer olmadığını, bunun bir ideal mekân düşüncesi olduğunu ortaya koymuştur.

³²² Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I (4. Baskı); TTK Yay. VII. Dizi-S. 102³; Ankara 2003; s: 118

³²³ B. ÖGEL; A.g.e. s: 118

Ötüken, Kül Tigin yazıtında, Türklerin birliğini temin eden, ulus-devlet idealini yansıtan bir kimlik ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Bilge Kağan bu yazıtın kuzey yüzünde: “ol yirgeri barsar, Türk budun öltacı san; Ötükan yir olurup, arkış tırkiş ısar, nang bungug yok. Ötükan yış olursar, benggü il tuta olurtaçı san, Türk budun, tokr(a)k (ı)k san. Aşçık tosık ömaz san; bir todsar, aşçık ömaz san... andagının”³²⁴ demektedir. Yani Bilge Kağan’a göre Ötüken, Türkler için kutsal merkez olarak kabul edilmekte; bir başka ifade ile bu merkez, kut yani “Kızıl Elma” düşüncesi ile birleştirilerek Turan idealini de yansıtmaktadır³²⁵.

I. B. Kara Ünkür ve Kut

Kırgızların Bugu soyunun Türeyiş efsanesini yansıtan, bu yönüyle mitik bir destan olarak kabul edilen Kococaş destanında da “kutsal yurt” kavramıyla karşılaşmaktayız. Ancak Oğuz’daki Ötüken, bu destanda “Kara Ünkür” olarak görülmektedir. Nitekim Kococaş’ın yavrularını öldürdüğünü, eşi Alabaş’ı da yaraladığını gören Sur Eçki:

“Makul desen Alabaş,	Uygun görürsen Alabaş
Biz bul cerden keteli,	Biz bu yerden gidelim,
Başka cerge ceteli	Başka yere varalım
...	...
Turçu tekem keteli	Haydi tekem gidelim” ³²⁶

deyince Alabaş ona;

“Kartayganda sandaltıp	Yaşlandığında başıboş dolaştırıp
Kara Ünkürdöy cer kayda	Kara Ünkür gibi yer nerede,

³²⁴ Saadet ÇAĞATAY; Türk Lehçeleri Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar YAZI DİLİ; Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. No: 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No.9; TTK Basımevi; Ankara 1963; s: 6

³²⁵ İsmet ÇETİN; Kızıl Elma; Ecdad Yay: 43, Fikir Eserleri Serisi:6; Ankara 1997; s: 19

³²⁶ Nerin KÖSE; Kococaş Destanı; s: 255

...	...
Taştağan kişi oñçu emes	Terkeden insan iflah olmaz
Eelegen konuş mekenin	Sahip olduğu yeri, vatanını
...	...
Kışında cıлуу, cay salkın	Kışın ılık, yazın serin
Ömürgü kubat çarcayıt	Her tarafı ömre bedel” ³²⁷

diye cevap verir. Burada Alabaş, Kara Üñkür’ü ayrılınmaması gereken ve yaşanası yer olarak belirtmekte, buradan ayrılırlarsa öleceklerini söylemektedir. Bir başka deyişle Alabaş’ın cevabı, tıpkı Bilge Kağan’ın Göktürlere vasiyetine benzemekte; buldukları yerin kutsal mekân olduğunu ifade etmektedir.

I. C. Ergenekon ve Kut

Reşideddin’e göre, Türklerin hepsinin Nuh peygamberin oğlu olan Bulca Han’ın soyundan türediğini ve bütün boyların oturduğu yerlerin birbirine bitişik olduğunu belirten, bir yerde “merkez mekân” kavramını da içeren Ergenekon destanında adı geçen yurt, Türklerin çoğaldığı “ilk kutsal yer”³²⁸i de temsil etmektedir. Araştırmacılara göre, dünyanın direklerinden biri olan Ergenekon adlı demir dağın eritildiğinin belirtilmesi, Ergenekon’un hem kutsal bir dağ, hem de kutsal bir mekân olduğunu ifade etmektedir³²⁹. Ayrıca Türklerin Ergenekon’dan çıkışında “dört tülük”(dört çeşit) hayvanlarının da yanlarında bulunması, bu nedenle günümüz Kırgız ve Kazaklarında oğlan tarafının kıza verdiği “kalın”ın mutlaka “dört tülük”ten olması gerektiği düşüncesi mevcuttur.

Ergenekon’dan çıkışın “Türklerin sayıca artmalarından dolayı sığamadıklarına” bağlanmasını Ergenekon’un cihan hâkimiyeti düşüncesi ile de birleştirebiliriz. Çünkü

³²⁷ N. KÖSE; a.g.e. ss: 260-261

³²⁸ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz; Türk Kültürünü araş. Ens. Yay: 102; Seri:IV, S:A.28; Ankara 1989; s:25

³²⁹ B. ÖGEL, a.g.e. ss: 59-61

bu çıkış Türklerin daha büyük alana yayılmasını yani dünyaya hâkimiyetlerini de yansıtmaktadır.

Kısacası, Ergenekon sadece kutsal bir mekân olarak değil, başka kutsal nesne ve düşünceleri de içeren bir kavram olarak dikkati çekmektedir.

I. D. Ordo (Orda) ve Kut

Ordo terimi Türklerde hükümdarın bulunduğu mekân olarak bilinmektedir. Bu mekân otağ, kale, şehir olabileceği gibi büyük bir barınma yeri de olabilir. “Or” kelimesinin “çukur” anlamına geldiği, buradan hareketle “merkez” mânâsını kazanması nedeniyle “ordo” zaman içinde “hükümdarın karargahı” kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Türklerde “ordo atuu” veya “ordo” adı verilen, aşık kemiği ile oynanan hatta günümüzde “aşık oyunu” adıyla yaşayan bu oyun daire halinde oynanır ve oyunda amaç ordo tabir edilen halkanın ortasındaki yere konulan hedefi aşıkla vurmaktır. Hatta araştırmacılar, hükümdar çocuklarının ilk öğrendikleri oyunun ordo oyunu olduğunu belirtirler.

Ordo aynı zamanda hükümdarın yanındaki adamlarını ve askerlerini de barındırması nedeniyle hükümdarlık, en üst kademedeki idarecilik ve bu görevde yer alanların bulunduğu yer anlamını kazanmıştır. Günümüzdeki “ordu” teriminin asıl kaynağı “ordo”dur. Hatta savaş zamanlarında orduların konakladığı yerlere “ordogah” veya “ordugah” denildiğini hepimiz biliriz.

Bu nedenle bütün bunlar zaman içinde “ordu” haline gelen “ordo” en üst seviyedeki askeri idareciyi ve askerleri de ifade eder olmuş, başlarda hükümdara ve onun bulunduğu yere atfedilen kutsallık günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili düşünülür olmuştur.

I. E. Hokand (Hokend) ve Kut

Rusların Türkistan’ı işgal altında tuttukları kırk iki yıllık süreç içinde bir dönem bu Türk yurdunun Hokand, Hive ve Buhara olmak üzere üçe ayrıldığını biliyoruz. Bunların içinde Hokand, Kırgızların en çok olduğu bölge olarak dikkati çekmekte; Kırgızistan’ın bağımsızlığı sürecinde Hokand’ın “kutsal mekân”, “kutsal merkez”

özelliğini kazandığı görülmektedir. Bir dönem “Datka” adı verilen ve bir çeşit başbakanlık rütbesine sahip olanların Hokand’tan seçildiği bile tarihçiler tarafından kaydedilmektedir³³⁰. Bu Datkalardan en bilinenleri ise Âlim Bey ile eşi Kurmancan’dır³³¹. Aslında Kırgızistan bölgesinin neredeyse tamamını ifade eden, Alay bozkırlarını içine alan Hokand bölgesinin kutsallığı³³² belki de Kurmancan’ın oğullarından en küçüğünün Ruslar ile işbirliği yaptığı gerekçesi ile asılmasında bizzat etkili olmasıyla da bağlantısı, göz ardı edilmemelidir³³³.

I. F. İstanbul ve Kut

Türklerin 1071’den itibaren Anadolu’ya gelişleri sürecinde “kutsal mekân” düşüncesi de onlarla birlikte yeni topraklarına taşınmıştır. Asırlarca süren bu göçler devam ederken Bizans’ın ele geçirilmesi ve Moğol akınlarının püskürtülmesi yanı sıra Alp Erenlerin de katkısıyla Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, İstanbul’un alınışıyla tamamlanmıştır. Bu tarihle beraber İstanbul Türkler için merkez (başkent) olmuş; Osmanlı Devleti, bu “kutsal merkez”den idare edilmiştir.

İslam peygamberi Hz. Muhammed’in İstanbul hususunda; “İstanbul bir gün fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel komutandır, onu fetheden asker ne güzel askerdir” şeklinde bilinen hadisi de, İstanbul’un fethedilmesi konusunda büyük komutanları ve elbette ki Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarını da harekete geçirmiştir. İstanbul’un “kutsal mekân” olarak görülmesi hükümdarın İslam halifeliğini Türklere geçirmesi ile beraber “Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi” olarak değerlendirilmesi ile de ilgilidir. Hatta, Kızıl Elma teriminin ilk kullanılışı, bu dönemde başlar. Bir başka deyişle Kızıl Elma, ilk defa İstanbul için kullanılan bir terimdir. Yavuz Sultan Selim ile başlayarak Osmanlı hükümdarlarının tuğralarında Oğuz Han destanını hatırlatır şekilde ok ve yayın bulunması da bu düşüncüyü güçlendirmekte; Osmanlı İmparatorluğu’nun

³³⁰ Mehmet SARAY; Yeni Türkiye Cumhuriyetleri Tarihi; TTK Yay.; Ankara 1996; s: 231

³³¹ Nerin KÖSE; “Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka”; Milli Folklor Dergisi; S.54, Y:2002/Yaz; Ankara 2002; ss: 55-62

³³² Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; Toker Yay. Genel Dizi No:216, “Doğudan Batıdan Seçmeler” Dizisi No:17, Ziya Gökalp Külliyyatı: 5; İstanbul 2007; s: 65

³³³ N. KÖSE; a.g.m.; ss: 55-62

topraklarının çok geniş bir sahayı barındırdığı süreçte bile merkezin İstanbul olarak kalması da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir³³⁴.

Kısacası İstanbul Selçuklulardan başlayarak, Türkler için kut olarak kabul edilmiş; Kızıl Elma olarak adlandırılan ve cihan hâkimiyetini de belirten bu düşünce; Ayasofya'nın önünde dikili bir sütun üzerinde at üstünde bulunan Justinianus heykelinin bir elinde bulunan Kızıl bir kürede de görülmektedir. Buna göre, sağ eli havada ve içinde kızıl küre, sol elinde ise madeni bir küre tutan söz konusu heykel, Türk cihan hâkimiyetinin Osmanlı dönemindeki görüntüsüdür³³⁵.

I. G. Dağistan ve Kut

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını takiben “kutsal mekân” yani Kızıl Elma düşüncesi bitmemiştir. Türkler birlik, beraberlik ve bütünlüğü de ifade eden kutsal mekan kavramını Türk Dünyası'nın başka coğrafyalarına da taşımışlardır. Nitekim, Azeri şair Ali Huzurî Coşkun'a göre Kızıl Elma Dağistan olarak karşımıza çıkmakta; Hıfzî'nin:

Enver Paşa paşaların zîreği

İşiten düşmanın titrer yüreği

Hürriyet mülkümün orta direği

Sakla Bârî Hûdâ, zamandır bugün

dizelerinde de açıkça görülmektedir³³⁶.

I. H. Ankara ve Kut

Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk bitirmek istediği padişahlığın merkezi olarak gördüğü için İstanbul'u değil, Anadolu'yu yani Türk halkının çoğunlukla bulunduğu Ankara ve çevresini merkez edinmiştir. Bir başka ifade ile Atatürk 19 Mayıs 1919'da arkadaşlarıyla çıktığı Samsun'dan Anadolu'ya geçerek Erzurum ve Sivas kongrelerini

³³⁴ İ. ÇETİN; a.g.e.; ss: 19-35

³³⁵ İ. ÇETİN; a.g.e.; ss: 35-36

³³⁶ İ. ÇETİN; a.g.e. s: 78-79

gerçekleştirmiş; Misak-ı Millî sınırlarını çizerek vatanın parçalanmaz bir bütün olduğunu vurgulamıştır. Vatanın düşmanlardan temizlenmesi ile beraber İstanbul'u terk eden padişah Vahdettin ve beraberindekilere rağmen Atatürk Anadolu'nun ortasında yer alan ve Kurtuluş Savaşı'nı planlayıp yürüttüğü Ankara'yı başkent olarak kabul ettirmiştir. Bu tarihle beraber Ankara milli mücadelenin de sembolü olmuş, devletin yönetimi Ankara'dan yürütölmeye başlanmıştır.

Bugün, Türkiye Türklerinin son ve ebedî başkenti olan Ankara dünden bugüne Türklüğün kutsal mekân kavramını da yaşatmakta, siyasi yazışmalarda bile Türkiye Cumhuriyeti "Ankara" olarak nitelendirilmektedir.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki: Tarih boyunca Türklerin mekân olarak kabul ettiği toprak veya merkezler yani "Kızıl Elma", "Altın Işık" ve "Üniversalizm" olarak adlandırabileceğimiz bu düşünce, aslında Türklerin cihan hâkimiyeti yanında ulus-devlet olmalarını da öngören bir ölkü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı mekânların gerçekte var olmayışı hatta kutsal olarak kabul edilen mekânların devletin idare yerini ifade etmesi de, bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Elbette, kutsallığı içeren bu mekânlar Ankara ile son bulmayacak; zaman içinde Türklerin ulaşmak istediği her şey "Kızıl Elma" ölküsü olarak yaşamaya devam edecektir.

II. BÖLÜM:

EPIK DESTAN GELENEĞİ

Destanlar, bir milletin hayatını yakından ilgilendiren tarihsel ya da toplumsal olaylar nedeniyle toplum içinde yer almış³³⁷ ve büyük yankı uyandırmış olan olayların uzun ve manzum öyküleridir. Fuat Köprülü, destanların milletin maneviyatından, ruhundan, tarihi ve estetik varlığından kendi kendine doğmuş ortak verimler olduğunu söylemektedir³³⁸. Zeki Velidi Togan da destan kavramı hakkında; destanların tarihi olayları tasvirinden çok, milletin yüksek milli duygularını aksettiren halk edebiyatı eserleri olduğunu ve tamamiyle veya az çok tarihe dayanan bir ideal alemi yansıttığı şeklinde görüşlerini bildirmektedir³³⁹. Şükrü Elçin ise destanı, zaman ve mekan içinde toplumun iradesini ellerinde tutan kahraman ve bilge şahsiyetlerin menkıbeleri ve gerçek hayatları etrafında oluşmuş uzun ve didaktik hikayeler şeklinde yorumlamaktadır³⁴⁰.

Tezimizin ikinci bölümü olarak düşündüğümüz bu kısımda Türk destanlarını epik gelenek bağlamında değerlendirmek ve epik gelenek kurallarını teferruatlı olarak vermek istiyoruz. Ancak epik gelenek bağlamındaki bu değerlendirmenin sadece destan kahramanları açısından değil, destanın anlatım planı ve içerdiği unsurlar bakımından da inceleyerek ortaya koyacağımızı ifade etmeliyiz. Böylece hem Türk epik destan kahramanı ve özellikleri, hem de genel hatlarıyla Türk epik destan geleneği belirlenmiş olacaktır. Elbette epik gelenek ile ilgili bundan önce de çalışmalar yok değildir. Ancak aşağıda da yineleyeceğimiz üzere bu çalışmaların bizim gerek lisans, gerekse yüksek lisans derslerimizde gördüğümüz destan incelemelerinde belirlediğimiz bazı kuralları içermemesi bizi, böyle bir araştırmaya yöneltmiştir.

---

³³⁷ Mehmet YARDIMCI; Destanlar; Ürün Yay.; (3. Basım); İzmir 2007; s:9

³³⁸ M. Fuad KÖRPÜLÜ; Türk Edebiyatı Tarihi; s:41

³³⁹ Zeki Velidi TOGAN; Türk Destanlarının Tasnifi-I; Atsız Mecmua; İstanbul 1931; s:1

³⁴⁰ Şükrü ELÇİN; “*Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu*”; Halk Edebiyatı Araştırmaları-I; Ankara 1997; ss:33-34

II.A. Epik Destan Geleneği İle İlgili Belli Başlı Çalışmalar

II.A.1. Kitaplar

Bu çalışmaların ilki Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği** adlı kitap olup hem söz konusu Türk boylarının destan geleneğine ait kurallar ve örneklerle açıklamalarını, hem de destanların yeni bir tasnifini ve bu tasnif altında da alt başlıklar verilerek destan özetleri ile pekiştirilmesini içermektedir³⁴¹.

İkinci çalışma yine Özkul Çobanoğlu'na ait olup **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş** adlı çalışmasıdır. Kitapta bugün için dünyada uygulanan ve geçerliliği söz konusu olan çeşitli teoriler farklı bağlamlarda sınıflandırılarak verilmiş; bu arada destan anlatıcılarının da dikkat ettiği ve etkilendiği hususlar ön plana çıkarılmıştır³⁴².

II.A.2. Makaleler

Özkul Çobanoğlu, “**Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış**”³⁴³ isimli çalışmasında, Oğuz Kağan ve Er Töştük destanlarını, Raglan’dan çevirdiği 21 maddenin ışığında incelemiş ve sonuç olarak batı halk kahramanı dışında bir Türk halk kahramanı kalıbı çıkarılması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Bu görüş Türkiye’de bir ilki teşkil eder.

M. Öcal Oğuz; “**Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han**”³⁴⁴ başlıklı makalesinde, Özkul Çobanoğlu’nun ve Metin Ekici’nin bahsettiğimiz ve bahsedeceğimiz çalışmalarından bahsetmektedir. Oğuz, M. Ekici’nin incelemesinde yer alan 22 maddeyi esas alarak, Boğaç Han hikâyesi üzerine bir inceleme yapmıştır. Bu maddelerin tek tek ele alındığında batı kahraman kalıbı ile Boğaç Han’ın git gide daha

---

³⁴¹ Özkul ÇOBANOĞLU; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*; Akçağ Yay:490, Folkloristik Dizisi:5; Ankara 2003

³⁴² Özkul ÇOBANOĞLU; *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*; Akçağ Yay. ; Ankara 1999

³⁴³ Özkul ÇOBANOĞLU; “*Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış*”; Umay Günay Armağanı, Diyanet Vakfı Matbaası; Ankara 1996

³⁴⁴ M. Öcal OĞUZ; “*Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han*”; MF Kış 1998; C. 5 Y.10 S.40; ss:2-6

az ortak yön taşıdığını vurgulamış ve bu çalışmanın Türk kahraman kalıbının ortaya konması gerektiği konusunda bir vurgu daha yapmış olduğunu ifade etmiştir.

M. Öcal Oğuz bu makalesinden sonra yine aynı dergide, **“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat”**³⁴⁵ başlıklı çalışmasını yayınlamış ve bu çalışmasında da batının geleneksel kahraman kalıbını kullanarak bu kez Basat üzerinde bir inceleme yapmıştır. Bu incelemenin sonunda, söz konusu maddelerden sadece ikisinin tamı tamına olmasa da Basat’a uygunluk gösterdiğini ifade eden Oğuz, Raglan’ın çalışmasının bizim kahraman kalıbımız için yeterli olmadığını ancak bu tipteki çalışmalar için iyi bir metod olduğunu ve bu metodla yeni çalışmaların da yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

İ. Çetin; Milli Folklor dergisinde yayımlanmış olan **“Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”**³⁴⁶ başlıklı makalesinde ise on dört destanda kahramanın ailesi ve kahramanın doğumu bölümlerine Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbını uygulamış ve Türk kahraman kalıbının ortaya konması gerektiğini vurgulamıştır.

N. Köse (Yayın), **“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş”**³⁴⁷,ta Batı’nın geleneksel kahraman kalıbı ile ilgili önceki çalışmaları zikretmiş ve yeni bir Türk kahraman kalıbı teklifi ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmiştir. Benzer bir metod ile Kococaş Destanı’nın üç varyantı üzerine inceleme yapan Köse, 22 maddenin sonunda batının geleneksel kahraman kalıbı ile uyumun sınırlı olduğu kanısına varmış, geleneksel Türk kahraman kalıbının ortaya çıkarılması için anlatı türünün ve bu türe ait varyantların da önemle incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

N.Köse (Yayın) Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi’nde yayımlanmış olan **“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek”**³⁴⁸ başlıklı

---

³⁴⁵ M. Öcal OĞUZ; *“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat”*; MF Bahar 1999; C.5 Y.11 S.41; ss:2-9

³⁴⁶ İsmet ÇETİN; *“Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”*; MF Güz 1998; C.5 Y.10 S.39; ss:46-52

³⁴⁷ N. KÖSE; *“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş”*; MF Güz 1999; C.6 Y.11 S.43; ss:19-23

³⁴⁸ N. KÖSE; *“Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek”*; Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı; Ankara 1999; S.45; ss:253-261

yazısında; Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbını esas alarak Kalık Akiyev'in tasnif ettiği Kurmanbek Destanı'nı 21 başlık altında incelemiştir.

N. Köse (Yayın), “**Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikayeleri**”³⁴⁹ başlıklı makalesinde, daha önceki çalışmaların genelde destanlara ait olduğunu ve bu geleneksel kahraman kalıbının sadece destanlarda değil halk hikayelerimizde de aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine, bilinen 22 maddeyi 209 hikâye üzerinde inceleyen Köse, ortak olan ve olmayan özellikleri iki tabloda toplamış ve halk hikâyelerimizin geleneksel kahraman kalıbını ortaya koymaya çalışmıştır.

II.A.3. Çeviriler

Metin Ekici tarafından çevrilen “**Geleneksel Kahraman**”³⁵⁰ başlıklı yazısında Lord Raglan; inceleme fırsatı bulduğu çeşitli anlatılarda ortak bir kahraman tipi olduğu kanısına varmış ve geleneksel kahraman kalıbının özelliklerini 22 madde başlığı altında vermiştir. Hikâyelerin özetleri arasına da bu maddelerin numaralarını veren Raglan, söz konusu hikâyelerdeki kahramanların ortak özelliklerinin tesadüf olamayacağını, kalıplaşmış bir kahraman geleneği bulunduğunu vurgulamaktadır.

Raglan'a göre bu 22 madde aşağıdaki gibidir:

1. “Kahramanın annesi soylu bir bakiredir.
2. Babası bir kraldır ve
3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır fakat,
4. Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır ve
5. Kahraman aynı zamanda bir tanrının oğlu olarak kabul edilir.

---

³⁴⁹ N. KÖSE; “*Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikayeleri*”; MF Bahar 2000; C. 6 Y.12 S.45; ss:22-39

³⁵⁰ L. RAGLAN; “*Geleneksel Kahraman*” (Çev. Metin EKİCİ); MF Bahar 1998; C.5 Y.10 S.37; ss:126-138

6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur fakat
7. Kahraman gizli bir yere gönderilir ve
8. Uzak bir ailede evlat edinilen bir aile tarafından büyütülür.
9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz fakat
10. Kahraman yetişkinlik çağında iken, gelecekte kral olacağı yere gider.
11. Kahraman kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı kazandığı bir zaferden sonra,
12. Çoğunlukla kendisinin sefeinin kızı olan bir prensesle evlenir ve
13. Kral olur.
14. Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir ve
15. Kanunlar yazar fakat
16. Daha sonra kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder ve
17. Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır
18. Kahraman esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır.
19. Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür.
20. Çocuklarından hiç biri, eğer varsa, onun tahtına geçemez.
21. Kahramanın vücudu gömülmez, fakat buna rağmen
22. Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır.”³⁵¹

Danimarkalı halkbilimci Alex Olrik’in yayınladığı “Halk Anlatılarının Epik Yasaları” adlı çalışması, başlı başına bir epik kanunlar teorisidir. Özkul obanoğlu’nun

---

³⁵¹ L. RAGLAN; a.g.m. s: 126

İngilizce'den Türkçe'ye yapılan çevirilerden yararlanarak ortaya koyduğu Olrik'in halk anlatılarının epik yasaları şu şekildedir:

1. Giriş ve Bitiriş Kuralı: Anlatı birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez.
2. Yineleme Kuralı: Anlatı sırasında olayın bütünlüğünü bozmayacak şekilde tekrarlara yer verilir.
3. Üçleme Kuralı: Yineleme hemen her zaman üç sayısına bağlıdır.
4. Bir Sahnede İkilik Kuralı: Anlatıda sadece iki kişinin sahnede olmasıdır.
5. Zıtlık Kuralı: Baş kahramanın yanında veya karşısında olma durumudur.
6. İkizler Kuralı: Anlatıdaki iki kişi aynı rolde karşımıza çıkmaktadır.
7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: Bir sürü kişi veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir ancak sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir.
8. Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı: Halk anlatısı bir olay çizgisini bir başkasıyla karıştırmaz; halk anlatıları her zaman tek çizgilidir.
9. Kalıplaştırma Kuralı: Aynı çeşitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir.
10. Büyük Tablo Sahnesi Kuralı: Anlatıda anlatım, anlatılan bütün kahramanların yan yana geldiği bu sahnelerde doruğa erişir. Bu sahnelerde anlatının bütün kahramanları bir aradadırlar.
11. Anlatı Mantığı Kuralı: Anlatının kendine has bir mantığı vardır.
12. Olay Örgüsünde Entrika Birliği Kuralı: Olay örgüsünde entirikanın birliği halk anlatısı için bir ölçüdür.
13. Epik Birlik Kuralı: Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir.

14. İdeal Epik Birlik Kuralı: Birçok anlatı ögeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler.
15. Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: Anlatıda kaç kişi olursa olsun dikkat başkahramanın üzerinde toplanır³⁵².

II. B. Epik Destan Geleneğine Özgü Kurallar

Epik destanların kendine has bir mantığı vardır. Bu mantık her zaman doğal dünya mantığı ile ölçülemez ve birebir örtüşmez. Her şeyden önce eski bir olay destanın çekirdeğini teşkil eden daha sonraki bir olayın yanında yer alabilir. Yani, sözlü anlatımın da belirlediği bu epik mantık büyük ölçüde olay örgüsünün kendi arasındaki tutarlılığına bağlıdır. Bunun yanı sıra destan kahramanları gerek fizik ve psikolojik, gerekse sosyal ve kültürel özellikleri bakımından diğer sözlü ürünlerdeki kahramanlardan daha farklı yapıdadır ve destanın kendisine has bir dünyada yaşayan aktörler olarak dikkati çeker. Nitekim söz konusu kahramanların aileleri başta olmak üzere bütün alanlarında toplumun dini, tarihi, sosyolojik, ekonomik, ahlaki, hukuki kısacası kültürel değerlerini de yansıtır bir biçimde karşımıza çıkması, bunu doğrular niteliktedir. Kısacası epik destan kahramanı söz konusu ürüne özgü değerler bütünü olarak ortaya çıkar.

Belirtmemiz gerekir ki, Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun Türk Dünyasında Epik Destan Geleneği adlı çalışmasında bu kuralların pek çoğu yer almaktadır. Ancak biz, gerek lisans döneminde gerekse yüksek lisansta aldığımız “Türk Dünyasında Epik Gelenek” ve “Türk Kültüründe Kültler ve Ritüeller” adlı derslerimizde destan incelemeleri sırasında başka epik kurallar da tespit ettik. Bu itibarla sadece tezimizi sağlam temellere oturtmak değil, başka çalışmalara da kaynak olabileceği inancıyla bu kuralları değerli hocamızın kuralları ile birleştirerek vermeyi uygun bulduk.

Bütün bunlara dayanarak, bu bölümde önce “Epik destanlara ait kurallar”ı belirtecek; bu kuralları çeşitli Türk boylarının destanlarından aldığımız parçalarla pekiştirmeye çalışacağız. Ayrıca örnek olarak aldığımız destan parçalarının önce orijinal

---

³⁵² Özkul ÇOBANOĞLU; Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; ss:116-118

Türkçesini, sonra da Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığını vereceğimizi, her kural ile ilgili en az iki örneğin alınacağını ve çeşitli araştırmacıların bu kurallarla ilgili düşüncelerine de yer verileceğini belirtmek istiyoruz. Ayrıca vereceğimiz örnekleri sadece Türk epik destan geleneği kurallarına göre değil Raglan'ın yukarıda verdiğimiz “geleneksel kahraman kalıbı” hususlarına ve A. Olrik'in “Halk Anlatılarının Epik Yasaları”na göre değerlendireceğimizi de ifade edelim.

II.B.1. Destan Kahramanı Genellikle Ailenin Tek Çocuğudur:

Destan kahramanları her bakımdan idealize edilmişlerdir; her konuda “tek”tirler, “usta”dırlar. Bu nedenle, destan kahramanının ailenin tek çocuğu olması da bu tür, idealize edilmiş hususlar arasına dâhil edilir. Nitekim destanın başında genellikle ailenin hiç çocuğu yoktur ve destan kahramanı, birtakım ritüellerden sonra, destanın daha ileriki safhasında ve ailenin tek çocuğu olarak dünyaya gelir.

Örnek verecek olursak; Kococaş destanında, Kococaş “Bir atadan calgız baş(bir babanın biricik oğlu)”³⁵³dır. Nitekim Kurmanbek de,

“- Emeden calgız tutulup,

-Annesinden biricik doğup

Eresege men cettim.

Olgunluk çağına geldim.”³⁵⁴

diyerek tek çocuk olduğunu bildirir.

Manas Destanı'nda da Manas, ailesinin uzun zaman sonra kavuştuğu tek çocuğudur³⁵⁵.

Cañıl Mirza Destanı'nda, destanın kahramanı Cañıl, ailesinin tek çocuğudur. Tülkü'nün annesi, oğlunun evleneceği kızı Cañıl Mirza olarak belirler ve söz konusu kızı;

“At bastırıp barsın deyt

At koşturup varsın der,

³⁵³ Nerin KÖSE; Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konakbayev ve Ceentayev Varyantları) İnceleme-Metin; Milli Folklor Yay: 16, Halk Edebiyatı Dizisi: 9; Ankara 2002; s: 195

³⁵⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:208

³⁵⁵ Naciye YILDIZ; Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırğız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 623, Ankara 1995; s: 538

Er Cañıldı alsın deyt,	Er Cañıl'ı alsın der,
Er Cañıldı albasa,	Er Cañıl'ı almazsa,
Menden tuubay kalsın deyt	Evladım olmaktan çıksın der.
Özü noygut urusu,	Kendisi Noygut uruğundandır,
Urgaaçının sulusu.	Kadının güzeli.
Manap emes, bay emes,	Bey değil, zengin değil,
El biylegen biy emes	El idare eden bey değil
Bukara baykuş Cagoogo	Miskin, yoksul Cagoo'ya
Aytpaptır Kuday uuldan.	Tanrı vermemiştir oğuldan.
Kanat casap, kamçı urgan,	Bez dokuyup kamçı vuran,
Kayrattuu kız tuulgan.	Güçlü kuvvetli kız dünyaya gelmiş. ³⁵⁶

satırlarında da görüldüğü üzere Cagoo'nun biricik kızı olarak tanımlanmaktadır.

Er Tabıldı Destanı'nın aynı adlı kahramanı Tabıldı da ailenin biricik çocuğu olarak karşımıza çıkar. Destanda ise bu durum;

“Ermankan elüü çaşka çıkkanda	Ermankan elli yaşına geldiğinde
Noygut eline barıp Araça degen	Noygut yurduna varıp Araça
kızdı alıp keldi. Araça on cılga	denilen kızını alıp geldi. Araça
çeyin töröböy cürdü. Ermankan	on yıla kadar doğurmadı. Ermankan
altmış eki çaşka çıkkanda Araça	altmış iki yaşına geldiğinde Araça
bir erkek bala taptı. Atın Tabıldı	bir erkek çocuk doğurdu. Adını Tabıldı

³⁵⁶ Mehmet AÇA; Cañıl Mırza (Abdibalık Çorobayev Varyantı) (Haz. Aynek CAYNAKOVA); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 839; Ankara 2004; s: 19

koyup eli curtu süyünüp...³⁵⁷

koyup halkı yurdu sevinip...)

satırlarında bize bildirilir.

Bir başka destanımız olan Alpamişa Destanı'nda, Eyles Han ve Akkübek Han'ın eşleri seksen yaşına gelmiş olmasına rağmen doğurmamışlardır. Sonunda Akkübek'in oğlu (Alpamişa), Eyles Han'ın da bir kızı (Barsınhılıv) dünyaya gelir³⁵⁸. İki de tek çocuktur.

Er Töştük Destanı'nda da, Paman Bey'in uzun süre çocuğu olmamıştır ve koyunlarını güden çoban bile onun bu durumu ile dalga geçer. Paman Bey Allah'a "Ey Allah'im hiçbir şeyden mahrum olmadım ama kullarım beni horladı, ben sana ne yaptım der" o sıra gökyüzünden gelen şiddetli bir rüzgâr: "hiçbir şeyden mahrum olmadın ama sen kötü bir beymişsin, tövbe et, kurban kes, dua et, Allah'tan dilek dile" der. Paman eve gelip tövbe eder ve karısı hamile kalır, bir oğlu olur³⁵⁹.

Bu maddemizin sonunda diyebiliriz ki, Türk destanlarında sıklıkla rastladığımız "ailenin tek çocuğu olması" meselesi ile ilgili Raglan, ileri sürdüğü 22 maddelik geleneksel kahraman kalıbı konusunda herhangi bir fikir ileri sürmemektedir.

II.B.2. Kahraman Ailenin Oldukça İleriki Yaşlarda Kavuştuğu Çocuğudur:

Epik gelenek kurallarından birisi de çocuksuzluk motifidir. Buna göre aile fertleri yani anne ve baba çocuğa sahip olacak yaşı çoktan geçmiştir; tek umutları olağanüstü güçlerin yardımı ile evlada kavuşmaktır. Sadece destanlarda değil masallarda, efsanelerde, halk hikâyelerinde de sıkça karşımıza çıkan bu motifin çözümü evliya mezarlarını ziyaret, aç görüp doyurma çıplak görüp giydirme, toy verip topluca dua etme, elmalı yerlerde yuvarlanma, pirlere konuşma ve yardım dileme, adak adama, belini sıkı bağlama gibi pratiklerdir. Bunların sonucunda olağanüstü özelliklere sahip bir çocuk dünyaya gelir ve bu çocuğun başından geçen olaylar, destanın merkezinde yer

³⁵⁷ Aktan TINİBEKOV; Er Tabıldı; Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu; Kırgızistan Basması; Firunze (Bişkek) 1970; s: 159

³⁵⁸ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; s: 354

³⁵⁹ Ö. ÇOBANOĞLU; A.g.e. s: 355

alır. Dede Korkut hikâyelerinden “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” hikâyesinde de, benzer bir durum söz konusudur. Çocuksuзluđu nedeniyle toplumda kendisine yer verilmemeye başlanan Dirse Han, hanımı ile dertleşir. Hanımının tavsiyesi üzerine büyük bir toy veren Dirse Han’ın duaları kabul olur ve bir erkek çocuğu dünyaya gelir³⁶⁰.

Pirden yardım dileme de bu yaptırımlar arasındadır. Nitekim, Alpamış Destanı’nda “Bayböri, Şahmerdan Pir’in bahçesine gidip dilek dilemelerini önerir. Oraya giderek dileklerini dileyip kırk gece gecelerler. Kırk gün sonunda Şahmerdan Pir’in sesi duyulur, Allah tarafından Bayböri’ye bir oğul ve bir kız; ikiz olarak, Baysarı’ya ise sadece bir kız verildiğini çocukların doğumundan sonra gelip isimlerini kendisi koyacağını söyler. Beyler dönüp evlerine gelirler. Gelişlerinden dokuz ay, dokuz gün, dokuz saatten sonra eşleri doğum yapar.”³⁶¹

Bir önceki maddede de belirttiğimiz üzere, Alpamış Destanı’nda Eyle Han ve Akkübek Han’ın eşleri seksen yaşında doğum yaparlar ve birinin kızı birinin oğlu olur³⁶². Aynı şekilde belirttiğimiz, Er Töştük Destanı’ndaki Paman Bey ve eşinin de uzun süre çocukları olmamıştır ve Paman Bey’in koyunlarını güden çoban bile onun bu durumu ile dalga geçer. Sonunda Allah, Paman Bey’in tövbesini ve dualarını kabul eder ve onlara bir erkek çocuk verir³⁶³.

Manas Destanı’nda, destan kahramanı Manas’ın babası Cakıp Han, Çırcı ile evlenir fakat aradan on dört yıl geçmiş olmasına rağmen, çocukları olmaz. Cakıp, “ bu mezarlı yeri ziyaret etmiyor; bu, elmalı yerde yuvarlanmıyor” diyerek eşinden şikâyet eder. Sonunda duaları kabul olunur ve “Apak eti pamuk gibi, kemiği bakır gibi” bir erkek çocuğu olur. Dört peygamber hoca çağırılır ve çocuğun adı Manas konur³⁶⁴.

Kurmanbek Destanı’nda da Sulayka,

---

³⁶⁰ Muharrem ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; TDK Yay.; Ankara 2004; ss:77-81

³⁶¹ Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e.; s: 354

³⁶² Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e. s:354

³⁶³ Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e. ss: 360-361

³⁶⁴ Naciye YILDIZ; Manas Destanı; ss: 537-538

“Kırk çaşına çeyin tuğan emes
ele. Bir kıyla ubak ötköndön kiyin
Sulaykanın boyuna bütüp erkek
türödü. Eçen kün toy berip atın
Kurmanbek koydu.

Kırk yaşına geldiği halde doğurmamıştır.
Aradan bir müddet geçtikten sonra Sulayka
hamile kalıp bir erkek çocuk doğurur.
Günlerce toy verip adını
Kurmanbek koyarlar.”³⁶⁵

Kızıcbek Destanı’nda çok zengin biri olan Bazarbay altmış, eşi Kamkatay elli yaşlarına gelmelerine rağmen çocukları olmamıştır ve Tanrı onların dualarını kabul edip 10 yıl arayla iki erkek çocuğa kavuşturur:

“Altmış tayap barçıga
Allanın bolboy carlığı
Balanın ünün ugalbay
Küçödü munun zar munu
Kempiri anın Kamkatay
Elüülödü kuramı
Taalayı munun oñ kelip
Taşı öödö kuladı
Tak oşondo baybiçe
Erkek bala tuğanı

Altmış yaşına geldiğinde
Allah vermemişti muradını
Bir çocuk sesi duyamadı
Arttı onun sıkıntısı.
Onun eşi Kamkatay
Elli yaşına gelmişti.
Allah yalvarışlarını duyarak
İşlerini yoluna koydu.
Tam o sırada ‘baybiçe’
Erkek çocuğu doğurdu.”³⁶⁶

Koblandı Batır Destanı’nda ise, malının hesabını bilmeyen seksen yaşına gelip bir evlat sahibi olamamış Toktarbay’ın, “evliyaları ziyaret ettiğini, yedi pirle konuşup evliyaya muradını söylediğini, Korasan’a adak adadığını” görmekteyiz. Sonunda

³⁶⁵ Nerin KÖSE; Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı); Semih Ofset Basımevi; Ankara 2005; s: 207

³⁶⁶ N. Emine DUMAN; a.g.t. s:115

Toktarbay'ın dileği kabul olur ve bir kız bir erkek (Karlığaş ve Koblandı) çocuğu olur³⁶⁷.

Er Tabıldı Destanı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Teferruatlı anlatılmasa da "Ermankan altmış eki caşka çıkkanda Araça bir erkek bala taptı."³⁶⁸ sözlerinden anlaşılacağı üzere Tabıldı doğduğunda Ermankan, altmış iki yaşındadır.

Altın Çüs Destanı'nda da Alıp Han atına binip yüksek dağa çıkararak, halkına ve çok sayıda malına bakar; üzülür. Çünkü, bu kadar insanın arasında onun devletine, hanlığına, yurduna sahip olacak, sayısız malına bakacak, düşmana karşı koyacak bir çocuğu yoktur. Bu durum destanda şöyle geçmektedir:

"Halih albat çonım	Halkım tebaam
Tirige süreelig ös parabışan,	Canlılıkla hep çoğaldı,
Anı körer miniñ üren-tölim çoh poldı.	Buna bakacak benim zürriyetim olmadı.
Hadarğanda malım, halih albat çonım	Otlattığımda malım, halkım tebaam
Sürigde parıpçathayoh,	Sürülüp gidecek,
Haydağ miniñ izim çüke	Nasıl benim zenginliğim yüke gidecek?" ³⁶⁹

Coodarbeşim Destanı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim:

"Ağarıp sakal karıgan	Sakalı ağarıp ihtiyarladığında
Eñkeyip caşı baratsa	Kamburlaşıp boyu kısalsa
Eçen oy oylop naalıgan	Günlerce düşünüp ağlayan
Acalga başı ketse da	Ömrünün sonu yaklaşırsa da
El kişisi erenge	Halk kahramanı yiğite

³⁶⁷ Elmira ADİLBEKOVA; Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi A.B.D.; İzmir 1999; (Basılmamış Doktora Tezi); ss: 177-178

³⁶⁸ A. TINİBEKOV; a.g.e. s: 159

³⁶⁹ Erdal ŞAHİN; Altın Çüs (İnceleme-Metin-Aktarma- Dizin); TDAV; İstanbul 2007; ss:52-53

Namız küçtüü barıdan	Şeref her şeyden önemli
Küñgürönüp Er Töştük	Sızlanıp Er Töştük
Keede sılap sakalın	Arada bir sakalını sıvazlayıp
Oylop ömür katarın	Geçen ömrünü düşünüp
Közüm ötsö düynödön	Gözüm kapansa bu dünyada
Kim kalkalayt cerdi dep	Toprağımı kim korur deyip
Kapa kılbay kim bagat	Kederlenmeden kim bakar
Kalın Kıpçak eldi dep	Kalın Kıpçak soyu deyip
Erdigi maga tengelip	Yiğitliği bana denk olup
Eerçiy çıkkan karaan cok	Önüme çıkacak göle bile yok
Turumduu basıp kalganga	Öylece durup kaldığımda
Özümdü tartkan balam cok	Bana benzeyecek evladım da yok
Caza tayıp kün bütsö	Bu ceza azalmadan ömrüm bitse
Kıpçaktı doogo talatpay	Kıpçakları bu davada yağmalattırmadan
Kalka bolup adam cok ³⁷⁰	Siper olacak adam yok

satırlarında da görüleceği üzere Er Töştük saç sakalı ağarmasına, iyice yaşlanmasına rağmen kendisine destek olacak, Kıpçakları koruyacak bir evlattan yoksundur; bunun için sık sık düşünmekte ve üzülmektedir.

Özbek destanlarından Rüstem Han Destanı'nda, Sultan Han'ın saç sakalı ağarmasına rağmen bir çocuğu olmamıştır ve malını mülkünü kime bırakacağını düşünerek üzülür. Bu durum destanda şöyle geçmektedir:

---

³⁷⁰ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 16

“Zamanında, Aktaş vilayetinde
Sultanhan degan ötdi. Sultanhanning
üç zaifi bar edi, tuğmaydigan aybi
bar edi. Sultanhan Aktaş memlekatida
neça vakt paşşalık kuldı, yaşı kaytıb,
sakalı akarıb kaldı. Oylab: ‘Endi menda
farzand bolmasa, ölsam bu mülkümallar
beega kalsa, özüm ölgan küni mendan
heç bir nişan bolmay paşalık devletimga
bölak kişi ega bolsa menga faydasi yok.”³⁷¹

“Zamanında, Aktaş vilayetinde Sultan
Han adlı bir padişah yaşadı. Sultan
Han’ın üç hanımı vardı ve onların hiç
birinden bir çocuğu olmamıştı. Sultan
Han, Aktaş’ta uzun süre padişahlık
yaptıktan sonra, yaşı ilerleyip sakalı
ağardı. Bir gün, kendi kendine: ‘Şimdi
benim bir çocuğum yok, olmasa malım,
mülküm sahipsiz kalır, ben öldükten
sonra benden iz kalmazsa, devlete
başka kişiler sahip olursa, bunun hiçbir
faydası olmaz.”³⁷²

Türk anlatılarında ve özellikle destanlarımızda sıklıkla görülen ve “çocuksuzluk” olarak da bilinen “geç yaşlarda çocuğa kavuşma”, L. Raglan’ın 22 maddelik kahraman kalıbı incelemesinde karşımıza çıkmamaktadır. Bu özellik; 11 örnek ile de desteklediğimiz, Türk destan kahramanlarına özgü bir durum olup Türklerde aileye dolayısıyla “aile demek olan orduya” duyulan saygı ve bağlılığın ifadesidir.

II.B.3. Destan Kahramanı Aristokrat Bir Aileye Mensuptur:

Destan kahramanları genellikle üst tabakada, yönetici konumda olan ailelerin çocukları olarak dünyaya gelirler; anne ve babaları da hükümdar ve hükümdar eşi, bey ve bey eşi, vezir ve vezir eşi gibi toplumun seçkin, idare eden tabakasına mensup olarak

³⁷¹ Selami FEDAKAR; Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı; E.Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi ABD.; (Basılmamış Doktora Tezi); İzmir 2003; s:221

³⁷² S. FEDAKAR; Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı; s: 352

karşımıza çıkarlar. Bir yerde destanlar aristokrat kesime ait beylerin siyasi, sosyal, ekonomik vb. ilişkilerini anlatan epik ürünlerdir. Bu arada Orta Asya Türkleri'nin Rus hakimiyetinde olduğu dönemlerde Manas Destanı'nın 1990'a kadar basılmayışının nedenlerinden bir tanesinin "destanlar aristokrat kesimin hayat hikayesidir" düşüncesi olduğunu da hatırlatmak istiyoruz.

Destanların çoğunluğunda bu özelliğin görülmesini Orhun Yazıtları'nda Bilge Kagan için "Tengri teg tengride bolmış" (Tanrı gibi gökte yaratılmış) denilmesine yani Türk hükümdarlarının Tanrısal olduğuna, kutlu olduğuna dolayısıyla Türk mitolojisindeki dikey sisteme bağlamak gerekir. Bu bağlamda hükümdar soyu bir dönem "Ak Süyek" (Ak kemik, soylu kemik) olarak da adlandırılmıştır. Zaten, çalışmamızın "Tarih Boyunca Kut İnancı" ve "Kut Terimi ve Kavramı" bölümlerinde de bu konu geniş olarak ele alınmıştır.

Manas Destanı'nda, destanın asıl kahramanı Manas'ın soyu han soyudur. Destanda geçen;

"Ceti tördün başında	Cedi Tör'ün başında,
Cetkilen tuugan Böyön Kan,	Kusursuz doğmuş Böyön Han,
Böyön Kandın balası	Böyön Han'ın balası,
Kayratuu tuugan Kara Kan,	Gayretli doğmuş Kara Han,
Kara Kandın balası	Kara Han'ın balası,
Kayratuu tuugan Cakıp Kan.	Gayretli doğmuş Cakıp Han,
Çungkar-uya üstündö,	Çungar-uya üstünde,
Almatının oosında	Almatı'nın kaynağında,
Cerdep catkan Cakıp Kan.	Yaşamış Cakıp Han,
Keçe Aydar Kandın kısı Çıırçı,	Bir zamanlar Aydar Han'ın kızı Çıırçı'yı

Algan eken Cakıp Kan.

Almıştı Cakıp Han”³⁷³

satırlarından da anlayabileceğimiz üzere Manas’ın baba tarafı da anne tarafı da han soyuna dayanmaktadır.

Kococaş Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Kococaş’ın babası Karırbay, “Kıtay boyunun yirmi ocaklı bir kısmının”³⁷⁴ yöneticisidir. Boyun asıl yöneticisi olduğunu düşündüğümüz, kızını evlendirmek için tüm boylara haber salıp yarışmalar yapan ve şehrini daha önce kimsenin görmediği³⁷⁵ Karakoco ise, Kococaş’ın evleneceği kız olan Zulayka’nın babasıdır. Şu durumda, bu ikiliden dünyaya gelen ve Kococaş Destanı’nın devamını sağlayan Moldocaş’ın da, soyu aristokrat kesime dayanan bir kahraman olması söz konusudur.

Bir başka Kırgız destanı olan Kurmanbek Destanı’nda, destanın asıl kahramanı olan Kurmanbek, “kendi ülkesinden başka yere kudreti yetmeyen, ayağı basmamış olan, Ancıyan tarafında oturan (özünün elinen başkaga alı cetpegen, arışı ötpögön, turgan ceri Ancıyan bağıtında eken)”³⁷⁶ Kıpçakların yöneticisi, Teyitbek adlı hükümdarın oğlu olarak dünyaya gelir. Kurmanbek’in dostu olan Akkan Han da, Kaşkar ülkesinin (Uygurların) yöneticisi olarak karşımıza çıkar. Nitekim, Kurmanbek’in eşi Kanışay da, Oogan hükümdarı Bakbur Han’ın kızıdır. Görüldüğü üzere, sadece destanın asıl kahramanı değil, ikinci ya da üçüncü derecede görülen kahramanlar da aristokrat kesimdedirler. Han çocuğu olarak doğmaya bir örnek de, Rüstem Han Destanı’ndaki Rüstem Han’dır. Rüstem Han, Sultan Han’ın (Aktaş padişahının) ve ülkeyi bir süre eşi için yöneten Hürayim’in oğlu olarak dünyaya gelir³⁷⁷.

Ak Möör Destanı’nda ise, destanda vakanın merkezinde yer alan Möör ve Bolot, “değerini milletin bildiği beylerden olan”³⁷⁸ Keldibek’in torunlarıdır. Sarbagış ve Sayak

³⁷³ N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 537

³⁷⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 195

³⁷⁵ N. KÖSE; a.g.e. ss: 196-197

³⁷⁶ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 207

³⁷⁷ S. FEDAKAR; Rüstem Han Destanı; ss:352-360

³⁷⁸ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 395

boylarının yöneticisi odur. “Destanda Ak Möör’ün eşi olarak gördüğümüz Cantay Han ise Tınay kabilesinin ‘manap’³⁷⁹ ıdır”³⁸⁰.

Cañıl Mirza Destanı’nın Çorobayev varyantında destanın asıl kahramanı Cañıl’a talip olan Tülkö, Sarseyit Bey’in oğludur. Kardeşi de Üçökö’dür. Tülkö ile Üçökö’nün anaları ise, Cañıl’ı gelini olarak istemektedir ve;

“Bukara baykuş Cagoogo	Miskin, yoksul Cagoo’ya
Aytpaptır Kuday uuldan	Tanrı vermemiştir oğuldan.
Kanat casap, kamçı urgan,	Bez dokuyup kamçı vuran,
Kayrattuu kız tuulgan.	Güçlü kuvvetli kız dünyaya gelmiş
...	...
Eldi saktap duşmandan	Halkı koruyup düşmandan
Öök sırttan uşu deyt	Hakikatı budur der.” ³⁸¹

satırlarında da görüleceği üzere Cañıl’ın tek eksiği aristokrat bir zümreye ait olmayışıdır. Ancak, Kococaş Destanı’nın asıl kahramanı Kococaş’ın da aristokrat bir kesime mensup olmadığı, Cañıl Mirza’nın kendi adını taşıyan destanda Kococaş gibi atıcılığı ile ön plana çıktığı düşünülecek olursa en azından destanların bu (atıcılık, avcılık) bölümlerinin çok eski dönemleri aksettirdiği, dolayısıyla destanda bu kimlikleri ile karşımıza çıkmasının gayet normal olduğu görülecektir. Nitekim destanda Cañıl, bir müddet sonra halkını koruyup kollayarak, ideal tipe uygun hale gelir.

Cañıl Mirza Destanı’nın Musulmankulov varyantında ise Cañıl, Camgırçı Han’ın biricik evladıdır. Bir başka ifade ile destan kahramanı seçkin tabakadan birinin kızı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Cañıl’ın “Cılkı tiyip olco aluu”suna üzülen Camgırçı ona:

³⁷⁹ Manap: Zengin, malı mülkü olan biri olmasa bile belli bir soyu veya kabileyi yöneten, o kabile ya da soya ait kimseleri kendi kulları kabul eden idarecilerin vekili; feodal düzende üst düzey yöneticilerden biri. (N. KÖSE, Ak Möör Destanı, s: 644)

³⁸⁰ N. KÖSE; a.g.e. s:257

³⁸¹ M. AÇA; Cañıl Mirza; s: 19

“Erkek emes kız bolsoñ	Erkek değil de kız olsun
Kalmak menen Kıtay’dan ³⁸²	Kalmuk ile Kıtay’dan
Kayrattuu döögö tuş bolsoñ	Cesaretli yiğitlerler karşılaşsan
...	...
Kız degen üydö boluuçu	Kız denen evinde olmalı
Kızırluu kişi konuuçu	Uğurlu kişi gelmeli
...	...
Kan Camgırçı atası	Babası Kan Camgırçı
Erip ketip köykölüp ³⁸³	Gittikçe yiğitleşip salınıp
...	...
Kalmak Kıtay kaapır bar	Kalmuk Kıtay’da kâfirler var
...	...
Sultandan tuugan calgızsiñ ³⁸⁴	Sultandan doğan biriciksin”

diye nasihat eder; onun bir hükümdar kızı olduğunu hatırlatır.

Altın Çüs Destanı’nda, Altın Arığ bir bey kızıdır, onun eşi Alıp Han ise Ak obayı yöneten kişidir ve uzun zaman çocukları olmamasından dolayı dertlenir. Sonunda duaları kabul olur ve Altın Çüs isimli bir erkek çocukları olur. Bunların düşmanları dahi aristokrat kesime mensup olan, Alıp Hartlığa ve Alıp Hara Han’dır³⁸⁵.

Er Tabıldı Destanı’nda; “Ermankan elüü caşka çıkkanda Noygut eline barıp Agaça degen kızdı alıp keldi. Agaça on cılga çeyin töröböy cürdü. Ermankan altmış eki

³⁸² A. ÇOROBAYEV; Cañıl Mırza (Musulmankulov Varyantı); s: 375

³⁸³ A. ÇOROBAYEV; a.g.e. ; s: 376

³⁸⁴ A. ÇOROBAYEV; a.g.e. s: 377

³⁸⁵ E. ŞAHİN; Altın Çüs; ss: 49-59

caşka çıkkanda Agaça bir erkek bala taptı. Atın Tabıldı koyup eli-curtu süyünüp....³⁸⁶
(Ermankan elli yaşına geldiğinde Noygut yurduna varıp Agaça denilen kızı alıp geldi.
Agaça on yıla kadar doğurmadı. Ermankan altmış iki yaşına geldiğinde Araça bir erkek
çocuk doğurdu. Adını Tabıldı koyup halkı yurdu sevinip...)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Er Tabıldı, Ermankan adlı bir hükümdarın oğludur.

Coodarbeşim Destanının'nın aynı adlı kahramanı Coodarbeşim de, destancının:

“Kaşgardın arkı çetinde	Kaşkar'ın arka tarafında
Kebez Toonun betinde	Kebez Too'nun yüzünde
Han bolup turdu Er Töştük	Han oluverdi Er Töştük
Kırgızdın Kıpçak elinde	Kırgızların Kıpçak yurdunda
Handığın elge bildirip ³⁸⁷	Hanlığımı halka bildirip
...	...
Kayran Töştük cürgöndö	Sevgili Töştük hareket ettiğinde
Tuuruna tuygun konuptur	Başına talih kuşu konmuştur
Coodarbeşim atangan	Coodarbeşim adı verilen
Baatır uulduu boluptur ³⁸⁸	Bahadır bir oğlu doğmuştur.

sözlerinde de verildiği üzere Coodarbeşim'in babası Er Töştük Kırgız-Kıpçak ülkesinin hükümdarıdır.

Koblandı Batır Destanı'nda, Koblandı'nın babası Toktarbay, malının hesabını bilmeyecek kadar zengin, sürüsünün sonu gelmeyen bir Kıpçak hanıdır:

³⁸⁶ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı Destanı; s: 159

³⁸⁷ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 200

³⁸⁸ O. URMAMBETOV; s: 16

“Baylığında esep jok

Aydalıp bağıp jayıldı

...

Toktarbaydın devleti

İşkeni mas, jegen tok

...

Elıp tanba Kıpşaktın

Atağı ozgan Alaş’tan

Zenginliğinin hesabı yoktu

Sürüsünün sonu gelmezdi

...

Toktarbay’ın ülkesinde

İçeni sarhoş, yiyeni toktu

...

Kıpçak’ın damgası elif

Şöhreti Alaş’tan öndeydi”³⁸⁹

Koblandı’nın eşi olan Kurkta da, Aymak hanının kızıdır. Koblandı, Estemis’e dağın ardında ne olduğunu sorunca, orada Aymak hanının olduğunu ve güzel bir kızı olduğunu, “bu kızı da ay altına diktirilen altın direğin üstündeki parayı vuranın alacağını” öğrenir ve kızı almaya yola çıkar. Bu durumu şu satırlardan anlamamız mümkündür:

“Köktim Aymak hanı bar

Neşe mın san janı bar

Kanşa jıyğan halıkına

Körsetip turğan janı bar

Kurtka degen kızı bar

Jurtına jayğan nazı bar

Ay astına aspaŋa

Kurdı bakan kaktırıp

Köktim Aymak hanı var

Birkaç bin kadar insanı var

Halkının ne kadar büyüdüğünü

Gösterip duran insanı var

Kurtka denilen kızı var

Yurduna yayılmış nazı var

Ay altına gök yüzüne

Direk çakıp diktirdi

---

³⁸⁹ E. ADİLBEKOVA; a.g.t. s: 177

Altın tenge attırıp

Altın para attırıp

Tengeni atıp tüsirgen

Parayı kim vurursa

Kurtkanı süluv sol alar

Güzel Kurtka'yı o alır³⁹⁰

Türk destanlarında genellikle kahraman aristokrat bir zümreye mensup olarak karşımıza çıkar. Raglan, geleneksel kahraman kalıbını ortaya koyarken, ikinci madde olarak kahramanın “babası bir kraldır”³⁹¹ demektedir. Bu durum destanlarımızdaki kahramanların niteliklerine tam olarak uymasa da, benzerlik göstermektedir.

II.B.4. Kahraman Genellikle Olağanüstü Bir Şekilde Dünyaya Gelir:

“Kahraman ailenin oldukça ileri yaşlarda kavuştuğu çocuğudur” maddesinde de belirttiğimiz üzere, kahramanın olağanüstü özelliklerle dünyaya gelmesi söz konusudur. Bu durum, bize destan kahramanının ileride olağanüstü özelliklerle donatılmış olarak karşımıza çıkacağını, olağanüstü işler başaracağını, kısacası epik gelenek kurallarının işleyişini de gösterir. Bir yerde tıpkı çocuksuzluk maddesindeki gibi anlatıyı da genişleten bu özelliği destanların teşekkülünde anlatıcı-dinleyici-çevre üçgeninde yani performans teorisi ile açıklamamız uygun düşecektir³⁹².

İslamiyet öncesi Türk destanlarından, Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir. Ay Kağan onu doğurduğunda, Oğuz'un “yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri ela; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi.”³⁹³

Köroğlu destanının Türkmen versiyonlarında, Köroğlu mezarda dünyaya gelen ve bu olağanüstü doğumun babasına rüyasında haber verildiği bir kahramandır. Kazak versiyonunda ise, Köroğlu'nun annesi Akanay hamile iken bir rüya görür. Rüyasında Kırk Şiltlenleri görür ve Şiltlenler ona bir süre sonra öleceğini, öldükten sonra mezarda doğum yapacağını, doğacak çocuğun bir oğlan çocuğu olup, Türkmenlere eziyet eden

³⁹⁰ E. ALİMBEKOVA; a.g.t. s: 179

³⁹¹ L. RAGLAN; “Geleneksel Kahraman” (Çev. Metin EKİCİ); s: 126

³⁹² Ö. ÇOBANOĞLU; Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; ss: 265-307

³⁹³ Saim SAKAOĞLU-Ali DUYMAZ; İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler); Ötüken Yay: 523, Kültür Serisi: 228; (4. Baskı) İstanbul 2008; s: 220

Kızılbaş Şağdat Han'dan intikam alacağını söyler. Akanay gördüğü rüyayı Külayım'a anlatır ve bir süre sonra ölür. Akanay'ın rüyası gerçekleşir ve bebek mezarda annesinden gelen sütü emerek beslenirken Şilteler onu bularak ona "Köroğlu" adını koyarlar. Türkmen versiyonunda bir yaşının ona aynı (Goroğlu) ismi vermesi, onun mezarda doğması ile ilgilidir. Bu versiyonda ise Cıgalı Bey, çocuğa Ruşen adını vermiştir ancak bir süre sonra bu çocuğun Köroğlu olarak çağırılacağını da bilir. Özbek versiyonunda da bu mezardan doğma anlatısı hemen hemen aynıdır. Orda da çocuk mezarda doğar, mezarın üzerinde açılan bir delikten aşağı düşen keçi onu her gün emzirir ve keçiyi ararken çocuğu bulan çoban çocuğu Hasanbek'e yani babasına götürür. Çocuğun adı aynı şekilde "Goroğlu" olarak konur³⁹⁴.

"Kahramanın olağanüstü doğumu; doğu versiyonlarında ortak bir şekilde anlatılırken, batı versiyonlarında yer verilmeyen bir kısımdır. Ancak doğu versiyonlarından Kazak ve Özbek versiyonları bu kısma kahramanın babasının macerası kısmından sonra yer verilirken, Türkmen versiyonunda babasının ölümünden sonra yer almıştır. Uygur versiyonunda ise doğum dini motiflerle süslenmiştir. Bu durum da Türk boyları arasındaki destan anlatıcılarının sahip oldukları sözlü geleneklerle ilgilidir ve tabii karşılanmalıdır."³⁹⁵

Fuzuli Bayat, Köroğlu'nun bu olağanüstü doğumunu, Korkut Ata'ya bağlar: "Goroğlu'nun mezarda doğması, keçi veya at sütü içerek büyümesi, hiç kuşkusuz Kazak efsanelerinde Korkut'un kabirden çıkmasının ve dev kızından doğmasının bir başka şeklidir."³⁹⁶

Abdülkadir İnan, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış" adlı makalesinde "Alpların doğumları da bayağı kişilerin doğumlarına benzemez. Alpların çoğu Tanrı'ya kurban sunarak dinî törenler yaptıktan sonra türemişler, doğarken avuçlarında kan veya başka bir işaret tutarak dünyaya gelmişlerdir"³⁹⁷ demektedir. Kırgızların büyük destanı

³⁹⁴ Metin EKİCİ; Türk Dünyasında Köroğlu; Akçağ Yay: 527, Kaynak Eserler:160; Ankara 2004; ss:107-108

³⁹⁵ Metin EKİCİ; a.g.e., s: 108

³⁹⁶ Fuzuli BAYAT; Köroğlu (Şamandan Âşıka, Alpten Erene); Akçağ Yay.; Ankara 2003; s: 18

³⁹⁷ Abdülkadir İNAN; "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış"; Makaleler ve İncelemeler-I (3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 51²; Ankara 1998; s:235

Manas'ta, destan kahramanı Manas, kut olarak da görülen “avucunda kan pıhtısı” ile doğar:

“Emeden cangi tüşköndö	Anadan canı düştüğünde
Koy boorınday kara kan,	Koyun bağı gibi kara kan,
Ong koluna uştagan,	Sağ elinde bulunan,
Kabagı biik, kaşı bas,	Göz kapağı yüksek, kaşı alçak,
Kösü kızıl öngü sas	Gözü kızıl, yüzü sarı
Kanduu tuugan Er Manas	Kanlı doğan Er Manas.” ³⁹⁸

Bir başka varyantında Manas'ın dünyaya gelişini babası Cakıp Han'a haber veren Akbalta, Manas'ın avcunda kan pıhtısı ile dünyaya gelişini şöyle anlatır:

“Kursaktı katuu süzdü-deyt,	Karnı sert ittirmiş
Eki kolun toltura	İki avuç dolusu
Kan çeñgelep tüştü-deyt	Kan tutarak düşmüş diye” ³⁹⁹

Ayrıca, Manas daha beşikte iken, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında büyük ün yapar ve hedefinin ne olacağını babasına söyler:

“Manas beşikte catıp sölödü:	Manas beşikte yatıp dedi ki:
Ak sakal ateke Cakıp Kan,	Ak sakallı ateke, Cakıp Han,
Basurman colun açamın,	Müslüman yolunu açacağım,
Kapırdın malın çaçamın,	Kafirin malını saçacağım,
Kapırğa ketet kılamın,	Kafiri sürüp çıkarıp

³⁹⁸ Naciye YILDIZ; Manas Destanı; s: 677

³⁹⁹ Sagınbay OROZBAKOĞLU; (Haz. S. MUSAYEV-A.AKMATALİYEV) (Ttü. Aktaran: Fikret TÜRKMEN; Şurubu URAİMOVA) Kırgız Destanları-3, Manas Destanı; TDK Yay: 895; Ankara 2007; s:111

Basurman cetet salamın

Müslümana necat salacağım”⁴⁰⁰

Aynı destanda Acı Bey ile Almanbet’in çocukları Kançora ile Külçora’nın doğumu da benzer şekildedir:

“Manastın uulu Semetey,

Manas’ın oğlu Semetey,

Attan butka tüşköndö,

Attan indiğinde,

Eki katın tuudu deyt,

İki kadın doğurdu, diyor

Bir bala kül uştap tüştü

Bir bala kül avuçlayıp düştü

Bir bala kan uştap tüştü,

Bir bala kan avuçlayıp düştü.”⁴⁰¹

Tatar Türkçesi ile söylenen “Edige” destanında, destan kahramanı bir “perizad”tır. Soyu, Cengiz Han’a dayandırılan Edige’nin atası Baba Tükles ve Hoca Ahmet evliyalardandır, anası ise bir peri kızıdır⁴⁰². Hatta, babası Kutlukaya’nın da peri kızından doğduğunu destanda Toktamiş Han’ın Kutlukaya’ya kızıp başını istediği, şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Ey Dörmen bi, Dörmen bi,

Ey Dörmen Bey, Dörmen Bey

Aybaltañnı tot,-didé-

Ay baltanı al, dedi

Aypıçagiñ tak, -dide-

Ay bıçağın tak dedi

Kotlıkıya yalğan biné

Kutlukaya yalancı beyin

Muynın ora çap!-didé

Boynunu vur, kes dedi

Periden alğan hatını,

Periden aldığı kadını

Bişekte yatır balası;

Beşikte yatan yavrusu;

Anı da taşlap kaldırgan

Onu da bırakıp giden

⁴⁰⁰ N. YILDIZ; a.g.e. s: 539

⁴⁰¹ N. YILDIZ; a.g.e. ss: 853-854

⁴⁰² Yaşar KALAFAT; “*Edige Destanında Olağanüstü Tipler*”; Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan; Selçuk Üni. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Dergisi; S.13; Konya 2003; ss: 345-352

Periden bulgan anası

Periden olan anası”⁴⁰³

Abulkadir İnan’a göre, destan kahramanlarının Tanrı, peri kızları ile evlenmeleri motifi XV. yy.da oluşan ve destanlara giren bir motiftir. Çin yıllıkları Türklerin büyük atalarının yaz ve kış tanrıları ile evli olduklarını söylerken, Oğuz destanında Oğuz ışıktan gelen bir kız ile evlenir. Dede Korkut’taki Tepegöz de bir periden doğmuştur. “XV. yy.da teşekkül ettiği anlaşılan ‘Edige ve Toktamış’ destanına göre, Edige’nin büyük atası kuğu kuşu suretine girebilen bir peri kızı ile evlenmiş, sonra bu kız onu bırakıp uçup gitmiştir.”⁴⁰⁴

Coodarbeşim Destanı’nın kahramanı Coodarbeşim’in doğumu:

“Sırt kelbeti bir başka⁴⁰⁵

Heybetli görünüşü bir başka

...

...

Ar tamak cakpay neetine

Hiçbir yiyeceği beğenmiyor

Talgak bolup töröptür

Şiddetle aş ermektedir

Colborstun etine

Kaplanın etine

İt köynögün boynuna

İt gömleği üzerinde

İle tüşkön bul bala

Çevik doğacak bu çocuk

...

...

Enekesi Kenceke

Anneciği Kenceke

Tokuz kün tartıp tolgotu

Dokuz gün sancı çekip

Kıynap tüşkön bul bala

Eziyetle doğmuş bu çocuk

Közün açıp barkıraap

Gözünü açıp bağırarak

⁴⁰³ Edige Destanı (Haz. Dr. Rüstem SULTİ); Türksoy Yay. No: 10; s: 41

⁴⁰⁴ Abdülkadir İNAN; “*Türk Destanlarına Genel Bir Bakış*”; Makaleler ve İncelemeler-I; s: 233

⁴⁰⁵ Oruzbay URMAMBETOV, Coodarbeşim; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Caña Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Aralık “Meerim” Kayrımduuluk Fondusu; “El Adabiyatı” Seriyasının 3. Tomu; Bişkek 1997; s:16

Iylap tüşkön bul bala

Ağlayarak doğmuş bu çocuk

Kindigi özü kesildi⁴⁰⁶

Göbeğini kendi kendine düştü.

satırlarında da verildiği üzere hamileyken Kenceke'nin sadece sırtlan yüreğine aş erdiği, doğum için dokuz gün boyunca sancı çektiği, Coodarbeşim'in göbeğinin kendi kendine düştüğü ve kırk gün boyunca "it gömleği"⁴⁰⁷ giydirildiği şeklinde belirtilmektedir.

Er Töştük'ün Coodarbeşim Destanı'nda:

"Toguz uuldun kencesi

Dokuz oğulun en küçüğü

Elemandın erkesi

Halkının nazlısı

Sırttan tuulgan Er Töştük"⁴⁰⁸

Sırtlan doğmuş Er Töştük

satırlarındaki "sırttan tuulgan" (sırtlan doğan) tanımlamasına bakarak onun annesinin de hamileyken sırtlan yüreğine veya etine aş erdiğini düşünmememiz için hiçbir neden yoktur.

Beş destan parçası örneği ile açıklamaya çalıştığımız "kahramanın olağanüstü doğumu" meselesi, Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbı maddeleri arasında yer almamaktadır. "Avcunda kan pıhtısı ile doğma", "Mezarda dünyaya gelme", "Ana sütü istemeyip arslan ya da kaplan yüreği isteme" gibi özellikler Türk destan kahramanlarına has bir durumdur. Bu durumlar, kahramanların olağanüstülüğünü ve kutluluğunu gösteren izlerdir. Raglan, "kahraman aynı zamanda bir tanrıoğlu olarak kabul edilir"⁴⁰⁹ dese de, bu tüm destanlarımız için geçerli bir durum değildir.

II.B.5. Kahramanın Olağanüstülüğü Doğumundan Önce Yaşanan Olaylarla da Belirlenebilir:

Bazı destan kahramanlarının olağanüstülüğü, daha anne karnındayken ortaya çıkan hususlarla da önceden verilebilir. Bir yerde bu da olağanüstü doğum gibi destanı

⁴⁰⁶ O. URMAMBETOV; a.g.e. s: 17

⁴⁰⁷ İt Gömleği: Yeni doğan çocuğa giydirilen, kırk gün boyunca çıkarılmayan uzun elbise.

⁴⁰⁸ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 15

⁴⁰⁹ L. RAGLAN; "Geleneksel Kahraman" (Çev. Metin EKİCİ); s: 126

genişleten bir olay olarak görülse de, örneğini vereceğimiz Manas'ın doğumu konusunda bu, bir gerçek olarak kabul edilir ve inanılır. Bu nedenle Manas, Kırgızlarda bir kült olarak kabul edilir ve başka destanların kahramanları savaşa giderlerken üç defa “Manas!” diye bağırarak onun ruhundan (arbak) yardım dilerler⁴¹⁰.

Kırgız Destanlarından Manas'ta, Manas'ın babası Cakıp adı “çocuksuz Cakıp”a çıkınca ne yapacağını şaşırır ve yaşlı-genç herkese ne yapması gerektiğini danışır. Kendisine bir ihtiyar, ‘burnu delik ineğe eski kara keçe evi yükleyip ormana götürüp bırak’ tavsiyesinde bulunur. İnanca göre kadın bundan utanır, utanan kadının da çocuğu olur. Kendisine tavsiye edilen işi yaptıktan sonra, Cakıp çok utanan karısının yüzüne bakmaz. Çırdı, ormanda, ağlaya sızlaya günleri ayları geçirir, rüyasına Cakıp girer. Bu rüyadan sonra o yıl Çırdı hamile kalır, ama bir kız dünyaya getirir. Kardıgaç adı verilen bu çocukla birlikte Cakıp, ‘çocuksuz’ adından kurtulur, ama yine bir erkek çocuk sahibi olamaz. Bir müddet sonra, ormanda dolaşanlar, yanındaki kırk çocukla birlikte ‘Ben Cakıp'ın oğluyum, ben Manas'im’ diye dolaşan bir çocukla karşılaştıklarının haberini verirler. Bu dünyaya gelecek olan Manas'ın habercisidir.”⁴¹¹

Raglan'ın maddeleri arasında dördüncü sırada yer alan “kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır”⁴¹² maddesi, tüm destanlarımız için olmasa da bazı destanlarımız için geçerlidir. Bazı özel durumlar, kahramanın gelişini anne rahmine düşmeden önce haber verebilir.

II.B.6. Destan Kahramanı Bazen Mitik Özelliklerle Karşımıza Çıkar:

Türk destanlarında anlatının kahramanlarının destanın teşekkül ettiği eski dönemleri de gösteren özelliklerle donatılmış olarak karşımıza çıktığını görebiliriz. Mitik destanlarda gördüğümüz bu duruma göre destan kahramanı anlatının ait olduğu Türk boyunun mitolojileri ile de bağlantılı olup, söz konusu Türk boyunun eski inançlarına göre tarif edilirler. Türklerde türeyiş efsanelerinde gördüğümüz, her boyun

⁴¹⁰ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Manastoo Mad.);Ege Üni. Edb. Fak. Yay. No:149; İzmir 2008; s: 364

⁴¹¹ Naciye YILDIZ; “Türk Destanlarında ‘Çocuksuzluk’”; Milli Folklor, Y:21 S:82/Yaz; Ankara 2009; ss: 76-88

⁴¹² L. RAGLAN; “Geleneksel Kahraman” (Çev. Metin EKİCİ); s: 126

kendisinden türediğini kabul ettiği ve zaman içinde totem (ongun) olarak benimsenen bu tür mitik unsurlar ve varlıklar Türk destanlarına da aksetmiştir.

Mesela, Kococaş Destanı'nın aynı adlı kahramanı Kococaş'ın destan boyunca yakalamak için uğraştığı Sur Eçki bunlardan birisidir. Nitekim Kırgızların Bugu soyunun türeyiş efsanesinde de yer alan Sur Eçki adlı geyik ana bütün Bugu Kırgızları'nın atası olarak kabul edilir. Kococaş'ın onu yakalayamamasına neden ise Sur Eçki'nin saldığı boz bir dumandır ki bu sırada ortalıkta göz gözü görmez. Bu duman Türk Mitolojisine göre “mana” (kut) aleminden gelmektedir⁴¹³. Bu dumanın çıkışı ile ortalığın görülememesi destanda şöyle geçmektedir:

“Kayberendin Sur Eçki	Kayberen'in Sur Eçki'si
Karangı tuman saldı dep	Kara duman saldı diyor
Kayda ketip kalganın,	Nereye gidiverdiğini
Kococaş körböy kaldı deyt	Kococaş göremedi diyor” ⁴¹⁴

Yakutların milli destanı sayılan Er-Sogotoh'un aynı adı taşıyan kahramanı da bu tür özelliklere sahiptir:

“İnsanın atasının, adı Er-Sogotoh'du,
Çok, çok zahmetler çekmiş, dertleri de pek çoktu.
Ereydeh-Buruydahçı lakabını vermişler,
Yalnız yaşadığından, ona böyle demişler,
Bir oba ortasında, büyük bir evi varmış,
Bu evin dört yanını, gümüş köşeyle sarmış.
Bu ev elli kapılı, kırk pencereliymiş,

---

⁴¹³ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 131

⁴¹⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı, s: 357

Evin çatısı ise, tam otuz kirişliymiş.
Eviden içeri girip, giden doğu yönüne,
Ağaç Hakan'a rastlar, gelirmiş tam önüne.
Büyük bir çayır vardı, bu yerin ortasında,
Çok eski bir esinti, eserdi hep başında.
Ağaç Hakan büyüktü, her şeyin anasıydı,
Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı.
Kökleri kaplar idi, yer altı dünyasını,
Zirvesi deler idi, göğün dokuz katını,
Tam yedi ayak idi, ağacın yaprakları,
Ondan daha büyüktü, sarkan kozalakları,
Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak,
Hayat suyu bu idi, akar giderdi ap ak.
Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuşlardı,
Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuşlardı.
Ağaçta kuşlar yorgun bitap olurdu
Gelip bu sudan içen, yeni kuvvet bulurdu.
Bu kutsal ağacın da bir sahibi var idi,
Bir dişi tanrı idi, saçları da kar idi,
Kendisi ihtiyardı, göğsü de ap alaca,
Görenler sanır idi, bir keklik gibi, kırca.

Memeleri büyüktü, aşağıya sarkardı,
Uzaktan bakan kimse, iki tulum sanardı,
Aslıdaysa bu ağaç, normal boyda, küçüktü,
Ana-Tanrı gelince, ona öre büyürdü.
Büyürken sesler çıkar, gürültüyle esnerdi,
Er-Sogotoh adlı er, “yalnız yaşayan adam”
Yakut Türklerinceydi, bu da bir nevi Âdem,
Düşünmüş, demiş beni kimler doğurdu diye!
Bana bu canı verip, meydana koydu diye!
Gitmiş sormuş ağaca benim anam kim diye!
Elbet bir atam vardır, benim babam kim diye!
Ağaç da dile gelip, soyunu sayıp dökmüş,
Er-Sogotoh hislenip, saygıyla dizin çökmüş!
Karısı Kübey Hatun onun anası imiş!
Aslında insanoğlu, göklerde doğmuş imiş,
Bütün kutsallıklarla, vücudu dolmuş imiş!
Ama bir gün gelmiş ki, demiş anne, babası,
Haydi buradan git, topla tarağı tası!
Annesi ona derken, haydi git sen iline,
Bir tulum hayat suyu sıkıştırmış eline!
Demiş ki, sen bu suyu, sol koluna al gezdir!

Sana bu hayat verir, belki bir günü gelir!
Aradan zaman geçmiş, bu insan bir er olmuş!
Harp meydanlarındaysa, savaşlar eder olmuş!
Nasıl olmuşsa biri, kalbini okla delmiş,
Vermiş son nefesini, hayatı sona ermiş.
Hayat suyundan Tanrı, bir kabarcık sıçratmış,
Bu küçücük damlacık, kalbe konup ıslatmış.
İnsan hemen dirilip, güçlenmiş hayat dolmuş,
Dokuz defa daha çok, güçlü kuvvetli olmuş!”⁴¹⁵

ve diğer metindeki :

“Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş,
Yerin ortası ise, sarı göbekli imiş,
Dünyanın göbeğinde bir de ağaç vr imiş,
Bu ağaç büyük imiş, göklere çıkar imiş,
Bu ağacın her yanı, Tanrı’dan hep süslüymüş,
Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş.
Ağacın gövdesinden, bir usare akarmış,
Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlarmış.
Ağacın budakları, ta göklere uzanmış,
Gören sanırmış sanki, dokuz kollu şamdanmış!

---

⁴¹⁵ Bahaeddin ÖGEL;Türk Mitolojisi-I; TTK Yay.; Ankara 2003, ss:98-99

Yaprakları büyükmüş, dallarından sarkarmış,
Yapraklarının her biri, at derisi kadarmış,
Ağacın tepesinden bir usare çıkarmış,
Köpük köpük kaynayıp, sarı renkte akarmış!
Bu ağacın yanına, hiç kimse gidemezmiş,
Bundan içenler ise, açlık hissedemezmiş!
Bu sudan içebilen, artık mesut olurmuş,
Her şeye erişirmiş, Tanrıdan kut bulurmuş!
İlk insanın atası, burada yaratılınca,
Hayatı elde edip, tadını da alınca,
Hemen ağacı görmüş koşup altına gitmiş,
Kanıp bu sudan içmiş, hayatı elde etmiş.
Bu ağacın zirvesi, ta göklere erermiş,
Göklerin üç katına, ulaşip da delermiş!..”⁴¹⁶

satırlarında da görüleceği üzere Er-Sogotoh, gökte yaşayan, Er-Toyon ile Kübey Hatun’un çocuklarıdır ve Yakut mitolojisine göre ilk insandır.⁴¹⁷ Destadaki “Zamanın birinde dokuz kat göğün dokuzunu mu delip geldiği, yoksa yer altından mı çıkıp geldiği bilinmeyen Er-Sogotoh adlı bir yiğit yaşar. Bu yiğidin görünüşü şöyledir: On karış boyunda boyu, dört karış eninde de eni vardır. Beş karış omuzu, üç karış beli, meles ağacı baldırlı, kayın ağacı bilekli, köknar ağacı bacaklıdır”⁴¹⁸ satırlarından da anlaşılacağı üzere...

---

⁴¹⁶ Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; TTK Yay.; Ankara 2003, s: 100

⁴¹⁷ B. ÖGEL; a.g.e. ss: 100-101

⁴¹⁸ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; s: 350

Dede Korkut'taki Tepegöz'de de aynı özellikleri görmekteyiz. Nitekim Tepegöz, peri kızı ile çobandan olma, tepesinde bir tek gözü olan, her gün bir haneden bir insan yiyen, şekilsiz ve bütün gücü gözünde olan bir varlıktır⁴¹⁹. Yunan mitolojisindeki “çok gözlü Harvus” da bu tür, mitik özellik taşıyan o kültüre has bir Tepegöz tipidir.

L. Raglan'ın maddeleri arasında yer almayan, yukarıda üç örneği ile göstermeye çalıştığımız kahramanın mitik özellikler göstermesi, Türk destan kahramanlarına has bir özelliktir.

II.B.7. Kahraman Bazen “Tulpar At”ı İle Aynı Günde Doğar:

Türkler uzun süre konar-göçer bir hayat yaşamışlar; besledikleri hayvan sürüleri dolayısıyla yazı yaylakta, kışı kışlakta geçirmişlerdir. Bir yerde Türklerin konar-göçerliği söz konusu hayvan sürülerinden dolayıdır⁴²⁰. Hayvancılık Türklerin sadece hayat tarzlarını etkilemekle kalmamış; onların hayat tarzlarını aksettiren sözlü ürünlerine de yansımıştır. Bu ürünlerden bir tanesi destanlar olup türe ait geleneksel kurallarda da kendisini ağırlıklı olarak hissettirmiştir.

Destanlarda eski hayat tarzımızla ilgili en büyük yansımalarından biri at konusunda olmuştur. Türklerin dünyada atı ilk evcilleştiren millet olduklarından hareketle at hem bir binit, hem de etinden, sütünden, derisinden, gücünden vb. faydalanılan bir hayvan olarak yerini almıştır. Zaman içinde at, sözlü gelenekte de haklı yerini almış; Türk destanlarında anlatı kahramanının en sadık, olmazsa olmaz arkadaşı özelliğini kazanmıştır.

Epik geleneğe göre at, sahibi ile aynı değerde düşünülür. Bu nedenle Dede Korkut'ta “yayan erin umudu olmaz”⁴²¹ denilmiştir. Destan kahramanının atı olağanüstü özellikleri yanında sahibi ile aynı günde doğmasıyla da bilinmesinin sebebi budur. Nitekim Kızıcbek Destanı'nda Bazarbay'ın Kökçal kısrağının tayı Sansızbay ile aynı günde doğar:

⁴¹⁹ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; ss: 206-215

⁴²⁰ Mehmet KAPLAN; Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri (6. Basım); Dergah Yay:36, Türk Edebiyat-İnceleme:3; İstanbul 2005; ss: 12-14

⁴²¹ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s:161

“Altımış taya penesi	Altmışa yaklaşınca annesi
Töröldü cana Sansızbay	Doğmuş idi Sansızbay” ⁴²²
...	...
“Çiderip kalgan çağı bar	Doğuruverecek durumu var
...	...
Anık tulpar tuuyt dep	Gerçek tulpar doğuyor diye”
“...	...
Cıgılbastan kulunu,	Yere düşmeden tayı
Tört ayaktap toktodu.	Dört ayak üzerinde durdu
Karısın bügüp iybedi	Bacağını kıvırıp bükmedi
Kaptalı cerge tiybedi	Göğsü yere değmedi
...	...
Tamdandap ergiz kalbadı	Ürkek ürkek yürümedi
Emçekti izdep ıktadı	Arayıp memeye saldırdı
...	...
Eki emçekti bir demde,	İki memeyi de bir nefeste
Eme koyup şıpkadı	Emip bitiriverdi
...	...
Kanatı munun sınbadı	‘Bunun kanadı kırılmadı
Tulpar bolot balkim dep,	Tulpardır belki’ diye

---

⁴²² Nermin Emine DUMAN; Kızıcbek Destanı; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi ABD.;İzmir 2001; (Basılmamış YLT); s: 116

...	...
Arkarday bolup Kökcal bee	Arkar gibi Kökcal kısrak
...	...
Altı arış çoñ andan	Altı adımlık derin çukurdan
Akkuladay tüyüldü	Ak Kula gibi atladı
Tak sekirip bezildep,	Birden bire sıçrayarak
Taybuurulday cügürdü	‘Taybuurul’ gibi koşturdu’ ⁴²³

satırlarında da görüldüğü üzere...

Rüstem Han Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Rüstem Han, annesinin kısrığından doğan bir erkek tay ile aynı günde doğar:

“Bir biyası var edi. Rüstem payda	Hürayim’in bir kısrığı vardı. Rüstem’in
bolgan küni bu ham bir erkek kulun	doğduğu gün bu kısrak da bir erkek tay
tukkan edi. Hürayim: ‘Bu balamning atı’	Hürayim: “Bu oğlumun atı!” deyip,
deb, tablaga tarttırıb, bir sayıs salıb baktırıb	tayı tavlaya çektirdi ve bir seyisi taya
koydı.” ⁴²⁴	bakması için görevlendirdi. ⁴²⁵

Türklerin yaşadığı hayat tarzının olağan bir getirisi olan anlatılarımızdaki “at” kavramı ve de kahramanın atı ile aynı günde doğması meselesi, L. Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbı maddelerine uymayan bir durumdur. Kahramanın atının da kendisi ile aynı günde doğması, atın da onun gibi olağanüstü olacağının bir göstergesidir.

⁴²³ N. Emine DUMAN; a.g.t. ss:117-119

⁴²⁴ S. FEDAKAR; Rüstem Han Destanı; s: 229

⁴²⁵ S. FEDAKAR; a.g.t. s: 361

II.B.8. Türk Destanlarında Kahramanın Atı Da Kendisi Gibi Olağanüstü Özelliklere Sahiptir:

At, Türklerin hayatlarında önemli bir yer işgal etmiştir. Atın gücünden, etinden, sütünden, kıllarından vb. yararlanmışlar; bu nedenle atları beslemek için yazı yaylakta, kışı kışlakta geçirmişlerdir. Bir yerde Türkler konar-göçer hayatı besledikleri at sürüleri dolayısıyla yaşamışlardır⁴²⁶. Bu nedenle at, sadece Türklerin gündelik hayatlarında kalmamış, onların sözlü geleneklerini de etkilemiştir. Atın destanlarda, masallarda, halk hikâyelerinde görülmesinin nedeni budur.

Destanlarda at, sadece bir binek hayvanı değil, sahibi gibi kahraman olarak da görülür. Kültigin'in bindiği atlardan birinin adı Alp Saçı'dır. Aslında destandaki alp tipi nasıl Türklerin konar-göçer hayatının izlerini taşıyorsa ve bu hayat tarzının belirlediği insan tipi ise kahramanın atı da yine söz konusu hayat tarzının getirisiidir. Nitekim destan kahramanlarının atı bazen aynı günde doğan, doğum sırasında kanat yerleri belli olan "tulpar" atlardır. Bu atlar kırk gün yol yürüse yorulmazlar, kırk gün yem yemese acıkmazlar ve zayıflamazlar; her zaman tavındadırlar.

"Evliya Çelebi'de, Avusturya İmparatoru'na armağan edilmek istenen savaşırlara girmiş çıkmış iki gazi at vardır. Bunlar kendilerini teslim almaya gelen kâfir seyislerine teslim olmazlar, kaç tanesini kırıp geçirirler."⁴²⁷ Burada, alp tipinin İslam'ın etkisi ile birlikte yerini gazi tipine bıraktığı açıkça görülebilmektedir. İkisinde de ortak olan nokta, atın Türk'e kardeşi kadar, hatta bazen ondan da fazla yakın olmasıdır:

"Yiğit yiğidin kardaşı

At yiğidin öz kardaşı⁴²⁸" diyen Karacaoğlan'ın; Dede Korkut'taki "At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig"⁴²⁹ diyen Bamsı Beyrek ile aynı duyguları paylaştığı görülüyor.

⁴²⁶M. KAPLAN; Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri; ss:12-14 / İbrahim KAFESOĞLU; Türk Milli Kültürü; (27. Baskı); Ötüken Yay:376, Kültür Serisi:128; İstanbul 2006; ss:317-318

⁴²⁷ Orhan Şaik GÖKYAY; "At Üzerine"; I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Dolklar Enstitüsü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984; ss: 74-78

⁴²⁸ Müjgan CUMBUR; Karacaoğlan; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Başbakanlık Basımevi; Ankara 1985; s: XVII

Köroğlu anlatmalarının ister doğu, ister batı versiyonlarında olsun, babanın macerası ve başından geçenlerden sonra kahramanın hazırlanması ve yetişmesi kısmı yer alır⁴³⁰. Bu kısımda da Köroğlu, olağanüstü bir yardımcıya, yani olağanüstü bir ata sahip olur ve bu hazırlıkların ilk sırasında sürekli bu attan bahsedilir. Versiyonların çoğunda Köroğlu gibi atları da karanlıktan aydınlığa çıkar ve bu aydınlıkta yeni bir statü kazanırlar.

Söz konusu destanın Türkmen versiyonunda kahraman olağanüstü atına, Rayhan Arap'a misafirliği sırasında kendi atı ile onun atını çiftleştirmesi sonucunda, kısrağının doğurduğu "Kır at"ı dedesinin tavsiyeleri üzerine yetiştirmesi ile kavuşur. Anlatmanın Kazak versiyonunda da yakın bir durum söz konusudur. Özbek anlatmasında ise; atı gölden çıkan vahşi bir aygır "baytal at" ile çiftleşir ve cılız doğan yavruyu özel bir şekilde besleyen Köroğlu'nun bu tayı da "annesi gibi cılız, baytal, miskin, boz renkli bir at olur. Çiftleştirme zamanı gelse de onu çiftleştirecek bir at bulamaz."⁴³¹ Diğer anlatmalarda da olan durum, yengesine Rayhan Arap'ın göz koyması burada da gerçekleşir ve Rayhan Köroğlu'nu kandırıp yengesini kaçırrsa da onun atı ile çiftleştirdiği atından bir tay elde edip intikamını almayı planlar. Cılız olan erkek yavruyu çeşitli şekillerde besler ve tay kısa zamanda cılızlıktan kurtulup "gır" renkli mükemmel bir at olur. Uygur versiyonunda da yakın bir durum söz konusudur.

Azeri versiyonunda da, Ali Kişi'nin gözleri kör edilir ve oğlu Rövsen onun intikamını almak için önce atlarını "kırk gün" ışık almayan bir ahırda besler. Bu sırada atları kimsenin görmemesi gerekse de, Rövsen merakına yenik düşüp otuzsekizinci gün bir delik açar ve atlardaki kanatların onun bakması ile kaybolduğunu fark edip üzülür. Babası durumu anlayınca ona yaptığını anlatır ve babası yine de üzülmemesi gerektiğini, atların olağanüstü olduklarını söyler. Testlere tâbi tutulan atlardan biri diğerinden daha iyidir. Daha iyi olanın adı "Gırat", diğeri "Durat" isimlerini alır ve düşman üstüne gidilirken ilkinde binilmesi gerektiği söylenir. Anadolu Türkmenleri'nin anlatılarında da durum aynıdır.

---

⁴²⁹ Muharrem ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; TDK Yay.; Ankara 2004; s:136

⁴³⁰ Metin EKİCİ; Türk Dünyasında Köroğlu; Akçağ Yay.; Ankara 2004; s:116

⁴³¹ M. EKİCİ; a.g.e. s:119

Şamanlık ile tasavvufun sentezi olan bu özel destanın, bütün versiyonlarında Köroğlu gibi atı da yüksek statüye sahiptir. Özbek bakışları Köroğlu’nu “zamanın Hz. Ali’si” olarak değerlendirirlerken; Azerbaycan yöresinden derlenmiş efsanelerde Köroğlu, Dede Korkut gibi nesnelere ad koyandır. “Efsaneye göre Kür Çayı’nın, Aygır Gölü’nün adlarını o vermiştir.”⁴³²

Coodarbeşim Destanı’nda Coodarbeşim’in Kılkara isimli atı:

“Canıbarıñ Kılkara	Canavarınız Kılkara
Corgosun cazbay kıltıldap	Yorgo ata benzemeyip
Cal kuyruğu cayılıp	Kuyruğu, yelesi savrulup
Kunduzday cünü cıltıldaap	Tüyleri kunduz gibi uçuşup
Dankkan ırgıp asmanga	Toz çıkarıp gök yüzüne
Dört ayaktan bultuldap ⁴³³	Dört ayağıyla şahlanıp
...	...
Ok cetpegen atıñ bar ⁴³⁴	Ok yetişmeyen atınız var

satırlarıyla, “kişnemesi göğe yükselen, yelesi ve kuyruğu havada, dört ayağı toprağa değmeyen ve ok işlemeyen bir hayvan” olarak tarif edilmektedir.

Bazı durumlarda da, insan vasfı yüklenir: konuşur, düşünür, ağlar, tehlikeyi sezip haber verir, öğüt verir, yol gösterir. Bu özellikler anlatmaların merkezinde yer alan kahramanın etrafında genişler, gelişir. Özellikle destanlarda, atsız mücadele söz konusu bile olamaz. Köroğlu’nun Kır At’ı, Battal Gazi’nin Aşkar’ı, Hızır’ın boz donlu atı, Manas destanındaki Almanbet’in atı uçma özelliklerine sahiptir.⁴³⁵

⁴³² Fuzuli BAYAT; Köroğlu (Şamandan Âşık, Alpten Erene); Akçağ Yay.; Ankara 2003; s:86

⁴³³ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 177

⁴³⁴ O. URMAMBETOV; a.g.e. s: 178

⁴³⁵ Ali Abbas ÇINAR; Türklerde At ve Atçılık; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 192, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 18; Ankara 1993; s:20

Kurmanbek destanında üzerine binenin yenilmediği Teyitbek'in atı, Kurmanbek'in de yenilmezliğini getirir. Bu at, Kurmanbek'in ağzından;

“Col cürsö kardı açpagan,	Yolda yürüse karnı acıkmaz,
Koldon çıksa kaçpagan,	Ordudan çıksa kaçmaz,
Altay minse arıbas,	‘Altay’ binse bile yorulmaz,
Taşka salsa talıbas,	Dama taşı gibi oynatsa tükenmez.
Altmış asıy bolso da,	Altmış yaşına gelse de,
Karılkka tolso da,	İyice ihtiyarlasa da,
Cañı asıydan dağı caş,	Beş yaşındakinden daha genç,
Kulca köödön, teke san	Dağ koçu göğüslü, teke ayaklı
...	...
Sır-sıpatı maralday,	Görünüşü ceylan gibi,
Kızıp ketse birerde	Kızıp gitse bir zaman,
Cügürügü şamalday,	Koşuşu rüzgar gibi” ⁴³⁶

şeklinde tarif edilir.

Manas Destanı'nda Manas'ın atı “Ak Kula” da bir “tulpar at”tır:	
“Örköçö biik moyn uzun	Ensesi yüksek, boynu uzun
Corgo basık çong kula,	Yorga basışlı yüksek kula,
Corgo ting ak kula,	Yorga yürüyüşlü Ak Kula,
Atkan tangday sürültüp,	Atan tan gibi söktürüp
Arkarday sanın türültüp,	Arkar gibi butu bükülüp

⁴³⁶ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 212-213

Ebesin cagin erkeytip,	Ebesin tarafını öne çıkarıp
Arkeştey moynun koykoytup,	Erkeç gibi boynunu uzatıp
Bastırıp keldi Er Manas,	Bastırıp geldi Er Manas” ⁴³⁷
“Öküm tuugan ak kula	Öküm doğan Ak Kula,
Örköcü bik zeri bas	Sırtı yüksek, sağrısı alçak
Öktöm tuugan ak kula	Kuvvetli doğan Ak Kula
Taykı coldu, tap ettüü	Dar yollu, tap etli
Tamaşaluu ak kula	Namlı Ak Kula
Cügürüp attan kalbagan	Koşup hiçbir attan geri kalmayan,
Astina tögörök tuyak salbagan	Önüne yuvarlak tırnak salmayan,
Ak kulanı mindi deyt	Ak Kula’ya bindi, diyor” ⁴³⁸

Rüstem Han Destanı’nda-bir önceki maddede de belirttiğimiz üzere- kahraman ile aynı günde doğan tulpar at, Himça Hanım onu Rüstem Han’a teslim edeceğinde onun ağzından şöyle anlatılır:

“Seni minsa kalmas yürakning dagı	“Sana binenin kalmaz yüreğinin gamı,
Tas tepega bitgan ikki kulağı	Tam tepede dimdik duruyor iki kulağı,
Bugün safar kılar Aktaş goççağı,	bugün sefere çıkacak Aktaş koçağı,
Nazarkarda hayvan bu tobuçağı.	İyi bakılmış hayvandır, bu tobiçağı.
Seni minar bugün Aktaşning mardi,	Sana binecek bugün Aktaş’ın yiğidi
...	...

⁴³⁷ Naciye YILDIZ; Manas Destanı; s: 811

⁴³⁸ N. YILDIZ; a.g.e. s:577

Asl tulpar bolgan balamning atı, Gerçek tulparsın sen oğlumun atı,
Yolıkkanda düşman kal'asin buzgin! Rast gelinde düşman kalesini yıkın!
Enam deb, hafa bop Rüstemday koçkar, Anam deyip üzülür Rüstem gibi koçkar,
Yolda boşab yürma nazarı tulpar⁴³⁹ Yolda ondan ayrılma, bakılmış tulpar⁴⁴⁰

Atlar, destanlarda sahibine akıl veren, zor durumda kaldığında yardım eden ve konuşan hayvan olarak da karşımıza çıkarlar. Örneğin, Koblandı Baatır'da Koblandı atı Tayburul'a "Kalmukların kazdığı yerin yedi kat üstündeki şehir"e ulaşım ulaşamayacağını sorduğunda Tayburul ona şöyle cevap verir:

"Artında kaldı eliñiz Arkanızda kaldı yurdunuz
Boldıma munda keyiñiz Aldınız mı intikamınızı?
Anamız Kurkta degen soñ Annemiz Kurkta dedikten sonra
Satılmaydı terimiz Yüzülmeyecek derimiz
Köñilde jok kırımiz Buna emindir kalbimiz
Kısılgan jerde dem bersin İstedığı yerde can versin
Jılkışı Kambar pirimiz Cılkıçı Kamber Ata pirimiz
Oyna alsan koymaysıñ Düşünürsen anlayacaksın
Kaysar Koblan şerimiz Kahraman Koblan aslanımız
Sağlan kolsan sol bolsa İstedığın şey bu olsa
Koblandı sındı erimiz Koblandı gibi kahramanımız
Karğısam karğıp köreyin Atlayacaksam atlayayım
Karğıy almasam öleyin Atlayamazsam öleyim

⁴³⁹ S. FEDAKAR; Rüstem Han Destanı; s: 255

⁴⁴⁰ S. FEDAKAR; A.g.t. s: 388

Tavekel etip köriñiz

Allaha sığınıp razı olunur.”⁴⁴¹

Tayburul, “annesi tulpar olan, kanatlı, topuz kuyruklu, ince tüylü, tüylerinin yarısı gümüş yarısı altın, soğuk günde terlemeyen, ipek tüylü, kıl kuyruklu, kimsenin kendisini geçemediği”⁴⁴² bir attır.

Benzer bir şekilde, atın konuşup destan kahramanına akıl vermesi, Altın Çüs Destanı’nda da söz konusudur. Düşman baskını sonucu otağında yalnız kalan Altın Arığ’a, çarpışmadan dönen Alıp Han’ın atı Ak Kula şöyle seslenerek akıl verir:

“Adañmıñañ Altın Arığ

Yüce Altın Arığ,

Uluğ çurtıbıs unalarğa çör,

Büyük yurdumuz parçalanacak,

Halın çurtıbıs talalarğa çör,

Kalın yurdumuz yağmalanacak,

Üren-töliñ törize, tabırah mağa piribis,

Çocuğun doğarsa, çabucak bana ver.

Hazıp-tizip oylap körim

Kaçıp giderek koşayım”⁴⁴³

Atların Türk yaşam tarzındaki önemi hepimizce bilinen bir durumdur. Türk destanlarına da önemli bir motif olarak giren atın, kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahip olması kaçınılmazdır. Yenilmez olan bu atlar, gerektiğinde sahibi ile konuşup ona akıl verebilir. Raglan’ın batıdaki kahraman kalıbında yer almayan bu durumu, Türk destanlarına ait bir özellik olarak ifade etmemiz mümkündür.

II.B.9. Türk Destanlarında Anlatı Sonunda Kahraman Genellikle Ölmez, Ölse Bile Yerine Geçecek Evladı Veya Kardeşi Mutlaka Vardır:

Epik geleneğe göre destan kahramanı olağanüstü özellikleri olan, gerek fizik yapısı gerek duygu ve düşünceleri, gerekse sosyal hayatı bakımından diğer aktörlerden daha farklı olup her konuda idealize edilmiştir. İdealize edildiği noktalardan birisi de

⁴⁴¹ Elmira ADİLBEKOVA; Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi A.B.D.; İzmir 1999; (Basılmamış Doktora Tezi); s: 226

⁴⁴² E. ADİLBEKOVA; a.g.t. s: 214

⁴⁴³ E. ŞAHİN; Altın Çüs; s. 59

destan kahramanının anlatının sonunda bile hayatta olmasıdır. Kahraman vaka boyunca yaralanabilir ama ölmez.

Yukarıda Türk destanlarının çoğunluğunda gördüğümüz bu durum, bazılarında değişebilmekte; kahraman destanın sonunda görülmemektedir. Bu tür durumları içeren destanlarda kahraman ölse bile yerine geçecek erkek kardeşi veya oğlu, mutlaka vardır. Kırgız destanlarından Manas-Semetey-Seytek, Teyitbek-Kurmanbek-Seyitbek destanlarında ve Kococaş Destanı'nda Kococaş-Moldocaş olarak gördüğümüz bu bayrak teslimi, Türklerin cihangirlik ülküsü ile ilgili olmalıdır. İlk olarak Oğuz Destanı'nda:

“Daha deniz, daha müren

Güneş bayrak, gök kurikan”⁴⁴⁴

şeklinde belirtilen “üniversalist=cihangirlik=bütün dünyaya hakim olma” düşüncesinin destanlarımızda da görülmesini biz, Türk felsefesinin destanlarımıza olan akisleri olarak değerlendirmek istiyoruz.

Bunlardan biri ve en önemlisi Manas Destanı'dır. Söz konusu destanda Manas'ın ölüp-dirilmesi söz konusu olsa bile, Manas bir süre sonra yaralanır ve tekrar ölür. Manas'ın yerine destanı devam ettirecek olanlar oğlu Semetey ve torunu Seytek'tir. Destanın birinci dairesi Manas'ın, ikinci dairesi Semetey'in, üçüncü dairesi ise Seytek'in etrafında şekillenir. Bu iki kahraman da Manas gibi güçlü ve yenilmez olarak göze çarparlar⁴⁴⁵.

Kococaş Destanı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim, Kococaş'ın ölümü ile birlikte eşi Zulayka kardeşi Sartkoşçu'ya verilir. Ancak, onun destandaki görevi Kococaş'ın rolünü üstlenmek değil, ardında kalan ve asıl rolü üstlenecek olan Moldocaş'ı yetiştirmektir. Moldocaş doğar, birden altı yaşına gelir ve avcılığı nam salmaya başlar. Annesinden gerçek babasını öğrenen Moldocaş, babasından daha usta

---

⁴⁴⁴ S. SAKAOĞLU-A.DUYMAZ; a.g.e.; s:221

⁴⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: N. YILDIZ; a.g.e. ss: 150-157

bir avcı olur ve onun yakalayamadığı Sur Eçki'yi yakalar intikamını alır ve hatta kızıyla evlenir.⁴⁴⁶

Kurmanbek destanında ise, destan boyunca varlığından çok haberimizin olmadığı Kurmanbek'in oğlu Seyitbek, destanın sonuçlanmasında önemli rol oynar. Kurmanbek'in vasiyeti üzerine Akkan Han tarafından milliyetçi bir kimlikle donatılan ve yetiştirilen Seyitbek, Kırgızları özgürlüğüne kavuşturan kişidir⁴⁴⁷. Yani Kurmanbek'in devrettiği bayrağı Seyitbek devralmıştır.

Destanlarımızın sürekliliğini sağlayan “kahramanın yerine geçecek bir evladının ya da kardeşinin olması” durumu, Raglan'ın maddelerinde tam tersi bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Raglan geleneksel kahraman kalıbını verdiği 22 maddesinin 20.sinde “çocuklarından hiç birisi, eğer varsa, tahta geçemez”⁴⁴⁸ demektedir. Türk yönetimindeki veraset durumu (babadan oğla geçme) Raglan'ın söylediğine ters düşmektedir.

II.B.10. Destanlarda Kahramanın Ölüp Dirilmesi Söz Konusu Olabilir:

Türk destanlarında kahraman olağanüstü özelliklerle donatılmıştır. Gerek doğumunda gerek yaşadığı süre içinde ve gerekse ölümü sırasında bazı olağanüstülüklerin görülmesi gayet tabiidir. Çünkü destan kahramanı her konuda idealize edilmiştir. Girdiği bütün savaşlardan galip ayrılır. Atının ve okunun hızına kimse yetişemez. O yenilmeyen, ok işlemeyen, sırtı yere gelmeyen birisidir. Bu durum bazı destanlarda anlatı kahramanının ölüp-dirilmesi ile pekiştirilmiştir.

Bu durumu biz, Kırgız destanlarının birkaçında görmekteyiz. Mesela, Manas Destanı'nda anlatının kahramanı Manas, zehirli balı içer ve uyumaya başlayıp bir daha uyanmaz, ölür. Onun ölümünün ardından yakınları yas tutar, çiftçilik yapmaya başlarlar ve Manas'ın eşi Kanıkey de onlara yardım eder. Manas'ın mezarı başından atı, kuşu ve tazısı hiç ayrılmaz. Ancak bir müddet sonra Tanrı, Manas'ın diriltmesi için emir verir.

⁴⁴⁶ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss:409-467

⁴⁴⁷ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 367- 398

⁴⁴⁸ L. RAGLAN; “Geleneksel Kahraman” (Çev. Metin EKİCİ); s: 126

Zaten, o gece eşi Kanıkey bir rüya görmüş ve bunu Manas'ın dirilmesine yormuştur. Ertesi gün gidip mezara baktıklarında Manas'ı dirilmiş görürler⁴⁴⁹.

Er Töştük destanında da benzer bir motif karşımıza çıkmaktadır: “Çoin Kulak ile Er Töştük kavgaya tutuşurlar ve Çoin Kulak, Er Töştük'ü yenerek onun başını keser. Atı Çal-Kuyruk'u, karısı Ak Çenam'ı alır. Urum Han'ın tahtına oturur. Ak Çenam'ın, Çoin Kulak'tan bir oğlu olur. Çal-kuyruk sahibi Er Töştük'ün acısına dayanamayarak onun öldüğü yere gider, diz kapağından bir parça alıp yutar sonra geri tükürür. Er Töştük dirilir, uyuyup uyandığını sanarak atına atlayıp evine geri döner. Olanları öğrenir, karısına kendisinde gönlü olup olmadığını sorar.”⁴⁵⁰

Altın Arığ Destanı'nda bu durum şöyle gerçekleşir: “Altın Arığ öldürüldükten sonra onun ve atının kemiklerini bulurlar ve yapılan dua ve pratiklerden sonra, Altın Arığ ve atının asıllarına göre vücut ölçüleri çok küçük olarak dirilmeleri sağlanır.”⁴⁵¹ Bu durumu, Altın Çüs başlıklı eserinde Erdal Şahin şu şekilde anlatmıştır: “Altın Çüs, Çaaş Han'ın eşinden ölüyü diriltme yöntemini öğrenir. Döndüğünde guguk kuşunu ağacın üstünde bulamaz; aramaya gider. Guguk kuşunu alan Alıp Hartığa ve Huu İney'le karşılaşır. Huu İney başka bir kılıkta Altın Çüs'ü ağırlar; ona çok sert, öldürücü içeceklerden içirir. Ancak, Altın Çüs bunlardan ölmez ve Alıp Hartığa ile Huu İney'i orada öldürür. Esir Han ve halkları serbest bırakırlar. Burada Alıp Möke anne ve babasının kemiklerini görür. Babasını diriltemezler; ancak annesi Altın Arığ'ı canlandırır. Alıp Möke, büyük bir düğünle Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arığ ile evlenir.”⁴⁵²

“Altay Türkleri arasında meşhur kayçı N. U. Ulagaşev'den derlenip yayımlanmış olan Alıp-Manas (Diğer Türk boyları arasında Beyrek, Alpamış, Alpamış, Alıpmemşen, vs.)'ta da Ak Kaan'ın kızını almak için yola çıkan bahadırın yorgunluktan uyuya kaldığı sırada Ak Kaan'ın adamları tarafından doksan kulaçlık bir çukura atıldığı ve konuşabilen, akıllı, darda kaldığında sahibine yardım eden, yelden hızlı atının uzak diyarlardan getirdiği ak köpük vasıtasıyla yeniden kendisine geldiği, dirildikten sonra

⁴⁴⁹ N. YILDIZ; Manas Destanı; ss: 597-675

⁴⁵⁰ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; ss: 419-420

⁴⁵¹ Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e. s: 420

⁴⁵² E. ŞAHİN; a.g.e. s: 21

eskisinden daha da güçlü bir bahadır haline gelip çukurdan çıktığı uzun uzun anlatılmaktadır.”⁴⁵³

Kahramanın ölüp-dirilmesi, yukarıda dört örnek ile desteklemeye çalıştığımız üzere, Türk destanlarına özgü bir durumdur. L. Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbına uymayan bu özellik hakkında, “Türk destan kahramanlarına ait bir özelliktir” dememiz kaçınılmazdır.

II.B.11. Türk Destanların Bazılarında Atın Yerine Silahın Geçmesi Söz Konusudur:

Bazı Türk destanlarında atın yerini kahramanın silahı doldurur. Kahramanın silahı kıldan ince hedefi bile vurur, silahını atışında elini takip etmek mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu destanlarda gerek silahın üretimi, gerekse atışa hazırlanması (barutunun doldurulup sıkıştırılması vb) son derece geniş olarak anlatılır. Daha çok anlatımın atıcılık-avcılık dönemlerinden izler taşıdığını gösteren bu durum, en çok mitik özellikli veya destanın mitik dönemden izler taşıyan epizotlarında karşımıza çıkmaktadır. Kısacası atın yerine silahın geçmesi Türk destanlarında belli bir dönemi çağrıştıran, o dönemden izler taşıyan bir özellik göstermektedir.

Bu destanlardan birisi de Kococaş Destanı’dır. Nitekim söz konusu destanda, avcı Kococaş’ın silahı, öyle özel bir silahtır ki, “Ak Barañ gibi tüfeği, insanoğlu arayıp bulamazmış”⁴⁵⁴ şeklinde övülür ve uzunca anlatılır. Kococaş’ın Zulayka’yı almak için atıcılığının sınındığı sahnede ise Ak Barañ’ı kullanışı şöyle anlatılır:

“Kara conun oydurup,	Kara kabzasını oydurup,
Kızıl altın çaptagan.	Kızıl altın kaktırmış.
Maşaluu miltık bolso da,	Ağır tüfek olsa da,
Bardenkeden bat atıp,	‘Bardengke’den hemen fırlatıp

⁴⁵³ Mehmet AÇA; “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”; Milli Folklor Dergisi; S.54, Y:2002/Yaz; Ankara 2002; ss: 75-86

⁴⁵⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 230

Başınan tütün artpagan.
Sungandan kayta tartpagan,
...
Atayın dep Kococaş
Ak barañdı dürmöttöp
A da catat kamdanıp
Karmatpayt başka adamga
...
Mergen, ak barañdı aldı emi
Çenebey darı kuydu emi
Sümbölüp oktu urdu emi
Cetim sümbö cetkirip,
Uzun sümbö cetkirip
Kulak otun saldı emi,
Bir baskanda ot al dep,
Kup talkalap aldı emi ;
Balık kulak kırma taş,
Barpırata çaktı emi.
Miltege çıgıp ot koyup
Açakay tildüü maşaga,
Bekem kıstap aldı emi

Ağzından duman çıkmazmış.
Ağzınca geri tepmezmiş.
...
Vurayım diye Kococaş
Ak Barañı doldurup,
O da hazırlanıp duruyor
Tutturmuyor başka birine
...
Avcı Ak Barañı aldı şimdi
Hesapsız barut doldurdu şimdi
Harbi ile doldurup oku itti şimdi
Kısa harbi tedarik edip,
Uzun harbiyi yerleştirip
Tetiğın ateşini tutuşturdu şimdi
Bir basışta ateş alsın diye,
İyice parçalayıverdi şimdi;
Balık kulağı gibi kırık taşları
Parçalayarak doldurdu şimdi.
Fitile sürüp ateşleyip
Çatal dilli tetiği
İyice sıkıştırıverdi şimdi.

Otura kalıp bek sayıp,
Betine karmay saldı emi
Kıyıkka mılık sundu emi,
Tiri candar tirmeyip,
Tiktep karap turdu emi

Nişan alıp kımıldamayıp,
Yüzüne yaklaştııverdi şimdi.
Tüfeği hedefe doğrulttu şimdi
Herkes gözünü dört açıp
Dikkatle bakıp durdu şimdi”⁴⁵⁵

Coodarbeşim Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim annesi Kenceke’nin Coodarbeşim’e söylediği:

“Men ukkamın uluudan
Nooperi’nin nikesi
Ak Arkardı kim atsa
Buyrulgan şogo degenin
Bilgenin balam şunçalık
Batamdı emi bereyin”⁴⁵⁶

Büyüklerden işittim
Nooperi’nin nikahı
Ak Arkar’ı kim vurursa
Ona kesilecek dendiğini
Yavrum bildiğim bu kadar
Şimdi duamı edeyim

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Nooperi, “Ak Arkar”ı kim vurabilirse onunla evlenecektir. Bunun üzerine Coodarbeşim yine annesinin;

“Attansañ coluñ açılısın
Atađıñ çığıp eliñe
...
Altın müyüz Ak Arkar
Ak barañ menen atılısın”⁴⁵⁷

Atlanırsan yolun açılısın
Şöhretin yayılıp eline
...
Altın boynuzlu Ak Arkar
Ak Barañ ile vurulsun

⁴⁵⁵ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 231-233

⁴⁵⁶ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim Destanı; (A. ASANBAY varyantı) s: 216

⁴⁵⁷ O. URMAMBETOV; a.g.e. s: 216

şeklinde belirttiği gibi bu “arkar”ı Coodarbeşim, Ak Barañ silahı ile vurmaktadır.

Savaş sırasındaki ve hatta avcılıktaki maharetleri ile bilinen Türklerin hayatında, at kadar silahın da çok önemli olması söz konusudur. Bu derece önemli olan silahın Türk destanlarında da yer almamış olması düşünülemez. Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbında yer almayan bu özellik, Türk hayat tarzının Türk destan kahramanlarına ve kahramanların silahlarına ait bir özelliktir.

II.B.12. Destanın Sadece Asıl Değil, İkinci-Üçüncü Derecedeki Kahramanları Hatta Düşmanları Bile Alp Tipindedir:

Epik geleneğe göre destan, bir kahramanlar diyarıdır. Bu diyarda aktörler at üstünde, silahları “aydalı”⁴⁵⁸larında, bir elinde ok ve yayı, diğer elinde “tizgin”i (dizgin) o ülkeden bu ülkeye koşar durular. Bu süreçte sadece destan kahramanı değil onun karşısına çıkan diğer kahramanlar da yığittir, iyi savaşçıdır, iyi güreşçidirler. Bu nedenle Kurmanbek Destanı’nda Bakbur Han “Ürgönç suyunu kim geçer de benim sırtımı kim yere getirirse kızımı ona vereceğim”⁴⁵⁹ der.

Manas Destanı’nda, Manas’ın dayısı olmasına rağmen, Almanbet’i kovduğu için düşman olduğu Kökçö düşmanların en kuvvetlisidir. Müslüman bir han olan Kökçö, Manas’ın düşmanlığını kazanır ve destanda bu düşmanlık, Manas’ın ağzından şöyle geçer:

“Üç karoolga baralı, çorom,

Üç Karool’a varalım, çoram

Aydar kan uulu Kökçödön, çorom,

Aydar Han oğlu Kökçö’den çoram

Kök al’at surap bergen cok, çorom,

Gök ala atı isteyip verdiği yok, çoram,

Malga karoocık tır kul, çorom,

Mala düşkün kul, çoram,

Kökçödön başka coom cok, çorom

Kökçö’den başka düşmanım yok, çoram”⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Aydalı: Omuz (Kırgız Sözlüğü; s:62)

⁴⁵⁹ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 278

⁴⁶⁰ N. YILDIZ; a.g.e s: 726

Kökçö, “dağ gibi olmuş Kökçö Han”⁴⁶¹ tarifinden de anlaşılacağı gibi, güçlü fiziki yapıya sahiptir.

Kurmanbek Destanında, Kurmanbek’in düşmanı olan Dölön, şerefli, vatansever bir yiğit olarak karşımıza çıkar. Hatta, Kurmanbek’e elçi gönderip kendi kendini haraca bağlayarak⁴⁶², “bükemediği eli öpecek kadar” da iyi ve temiz bir siyasetçidir. Ancak, aynı zamanda çok kurnaz olan Dölön, Kurmanbek’in bindiği atın Teltoru olmadığını anlayınca ona saldırır ve onu öldürerek savaşı kazanır⁴⁶³.

Ak Möör destanında Möör ile Bolot’a tuzak kurarak onların ölümüne sebep olan Cantay’ın oğlu, Şabdan, gelenek ve göreneklerine bağlı, toplumun değer yargılarına önem veren, babasının eşi Möör’ün Kırgız geleneklerine uyararak Bayeke ile evlenmeyişinden ve Cantay’ın çocuklarını Bolot’un yanına götürüp yaşamasından rahatsızlık duyan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek hayatta babası gibi Rus yanlısı olan Şabdan’ın bu özellikleri ile verilmesi, destan anlatıcılarının epik geleneği iyi bilmeleriyle ilişkili olsa gerektir⁴⁶⁴.

Koblandı Batır Destanı’nda, sadece Koblandı’nın değil onun boyunun da düşmanı olarak karşımıza çıkan Kazan Han, bazen Kalmuk, bazen de Kızılbaş olarak adlandırılır. Savaş anında Koblandı ile vuruşmak için öne çıkması, onun ne derece cesur olduğunu ifade eder: “Çukur gözlerinde zehir saçan, alnında kar, kirpiğinde buz donduran, ala öküz gibi bağırان, öfkeli Kazan Han’dır bu. Kazan Han on iki günde bir saat kestirse uykuya kanar, on üç günde bir yemek yese doyardı. Nihayet Kazan ile Koblandı karşı karşıya gelirler. Kazan Koblandı’dan ak zırhı ile Tayburıl atını verip gitmesini ister. Koblandı ise ondan savaşmasını ister ve ilk hamleyi yapması için Kazan’a öncelik verir. Sırasıyla mızrak, ok, hançer, gürz savaşı yaparlar, fakat hepsinde yenilir. Sonunda Karavul, babasına mızrağını verir. Koblandı da atılıp Bence’nin elindeki mızrağı alır ve Kazan’ın tam bağına saplar. Yiğitlerinin öldüğünü gören

---

⁴⁶¹ N. YILDIZ; a.g.e. s:559

⁴⁶² N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 250-251

⁴⁶³ N. KÖSE; a.g.e. ss: 354-366

⁴⁶⁴ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 265

Kızılbaşlar Koblandı'nın üzerine çullanırlar. Koblandı hepsini yenip çukurlara doldurur ve halkını Kazan'ın istilasından kurtarır.”⁴⁶⁵

Cañıl Mirza Destanı'nın Çorobayev varyantında Cañıl ile evlenmek isteyen Sarseyit'in oğulları Üçükö ile Tülkü:

“Bularday cırtkıç kim bolgon	Bunlar gibi yırtıcı kim olmuş
Aldına kelgen dooçular	Önüne gelen kavgacıların
Aytaalbay sözün tim bolgon	Söyledikleri söz etkisiz olmuş
Ak kalpaktuu Kırgızga	Ak kalpaklı Kırgıza
Azabı katuu kün bolgon	Azabı büyük gün olmuş
Saruunu çapkan corugu	Saruu'nun yavaş giden atları
Sarbagışka düng bolgon	Sarbagış'ta şöhretli olmuş
Topolonun toz kılıp	Tozu dumana katıp
Tıñ eldi kaydan tim kolgon	Huzurlu memleketi nasıl rahat bıraksın
Kızıl uuk kıyratıp	Ortalığı kızıl kana bulayıp
Kız kelinin ıylatıp	Kızını gelinini ağlatıp
Cılıkısın tiyip alganda	Atlarını binip aldığında
Saruuga bülük salganda” ⁴⁶⁶	Saruuya kargaşa saldığında

satırlarından da anlaşılacağı üzere Saruu ve Sarbagış kabilelerine kırgın salan, kızları gelinleri ağlatan ve her tarafı yerle bir eden acımasız ve güçlü kimseler olarak tanıtılmaktadır.

⁴⁶⁵ E. ADİLBEKOVA; a.g.t. ss: 99-100

⁴⁶⁶ A. ÇOROBAYEV; Sarinci, Bököy-Cañıl Mirza; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası. Manastaanuu Cana Kōrkōm Madaniyattın Uluttuk Borboru. El Aralık “Meerim” Kayırımıduuluk Fondusu “El Adabiyatı” Seriyasının 6. Tomu. Bişkek 1998 Şam Basması; s: 211

Gelelim destanların ikinci-üçüncü derecedeki kahramanlarına...

Kurmanbek destanının üçüncü derecedeki kahramanlarından Bakbur han, Oogon hükümdarı kimliğinin yanı sıra, Kanışay'ın babası, yani Kurmanbek'in kayınatası olarak da karşımıza çıkar. Babası Teyitbek'in uygun bulmamasına rağmen "dışarıdan kız almaya" niyetli olan Kurmanbek, ancak Kanışay'ı ve hatta Bakbur'u kendi gücüne denk görür. Pehlivanlığı ve yiğitliği ile ünlü Bakbur Han, "(Meni sayıp kim cıksa, Kanışaydı berem) Beni kim yenip devirirse, Kanışay'ı veririm"⁴⁶⁷ diye yemin etmiştir ve bunu duyan Kurmanbek "Ürgönç" çayını geçer, amcası Zayırbek'in elçiliğinden sonra Bakbur Han'ın sırtını yere getirmeyi başarır⁴⁶⁸. Tam da destanın bu kısmında, Bakbur Han'ın sözünde duran bir yiğit olduğunu da görmekteyiz. Bakbur kızını önceden söylediği gibi, sırtını yere getiren "çocuk kahraman"a verir.

Başka bir Kırgız destanı olan Ak Möör destanında, Möör ve Bolot'un dedesi olarak karşımıza çıkan Keldibek, kahramanlığı, halk tarafından çok sevilip sayılan, sözü dinlenen biri olması, herkese kol-kanat germesi ile karşımıza çıkmaktadır. Destanda onun bu özellikleri:

"Adamın çoñu oçoygon.

İnsanın büyüğü fark edilirmiş:

Atka minip bastırsa

Ata binip koştursa,

Kemdigi çok Koşoydon

Eksiği yok Koşoy'dan

Manaptan oşol Keldibek,

Beylerdendir bu Keldibek,

Martabasın el bilet.

Değerini millet bilir"⁴⁶⁹

satırlarıyla verilmektedir.

Türk anlatılarında sosyolojik, ahlaki, dini, siyasi kısacası her yönden idealize edilmiş kahramanların bulunması söz konusudur. Bu idealize edilmişlik, Türk

⁴⁶⁷ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 278

⁴⁶⁸ N. KÖSE; a.g.e ss: 278- 308

⁴⁶⁹ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 395

destanlarındaki “alp tipi”ni ortaya çıkarmaktadır. Raglan’ın kahraman kalıbı maddeleri arasında yer almayan bu özellik, Türk destan kahramanlarına has bir özelliktir.

II.B.13. Türk Destanlarında Anlatının Kadın Kahramanları da Alp Kadın Tipi Özellikleri İle Karşımıza Çıkarlar:

Destanlarımızda, kahramanlar idealize edilmiştir. Bu idealize edilme durumu, sadece erkek kahramanlar için değil, kadın kahramanlar için de geçerlidir. Konar-göçer hayat tarzında yaşayan bir toplum içinde, kadının da at binip kılıç kuşanması, her zaman savaşa hazır bulunması ve güçlü oluşu kaçınılmazdır. Ayrıca, bu kadınlar toplum yargılarına saygılı, ileri görüşlü, gerektiğinde ok atıp, ata binen; gerektiğinde en iyi anne ve eş özelliklerine sahip olan kadınlardır. Dede Korkut hikâyelerinden “Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek” hikayesinde, böyle bir alp kadın tipi olan Banu Çiçek’e rastlamaktayız. Geyik avına çıkan Beyrek, vurduğu geyiği ondan pay isteyen kızlara hediye eder. Bu kızların bulunduğu otağ aslında beşik kertmesi Banu Çiçek’in bulunduğu otağdır. Bundan haberdar olmayan Banu Çiçek, Beyrek’i burnu havada bulur ve dersini vermek için yanına çağırır. Nişanlısı olduğunu anlayınca da, “men Banı Çiçegün dadısıyam, gel imdi senünile ava çıkalum eger senün atun menüm atumı kiçer-ise onun atını dahı kiçersin, hem senün ile oh atalum, meni kiçer-isen anı dahı kiçersin ve hem senünle güreşelüm, meni basar-isen anı dahı basarsın”⁴⁷⁰ der. Beyrek, Banu Çiçek’i yener ve gençler birbirleri ile anlaşır ve evlenirler.

Asıl kahramanı bir kadın olan Kızıbecik destanında, Kızıbecik alp kadın tipinin en güzel örneklerindedir. At binmekte kılıç kullanmakta usta olan bu kadın, destanda erkek kahramanlara meydan okuyacak kadar yiğittir. Onun cengâverliği destanda şöyle geçer:

“Tuylanıp köçkö minsem dep,

Tulparlığın bilsem dep,

Göçte at binsem diye,

Tulparlığımı bilsem diye,

---

⁴⁷⁰ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s: 123

Kızdar menen carışıp

Kızlarla yarışıp,

Tamaşaga kirsem dep

Eğlenceye dalsam diye.”⁴⁷¹

Kadın kahramanın destana adını verdiği ve asıl kahramanlardan biri olduğu Ak MÖör destanında da, MÖör duygularını geri planda tutan ve vatanını, milletini, halkını düşünerek ona göre karar veren; gelenek ve göreneklerine bağlı bir Türk kızı olarak dikkati çekmektedir. Kendinden yaşça çok büyük olan Cantay onu istediğinde, Bolot’u sevse de halkının durumunu düşünerek buna razı olur. Çünkü razı olmazsa Cantay’ın, halkına eziyet edeceğini, yurdunu yağmalayacağını bilir⁴⁷².

Bilindiği üzere, eski Türk aile yapısında kız tarafına dünür gelindiğinde, bu konudaki cevabı ve kararı verecek olan kızın anne-babası, ailenin yaşlıları idi. Türk destanlarında da bu durum aynen karşımıza çıkmaktadır, fakat Ak MÖör destanında, MÖör’e bu husustaki fikri sorulur. Bu, Cantay’ın Ruslara yardım etmesi ile ilişkili olduğu düşünülen bir tenkit unsurudur⁴⁷³.

Yine, kadın kahramanın isim verdiği önemli destanlarımızdan olan Cañıl Mirza Destanı’nda, Cañıl iyi bir avcı, yiğit bir savaşçı ve çok güzel bir kızdır:

“Cañıl minet atına,

Cañıl biner atına,

Özü sulu tatına.

Özü güzel ve zarif bir kız⁴⁷⁴.

...

...

Nur kızınday bolcosoñ

Huri kızı sanarsın

...

...

Atka otursa erkekeçe

Ata binince erkek gibi,

Oyrotto cok erdigi

Oyrot’ta yoktur erliğı.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Nermin Emine DUMAN; a.g.t.; s: 216

⁴⁷² N. KÖSE; Ak MÖör Destanı; ss:430-432

⁴⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz: N. KÖSE; a.g.e. ss: 214-217

⁴⁷⁴ AÇA; a.g.e. s:36

...

Caratılıp dünyödö
Çığıptır noygut tobunan,
Sını körktüü simbattuu,
Böydöy kara torudan.
Erkek ündü, börü köz,
Çarçı boylu, sılık söz
Sırtı kaykı, cayık tös,
Aydarımı açık cüz
Tal-tal çaçı örülgön
Tamagı cutsa körüngön
Külüp koyso cark etip,
Kündün nuru tögülgön
Buga okşogon söölöttüü
Bu dünyögö kelbegen

Ayrıca Cañıl;

“Eldi saktap düşmandan,
Öök sırttan uşu deyt
Cardılığı bolbolso,
Candan aşkan milkti deyt.

...

Yaratılıp dünyada
Çıkmıştır Noygut topluluğundan,
Karakteri güzel, boylu poslu,
Aşırı derecede kara dorudan
Erkek sesli, kurt gibi gözlü,
Kısa boylu, nazik sözlü.
Sırtı eğik, yayık döşlü,
Sevimli yüzlü
Saçı dal dal örülmüş,
Yutkunsa damağı görünmüş.
Gülse aydınlatıp
Güneşin nuru saçılmış
Bunun gibi vakur
Bu dünyaya bir daha gelmemiş”⁴⁷⁶

Halkı koruyup düşmandan,
Hakikati budur der.
Yoksulluğu olmasa,
Her insandan sağlamdır der.

⁴⁷⁵ AÇA; a.g.e. s: 37

⁴⁷⁶ AÇA; a.g.e. s: 38

Mıltık atıp, caa tartkan,	Silah atıp yay çeken,
Erkeklerden ıktuu deyt	Erkeklerden daha becerikli der.
İyt agıtıp, kuş salgan,	İt bırakıp kuş salan
Kesipke da şıktuu deyt	Meşgaleye de yatkın der
Kaşkaal menen Toyunda	Kaşkaal ile Toyun'da
Kalıñ noygut aylı deyt	Kalabalık Noygut obası der
Özü baatır Cañıldın	Kendisi bahadır Cañıl'ın" ⁴⁷⁷

dizelerinde de verildiği üzere, erkek gibi becerikli, "it agıtıp kuş salgan" yani avcılığı son derece mükemmel, yiğit bir Noygut kızı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Cañıl, iyi bir avcı ve ok atıcısıdır:

"Caa atkanda pendeden	Ok atmada kullar arasında
Cañıl öñdüü mergen cok.	Cañıl gibi avcı yok" ⁴⁷⁸

Bununla birlikte, Cañıl Mırza'nın yaban domuzunu yakaladığı sahnede, Cañıl için Manas'a dendiği gibi arslan sıfatının yakıştırıldığını görmekteyiz. Cañıl için destanda "Urgaaçı baatır arstandı"⁴⁷⁹ (kadın bahadır arslandı) denilmektedir.

Nitekim, Kococaş destanında Zulayka, böyle bir kadındır. Kırk kızın amiri olan Zulayka, birçok boydan gelen taliplerini beğenmez ve karakterine gücüne uygun birini arar, sonunda avcı Kococaş'ta karar kılar; birçok sınavdan geçtikten sonra Kococaş Zulayka'nın eşi olur⁴⁸⁰.

Manas Destanı'da Manas'ın eşi ve tek çocuğu Semetey'in annesi olan Kanıkey, Manas'a denk, güçlü, mücadeleci, son derece güzel ve vefalı bir kadındır:

⁴⁷⁷ M. AÇA; a.g.e. s: 19

⁴⁷⁸ M. AÇA; Cañıl Mırza; s: 32

⁴⁷⁹ M. AÇA; a.g.e s: 67

⁴⁸⁰ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 196-237

“Temir Kandın kısım Kanıkey	Temir Han’ın kızı Kanıkey
Manaska tengtiş kıs ede,	Manas’a denk kız idi,
Ceken barınday celpingen	Saz gibi salınan
Ces cıgaday cengilgen	Bakır mızrak gibi hafif
Altından söökö kagıcı,	Altından söykö kakardı,
Kayn atası Cakıp Kanga cagıcı,	Kayın atası Cakıp Han’a yakışırđı,
Cakşı kelin boluçu	İyi gelin olurdu.” ⁴⁸¹

Destanda, Manas geleneğe göre “küyölemek”, yani nişanlı sıfatı ile Kanıkey’in yanında gecelemeğe üzere Kanıkey’in evine gittiğinde,

“Temir Kan kısı Kanıkey	Temir Han kızı Kanıkey,
Uykusunun oygonot,	Uykusundan uyanıp
Kösün açıp koıtu deyt,	Gözünü açıp fırladı,
Ala saptuu aş bıçak	Ala saplı keskin bıçak,
Anı koluna aldı deyt:	Onu eline aldı, dedi ki;
‘Atekem Temir Kandın	‘Atam Temir Han’ın
At baylabas akırğa	At bağlamadığı ahıra
At baylagan kim edeng?	At bağlayan kimdin?
Kamçı iibes kaalga	Kamçı takılmayan kapısına
Kamçı ılgen kim edeng?	Kamçı takan kimdin?
Kuş kondurbas tuurga	Kuş kondurmadığı tüneğe
Kuş kondurgan kim edeng?	Kuş konduran kimdin?

⁴⁸¹ N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 615

Ayağımda sarı bal

Tatıp öötkön kim edeng?

Baytal beenin bal kımıs

Susalıp cutkan kim edeng?’

Ayağımdaki sarı balı

Tadıp gečen kimdin?

Batyal kırsrağın ballı kımızını

Susayıp yutan kimdin?’⁴⁸²

diye çıkışmakta ve,

“Kopçu Manas koynumdan!

Kolungdu tartkın moynumdan!

Atakem Temir Kandın

Abalak saptuu ak tinte

Aş cürökkö saybasam!’

Kalksana Manas koynumdan,

Elini çek boynumdan!

Atekem Temir Han’ın

Abalak saplı ak tinte,

Çıplak yüreğe saplamazsam!’⁴⁸³

diye tehdit etmektedir. Bu tehdit elbette ki alp kadın tipi olan Kanıkey’in fazileti ile ilgilidir. Ayrıca, eşi olacak yiğide bıçak çekecek kadar cesur olması da gözden kaçmamalıdır. Manas öldüğünde Manas’ın ailesine yardım etmesi de, Kanıkey’in ne kadar vefalı olduğunu gösterir.

Kurmanbek destanında da Kococaş’ın eşi Kanışay alp kadın tipi olarak yerini alır. Kocasının ölümünü duyduğunda kendini öldürecek kadar, onu çok sevmektedir⁴⁸⁴.

Destan kahramanının evleneceği kadın kendi kadar güçlü olmak zorundadır. Örneğin; Kococaş Destanı’nda, Kococaş’ın gücü aynı zamanda silahı “Ak Baraň”tan gelmektedir. O, bu sayede nişancılığı ile ün yapmış bir avcıdır. Karakoco da kızı Zulayka’yı Kococaş’a verdiğiinde, çeyizi ile birlikte Ak Baraň’ın ölçüsünü aldırarak,

⁴⁸² N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 634

⁴⁸³ N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 635

⁴⁸⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 395-396

kızına gümüş süslemeli “Alma Baş” adını verdiği bir silah hediye eder. Böylece iki alp karakter birbirine denk olmuş olur⁴⁸⁵.

Koblandı Batır Destanı’nda, Koblandı’nın eşi ve tulpar olan atının bakıcısı olan Kurtka, sabırlı ve saygılı, iyi niyetli, cesur kişiliği ile göze çarpar. Akıl ve düşünce sahibi Kurtka, kendi isteği ile eşine hizmet eder ve ani kararlar veren, çabuk sinirlenebilen eşi Koblandı’yı ara sıra sakinleştirme görevini de üstlenir. Bunu sadece eşine olan bağlılığından değil, aynı zamanda halkını korumak ve kollamak için de yapar.

Abdulkadir İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın” başlıklı makalesinde, Koblandı’nın eşi Kurtka hakkında şunları dile getirir: “Kazak-Kırgızların Koblandı destanındaki kadın bir ilahe, bir hamidir. Kahramanın dünyada en büyük arkadaşları kadın ile atıdır. Atına hitap ederken kadını hakkında ‘senin sevgili annen, bizim sevgili annemiz!’ diyor. Koblandı bütün zafer ve galebelerinde kadınına ve onun beslediği ata medyundur.”⁴⁸⁶

Ziya Gökalp’in de bahsettiği üzere, Türk aile tipi “pederşahi” değil, “pederî” özelliği sahiptir⁴⁸⁷. Bu aile tipinde kadın ile erkeğin yan yana olduğunu, kaç-göçün olmadığını hatta Dede Korkut’taki “Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar ‘azizler gönderür. Ol ‘Ayişe Fatıma soyıdur hanum. Anuñ bebekleri yetsün. Ocağuña bunçılalım ‘avrat gelsün.”⁴⁸⁸ sözlerinde de açıkça görüldüğü üzere bir Türk kadını evde eşi yokken gelen konuk hangi cinsiyette olursa olsun ona sofrasını ve evini açar. Bu özelliklere sahip Türk toplumunun anlatılarında kadının da erkek kadar önemli görülmesi kaçınılmazdır. “Alp kadın tipi” özelliği, Türk destanlarına has bir durumdur ve Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbını verdiği maddelerin arasında yer almaz.

---

⁴⁸⁵ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 235-236

⁴⁸⁶ A. İNAN; “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”; Makaleler ve İncelemeler-I; s:276

⁴⁸⁷ Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s: 252

⁴⁸⁸ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s:76

II.B.14. Destan Kahramanı Fiziki Yapısı ve Gücü, Kuvveti Bakımından Olağanüstü Ölçülerde Tarif Edilirler:

Her hayat tarzı kendi özelliğine göre bir insan tipi yaratır. Bir başka ifade ile herhangi bir anlatının tipi, o anlatının içinde olduğu toplumun özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkar. Bir yerde insan tipinin özelliği o hayat tarzının geleneksel, sosyal, ekonomik, ahlaki, dini vb. yanlarıyla belirlenir.

Destanlar için de aynı durum söz konusudur. Uzun süre konar-göçer bir hayat yaşayan, erkeği ile beraber kışı kışlakta yazı yaylakta geçiren, hayvan sağıp kımız yapan, derisinden giysi üreten Türk kadını, erkeğinin içinde bulunduğu hayat tarzına uyum için gerekeni yapmıştır. Bu bağlamda tabiat olay ve güçleri ile karşı karşıya kalmış; bu güçlere hâkim olmak için çabalamıştır. İşte bu çaba kadını erkek gibi güçlü olmaya zorlamış; yani konar-göçer hayat tarzı alp kadın tipini ortaya çıkarmıştır.

Hayat tarzlarının sözlü ürünlere aksetmesi ise gayet tabiidir. Bu nedenle epik destanlarda kahramanlar, olağanüstü özellikler gösterirler. Alp tipinin yerleşikliğinden dolayı, bu kahramanlar güçlü, kuvvetli ve yenilmez olmak durumundadırlar. Bu nedenle de fiziki yapıları da olağanüstüdür. Oğuz Kağan destanında Oğuz, daha önce de bahsettiğimiz üzere, farklı bir biçimde (ağzı ateş, yüzü gök) dünyaya gelir. Kahramanın yetişmesi aşamasında, Oğuz Kağan olağanüstü şekilde tarif edilir: “Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı.”⁴⁸⁹

Mitik özellikler de barındıran Er- Sogotoh destanı hakkında, B. Ögel şunları söyler: “Er-Sogotoh destanı Yakut Türklerinin bir nevi milli destanı gibidir. Bir nevi türeyiş destanı olan bu efsane hakkında Şerbak, Oğuz Han’a en yakın Türk bahadırının Er-Sogotoh olabileceğini söylemişti. Aslında, Oğuz destanı ile Er-Sogotoh efsanesi arasında büyük fark vardır. Oğuz Han, yeryüzünde yaşıyor ve Türk milletini düzene koymakla vazifelendiriliyordu ve yaratılan ilk insan değildi. Ancak, Er-Sogotoh gökte

⁴⁸⁹ S. SAKAOĞLU- A.DUYMAZ; a.g.e.; s: 220

yaratılan ilk insandı. Ne bir millete, ne de hatta bir eşe sahipti. Bütün bunlara rağmen Er-Sogotoh destanı Türk mitolojisinin önemli bir parçasıdır.”⁴⁹⁰

“Zamanın birinde dokuz kat göğün dokuzunu mu delip geldiği, yoksa yer altından mı çıkıp geldiği bilinmeyen Er-Sogotoh adlı bir yiğit yaşar. Bu yiğidin görünüşü şöyledir: On karış boyunda boyu, dört karış eninde de eni vardır. Beş karış omuzu, üç karış beli, meles ağacı baldırlı, kayın ağacı bilekli, köknar ağacı bacaklıdır. Düzgün dudaklı ve dişli, hedefi şaşmayan parmaklı, iri burunludur. O kadar güçlüdür ki, donmuş ağaçları tuttuğunda kırar, bastığı yer göçer, gezdiği yer çatlar, koştuğu yer zangırdar. Sesi gök gürültüsü gibi, bakışı yıldırım gibi, konuşması da âdeta taşı büyüleyecek gibidir. Onun yaşadığı yer çok zengindir. Kalay tarlaları var, altın ovaları, yağ vadileri, gümüş yamaçları, av hayvanlı kara ormanları, gezinmelik çayırları, saf süt gibi gölleri, yıkanmak için nehirleri, sonsuz mavi derin denizleri vardır.”⁴⁹¹

Manas Destanı'nın asıl kahramanı Manas, olağanüstü güçte ve yenilmez bir kahramandır:

“Kılıcı bar bilekte,	“Kılıcı var bilekte,
Manasting batırlığı cüröktö,	Manas'ın batırlığı yürekte,
Cütkünggöndö cürögü,	İleri atıldığında yüreği,
Kırk çoro şımanganda bilegi.	Kırk çora ile sıvadığında bileği,
Karkaranın karası,	Karakara'nın karası,
Düyüm alıptın sarası,	Bütün alpların en seçmesi,
Alıp bar kenggeş tappagan,	Alpın hepsi müşavere bulmamış,
Manaska kayrı kamçı çappagan,	Manas'a artık kamçı çarpmamış,

⁴⁹⁰ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s: 97

⁴⁹¹ Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e., s: 350

Argımak minse celmegen,
Batır Manastın aldına,
Tuura adam kelmegen,
Aydıngınnan ay korukkan,
Külpögünön kün korukkan,
Ay bulutka sıngan,
Kün bulutka sıngan.
Mingen atı ak kula,
Kiigen tonu ak kübö,
Ak kulaga at cetpeyt,
Ak küböğö ok ötpöyt,
Kagılıp mingen kara ker,
Bastırgan colu kara cer,
Manas, Manas bolgonu,
Manas atka kongonu,
Ak kulaga at ceypeyt,
Ak küböğö ok öypöyt

Argımak binse yelmemiş,
Batır Manas'ın önüne
Duracak adam gelmemiş.
Şaşaasından ay korkmuş,
Parılısından gün korkmuş
Ay buluta sığınmış,
Gün buluta sığınmış,
Bindiği atı Ak Kula,
Giydiği donu ak kübö
Ak Kula'ya at yetmez,
Ak Kübö'ye ok geçmez,
Kakılıp bindiği kara yer,
Yürüdüğü yolu kara yer,
Manas Manas olalı,
Manas ada konalı,
Ak Kula'ya at yetmez,
Ak küböye ok geçmez.”⁴⁹²

Alpamişa Destanı'nda, kahraman şu şekilde tarif edilir: “Yıllar geçtikçe Alpamişa çok güçlü biri olup büyümüş. Çevresinde güçlülüğü ile ayrılmış; yere bassa su çıkarır; taşa otursa taş ezer; dağa yaslansa dağ ezer şanlı bir bahadır olup tanınmış.

---

⁴⁹² N. YILDIZ; a.g.e. ss: 598-599

Bahadırılığın sütüne usta avcı, mergen okçu, usta kuraycı oluşu da Alpamişa'nın şöhretini artırmış.⁴⁹³

Kurmanbek destanında da Kurmanbek, olağanüstü yapıda bir kahramandır:

“Adamdardan aybatuu,	İnsanlardan daha heybetli,
Anık colbors kayratuu,	Gerçekten, kaplan gibi cesaretli,
Baatırlardan baktıluu,	Kahramanlardan daha talihli,
Balbanlardan dalıuu,	Pehlivanlardan daha yapılı,
Kız-kelinden çın sulu,	Kızıdan, gelinden daha güzel,
Kırk miñ bolup barsañ da	Kırk bin kişiyle saldırsan bile
Kırılışka ışkılıu!	Ölümüne savaşmaya hevesli!” ⁴⁹⁴

şeklinde bir bekçi tarafından tarif edilir.

Edigey destanında Edigey ile ağabeyi Canbay'ı sınyan Subra Yıray, Toktamış Han'a Edigey'i şöyle tarif eder:

“Koş biçim Kobogıl	Kuş burunlu Kobogıl,
Büré pıçım şul ugıl	Kurt biçimli şu oğul,
Baltırı çuvan, kulu ünen,	Baldırı kalın, eli çevik,
Cay tatarga ohşiy şul ugıl;	Sakin Tatar'a benziyor şu oğul;
İréne yuka küréne-	Dudağı ince görünüyor.
Çiçen iken Kobogıl	Çiçen imiş Kobogıl,
Yavrını yassı, muynı ozın,	Sırtı yassı, boynu uzun,

⁴⁹³ Ö. ÇOBANOĞLU; a.g.e., s: 367

⁴⁹⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:227

Cey tartmaga kulu ozın	Yay çekmeye kolu uzun,
Mergen iken Kobogıl	Nişancı imiş Kobogıl;
Barmağı cizdey mayışkan	Parmağı pirinç gibi sert,
Çiber iken Kobogıl	Güzel imiş Kobogıl;
Çeçé ayday balkıgan-	Saçı ay gibi parlamış,
Asıl iken Kobogıl	Asıl imiş Kobogıl;
Bité nurday tügélgen-	Yüzünden nur akıyor
Türe bulır Kobogıl...	Hükümdar olur Kobogıl... ⁴⁹⁵

Ayrıca bu destan kahramanı hakkında, Yaşar Kalafat şu bilgileri vermektedir: “Edige Destanı’nda maceranın kahramanı Edige Han, dünyaya gelişi ve hayatta kalışı açısından olağanüstü bir soy ağacı ile karşımıza çıkar. Dip atası Baba Tükles adlı bir veli veya evliya tipidir. Bu daha doğrusu, o eski Türk destanlarında sıkça görülen bir özellik ile dünyaya gelmiştir. Anası bir ‘peri’ kızıdır. Bu tür kahramanlara, olağanüstü yeteneklerinden dolayı eski hikaye metinlerinde ‘perizad’ sıfatı verildiği de bilinen bir husustur.”⁴⁹⁶

Kırgız destanlarından biri olan Ak Mөөr’de, destanın asıl kahramanlarından olan Bolot Mөөr’e olan aşkının sadıqlığından başka, Kalık Akiyev varyantında epik geleneğe uygun olarak, yürekli bir bahadır, iyi bir savaşçı kimliğiyle de dikkati çekmektedir:

“Tak on segiz çaşında	Tam on sekiz yaşında
Bugulan Bukar baatırdı,	Saklanan yiğit Bukar’ı
At üstünön uçurup	Atın üstünden fırlatıp,
Betteşkende çıktı ele.	Yere yıkmıştı karşılaştığında.

⁴⁹⁵ Edige Destanı; a.g.e. ; ss:68-69

⁴⁹⁶ Yaşar KALAFAT; “*Edige Destanında Olağanüstü Tipler*”; Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan; Selçuk Üni. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Dergisi; S.13; Konya 2003; ss: 345-352

‘Calgız üylüü bolbolsom,

Cantay menen Keldibek

Caldıratış ık bele?

Cañıl Mirza Destanı’nın Musulmankulov varyantında:

“Cañıl Mirza attanıp

...

Kırgızdan çıkkan kıyın dep

...

Saramcalı sanda cok

Saltanatı baada cok

Atışkan coosu ongbogoñ

Ayaldan mınday bolbogon

Kıtaydı kırıp somdogon

Kızdan mınday bolbogon

Kırk künü kızıp uruşsa

Betinen kızıl ongbogon

Bet algan coosun somdogon

Kızdan çıkkan kımbatı

Kız Cañıldın sımbatı⁴⁹⁸

...

‘Tek obalı olmasam

Cantay ile Keldibek

Boyun eğdirebilirler miydi?”⁴⁹⁷

Cañıl Mırza at binip

...

Kırgızdan çıkan usta deyip

...

Uğraşının hesabı yok

Saltanatının önemi yok

Düşmanı huzur görmemiş

Kadından böylesi çıkmamış

Kıtayı öldürüp yok eden

Kızdan böylesi çıkmamış

Sinirlenip kırk gün vuruşsa

Yüzünden kızılığı eksilmemiş

Yüzüne bakan düşmanı yok etmiş

Kızdan çıkan kıymetli

Kız Cañılın endamı

...

⁴⁹⁷ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 459

⁴⁹⁸ A. ÇOROBAYEV; Cañıl Mırza (Musulmankulov Varyantı); s: 380

Adamdan başka forumu

Ayaldan çıkkan sonunu

Adam ayran kalganday

Kız Cañıldın corugu”⁴⁹⁹

İnsandan başka şekli

Kadınların en güzeli

Gören hayran kalır

Kız Cañıl’ın yürüyüşüne

satırlarından da anlaşılacağı üzere kırk gün savaşa bile yüzündeki pembelik eksilmeyen, tek başına Kıtayları yere yıkan “kızdan çıkan yiğit” olarak tanımlanmaktadır.

Coodarbeşim Destanı’nda, Coodarbeşim doğduğu anda:

“Kümüş eken kökülü

Mañdayında kalı bar

Arstanday calı bar

Törölgöndö balaga

Körgöndün baarı tañdandı

...

Elde cürök kalmadı

...

Öz atası Töştüktön

Aşıp tüşkön er çıktı

...

Kılıçtı canga iliştir

Cebeni kolgo alıptır

Gümüştlenmiş kahkülü

Alnında beni var

Arslan gibi yelesi var

Doğduğunda çocuğu

Görenin hepsi şaşırdı

...

Halkta yürek kalmadı

...

Öz babası Töştük’ten

Daha üstün yiğit oldu

...

Kılıcı yanına iliştirmiştir

Okunu eline almıştır

⁴⁹⁹ A. ÇOROBAYEV; a.g.e. s: 381

Canına saadak tagıptır	Yanına okluk takmıştır
...	...
Bettep adam bargısız	Karşılaştığı adam hareketsiz
Tooday batır boluptur ⁵⁰⁰	Dağ gibi bahadır olmuştur
...	...
Abaylasa Temir Alp	Dikkat etse Temir Alp
...	...
Baatır Coodar karanın	Yiğit, bela Coodar'ı
Alıstan körüp kalıptır	Uzaktan görüvermiştir
Akılınan şaşıptır	Aklı başından gitmiştir
Arstanday sürünün	Arslan gibi görüntüsünün
Angtañgdap kayra kaçıptır ⁵⁰¹	Anlayınca nereye kaçacaktır?

dizelerinden de anlaşılacağı üzere Coodarbeşim iri yapılı, önüne onunla başa çıkabilecek kimsenin olmadığı, alını akıtmalı, babası Er Töştük'ten daha yiğit, aslan yeleli birisi olarak tanımlanmaktadır.

Kococaş Destanı'nın Konokbayev varyantında Kococaş bize :

“Bir çaşarda bilingen	Bir yaşında anlaşılmış
Eki çaşar bolgondo	İki yaşında olunca
El közünö ilingen	Herkes tarafından tanınmış
Üç çaşarga çıkkanda	Üç yaşına geldiğinde

⁵⁰⁰ O. URMAMBETOV; a.g.e.; ss:17-18

⁵⁰¹ O. URMAMBETOV; a.g.e. s: 177

Çıgırık karmaap cügürgön	‘Çıkırık’ tutup koşturmuş
...	...
Caşında önör berişi	Gençliğinde hüner göstermesi
Zorgo çıkkın saadagı	Zorla çıkan ‘sadak’ı
Cartı ögüzdün terisi	Yarım öküzün derisi
...	...
Bir but tarık batucu	Bir bacak girecek büyüklükte
Moynundagı kutusu	Boynundaki kutusu” ⁵⁰²

satırlarında da verildiği üzere “okluğu yarım öküzün derisinden çıktığı, barutluğunun bacak girecek büyüklüğünde olduğu, iki yaşında atıcılığı ile herkes tarafından tanındığı” şeklinde tanıtılmaktadır.

“Kahramanın olağanüstü yapıya sahip olması” durumu, Türk destanlarına ve diğer anlatılarına has bir özelliktir. Batıdaki anlatılarda bulunmaması nedeniyle de Raglan, geleneksel kahraman kalıbını maddelediği incelemesinde bu özelliğe yer vermemiştir.

II.B.15.Epik Destanlarda Kahramanın Kırk Yiğiti Veya Kırk Kızı Vardır:

Abdulkadir İnan’ın bize bildirdiği üzere, tanrı Ülgen’in “ak kızlar”ı vardır ve bu ak kızlar (özellikle de Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı) şamana ayin sırasında göğe yükselme konusunda yardımcı olurlar⁵⁰³. Ak kızların şamana yardım edişi, tahminimizce bir süre sonra halk anlatılarında (bilhassa destanlarımızda) kahramanın yanında bulunan kırk kız ya da kırk yiğitlerin kahramana yardım etmesine dönüşmüştür.

⁵⁰² N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 477-478

⁵⁰³ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar (6. Baskı); TTK Yay: VII.Dizi- S. 24³; Ankara 2006; ss:33-34

Kırgız soyunun türeyişi ile ilgili gibi görünen, ancak kökünün daha da eskiye dayandığını düşündüğümüz, destanlardaki kırk sayısının önemi hepimizce bilinen bir husustur. Ziya Gökalp'in Türk Medeniyeti Tarihi isimli eserinde, "Kırk Kız" efsanesi olarak bilinen efsane şöyle yer almaktadır: "Sağın Han adlı bir Kazak Hanı'nın kızı, bir sabah erkenden, kırk cariyesiyle birlikte gezmeye çıkar. Henüz güneş doğmamıştır. Bir ırmağın kıyısına gelirler. İrmağın üzerine gökten gelen ışık sütunu indiği için, sular gümüş gibi parlaktır. Kızlar, suyun güzelliği karşısında büyülenmiş olarak parmaklarını suya daldırırlar. Bu dokunma sonucu hepsi gebe kalır. Hakan bunların hepsini bir dağa sürer. Orada bunların soyu çoğalarak Kırgız kavmini meydana getirirler."⁵⁰⁴

Bu türeyiş efsanesi, Kırgız destanlarına hatta Türk Dünyası'nın bütün destanlarına kahramanın yanındaki kırk yiğit veya kırk kız olarak yansımıştır. Bu konuda Hasan Köksal bize şu bilgileri sunmaktadır: "Anlatı türlerimizin hemen hepsinde karşımıza çıkan kırk sayısı eski kültür çağlarının hatıralarını aksettirmektedir. Mesela, Altay ve Yenisey Türk destan ve masallarında, Alpler genellikle tek başına savaşırlar. Onlara atları ve tanrılar arkadaşlık eder. Yüksek kültür merhalesinde ise Alplerin yanında kırk yiğit; hatunla, kızların yanında kırk kız vardır."⁵⁰⁵

Kahramanların kırk yiğit ya da kırk kıza sahip olmalarına örnek verecek olursak, Dede Korkut hikâyelerinden "Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü" hikâyede, Uruz savaşırken "kırk yigidin şehid itdiler"⁵⁰⁶ denmektedir. Kırk yigidinin şehit olmasının ardından Uruz, çeşitli işkencelere uğrar ve esir olur. "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinin sonunda, kırk yigide kırk kızın verildiği ve Beyrek ile birlikte bu yiğitlerin de düğünlerinin yapıldığı⁵⁰⁷ görülmektedir. "Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı" hikâyesinde ise, Kanlı Koca geldiğinde oğlu Kan Turalı "kırk-yigid-ile" babasının yanına varır ve kendisine uygun birini bulup bulamadığını sorar⁵⁰⁸. Eşi olacak Selcan Hatun'u gördüğünde ise, Selcan Hatun'un yanında kırk kızı vardır⁵⁰⁹. "Dirse Han Oğlu

⁵⁰⁴ Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s: 86

⁵⁰⁵ Hasan KÖKSAL; Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyat, Tasvir Matbaası, İstanbul 1985; s: 193

⁵⁰⁶ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s: 162

⁵⁰⁷ M. ERGİN; a.g.e. ; s:153

⁵⁰⁸ M. ERGİN; a.g.e. ; s: 186

⁵⁰⁹ M. ERGİN; a.g.e. ; s: 188

Boğaç Han” hikâyesinde de, “kendisi olmadan Oğuz’a saldırıp güzelleri aldı, ihtiyarları hırpaladı” diye, Dirse Han’a oğlunu şikâyet edip onların arasını açan, onun kırk yiğididir⁵¹⁰.

Kococaş Destanı’nda, Kococaş’ın geldiğini haber alıp onu görmeye çıkan Zulayka, kırk kızı olan bir han kızıdır. Destanda bu durum:

“Karıptın uulu keldi dep,	Karıp’ın oğlu geldi diyerek
Kabarın kaklı bilişip	Boyu haberini alarak
Aldına tüşüp kırk kızdın	Kırk kızın önüne düşerek
...	...
Artında kırk kız nöökörü	Arkasında kırk yardımcı kızı
Adep menen cürüşüp	Zarafetle yürüyerek” ⁵¹¹

Kurmanbek Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Kanışay’ın kırk kızı vardır ve hep onlarla dolaşır. Akkan Han, Kurmanbek’in ölüm haberini getirdiğinde, Kanışay’ın yanındaki kırk kıza seslenerek şöyle der:

“Canında turgan katındar	Yanında bulunan kadınlar
Ayaştın kolun karmagın	‘Ayaş’ın elini tutun
Beş tırnagın salbasın	Beş tırnağını batırmasın” ⁵¹²

Han oğlu olan Kurmanbek’in de kırk yiğidi vardır ve her yerde onun yanındadırlar. Kalmuklara savaşa gideceği sırada;

“Kırk cigiti kaşında	Kırk yiğiti etrafında
Dayarlanıp Kurmanbek	Hazırlanarak Kurmanbek

⁵¹⁰ M. ERGİN; a.g.e. ; ss: 77-95

⁵¹¹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 213-214

⁵¹² N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 393

...	...
Kırk cigittin kolunda	Kırk yiğidin elinde
Kırk nayzası kalkıldap	Kırk mızrağı süzülerek
...	...
Eki ekiden kırk cigit	İkişer ikişer kırk yiğit
Eñişe tüşüp çabışıp	Dağ bayır yarışıp giderek” ⁵¹³

satırlarından da anlaşılacağı üzere kırk yiğiti ile iyi anlaşmakta ve eğlenerek akına gitmektedir.

Er Tabıldı Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim, Tabıldı’nın:

“Aylanayın kırk baatır	Kurban olayım kırk yiğit
Atamdan artık körgönüm	Atamdan ileri tuttuğum
Alıska birge cürgönüm	Uzaklara beraber gittiğim
Amanat candın barında	Emanet canım sağken
Algıla menden süygönüñ	Alın benden istediğimizi
Emçekti birge emişken	Birlikte meme emdiğim
Esteşip birge cürüşkön	Hatır sayıp birlikte yürüdüğüm
Ezelden köngül kalışbay	Ezelden beri gönül kırmadan
Ermekteşip külüşkön” ⁵¹⁴	Didişip gülüştüğüm

sözlerinden de anlaşılacağı gibi yanında bulunan kırk yiğiti onun çocukluktan beri arkadaşı, dostu ve dert ortağıdır.

⁵¹³ N. KÖSE; a.g.e. ; ss: 216-217

⁵¹⁴ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; ss: 285-286

Manas Destanı'nda, Kanıkey'in kırk kızı bulunduğu gibi, Manas'ın da aralarında sıkı bir arkadaşlık bağı bulunan kırk yiğidi vardır. Kırk yiğide, Manas tarafından "çora" olarak seslenilmektedir. Manas, onların hepsinin adını tek tek sayabilecek kadar iyi tanımaktadır. Manas, törö olarak onların bütün ihtiyaçlarını görür ve hatta evlendiğinde onlara da birer eş almak durumundadır. Çoralar, gerektiğinde ölecek kadar törölerine bağlıdırlar. Manas'ın ölümü üzerine babası Cakıp Han'a bağlanırlar.

Ancak, destanda bu kırk yiğit, Kökçö Han ile Almambet'in arasının açılmasında da rol sahibidir. Bu durumu B. Ögel şöyle anlatır: "Almambet, babası Kara Han'ı Müslüman olmuyor diye öldürdükten sonra, Kırgızların Orta-Yüz reisi Kökçe Han'ın yanına gelmişti. Kökçe Han'ın Almambet'e çok itibar ve saygı göstermesi, Kökçe'nin kırk yiğidini kızdırdı ve kışkandırdı. Onlar da aralarında toplanıp, 'Bu Almambet'in üzerine bir iftira atalım da onu ortadan kaldıralım' diye bir karara vardılar. Bunun üzerine, hepsi toplanarak gittiler ve Kökçe Han'a: 'Bu Almambet, senin karınla yatıp kalkıyor' dediler. Bunun üzerine de Kökçe Han ile Almambet'in arası açıldı ve Manas'ın yanına gitmeye mecbur kaldı. Kökçe'nin kırk yiğidi dertleşirken, tıpkı Dede Korkut'taki gibi 'bu kâfir bizim üstümüze çıktı' derler."⁵¹⁵

N. Yıldız, bu törö-çoro ilişkisi hakkında şunları söylemektedir: "destanda karşımıza olumlu bir törö-çoro ilişkisinin çıkabilmesinin büyük ölçüde törönün vasıflarıyla bağlantılı olduğunu; ancak, insan ilişkilerinde her zaman söz konusu olan insanî zaafın ortaya çıkmasıyla, bu ilişkinin törönün isteği dışında bozulabileceği gerçeğini vurgulamaktadır."⁵¹⁶

Türk geleneğine ait olan bu durum, Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbına doğal olarak uymamaktadır. Kahramanın kırk yiğide ya da kırk kıza sahip olması, Türk kahraman kalıbının kurallarından biri olmalıdır.

Belirtmemiz gerekir ki kırk sayısı hem Kırgız hem de bütün Türk Dünyası destanlarında önemli bir yer işgal etmekte olup sadece kırk yiğit veya kırk kız ile ilgili değildir. Kırk sayısı bazen formel ifade olarak da karşımıza çıkar. Nitekim, Oğuz Kağan

⁵¹⁵ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s: 502

⁵¹⁶ N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 532

çeşitli hediyelerin yüklü olduğu “kırk kervan hazırlayıp yollar (soda kıla kelgile dep kırk kerben koşup cünöttü)”⁵²¹.

II.B.16. Destanda Zaman Kahramanın Büyümesinde Hızlı, Kahramanlığın Gösterildiği Bölümlerde İse Yavaş Geçer:

Destanlar, epik anlatımlar olup söz konusu anlatı türüne has özellikleri de içinde barındırırlar. Epik gelenek kuralları dediğimiz bu özelliklere göre destan bir kahramanlık anlatısı olduğu için destanda vurgulanacak kısımlar da kahramanların olağanüstü bir şekilde doğduğu, yiğitlik göstererek ad aldığı veya evlendiği, savaştığı, cambı attığı, kökbörü tarttığı, oğlak çektiği yerlerdir. Dolayısıyla zaman, belirtilen yerlerde yavaşlayacak; anlatıda genişleme ve teferruat ortaya çıkacaktır. Bir yerde zaman söz konusu kahramanlığın anlatıldığı bölümlerde yavaşlayacaktır. Ancak, diğer kısımlarda zaman hızlanacak, bir yerde anlatı kahramanlığı ifade etmeyen bölümlerde daralacaktır.

İbrayev’e göre bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: “Konu ile olaylar hangi sifatta (fantastik, temeli gerçeklere dayalı, hayal dünyasından çıkarılan) ise o ölçüde zamana ve mekâna tesir eder. Destanda karşılaşılan olayların gerçekle olan ilişkileri çeşitli oranlarda, çoğunlukla da karışıktır. Hangi olay, ne zaman, nerede meydana gelmiştir, soruları birbiriyle sıkı ilişki içindedir. Kahramanın ortaya çıktığı durum, boyu, yeri, yurdu çoğunlukla gerçeğe yakındır (bilhassa burada zorunluluk vardır). Ancak, onun doğumu olağanüstü yollardandır ve kendi ilindeki zaman ve mekânı buna göre (geçmiş, atını seçmesi, aşık oynaması vs.) daha inandırıcıdır. Ayrıca yabancı bir yurttaki faaliyetlerinde, hayal dünyasında biraz gem vurulur. Evde çarçabuk büyüyen kahraman, uzak seferlere çıktığında uzun bir zaman, hudutsuz yol yürüse de “çocuk” olarak kalır. Yaz, kış yürüyen kahraman düşmana vardığında insandan kat kat büyük kahramanları kırıp şehirleri ele geçirir”⁵²².

Kococaş destanında Moldocaş, hemen altı yaşına girer ve delikanlı çağına erişip, yayının peşine düşer. Yedi yaşına gelince babasından da usta bir avcı olduğu söylenen

⁵²¹ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 265

⁵²² Ş. İBRAYEV; a.g.e. s: 142

Moldocaş'ın başından geçenler destanın bu kısımlarında çabucak anlatılırken; babasının kimliğini öğrenmesi ve Sur Eçki'nin peşine düşüp Aş Ayran'la evlenmesi daha ayrıntılı anlatılmıştır⁵²³.

Kurmanbek destanının girişinde Kurmanbek'in doğumundan sonra hemen güreş tutması, on iki yaşına geldiğinde pehlivanları saf dışı bırakması ve kırk yiğidini toparlaması verilir. Çocuk kahraman olarak ünlenen Kurmanbek, kırk yiğidini toplar ve Kalmuklara saldırı planı yapar⁵²⁴. Buraya kadar hızlı gelişen destan, bundan sonrasında, yani kahramanın dışa dönük mücadeleleri sırasında daha yavaş gelişir.

Dili Tatar Türkçesi olan Edigey Destanı'nda, Edigey'in doğumundan on beş yaşına gelene kadar olan kısım, hızlıca anlatılır:

“Kobogıl dip bélénép	Kobogıl diye bilinip
Üse kuydı İdégey	Büyüyüverdi Edigey
Bér yeşénde bér iken	Bir yaşında tek olmuş,
Baksan ciré şil iken,	Bastığı yer oyulmuş,
...	...
Altısında at méndé	Altısında at bindi
Cidésénde cey tartıp	Yedisinde yay çekip,
Cidé totam uk attı.	Yedi tutam ok attı.
...	...
Unikége citkende	On ikiye yetince
Aplamıştay ir buldı	Alpamış gibi er oldu.
...	...

⁵²³ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 409-467

⁵²⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 207-208

Unbişéne kilgende,

...

Tuksan ugulı cıyılıp

İdégey bélen köreş totkanda

Yıksa yıka bélmedé

Destanın diğér kısımları daha ayrıntılı anlatılmıştır.

Coodarbeşim Destanı'nın aynı adlı kahramanı Coodarbeşim'in de diğér destan kahramanlarının çoğú gibi çok çabuk büyüdüğü, birdenbire on beş-on altı yaşlarına geldiği görülmektedir. Bu durum bize:

“Kamır eti katıptır

Beş ayında kaz turup

Altı ayında basıptır

Birge çıkbay süylöptür

...

Tokuzga caşı çıkanda

...

Kılkara tokup miniptir

Kıl torko tonun kiyiptir”⁵²⁶

Hamur gibi eti katılaştırtır

Beş aylıkken tay tay durup

Altı aylıkken yürümüştür

Tek başına konuşmuştur

...

Dokuz yaşına geldiğinde

...

Kılkara'yı eğerleyip binmiştir

Kıl torkodan giysisini giymiştir”

satırlarıyla verilmektedir.

L. Raglan, geleneksel kahraman kalıbını incelediği maddelerden dokuzuncusunda “kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz”⁵²⁷

⁵²⁵ Edigey Destanı; a.g.e. ss: 45-46

⁵²⁶ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 17

demektedir. Yukarıda verdiğimiz dört örnekte de görüleceği üzere, bu ifade Türk destanlarına uymamaktadır. Destanlarımızda, hızlıca anlatılmış da olsa kahramanın çocukluğuna ait satırlar yer almaktadır.

II.B.17. Destan Kahramanının Psikolojik Yapısı İle Geçtiği Mekânların Tarifi Arasında Paralellik Vardır:

Destanlar yiğitlik haykıran, her yaptıkları, her söyledikleri yiğitlik kokan bir aktörler dünyasıdır. Bu dünyada kahraman genellikle üstün olan, yenilmeyen taraftır. Ancak bazı durumlarda destan kahramanının herhangi bir sebeple sıkıntıya uğradığı da olur. İşte bu tür durumlarda kahramanın bulunduğu veya geçtiği coğrafyanın onun psikolojik yapısı ile paralel bir şekilde verildiği görülür. Bir başka ifade ile destan kahramanının psikolojik yapısına tabiat da iştirak ettirilir. Bu durumu İbrayev, kahramanın yolculuğu sırasında özellikle yaz veya bahar mevsiminin ve gündüzkü zaman diliminin verilmesinin nedeni, bu zaman dilimlerinin halkın gözünde kahraman gibi idealize olmuş olmasıdır, şeklinde açıklamaktadır⁵²⁸.

Bu özellikleri taşıyan destanlardan birisi Manas Destanı'dır. Nitekim Manas'ın doğumu şöyle anlatılmaktadır: “Böylesini hiçbir insan görmemişti. İnsanlar sevinerek göğe baktılar, etraf sessiz ve sakindi, hayat adeta durmuştu, kanatlı kuşlar uçmadılar, akan sular akmadılar. Avludaki köpekler havlamadılar, onların başı sallanmadı.

Bu bir iyilik işaretiydi. Bu çocuktan, kimse ürkmedi, korkmadı. Hepsi merak ettikleri sırrın açıklanmasını beklediler. Hepsi kulaklarını kabarttılar.

Altay'ı sarstı 'baa' diye ağlayan çocuğun sesi, kara yer sallandı. Âlemi sarsan bir gök gürültüsü duyuldu. Ak Otağ'a kut düştü. Gökkuşağı gibi, eğilen parlak bir ışık Cakıp'ın avlusunun üzerine kapladı.

---

⁵²⁷ L. RAGLAN; “Geleneksel Kahraman” (Çev. Metin EKİCİ); s: 126

⁵²⁸ Ş. İBRAYEV; Destanın Yapısı; ss: 130-131

Şimdi dağ başında Kayberen (dağlı geviş getiren hayvanların hamisi) böğürdü, bahçedeki kuşlar öttü, yerledeki yılanlar ıslık çalıp, avludaki köpekler havlamaya, atlar kişnemeye başladılar.”⁵²⁹

Dikkat edilecek olursa, Manas’ın doğumu sırasında tabiatta meydana gelen olumlu değişiklikler sadece bir tek kişiye ait olmayıp bütün Kırgızların bu kutlu doğumdan duydukları mutluluğu dile getirir şekildedir. Yani toplumun psikolojisi ile tabiatın görüntüsü birbirine paralellik gösterecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu durumun diğer destanlarda görülmeyip sadece Manas’a has olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bir yerde bu durum Manas’ın kült olmasını da sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır.

Kococaş destanında Kococaş, Sur Eçki’yi kovalarken çok zorluk çeker. Onun bu sıkıntısı da destandaki mekâna yansımıştır; ırmaklar çağıldar, kuzey rüzgârları yıldırııcıdır, sıra sıra vadiler geçilir, çıkılmaz yüksek yaylalara çıkılır, Kaşkar’ın çakıl taşlı dağından geçilir, dağlar yüksek geçitlidir ve gün uğursuzdur⁵³⁰. Oğlu Moldocaş keçiyi aramak için yola çıktığında da dağlar karlı, suların kazdığı hendekler ayak değmemiş, sert rüzgârların estiği yerlerden geçer⁵³¹.

Kurmanbek destanında, Kalmuklara saldırıya giden Kurmanbek ve kırk yiğidin geçtiği yollar; “yeşilli tarlalardan, yaylalardan/ yemyeşil bayırlardan, çiçeklerden”⁵³²dir. Çünkü Kurmanbek’in altında Teltoru vardır ve bu savaşı kazanacaklarına emindir.

Er Tabıldı Destanı’nda Er Tabıldı’nın ağzından “Kırgızların yerleşmelerini istediği Narın”:

“Arkada Narın cerinden,

Uzaktaki Narın tarafından

Adırdın çöbü suyulgan,

Tepesinin otu seyrekleşen

Arkariñ töştön kuyulgan,

Dağ sırtından “arkar”ımız geçen

⁵²⁹ Keneş YUSUPOV; Manas Destanı (Ttü. Aktaranlar: Fikret TÜRKMEN-Alimcan İNAYET); AKM Yay. Sayı:96; Ankara 1995; ss: 19-20

⁵³⁰ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 318-319

⁵³¹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 442-443

⁵³² N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 217

Askasının başınan,	Dağının doruğundan
Ayuunun ünü ugulgan.	Ayının sesi duyulan
Budurdun çöbü suyulgan.	Tepelesinin otu seyrekleşen
Bugusu töştön kuyulgan.	“Bugu”su dağ sırtından geçen
Uluu tonun başınan,	Yüksek dağın başından
Ulardın ünü ugulgan.	“Ular”ının sesi duyulan
Zoosunda teke dañkaygan,	Kayasında tekesi zıplayan
Tooloru körköm zañkaygan.	Dağları görkemli uzanan
Töründö töldöp ayuusu,	Doruğunda ayıları çoğalan
Töbö çaçı saksaygan.	Tepesindeki saçı uçuşan
Çıbırın tülkü coylogon,	Tepeciklerinde tilkileri avlanan
Çıçkanın terip toylogon.	Sıçanını avlayıp ziyafet çeken
İlbirs, colbors, cez tumşuk,	Pars, kaplan, “cez tumşuk”
İzin kuuşup oynogon.	İzlerini koşturup oynayan
Balıgı attay tuylagan,	Balıgı at gibi zıplayan
Badaldan elik çuragan.	Fundalığında karaca koşturan
Baykap tursa Ala-Too,	Bakıverse “Ala-Too”
Bar ilbeesin çubagan.	Bütün kuşları uçan
Cörgömüşü señselgen,	Örümceğinin tüyleri kabaran
Töö kuyruğu teñselgen,	Devesinin kuyruğu sallanan
Töşünön kiyik atışıp,	Yamaçlarında geyik vuran

Mergençisi belsengen.
Kara şiber tulañı,
Koroosunda tepselgen,
Koktuda koyon sekirgen,
Koñulda çöösü eçkirgen.
Korumda, suusar, sülöösün,
Koñulda madıl kerilgen.
Añın uulap atuuga,
Andağı mergen eringen.
Suuları agıp kaşkayıp,
Cayloodo, talaa tastayıp,
Tunuk bulak, salkın tör,
Töş-töşünön koşulup,
Özöngö kuyup baştalıp,
Kölündö kuusu çarkıldap,
Tuurduu kuştar çarkıldap.
Töö bozdogon nemedey,
Tolkusa kölü şarkırap.
Kazdarı uçup karkıldap,
Añırı uçup añkıldap.
Şabırğa cılkı cayılıp,

Avcısı gayretli olan
Yabani buğdayı, “tulan”ı
Ağlında çiğnenen
Çukurlarında koyunu seken
Oyuğunda çakalı uluyan
Taşlığında “suusar”ı, vaşağı,
Oyuğunda yabani kedisi gerilen
Avlanmaya çıkmaya
Oradaki avcısı üşenen.
Suları akıp çağlayıp
Yaylağı, kırır dümdüz olan
Duru pınarı, serin otlağı
Ardı sıra sıralanıp
Irmağa dökülüp yol gösterip,
Gölünde kuğusu parlayıp
Kuş sürüleri cıvıldayıp.
Devesi bağırın insan gibi
Dalgalansa gölü çağıldayıp
Kazları uçup ötüşüp
Ördeği uçup bağırıp
Sazlığında atları yayılıp

Şamaldap, ottop, salkıldap.	Havalanıp, otlayıp, salınıp.
Sazında uylar catçı ele,	Bataklığında inekler uzanmıştı
Saygak körböy balkıldap.	Sinek konmadan dolaşıp
Tooluu toksu karagay,	Dağlara yayılan köknar,
Turasıñbı, kalıñ el	Kalır mısın, kalabalık halk
Tuugan cerdi samabay...	Doğduğun yeri unutmadan...
Açık aytıp bergile,	Açıkça söyleyiver
Adamdın köönün caralay," ⁵³³	İnsanın içini yaralar"

satırlarından da anlaşılacağı üzere bütün hayvanların yayıldığı, tepesinde teke yayılan görkemli dağların uzandığı, suyunda ördek ve kuğuların yüzdüğü, “taylak”ların otladığı yaşanası bir yer olarak tarif edilmektedir. Bir yerde Narın, Tabıldı’ya göre Kırgız Türkleri’ne layık bir mekân olarak tasvir edilmekte; Tabıldı’nın Kalmukları yendikten sonraki onurlu ve gururlu psikolojisi ile bu mekân, uyum göstermektedir.

Türk destanlarında kahramanının psikolojik yapısı ile (verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere) mekânın paralellik gösterdiği açıkça bellidir. Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbı maddeleri arasında yer almayan bu özellik, Türk destanlarına ve Türk destan kahramanlarına ait bir özelliktir.

II.B.18. Destanlarda “Ad Koyma” Kahramanlığa Veya Destan Kahramanının Olağandışı Bir Özelliğine Bağlıdır:

Türklerin uzun süre konar-göçer bir hayat yaşadığı bilinmektedir. Besledikleri hayvanlar onları böyle bir hayat tarzına zorlamış; erkeği ile kadını ile tabiata hakim olmaya çalışan alp insan tipini ortaya çıkarmıştır. Böyle bir hayat tarzı elbette Türklerin sosyal hayatlarını da etkileyecektir. Mücadelenin dışı karşı olduğu, hareketin esas teşkil ettiği, av avlanıp kuş kuşlandığı, yazın yaylakta kışın kışlakta geçirildiği bu hayat

⁵³³ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; ss: 378-379

tarzında kahramanlık, yiğitlik esas olacak⁵³⁴; onların çocuklarına ad koyarken bile kahramanlık göstermelerini beklemelerine yol açacaktı.

Elbette böyle bir durum Türklerin sosyal, siyasi, kültürel, geleneksel, dini, hukuhi hayatlarından izler taşıyan destanlarına da aksedecekti. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz, yiğitlerine de kahramanlıklarına bağlı olarak isimler verir ve bu isimler daha sonra o yiğitlerin soyunun da adı olur. Örneğin, destanda şöyle bir olay geçer: Savaş sırasında Uruz Bey oğluna bir şehri emanet eder ve bu şehri koruyup saklamasını, savaştan sonra yanına gelmesini söyler. Oğuz Kağan bunu duyup o şehrin üstüne yürümeye karar verir. Ancak Uruz Bey'in oğlu, kendisinin babası gibi olmadığını ve Oğuz'a itaat edeceğini belirtmesi üzerine, Oğuz "Sen bana çok altın yollamışsın ve şehri iyi korumuşsun" diyerek onun adını Saklap koyar⁵³⁵.

Destandaki ad koyma bir başka maharet ile ilgilidir: Oğuz Kağan askerleri ile büyük bir ırmağın kenarına gelir ancak bu ırmağı nasıl geçeceğini bilemez. Askerler arasından maharetli bir bey olan Uluğ Ordu Bey, etraftaki ağaçları keser ve ağaçların üzerine yatarak ırmağı geçer. Oğuz bunu görür ve "Sen burada bey ol, senin adın Kıpçak Bey olsun"⁵³⁶ diyerek bu beye beylikle birlikte isim de verir. Bu isim sadece o beye ait kalmamış, bu beyden türeyen ve tarihteki Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Memlük Devleti gibi devletlerin de kurucusu olan soyun da adı olarak benimsenmiştir.

Yine aynı destanda, Oğuz'un atı bir gün Buz Dağ'a kaçar. Korkusuz bir yiğit bu karla kaplı olan dağa gider ve dokuz gün sonra Oğuz'un alaca atını ona geri getirir. Geldiğinde her yeri karla kaplı olan bu beye Oğuz, "Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun"⁵³⁷ diyerek isim verir ve bu isim Göktürklerle, Uygurlarla, Karahanlılarla birlikte yaşayan soyun da adı olmuştur.

Destanda, Oğuz duvarları altından, pencereleri gümüşten bir ev görür. Bu ev kapalıdır ve çatısı da demirdendir. Askerleri arasında maharetli olanlarından birine "sen

---

⁵³⁴ M. KAPLAN; Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri; s:13

⁵³⁵ S. SAKAOĞLU-A. DUYMAZ; a.g.e. ss: 222-223

⁵³⁶ S. SAKAOĞLU-A. DUYMAZ; a.g.e. s: 223

⁵³⁷ A.g.e. s: 223

burada kal ve çatıyı aç, açtıktan sonra orduya gel” diye emir verir ve o kişinin adını Kalaç⁵³⁸ koyar.

Destanda, Oğuz Çürçet Kağan ile savaşı ve onu alt eder. Çürçet halkından o kadar ganimet alır ki bunları yüklemek için öküz ve at az gelir. Yine askerleri arasından maharetli bir bey olan Barmaklığ Çosun Bilig, bir araba yapar ve ganimetleri buna yüklerler. Oğuz onun ismini “Kanga (Kanglı)”⁵³⁹ koyar.

Oğuz Kağan’ın isim alması ise, daha ilginçtir. Farsça olan Oğuz destanına göre, Oğuz’un soyu Nuh peygambere dayanmaktadır. Doğumuyla birlikte üç gün anasından süt emmeyen Oğuz, onun rüyasına girer ve ona Tanrı’yı kabul etmesini yoksa sütünü emmeyeceğini söyler. Annesi Tanrı’yı kabul eder ve oğlunun süt emmesi için dua eder. Oğuz bundan sonra süt emmeye başlar ve bir yaşına geldiğinde dile gelip kendine isim koyar: “Ben otağda doğduğum için adımlı Ogur koymak gerekir” der⁵⁴⁰. Şecere-i Terakime’deki Oğuz destanında ise, Oğuz’un annesinden süt emmeme durumu aynıdır ancak, babası Kara Han Oğuz bir yaşına geldiğinde bir toy düzenleyerek büyüklerin oğluna bir isim bulmasını ister. Tam bu sırada Oğuz dile gelir ve “Benim adım Oğuz’dur” der⁵⁴¹.

Dede Korkut’ta ad verme, anlatı kahramanlarının içinde buldukları şartlara cevap verecek niteliktedir. Nitekim “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” hikâyesinde, Dirse Han’ın oğlu beş yaşına gelmesine rağmen adı yoktur. Bayındır Han develerini güreştirirken sakinleştirmek için ortaya salınan boğalardan biri boğa Dirse Han’ın oğlunun da bulunduğu çocuk topluluğunun üzerine gelir. Çocuklar kaçarlar, meydanda sadece Dirse Han’ın oğlu kalır. Oğlan, boğanın alnına vurduğu anda boğa geri geri gider ve sonunda yere düşer, oğlan da onu bıçağıyla öldürür. Dede Korkut gelip çocuğun bu kahramanlığı karşısında ona “Boğaç” ismini verir.⁵⁴²

Bir başka Dede Korkut hikâyesi olan “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu” hikâyesinde, Bayındır Han bir şenlik düzenler ve Pay Püre ve Pay Piçen Bey bu şenlikte

---

⁵³⁸ A.g.e. s: 223

⁵³⁹ A.g.e. s: 224

⁵⁴⁰ A.g.e. ss: 225-226

⁵⁴¹ A.g.e. ss: 230-231

⁵⁴² M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; ss: 77-83

büyüklerinden çocukları olması için dua isterler. Büyüklerin dualarından sonra Pay Piçen, eğer kızı olursa onu Pay Püre'nin oğluna vereceğini söyler. Tanrı isteklerini kabul eder ve birinin kızı birinin oğlu olur. Pay Piçen'in oğlu on beş yaşına girer ancak daha adı yoktur. Ava çıktığı sırada karşılaştığı bezirganlarla dövüşür, onları yenip ganimet alır. Bunun üzerine Pay Püre Bey, Dede Korkut'u çağırıp, ondan oğluna isim koymasını ister. Dede Korkut isim koymasını şöyle bildir:

“Ünüm aňla sözüm diňle Pay Püre Big

Allah Ta'ala saňa bir ođul virmiş tuta virsün

Aç sancak götürende Müslümanlar arhası olsun,

Karşı yatan kara karlu tağlardan aşar olsa

Allah Ta'ala senüň ođluna aşut virsün

Kanlu kanlu sulardan kiçer olsa kiçüt virsün

Kalabalık kafire girende

Allah Ta'ala senün oğluna fırsat virsün

Sen oğlunu Bamsam diyü ohşarsın

Bunuň adını boz aygırlu Bamsı Beyrek olsun

Adını ben virdüm yaşını Allah virsün.”⁵⁴³

Alpamişa Destanı'nda, “Akkübek'in oğlu, ay bütümesini günde, yıl büyümesini ayda büyüyüp, bir günlükken yürüyüp, ikinci günde sokağa çıkıp çocuklarla konuşup, atlayıp oynamaya başlamış. Akkübek, bilicisini çağırıp sorar. Bilici, babasına şaşırmanın, o güçlü bir alp olacak onun adını Alpamişa koyalım der ve çocuğun adını koyarlar.”⁵⁴⁴

---

⁵⁴³ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s: 121

⁵⁴⁴ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; s:360

Koblandı Batır Destanı'nda Toktarbay'ın karısı Analık, hamile kaldıktan bir müddet sonra bir oğlan ve bir kız çocuk doğurur. Toktarbay, büyük bir tören düzenleyip oğluna Koblandı, kızına da Karlığaş ismini verir;

“Közim aşpay dünyeden	Gözümü açık dünyadan
Öteminbe degende	Gider miyim dediğini
Sonda körgeñ arıstan	O zaman gördüğü aslan
Bir uvıl, bir kız atadan	Babadan bir oğlan, bir kız
Kızdın atı Karlığaş	Kızın ismi Karlığaş
Koblandığa karındaş	Koblandı'ya kızkardeş...” ⁵⁴⁵

Er Töştük Destanı'nda, kötü bir bey olduğunu ve tövbe edip Allah'tan yardım dilemesi gerektiğini öğrenen Paman Bey; tövbe ettikten sonra bir oğlu olur. Bu çocuk, iki günde ana, altı günde baba der ve koyunları gütmeye başlar. Karısı, Paman'a çocuklarına isim koymadığı için kızar. Paman hemen bir kuzu kesip halkı çağırır ve çocuğuna isim koymalarını söyler. Aksakallı bir yaşlı gelip: “Başı, başı etini yiyen büyükler, başını adı konacak çocuğa ye demiş. Döşü yiyen beyler, çocuğa döşü ye demiş, bunun ismini ben versem, Allah'ın rahmeti üzerine, Er Töştük adı olsun” der⁵⁴⁶.

Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in adı ise, tamamen kendisine hamile iken annesinin sırtlan etine aş ermesi, doğumdan sonra ise gerek aslan gibi yeledi olması gerekse sırtlan gücünü taşıması dolayısıyla “sırttan” (sırtlan) diye konulmuştur. Ancak bu adı söz konusu destanda kimin koyduğu belirtilmemekte; okuyucuda “çevresindekiler tarafından fizik gücünün denenmesinden dolayı konmuş olabileceği” izlenimini uyandırmaktadır.

Kahramanlığın esas olduğu Türk hayat tarzında, çocuğa isim koyma meselesi de kahramanlığa bağlanmıştır. Türk destanlarında kahramanlar ya adıyla doğar, ya bir toy sırasında boyun bir büyüğü tarafından adı konur veya gösterdiği bir kahramanlık

⁵⁴⁵ E. ALİMBEKOVA; a.g.t. s: 151

⁵⁴⁶ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; ss: 360-361

neticesinde bu kahramanlığa bağlı bir isim alır. Türk destanlarına has olan bu özellik, Raglan'ın kahraman kalıbı içerisinde yer almayan bir özelliktir.

II.B.19. Destanlar Tarih Değildir, Ancak Tarihi Gerçekliği İçinde Barındırır:

Destanlar yazının olmadığı zamanlarda sözlü bir tarih olarak nitelendirilmişlerdir. “Akın”ların, “jırav”ların tıpkı âşıklarımız gibi savaşlardaki kahramanlıkları dile getirmeleri destanların teşekkülünde önemli bir rol oynamış, söz konusu anlatı türüne bu rol destanın tarihi tabakalarından biri veya birkaçı olarak yansımıştır. Destanlar sözlü gelenekte yaratılan ve yaşayan ürünler olduğuna göre kahramanlık türkülerinin söz konusu anlatılara aksetmesi veya teşekkülünde çekirdek olayı oluşturması, kaçınılmazdı. Bu arada destanların birden fazla tarihi tabakayı veya dönemi içereceği, bunlardan bir tanesinin çekirdek olayı temsil edeceğini hatırlatmamız gerekir.

Araştırmacılara göre; “destanda tarihin görünüşünü araştırmak şarttır. Ancak bu, aslında türün tarihi değil, toplumun tarihidir. Elbette, destanın esası tarihî gerçekliktir. Bilhassa bunu destanı oluşturan durumla, halkın yer ve suya ad vermesi ile direkt bir ilişkisi vardır. Kahramanlık destanlarında yer-su, dağ-taş, yurt-mekân adları hepten olmasa, halk için bunların gerçekliği de şüpheye düşer. Destan kesin toponomik adlardan oluşturulur. Genel yer-yurt ve kahramanların yaşadığı yerlerin adları verilerek gerçek kavramlara yaklaşmaktadır”⁵⁴⁷.

Destanlar, tarihten izler taşırlar. Türklerin yarı-göçebe hayatları da eski destanlarında yerini almıştır. Örneğin, Kococaş destanı, Türklerin çok önem verdikleri avcılık hayatından örnekler taşımaktadır. Kococaş usta bir avcı olduğu gibi, Kırgız Türklerince önemli olan “keçi”nin peşinde koşarken hayatını yitirir. Bu da, insanların doğa karşısında çaresiz olduklarının bir ifadesidir. Ayrıca destanda, mitik kabul edilen hayvanlarla evlilik motifi de karşımıza çıkmaktadır. Kococaş'ın oğlu Moldocaş, Sur

---

⁵⁴⁷ Şakir İBRAYEV; Destanın Yapısı (Çev. Ali Abbas ÇINAR); AKM Yay:160; Ankara 1998; s: 135

Eçki'nin geyik olan kızı Aş Ayran ile evlenir ve bu durumla “geyikten kim kız almış/ bu da benim yiğitliğim”⁵⁴⁸ diyerek övünür.

Kurmanbek destanı ise, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda Kırgızların maruz kaldığı Oyrot akınlarını konu aldığı görülmektedir. Bektenov ile Bayciyev'in hazırladıkları ‘Kırgız Adabiyatı’ adlı kitapta yer alan ‘Kurmanbek’ konulu makalede destanın, ‘Kırgız destanının XVI-XVII yüzyıllardan XVIII. yüzyılın birinci yarısına kadar olan dönemin siyasai yapısı ve tarihi olaylarına oturduğu, bu dönemlerdeki Kalmuk saldırı ve yağmalarını konu edindiği; Kurmanbek'in, hayali bir kahraman olduğu’ ifade edilmiştir. Ayrıca, Kurmanbek'in gerçek bir kişi olduğu ve destanın oluştuğu dönemin Moğol akınları dönemi olduğu söz konusudur.”⁵⁴⁹

Ak Möör destanının hemen bütün varyantlarında vaka, Rusya'nın Türkistan'a yayılma ve ele geçirme çabalarının ve politikasının sonuçları üzerine oturtulmuştur⁵⁵⁰. Destanın Kocekov varyantında “Ben Kocekov Cañıbay. 1901 yılında Çoro varıp Bolot ile tanıştım”⁵⁵¹ şeklinde olan anlatıcının ifadesi, bize destanın hangi tarihlerde geçtiği konusunda bilgi vermektedir. Destanın teşekkül edebileceği tarihler arasına baktığımızda, Rusya'nın Türkistan bölgesini işgale başladığı ve Rusya ile Türkistan arasında kırk iki yıl süren savaflara denk düştüğünü görmekteyiz. bu dönemde Ruslar Hokand, Hive, Taşkent gibi Türklerce kutlu sayılan ve yoğun şekilde Türk yerleşimlerinin bulunduğu bölgeleri işgal etmiş, bu bölgelerde sömürü yapmaya çalışmış ve zaman zaman direnişlerle karşılaşmıştır⁵⁵². Nerin Köse, bu destanın tarihi tabakaları konusunda şunları söylemektedir: “Bizce Ak Möör Destanı'nın tarihi tabakalarının en önemlisi 1862 yılında bazı Kırgız kabilelerinin ve onların idarecilerinin Rusya'nın hakimiyetine girmelerinin yanı sıra ‘Bugu’ ve ‘Sarı Bağış’ kabileleriyle onlara bağlı olanlarının başlarına istedikleri kişileri getirerek Kara Kırgızların idaresini ellerine geçirdikleri dönemin izleridir. Bu idari bölünüşe göre, her iki kabilenin başına

⁵⁴⁸ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 469

⁵⁴⁹ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 58-59

⁵⁵⁰ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 168

⁵⁵¹ N. KÖSE; a.g.e. s: 599

⁵⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet SARAY; Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi; ss: 215- 232

birer ‘manap’(bey) getirilmiş; iki büyük kabileye bağlı olanların idaresi ise ‘biy’lere verilmişti.”⁵⁵³

Manas Destanı’nın tarihi tabakası hakkında farklı araştırmacıların çeşitli görüşleri mevcuttur. A. İnan, “Manas Üzerine Notlar” başlıklı makalesinde, bu durumdan şöyle bahsetmektedir: “Manas destanının ilk şeklinin meydana gelişini IX. yüzyılda Kırgızların Çin devleti ve Uygurları yenip devlet kurdukları devre kadar çıkarmak isteyen bilginler vardır. Orta Asya ve Çin münasebetleri tarihi uzmanı arkeolog A. Bernştam’a göre Manas destanı, Kırgızların Yenisey ırmağı boylarında, Minusin bozkırlarında IX. yüzyılda devlet kurdukları devirde meydana gelmiştir. Bu devletin başında Yağlaklar Han bulunuyordu. Moğolistan’a gelen düşmanlarını koğdu. Başka boyların da kendisine katılmasıyla çok kuvvetlendi. Sayan-Altay dağlarının güney bölgelerini aldı ve düşmanlarını koğup Tanrı dağlarına kadar geldi ve ordusunun bir kısmını buraya bıraktı. Kırgızların ataları daha milattan önce bu Tanrı dağlarını tanımışlardı.”⁵⁵⁴

“Kırgız Türkleri Kazak Türkleri ile beraber bozkırların hakimi olarak XVII. asrın ortalarına kadar huzur içinde yaşamışlardır. Ancak bir süre sonra Moğollar ve Ruslar tehdit etmeye başlarlar. Ruslar XVII. asrın başlarında Kazak-Kırgız bozkırlarına göz diker. Yine bu dönemde Moğolistan’da uzun süredir huzursuzluk içinde bulunan Kalmuk kabilesi Kırgız ve Kazak bozkırlarını hızla işgal etmişlerdir. Bu bir işgal değil, aynı zamanda bir yağma ve katliam hareketidir. Ruslar bu dönemde Kazak ve Kırgız topraklarının bir bölümünü işgal etmişlerdir”⁵⁵⁵. Bu ortak yaşayış Kızıcbek Destanı’nda şöyle geçmektedir:

“Altımış uruu Alaştın

Kazak-Kırgız eli bar

Ol elderdin çaşagan

Aydınköl degen ceri bar

“Altmış kabileli Alaş’ın

Kazak-Kırgız halkı var.

O halkların yaşadığı,

Aydınköl denilen yer var.

⁵⁵³ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s: 173

⁵⁵⁴ A. İNAN; “Manas Destanı Üzerine Notlar”; Makaleler ve İncelemeler-I ;ss: 129-130

⁵⁵⁵ Mehmet SARAY; Yeni Türkiye Cumhuriyetleri Tarihi; TTK Yay.; Ankara 1996; ss: 200-201

Oşol eldin içinde

O halkın içinde

Bazarbay degen bayı bar

Bazarbay isimli zengini var.”⁵⁵⁶

Edigey Destanı'nın ortaya çıkmasına neden olan tarihi olaylar, destanın macera kısmında genişçe yer almaktadır. Nitekim, destanın asıl kahramanı olan Edige, bizzat Cengiz Han soyundan olmasa bile Altın Ordu devletinin hükümdarı olmuş, cesur ve bilge bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Litvanya prensi Vitovt'u yenmesi, Moskova'yı kuşatıp Rus yöneticileri haraca bağlaması ve özellikle Aksak Timur olarak bilinen Timur Han ile olan ilişkileri destanın tarihi tabakasını oluşturan olaylardır. “Kimileri (örneğin, çağdaş Arap tarihçisi İbn-Arabşah, A.D. Grekov ve A.Y. Yakubovsky, Fatih Urmançiyev) onu Altın Ordu devletinin ömrünü uzatmaya neden, kimileri (örneğin, Rızaeddin Fahreddinov, M. Sefergaliyev, Hatip Minnigulov, Rezeda Ganiyeva) Edigey'in Aksak Timur'un tarafına geçip, Altın Ordu'yu dağıtmaya yol açmakla suçluyorlar.”⁵⁵⁷

Koblandı Batır Destanı'nın tarihi tabakaları hakkında diyebiliriz ki, destanın temelini Kazak-Kalmuk savaşları teşkil etmektedir. Bu destanda Koblandı'nın hayatının dışına da taşan geniş bir tarih anlayışı bulunmaktadır. Destanda, Koblandı'nın ünlü olması Kazan şehrini ele geçirmesi ile başlar ve bu şehir muhtemelen Kazan Hanlığı'nın başkenti de olan Kazan'dır. 1437'li yıllardan 1552 yılına kadar bağımsız olan bu h-Hanlıkta, destanda adı geçen Kazan han bulunmamaktadır. Muhtemelen bu ismi, halk şehrin isminden dolayı kendisi eklemiştir. Hanlığın yıkılması, Altın Ordu devletindeki gibi bir bütünlük düşleyen soyları da etkilemiştir. “A. Koñıratbayev, Koblandı Batır Destanı'ndaki olayların geçtiği tarihi dönemi, beş kısımda incelemiştir:

- a. Oğuz- Kıpçak Devri (IX-XI yy.)
- b. Peçenek Devri (XI-XV yy.)
- c. Nogay Devri (XV yy.)
- d. Özbek-Kazak Devri (XVI yy.)

⁵⁵⁶ Nermin Emine DUMAN; a.g.t. s: 113

⁵⁵⁷ Edigey Destanı (Haz. Dr. Rüstem SULTİ); Türksoy Yay. No: 10; s: 3

e. Gongar Savaşı Devri (XVIII yy.)⁵⁵⁸

Cañıl Mirza Destanı'nın aynı adlı kahramanı da tarihi gerçeklere oturan, gerçekte de yaşamış bir yiğit olarak bilinmektedir. Aynek Caynekova'nın da belirttiği üzere, Cañıl Mirza Kırgız tarihinin kahraman kadınlarından biri olduğuna inanılmaktadır⁵⁵⁹.

II.B.20. Destanlarda “ Sahnede İkilik- Zıtlık Kuralı” Hâkimdir:

Destan anlatımı boyunca sadece iki kişinin veya bu iki kişinin temsil ettiği iki tarafın ortaya çıkması “bir sahnede iki kuralı” olarak bilinir ki bu kural ‘zıtlık kuralı’na da tamamlar bir özellik göstermektedir. Zıtlık kuralındaki iki, aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi veya taraf sayısıdır. Bu özellik masallarda özellikle de fabllarda belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Destan anlatımında da benzer bir durum söz konusudur ve kutuplaşma, zıtlıklaşma sık sık karşımıza çıkan, aynı zamanda epik destanın mekan ve insan yapısını da ortaya çıkaran vazgeçilmez bir kuraldır. Mesela, destan kahramanlarından ikisi aynı rolde ise “ikizler kuralı”na göre aynı tarafta yer alır. Farklı rolde olan kahramanlar karşı tarafta olup destana daha sonra girecek olanlar taraflardan birini tercih etmek durumunda kalırlar. Bir başka ifade ile destanda ikinci derecede gelen tipler çift olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer bu ikizlerden biri önemli role geçerse “zıtlık kuralı”yla karşı karşıya gelmekte, böylece diğeriyle zıtlıklaşma başlamaktadır. Bu yolla gerçekleşen zıtlıklaşmanın yarattığı çatışma da destanın kurgusunun oluşmasında önemli bir rol oynar⁵⁶⁰.

İbrayev'e göre bu durum destanda mekân bağlamında:

Destan kahramanının tarafı ←————→ Düşmanın tarafı⁵⁶¹

olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman bağlamında ise bu zıtlık:

⁵⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: E. ADİLBEKOVA; a.g.e. ss: 71-81

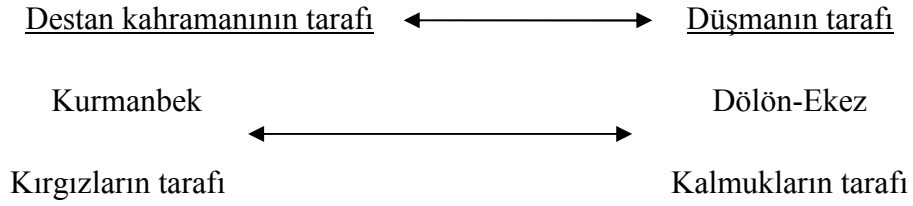
⁵⁵⁹ Aynek CAYNEKOVA; Sarinci Bököy-Cañıl Mirza; “Epikalık Salt Caña Eldik Köz Karaş”; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Caña Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Aralık “Meerim” Kayrımduuluk Fondusu “El Adabiyatı” Seriyasının 6. Tomu; Bişkek 1998; s:10

⁵⁶⁰ Özkul ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; ss: 19-20

⁵⁶¹ Ş. İBRAYEV; a.g.e. s: 162

Destan kahramanının tarafında iken ← → Düşmanın tarafında iken
şeklinde belirlemektedir⁵⁶².

Kurmanbek Destanı'nına bakacak olursak, burada Kalmuklar ve Kırgızlar olmak üzere iki taraf söz konusudur. Kalmukları Ekez ve Dölön Hanlar, Kırgızları ise Kurmanbek temsil etmektedir. Dolayısıyla söz konusu destanda:

şeklinde bir ayırım yapmamız mümkündür.

Ayrıca bu durum, Teyitbek ile oğlu Kurmanbek arasında da söz konusudur. Nitekim, Teltoru at olmadan Kalmuklarla savaşa giden Kurmanbek'in ardındaki kırk yiğit, Kurmanbek ve babası Teyitbek arasında kalırlar, Teyitbek'in yanına geçsek mi diye kendi aralarında konuşurlar ve sonunda Kurmanbek'in tarafını seçerler. Destanda bu durum, kırk yiğitin ağzından şu şekilde verilir:

“Bir Kurmanbek dep cürüp	Pirimiz Kurmanbek deyip yürüyerek
kırkıbız kırılıp ketpeyli. Ölbösök	kırkımız da ölüp gitmeyelim. Ölmesek
da kektep Teyit han öltüröt. Andan	bu sefer Teyit Han kinlenip öldürür. Bu yüzden
körö Kurmanbekti cünötüp, Teyit	Kurmanbek'i gönderip, Teyit Han'ın
Hanga ötüp alıp, can saktaylı, dep	tarafına geçiverip canımızı kurtaralım, diyerek
akıldeşti da, Kurmanbekke eç	birbirleriyle konuştukları halde
coop berbedi.	Kurmanbek'e hiç cevap vermezler.” ⁵⁶³

Bu durumu İbrayev'e göre şu şekilde gösterebiliriz:

⁵⁶² Ş. İBRAYEV; a.g.e s:112

⁵⁶³ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:346

Destan kahramanının tarafı ← → Düşmanın tarafı

Kurmanbek ← → Teyitbek

Bu kuralın Manas Destanı'ndaki durumuna bakacak olursak, zıtlığı şöyle göstermemiz mümkün olacaktır:

Destan kahramanının tarafı ← → Düşmanın tarafı

Kırgızların tarafı ← → Kalmukların tarafı

Anlaşılabacağı üzere Manas Destanı'nın hem Radloff, hem de Yusupov varyantında (elbette diğer Kırgız destanlarında da) bir taraf Kırgızların ve onları temsil eden destan kahramanının bulunduğu yer iken, diğer taraf Kalmukların ve onları temsil eden Kalmuk hükümdarlarının bulunduğu taraf olarak karşımıza çıkmaktadır.

A. Olrik'in "halk anlatılarının epik yasaları" içinde "bir sahnede ikilik" ve "zıtlık"⁵⁶⁴ olarak iki madde halinde bulunan bu kural, kahramanın yanında ya da karşısında olma ile ilişkilidir.

II.B.21. Olay Tek Çizgi Halinde İlerler, Geriye Dönüş Yapılmaz. Geriye Dönüşler Sadece Konuşmalar İle Verilir.

"Olayı "sıralayıp anlatmak" zamanla sıkıca bağlantılıdır. Bir olay, ikinci bir olay vasıtasıyla anlatılır. Birkaç olayı ve çeşitli mekânlarda duran kişilerin faaliyetlerini aynı zaman içinde sıraya koyup anlatmak destana uygun bir durum değildir. Olay, devamlı bir yönde, bir çizgi boyunca birbirinden türeyerek ilerler.

Olayların belirli bir yönde, bir çizgi boyunca ilerlemesinin esas sebebi başkahramanın hareketlerinden doğarsa, onun içinde, bilhassa konunun biyografik bir şekilde kurulması ayrıca yer alır. Kahramanın başından geçmiş ya da geçecek olan vaka arasında başka meselelerin konulması ile karşılaşmaz. Bu nedenle de esas konu vakti geleceği bilemez. Başkahramanla ilgisi olmayan bir olay, destanda yer almaz. Mevcut

⁵⁶⁴ Ö. ÇOBANOĞLU; Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; s:116

gelişmeler kahramanın etrafında yaşanır. Kahramanın bulunduğu yerde hareket de bulunur.”⁵⁶⁵

“Destanın icrasında takip edilen anlatım tutumu, bir olay çizgisini bir başkasıyla karıştırmaz; destan anlatımları her zaman tek çizgidedir. Eksik kalan kısımları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir diyalog veya konuşma içinde verilir”⁵⁶⁶.

Örnek verecek olursak, Kurmanbek Destanı’nda vaka:

- a) Kurmanbek’in doğumu
- b) Kurmanbek’in kırk yiğit toplaması
- c) Kurmanbek’in vergilerini vermeyen ve sınırlarını sürekli yağmalayan Kalmuklardan vergi ve öç alması,
- d) Kurmanbek’in Kanışay ile evlenmesi,
- e) Kurmanbek’in Teltoru at olmaksızın Kalmuklarla savaşması
- f) Kurmanbek’in ölmesi
- g) Kanışay’ın intiharı
- h) Akkan Han’ın Teyitbek’i cezalandırması
- i) Seyitbek’i Akkan Han’ın alıp götürmesi

şeklinde belli bir sıra ile ilerler. Böyle bir gidişte geri dönüş görülmez. Ancak, Kurmanbek’in Kalmuklarla ilk defa savaşmasında:

“Kalın kalmak kol salıp

Kalabalık Kalmuklar hücum edip

Kırgız menen Kıpçaktan

Kırgız ile Kıpçakları

Cılıga çaap, olco alıp

Her yıl yağmalayıp, ganimet alıp

⁵⁶⁵ Ş. İBRAYEV; A.g.e.; s: 109

⁵⁶⁶ Özkul ÇOBANOĞLU; a.g.e. ; ss: 17-18

Uşulardı ukkanda	Bunları duyduğumda
Ölgüm kelet ardanıp	Ölesim gelir utanıp
Kırgız Kıpçak elimdin	Kırgız, Kıpçak ülkelerimin
Kırılğan öçüm albasam	Kuruyası öcünü almazsam
Kırçıldeşip kalmakka	İkide bir saldıran Kalmukların
Kızıl kırgın salbasam	Hepsini öldürmezsem
Kurmanbek atım atangan	Kurmanbek diye çağırılan adım
Kurusun menin dañazam!	Yere batsın benim şöretim! ” ⁵⁶⁷

satırlarında da verildiği üzere Kalmukların geçmişten o güne vermesi gereken vergilerini vermemesi, sık sık sınırlarına akınlar düzenlemesi etkili olmuştur. Yani Kurmanbek’in bu akınının sebebi, geçmişte yatmaktadır.

Sözünü ettiğimiz kural Olrik’in “halk anlatılarının epik yasaları”nda “anlatımda tek çizgилilik kuralı”⁵⁶⁸ olarak da bulunmaktadır.

II.B.22. Epik Destanlar Bir Türdür, Yani Belli Bir Anlatım Planına Sahiptir:

“Destanlar birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Bu ilke giriş (açılış) ve bitiriş (kapanış) kuralıdır. Destan anlatımı durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerden birinin başına gelen bir felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter. Destanın bitirilişi, çoğu zaman konunun o yöreye özgü bir devamı biçimini alır. Bu bağlamda, Türk epik destan geleneğinde Manas, Semetey, Seytek örneğinde görüldüğü gibi babadan oğla geçen destan daireleri oluşur. Anlatımı günler hatta aylar süren uzun destan anlatılarında bu

⁵⁶⁷ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 211

⁵⁶⁸ Ö. ÇOBANOĞLU; Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; s:117

gibi birçok durak noktaları gerektirir; kısa bir anlatı için sadece bir durak noktası yeterlidir”⁵⁶⁹.

Örnek verecek olursak, Kococaş Destanı'nın Üsonbayev varyantının anlatım planı aşağıdaki gibidir:

- a) Kococaş'ın Tanıtılması
- b) Karakoco'nun kızı Zulayka'nın tanıtılması
- c) Kococaş ile Zulayka'nın tanıtılması
- d) Kococaş'ın rüya görmesi ve Zulayka'nın yorumlanması
- e) Sur Eçki'nin rüya görmesi ve kendisine yeni bir yer araması
- f) Kococaş'ın Sur Eçki'nin Peşine Düşmesi
- g) Kococaş'la Sur Eçki'nin Antlaşmaları
- h) Kococaş'ın Köyüne Dönmesi
- i) Kococaş'ın Sur Eçki'nin Peşine Düşmesi
- j) Zulayka'nın Kococaş'ın Arkasından Gitmesi
- k) Kococaş'ın Kayada Mahsur Kalması
- l) Kococaş'ın Ölümü⁵⁷⁰

Rüstem Han Destanı'nın anlatım planı ise şöyledir:

- a) Kahramanın Ailesinin Tanıtımı ve Çocuksuzluk
- b) Çocuksuzluğa Çare Arama ve Doğum
- c) Kahramanın Ad Alması ve Eğitimi

---

⁵⁶⁹ Özkul ÇOBANOĞLU; Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; s: 17

⁵⁷⁰ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 68-69

- d) Kahramanın Annesinin İftiraya Uğraması
- e) Kahramanın Annesini Kurtarması ve Ülkelerinden Ayrılmaları
- f) Kahramanın Olağanüstü Varlıklarla Mücadelesi
- g) Kahramanın Evlenmesi ve Yabancı Ülkede Yönetici Olması
- h) Kahramanın Annesini İkinci Defa Kurtarması
- i) Kahramanın Babasıyla Karşılaşması ve Ülkesine Dönüşü
- j) Cezalandırma ve Mükafat⁵⁷¹

Sözü geçen kural, Olrik'in "halk anlatılarının epik yasaları"nda "anlatı mantığı kuralı"⁵⁷² olarak da bulunmaktadır.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; Kırgız başta olmak üzere Kazak, Özbek, Tatar, Hakas destanlarından aldığımız örneklerle de açıklamaya çalıştığımız 22 kural bize Türk destanlarının diğer milletlerin destanlarından daha ayrı bir özelliğe sahip olduğunu; gerek kahramanın ve yanındaki kırk yiğitinin, gerekse söz konusu aktörlerin içinde yaşadığı dünyanın Türk düşüncesine, Türk felsefesine bağlı olarak geliştiğini göstermektedir. Söz konusu Türk düşüncesinin yaratılış destanlarından başlayarak kendine has bir felsefe içinde gelişmesi, evrenin yatay ve dikey olarak tasavvur edilen bir sistemle algılanması, Şamanist inançtan gelen özelliklerle kahramanın kırk yiğite veya kırk kıza sahip olması, sadece destan kahramanının değil düşman savaşçılarının da epik bağlamda değerlendirilmesi, yaşanan hayat tarzının epik destanlara da yansması, destanların sadece çekirdeğinin değil diğer olaylarının da tarihi bir zemine oturtulması, sadece kahramanın değil eşinin, silahının ve atının bile idealize

---

⁵⁷¹ S. FEDAKAR; Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı; ss: 139-140

⁵⁷² Ö. ÇOBANOĞLU; Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; s:117

edilmesi gibi hususlarla desteklenmiş; Türk epik destan kuralları bu hususlarla çevrenip belirlenmiştir.

Çalışmamız sırasında toplam 22 tane epik gelenek kuralı başlık halinde verilmiş; incelenen 17 destan hem bu bağlamda hem de Raglan'ın "geleneksel kahraman kalıbı" kuralları çerçevesinde incelenmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Buna göre Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbı ile ilgili olarak verdiği 22 maddenin sadece 8 tanesi(o da her destan için söz konusu olmamak şartıyla)nin Türk destanları için geçerli olması da yukarıda uzun bir cümle ile belirttiğimiz sonucu doğrular niteliktedir.

Belirtmemiz gerekir ki, söz konusu kuralların içinde yer alan 19, 20, 21, 22 no.'lu olanları destanların anlatım planı ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu maddeler de Alex Olrik'in "halk anlatılarının epik yasaları" ile benzerlik göstermektedir. Bu da bize, epik kahramanın sadece kendine has özellikleri ile değil destan çerçevesi içinde de değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu itibarla yaptığımız bu inceleme sadece "Türk Epik Destan Kahraman Kalıbı"nı değil, aynı zamanda epik destan geleneği kurallarını da ortaya koymakta; epik destan kahramanının hem kendi etrafında oluşan özelliklerle, hem de destanın bütünü ile ilişkilendirilmesinin uygun olacağını ifade etmektedir.

III. BÖLÜM:

KIRGIZ DESTANLARINDA

KUT TERİMİ VE KAVRAMI

Kırgız destanlarında kut hem terim olarak, hem de kavram olarak geçmektedir. Bu bakımdan üçüncü bölümü terim ve kavramı esas alarak iki alt başlıkta incelemeyi düşünüyoruz. Çünkü araştırmalarımız göstermiştir ki kut terimi genellikle kut kavramı ile anlam bakımından ilgisiz olarak verilmektedir:

A. Kırgız Destanlarında Kut Terimi ve Kut ile İlgili Deyimler

B. Kırgız Destanlarında Kut Kavramı

III.A. KIRGIZ DESTANLARINDA KUT TERİMİ VE KUT İLE İLGİLİ DEYİMLER

İncelediğimiz Kırgız destanlarında tespit ettiğimiz üzere kut terimi ve deyimleri aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

III.A.1. Kut

Kut, giriş bölümünde geniş olarak açıklandığı üzere Tanrı tarafından kişilere verilen “şans, uğur, talih ve olağanüstü bir güç veya nesnelere”dir. Tanrı bu gücü insanlara verdiği gibi, geri de alabilir. “O’na diz çökerek dua edilir, isteyene kut verir, isteyene at, ömür verir; kuzgunun niyazı bile ona ulaşır.”⁵⁷³ Nitekim Mendirman Destanı’nda böyle bir durum söz konusudur. Destanda geçen;

“Kempirdi kan balkıtıp,

Han yaşlı kadını sakinleştirip,

Köñülün açıp carkıtıp,

Gönlünü açıp ferahlatıp

---

⁵⁷³ İ. KAFESOĞLU; Türk Milli Kültürü; ss:295-296

Kempirdi Kuday urdu emi,

Şansını Kuday aldı şimdi

Oyomda bar ar neme,

Aklımda çok şey var

Aytam, Adıl, tim ele.”⁵⁷⁴

Söyleyeyim, Adıl, saklamadan

dizelerinde, Tanrı Kuday’ın yaşlı kadının şansını geri aldığı açıkça görülmektedir.

Çeşitli anlamlarıyla görülen kut terimi, Ak Möör Destanı’nda “hayvanlara takılan bir tür muska” olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim destandaki;

“Koçkorunun türlörü

Koçkorunun halleri

Kuttağı kulca sıyaktuu

Kuttaki kulca gibi”⁵⁷⁵

satırlarından da anlaşılacağı üzere Möör’ün aşkından yanıp tutuşan Cantay’a sevgilisini istemek üzere baharda gidebileceklerini, o sırada damızlık koçlarının “muskadaki sedef düğmeler gibi sıra sıra dizileceğini” belirtmektedir.

III.A.2. Kutçu

Bu terim Kırgız Türkçesi sözlüklerde daha çok halk hekimliği yapan yani hastaları kendi yöntemiyle iyileştiren, dualarının iyileştireceğine inanılan kimselere verilen bir ad olarak açıklanır. Geçmişte Şamanların yüklendiği görevlerden birinin de hastaları iyileştirme olduğu hatırlanacak olursa terimin kaynağı anlaşılabilir. Ayrıca “Kutçu”, bir Kırgız kabilesinin de adıdır. Nitekim, Mustafa Erdem Kırgızların X. yy.da Aksu bölgesinde iki boy halinde yaşadıklarını ve bu boyların da Kutçu ile Aseke isimlerinde olduklarını söylemektedir⁵⁷⁶.

Cañıl Mırza Destanı’nda bu terim bir kabile adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Destandaki:

⁵⁷⁴ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:240

⁵⁷⁵ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:388

⁵⁷⁶ M. ERDEM; Kırgız Türkleri; s:64

“Kutçu, Saruu, Munduz bar

Kutçu, Saruu, Munduz var

Kurama kaçça Kırgız bar

Nice Kırgız kabilesi var”⁵⁷⁷

satırlarından da anlaşılacağı üzere kutçu kabilesinin adı büyük bir ihtimalle geçmişte Şamanlığın görevlerini yerine getiren bir kişi veya soyundan kalmıştır.

III.A.3. Kutman

“Uğur getiren, kutlu” anlamıyla kutman terimi, destanlarımızda sıkça karşılaştığımız bir terimdir. Nitekim Cañıl Mırza Destanı’nda, Cañıl’a geri dönmesi için yalvaran eşi Kalmatay’ın söylediği;

“Mından arı kul bolom

Bundan sonra kul olayım

Aylanayın kutmanım!

Kurbanın olayım uğur getirenim!”⁵⁷⁸

sözlerinde görülen “kutman”, “kut”un “uğurlu” anlamını yüklenerek Kırgız diline zenginlik vermiştir. Yine aynı destanda Erke’nin ağzından;

“Törö Şıgay kutmanım

Uğur getiren han Şıgay’ım”⁵⁷⁹

sözlerinde karşımıza gelen kutman, daha çok hükümdarlık kurumundaki kut inancı ile şans anlamının birleşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ak Möör Destanı’nda dedesi Keldibek’in:

“Kuday nıke buyursa

Tanrı nikah emrederse

Ak Möördü alam dep,

Ak Möör’ü alayım diye

Baatır Cantay keldi ele,

Kahraman Cantay gelmiş idi,

.....

...

Çanbasın baatır Cantaydı

Küçümsemesin kahraman Cantay’ı

⁵⁷⁷ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:94

⁵⁷⁸ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:94

⁵⁷⁹ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:181

Ardaktuu Möörüm al, dedi,

Bekerge beret debesin

Alabız dalay mal, dedi”⁵⁸⁰

Değerli Möör’üm onu, dedi,

Bedavaya veriyor demesin

Epeyce mal alırız dedi

deyip torununun gönlünü yapmaları için yolladığı Karatay ve yanındakileri gören Ak Möör’ün eli-ayağı kesiliverir ve onlara bu işe evet demeyeceğini -saygısını da bozmadan:

“Ak sakal kutman agalar

Andan kiçüü agalar”⁵⁸¹

Aksakallar, uğurlu ağabeyler,

Onlardan küçük ağabeyler

şeklinde belirtmeye başlar. Bu hitapta da görülen “kutman” terimi, uğurlu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

III.A.4. Kuttuu Boluu

“Kutlu, kutlu olma, hayır dileklerini sunma” anlamlarına gelen bu terim ve deyim çeşitli destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Mesela destanda Er Tabıldı’nın ağzından verilen ve kırk yiğidine hitaben söylenen:

“Barakelde, baatırlar,

Kuttuu bolsun atıñar.

Sırttagısın sırtta aldık

Mındagısın mında aldık

Alam dep kelgen Kalmakka

Ar türdüü kızık biz saldıq”⁵⁸²

Maşallah bahadırlar

Kutlu olsun adınız

Dışarıdakini dışarıda aldık

Buradakini burada aldık

Öldüreyim diye gelen Kalmuklara

Her türlü eziyeti çektirdik

⁵⁸⁰ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:424

⁵⁸¹ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:425

⁵⁸² A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:284

satırlarında da görüleceği üzere “kuttuu” kutlu olmak, kutlu anlamında olup Er Tabıldı ve kırk yiğitininin Kalmuklarla yaptıkları savaştan başarıyla dönüşlerinde söylenmektedir.

Mendirman Destanı’nda ise Ağabeyi Asıl, Adıl Han’ın kızı ile evlenen Mendirman’ı:

“Aman esen kördüm dep,	Aman iyi gördüm deyip,
Kuttuu bolsun tağıñız,	Kutlu olsun tahtınız,
Kuçagıñdaki carıñız!	Kucağımızdaki yâriniz!
Uzun bolsun çaşıñız,	Uzun olsun yaşınız,
Bekem bolsun canıñız!” ⁵⁸³	Sağ olsun canınız!

diyerek, tahtının ve evliliğinin kutlu olması dileği ile tebrik eder.

Sarinci-Bököy Destanı’nda ise bu durum;

“Caktırdı Bököy törönü	Beğendi Bököy efendi
Kuttuu bolsun kurdaşñ,	Hayırlı olsun eşiniz
Kubandı Bököy bir başın	Sevindi Bököy kendisi
Katın alam degenge” ⁵⁸⁴	Evleneceğim diyen söze

satırlarında geçmekte ve Bermet’in Bököy ile evlenmeyi kabul etmesinin kutlanması ile ilgili görülmektedir.

⁵⁸³ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s: 261

⁵⁸⁴ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:69

III. A. 5. Kut Uroo

Sadece Kedeykan Destanında görüldüğü üzere, Kedeykan'ın Ak Eşen'e söylediği;

“Kol berip, sizden buzulsam,	El uzatıp, sizinle bozuşsam
Kuday ursun, kut ursun.	Tanrı lanetlesin, kut lanetlesin.
Paygambar ursun, bata ursun,	Peygamber lanetlesin, Fatiha lanetlesin
Mınakey uşul ant ursun” ⁵⁸⁵	İşte şu ant lanetlesin

sözlerinde görülen “kut uroo”, verilen antın çiğnenmesi durumunda Tanrı ile birlikte kut'un da cezalandıracağını açıkça göstermektedir. Ancak “kut”un ne olduğu belirtilmemekle birlikte destanda “kutsal kabul edilen her şey” anlamında kullanıldığı ortadadır. Büyük bir ihtimalle “Fatiha”, “Peygamber”, “Tanrı”, “ant” olarak sayılan bütün değerler de kutsal kavram içinde düşünülmektedir.

III. A.6. Kuttuktoo

Sadece Kedeykan Destanı'nda rastlandığı üzere, üç günlüğüne tahtını Kedeykan'a teslim eden Azimkan'ın oğlu Raykan onu bulan yaşlı kadın tarafından “çocuk doğuracak yaşı geçmiş, kısır ve hali vakti yerinde birisi”ne evlatlık olarak verilir. Yaşlı kadın çocuğu teslim ettiği kadına “kim olduğunu sormamasını, iyi davranmasını” öğütleyerek beş keçisinin birini keserler ve çocuğun başını okşayarak “hayırlı uğurlu olması” yolunda dua ederler:

“Ata-babañ kim?’ debe	Annen baban kim deme
Oynop ketse kokustan	Oynayıverse ansızın
Oñgurañdap tildebe	Sövüp hakaret etme
Balaluu bolup körböğön	Çocuk yüzü görmeyen

⁵⁸⁵ K. AKIYEV; Kedeykan; s:43

Baykuş eleñ kör ceme	Zavallı bir insandın
...	
Beş eçkiden biröönü	Beş keçiden birini
Alıp kelip soyolu	Alıp gel de soyalım
...	...
Dep kempir-çal süyünüşüp, beş eçkisi- sevinirler	Diyerek yaşlı kadın ve kocakarı
nin birin soyup, balasının başın kuttuktap bağıp alıştı... ⁵⁸⁶	beş keçinin birini de keserek çocuğun başını okşayıp bu olayı kutlarlar.
satırlarında da verildiği üzere...	

III. A.7. Kut Kılıu

Kut, terim olarak sadece Kurmanbek Destanı'nda da yer almaktadır. Nitekim, “Ürgönç suyunu geçip kendisinin sırtını yere getirene kızını vereceğini”⁵⁸⁷ duyuran Oogan hükümdarı Bakburhan'ın bu isteklerini Kurmanbek'in yerine getirmesi üzerine “yaşlılığında ona destek, dayanak olacağını, kızının ona baht getirmesini”:

“Kurmanbekke kut kılısın,	Kurmanbek'e hayırlı kılısın
Kanışay calgız balamdı,	Biricik yavrum Kanışay'ı
Aman bolso Kurmanbek	Sağ olursa Kurmanbek
Boldugo maga karaldı	Bana destek olacak” ⁵⁸⁸

sözleriyle ifade etmekte ve kızının Kurmanbek'e hayır getirmesini dilemektedir.

⁵⁸⁶ K. AKIYEV; Kedaykan; s:119

⁵⁸⁷ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:308

⁵⁸⁸ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:307

III. A.8. Kut Boluu

Kedeykan Destanı'nda ise hile ile tahtından indirdiği Azimkan'ın yerine geçen Kedeykan'ı kırk veziri:

“Kırk uvazir kelişti,	Kırk vezir geldiler
Kanga salam berişti	Han'a selam verdiler
....	...
Atsaloom aleykim,	Esselamınaleyküm,
Taksır, kanım, amanbı?	Efendim, hanım, nasıldır?
Kut bolsun altın tagıñız,	Kutlu olsun altın tahtınız,
Açılsın sizdin bağıñız” ⁵⁸⁹	Açılsın sizin bahtınız

sözleriyle kutlarlar.

III. B. Kırgız Destanlarında Kut Kavramı

Kırgız destanlarında kut kavramı çok farklı anlamlarda ve değerlerle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kut kavramını üç ana başlık altında inceleyeceğiz:

III.B.1. İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri İle İlgili Kavramlar

III.B.2. Hükümdarlık Kurumu İle İlgili Kavramlar

III.B.3. Diğer Kavramlar

III.B.1. İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri İle İlgili Kavramlar

III.B.1.a. Doğum

Kırgız destanlarında kut inancı, bazen insan hayatının en önemli unsuru olup doğum konusunda karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanlarının kutlu olduğunu da

---

⁵⁸⁹ K. AKIYEV; Kedeykan; s:71

gösteren bu konuda en önemli örnek Manas'ın doğumu ile ilgilidir. Nitekim Keneş Yusupov varyantında Manas doğduğu sırada otağın üzerine “kut” düşer ve bu ışık Cakıp Han'ın köyünün her tarafını aydınlatır. Destanda: “Altay'ı sarstı ‘baa’ diye ağlayan çocuğun sesi, kara yer sallandı. Âlemi sarsan bir gök gürültüsü duyuldu. Ak Otağ'a kut düştü. Gökkuşağı gibi eğilen parlak bir ışık Cakıp'ın avulunun üzerini kapladı”⁵⁹⁰ satırlarında da verildiği üzere gök gürlemesi ile bir ışık ortaya çıkar ve her tarafı aydınlatır. Dikkat edilecek olursa burada kut Manas'ın doğumu sırasında çadıra düşen ışıktır. Dolayısıyla kutun düştüğü otağda doğan çocuk da kutlu olacaktır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak Kırgız destanları içinde doğum sırasında ve kahramanın haricinde ortaya çıkan olağanüstü olay sadece Manas Destanı'nda görülmektedir. Nitekim Manas'ın kült olarak kabul edilmesi meselesi de tamamen bununla ilgili olmalıdır.

III.B.1.b. Evlenme

III.B.1.b.*Ateşle İlgili Kavramlar

- *Otko May Saluu*

Türklerde aile, devletin ve ordunun temeli olarak görülen kutsal bir kurum olup eski Türklerde millet ve ordu kavramları aynı anlamda düşünülürdü. Yani herhangi bir savaş ya da çatışma sırasında asker olarak çağırılan kişi hem ailesini, hem de milletini korumuş olmaktadır. Bu sebeple savaşa giden gençleri aileleri donatır, giydiren; geride kalanlar ise ellerindekiyle yetinirlerdi. Ayrıca soyların korunması için de ailenin erkekleri dul kalan (anne, gelin) kadınları yanlarına alırlar; annelerine, çocuklarına ve yengelerine de sahip çıkmış olurlardı⁵⁹¹. Kırgız düğünlerinde gelinin koca evine geldiği ilk gün ateşe secde etmesinin, yağ atarak ateşi tutuşturmasının nedenini burada aramak gerekir.

Ailenin kutsallığı Türklerin sadece sosyal hayatında kalmamış; sosyal hayatlarını da konu edinen destanlarında da haklı yerini almıştır. Bu durum

---

⁵⁹⁰ K. YUSUPOV; Manas Destanı; s:20

⁵⁹¹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:239-243/ N. KÖSE; Araştırmalar-II; “Kızıbek Destanı, Dede Korkut ve Manas”; Mili Folklor Yayınları:10; Halk Edebiyatı Dizisi:6; İzmir 1997ss:24-25

incelediğimiz Kırgız destanları için de geçerli olup söz konusu destanlarda gelinin gerdek gecesi yağ atarak ocaktaki ateşi tutuşturması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mesela ünlü Kırgız destanı Manas'ta “Genç gelin Aksaykal ateşe yakın geldi, eğildi, ateşe selam verdi”⁵⁹² şeklinde gördüğümüz bu durum Türkiye Türkleri'nde “evin eşiği” ile ilgili bazı pratiklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵⁹³.

“Ateşe yağ atma”, Kococaş Destanı'nda Moldocaş ile Aş Ayran'ın evlenmesi üzerine Moldocaş'ın köyüne gittikleri sahnede;

“Kayberen mergen koluktu	Avcı Kayberen nişanlısına
Otko maydı saldırıp	Ocağa yağ koydurup
Rasimi eski eldin	Boyun eski geleneği” ⁵⁹⁴

satırlarında da görüleceği üzere, kocasının eve girmeden önce Moldocaş bu eski geleneği Aş Ayran'a hatırlatır ve onun “ateşe yağ atıp tutuşturmasını” ister.

Bu gelenek, ailenin ve ateşin kutunun, yeni evli çiftlerin de üzerinde olması için yapılan bir gelenektir ve bize Dede Korkut'ta Beyrek ile Banu Çiçek'in gerdek çadırlarının önünde yanan ateşi de hatırlatmaktadır.

Sarinci-Bököy Destanı'nda ise, Bermet'in kaynanası, onu:

“Calgızımdan kem körböym	Biriciğimden aşağı görmedim
Aylanayın Bermet balam, dep	Söyleyeyim Bermet, yavrum, deyip
Apkelgile beri cakka,	Alıp getir bu tarafa
Otko maydı salar dep	Ateşe yağ atar deyip
Aldın tosüp cügürüp	Karşısına çıkıp koşturup

⁵⁹² A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:71

⁵⁹³ N. KÖSE; Kazakların Gelenek-Göreneklere ile İnanç ve Pratikleri (Ata Mirasın-Gerçek Hazinesi); Ankara 2001; s:23

⁵⁹⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:472

Ortogo alıp Bermetti

Ortaya alıp Bermet'i

Oşol üyü kiyrir”⁵⁹⁵

Şu çadıra sokup

sözlerinde de verildiği üzere sevgiyle karşılar ve ateşe yağ atması için eve sokar.

- *Otko Kirgizüü*

Dünden bugüne Türkler ateşi kutlu görmüşler ve Tanrı katında, Tanrı tarafından yaratılmış olduğuna inanmışlardır. Nitekim ateşin bulunmasına dair olan anlatılardan birinde ilk ateş Tanrı katında yakılırken, diğerinde Tanrı tarafından insanlara dünyada öğretilmiştir⁵⁹⁶. Görüldüğü üzere Türklerde ateş, bir tanrı olmayıp Türk adlı ataları tarafından keşfedilmiş veya Tanrı tarafından gönderilmiş, ancak başka düşünce sistemlerinde olduğu gibi, ateşten yaratılmamıştır.⁵⁹⁷ Ateş, daha çok yaratılış efsanelerinde gördüğümüz üzere ilk insanın yaratılmasında gerekli olan dört unsurdan biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁹⁸. Kutsal sayılan bazı şeylere ve ruhlara karşı “küfür” sözler sarf edilebilirse de ateş hakkında böyle bir şey söylenemez. Ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır⁵⁹⁹.

Türklerde Mecusilerde olduğu gibi ateşe tapmak değil, vereceğimiz bilgilerde de açıkça görüleceği üzere ateşe saygı göstermek esastır. Bir yerde ateş, Türkler arasında temizleyici, hastalıklardan ve kötü ruhlardan koruyucu, kutlu bir unsur olarak karşımıza çıkmış ve bu tür inançlar da zaman içinde çeşitli ritüellerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Nitekim bu inanç özellikle; evlenme, doğum, ölüm gibi geçiş ritüellerinde kendini açıkça göstermektedir. Mesela, Kırgız-Kazaklarda ve Başkurlarda yeni evlenen gelin ateşe yağ atarak secde eder. “Yakutlarda da doğumda ateşe yağ atılırdı. Altaylılarda ise ocağın kadın şeklinde canlandırılması devam etmiştir. Bu (ot-ene veya ot-ana) olarak bilinmektedir. Ot-ene’ye dualarla, kurbanlarla başvurulur. Ateş- soy

⁵⁹⁵ B. TURGUT; Sarinci-Bököy; s:129

⁵⁹⁶ Bu anlatılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; ss:66-67

⁵⁹⁷ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-II (3. Baskı), TTK Yay: VII. Dizi- S.102^{a2}; Ankara 2006; s:496

⁵⁹⁸ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, s: 196 / A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s: 21

⁵⁹⁹ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:67

hamisi olarak sayılır ve onu başka bir soy temsilcilerine vermek yasaktır. Aynı zamanda ateş, çadırın da kutsalı diğer bir deyişle aile kutsalıdır”⁶⁰⁰.

Kötü ruhların dışarıda bırakılması, özel bir mekân olarak düşünülen gerdek odasına girmemesi için, Orta Asya ve Sibiryaya Türkleri arasında, yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döktükleri görülür. Bu nedenle Altay ve Yakut Türkleri yemekten ve içkiden, yerken veya içerken, pay verirler.⁶⁰¹ Budist Buret’ler bile gelin ve güveyi ateş ve ocağa secde ettirerek şu duayı okurlar:

*“Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay Han ve Burhatu-Han dağlarının tepesinde biten karaağaçtan yaratılmışsın! Gök yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun; Ötügen anamızın tabanından peyda olmuşsun! Anamız ateş, senin baban sert çelik, anan çakmak taşı, ecdadın karaağaçtır. Senin nurun göklere ulaşır, yerin altına nüfus eder. Gökte yaşayanın çakmağıyla çakılmışsın, anamız Uluken hatunun eliyle yakılmışsın! Sarı başlı koyundan aldığımız sarı yağları sana kurban sunuyoruz. Neşeli ve sağlam, oğlun güzel kız-gelinin var! Ey daima göklere uzanan ve bakan ateş! Biz sana fincan fincan rakı, kap kap yağ sunuyoruz; güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver! Biz sana secde ediyoruz”.*⁶⁰²

Yeni gelini kaynatasının evine girdirmeye “otko kirgizüü” denir. Burada hayvan kesilir ve düğün yapılır⁶⁰³. “Otko May Saluu” maddesinde de bahsettiğimiz “ateşe yağ atma” geleneği, kutlu sayılan ateşe olan saygıdan ileri gelmekte; bugün Kırgız Türkleri’nde hâlâ yaşamaktadır. Türklerde ateşe olan inancın etkisi ile zaman içinde “ocak”, dolayısıyla “ev”, “evlilik” ile birleşen “ateşe yağ atma” yani “ateşi tutuşturarak ocağı tütürme” âdeti Kırgız düğünlerinde gerdek gecesi gerçekleşmektedir. Nitekim Kırgız gelinleri yeni evlerine geldikleri ilk gece yağ atarak ateşi tutuştururlar; A. İnan’ın deyimiyle “otko tacim” kırlarlar⁶⁰⁴, yani secde ederler. Kısacası ateşe yağ atma ritüelinde eski ateş inancı ile evin dolayısıyla evliliğin, devletin temeli olduğu inancı ile birleşmiş

⁶⁰⁰ Engin AKGÜN; “Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlık”; Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay, Ocak 2008, ss: 3-4

⁶⁰¹ Yaşar KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri, Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay.:12, Seri:I, Sayı:A.17, Ankara 1990, ss:52

⁶⁰² A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:70

⁶⁰³ M. ERDEM; Kırgız Türkleri; s:203

⁶⁰⁴ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:71

olarak karşımıza çıkmakta; bir başka ifade ile evlilik, ev, ocak Kırgız Türklerinde kut olarak görülmektedir.

Bu durum incelediğimiz destanlardan Kızcibek'te de görülmekte olup Kızcibek ile Sansızbay'ın evlendikleri geceyi anlatan:

“Salam duba dagı ayttı	Selam, hayır dua söyledi
Bararın anık bekitti	Yüklettiklerini iyice bağlattı
Ak Cayıkka keler cay	Ak Cayık'a rahat gidebilmek için
Otko kirip törkölöp	'Otko kirüü'yü gerçekleştirip
Kızcibek menen Sansızbay	Kızcibek ile Sansızbay” ⁶⁰⁵

satırlarda da görüleceği üzere, gelin ile damat ateşe saygılarından dolayı onun önünde eğilirler ve çadırlarına girmeden önce ona saygı gösterirler. Çünkü her iki genç yeni bir yuva kurmakta kutlu, hayırlı bir iş gerçekleştirmektedirler.

- ***Otko Taacim Kılıu***

Yukarıdaki iki maddede de belirttiğimiz üzere ateş, geçmişten bugüne Türklerin inançlarında önemli bir yer işgal etmiş; gelenek-göreneklerini de etkilemiştir. Kırgızların düğün geleneklerinde “ateşe yağ atıp secde etme (otko taacim kılıu)” gibi şekillerde karşımıza çıkan ateş ile ilgili ritüeller; Er Tabıldı Destanı'nda ateşin koruyucu özelliğinden dolayı, “terslikleri ortadan kaldırıp askerleri koruyacak bir unsur” olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim destanda Çalkalmak:

“Özüm bugün col çalam	Bugün yola çıkayım
Ökümüm ugup oturgun	Dediğimi dinleyiverin
...	...
Otuz kişi bargıla	Otuz kişi toplansın

---

⁶⁰⁵ N. Emine DUMAN; Kızcibek Destanındaki Epik Unsurlar; s:252

Kezek menen kaytarıp	Nöbetleşe bekleyip
Esen barıp turgula	Sağ salim varıverin
Otumdu üyö cakkıla	Ateşi evde yakın
Otko taacim kılıgıla ⁶⁰⁶	Ateşe secde edin

sözleriyle askerlerine olabilecek tehlikelere karşı ateş yakmalarını ve ateşe saygıyla eğilmelerini öğütler.

III.B.1.b. Cevizle İlgili Kavramlar**

- ***Tört Tülük Mal***

Orta Asya konar-göçer toplumlarından biri olan Kırgızların esas geçim kaynağını *cılka* (yılkı), *uy* (inek), *koy* (koyun) ve *eçki* (keçi)den oluşan dört hayvan türü oluşturmaktadır. Halk arasında bunlara *tört tülük mal* adı verilmektedir. *Tört tülük mal*, “İlk baharda tüyünü döken dört çeşit hayvan” anlamına gelmektedir. İfade içinde kullanılan *tülük*, “tülek” kelimesi “tüyünü döken” anlamına gelen eski Türkçe bir tabirdir⁶⁰⁷. Halkın bu hayvanlara *tülük* adını vermesinin nedeni onların tüylerinden faydalanmalarından ziyade daha çok kullanmak için alınan tüylerin yerine bir yıl sonra yenilerinin çıkmasındandır⁶⁰⁸.

“Tört tülük mal”, erkek tarafının kız tarafına vereceği çeyiz olarak, yarışmalarda ödül olarak ve bir zenginlik işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Dünyası’nın hemen her yerinde bu çeşit yönleriyle karşımıza çıkan “tört tülük mal” ile ilgili çeşitli rivayetler söz konusudur. Bu rivayetler ile ilgili N. Yayın şunlardan bahsetmektedir: “Türklerin Ergenekon’dan çıkmasının nedeni ‘tört tülük mal’ın fazlalığı olup Türkler hayvanlarının heba olmaması için yurtlarından çıkmak zorunda kalmışlardır. Bir başka

⁶⁰⁶ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; ss: 206-207

⁶⁰⁷ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:29

⁶⁰⁸ Baktıbek İSHAKOV; “Göçebe Kırgız Kültüründe Yün ve Deriden İp Yapımı (XX. yüzyıl)”; Acta Turcia Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi; Y:1, S:2/2; Temmuz 2009; ss:137-143

rivayet ise, Türklerin Ergenekon'dan çıkış zamanı olarak kabul edilen Nevruz'da yanlarında 'dört tülük mal'ı vardı"⁶⁰⁹.

Birinci bölümde de üzerinde durduğumuz gibi Ergenekon Türk kültür tarihi sürecinde kutlu mekanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Ergenekon'dan çıkış sırasında Türklerin yanlarında bulunan "dört tülük mal"ları da kutlu olacaktır. Yeni bir devlete doğru gidişi de ifade eden bu durum zaman içinde "dört tülük mal"ın yeni kurulacak ev için oğlan tarafından kıza verilen "kalın" olarak kabul edilmesine, bir başka ifade ile "kalın"ın kut olarak görülmesine neden olmuş olmalıdır. Çeşitli maddelerde de (Otko may saluu, Otko kirgizüü...) belirttiğimiz üzere evin kuruluşu yani yeni evlilik, kut olarak kabul edilir.

Kırgız destanlarına baktığımızda, Kızıcbek Destanı'nda "dört tülük mal" ile karşılaşmamız mümkündür. Nitekim, destanda geçen;

"Alısta elim Cagalımay	Uzaktaki Cagalımay halkım
Atam degen Bazarbay	Bazarbay denilen babam
Köptügönön cılkılar	Sürü sürü atlar
Cüröt degen sanalbay	Gidiyor diye düşünmüyor
Tört tülük maldı calçılar	'Tört tülük mal'ı işçiler
Cürüşöt degen bagalbay	Gidecek diye bakmıyor" ⁶¹⁰

satırlarında da görüleceği üzere, Kızıcbek'in nişanlısı Tölögön'ün ölümünden sonra kayınbiraderi Sansızbay'ın kendisiyle evlenme isteğini bildirmekte gecikmesine, "dört tülük mal" ve diğer hayvanları ile kimsenin ilgilenmemesine üzülmesinin asıl nedeni tamamen "dört tülük mal"ın kaynağındaki kut inancıdır.

Coodarbeşim Destanı'nda ise "dört tülük mal", hanlığın halka duyurulduğu sırasında karşımıza çıkmakta; Er Töştük'ün bu kutlama sırasında gerektiğinde oynanan

⁶⁰⁹ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I; s:451

⁶¹⁰ N. Emine DUMAN; Kızıcbek Destanındaki Epik Unsurlar; s:204

oyunların sonunda galip gelenlere verilmek üzere her çeşit hayvanının meydanda toplanması şeklinde belirtilmektedir. Bir yerde:

“Tört tülük malın caylatıp   Tört tülük malı yerleştirip
Celelep kulun baylatıp”⁶¹¹   Tayları dizip bağlatıp

satırlarında geçen “tört tülük mal”, Töştük’ün hanlığının, zenginliğinin de sembolü olarak görülmektedir.

Cañıl Mırza Destanı’nda ise bu durum, Erdene Bey’in Cañıl ile evlenmek istemesi üzerine karşımıza çıkmakta ve destanda geçen;

“Törkündün köönü cay bolso   Hısım-akrabanın gönlü hoşnut olsa
Tört tülüktön kalıñ cep   Dört cins hayvandan kalıñ yiyip”⁶¹²

satırlarında da görüldüğü üzere Cañıl’a verilen “kalıñ(başlık)”, “tört tülük mal”dan oluşmakta, düğün esnasında dağıtılan yemek de yine bu “tört tülük mal”dan yapılmaktadır.

Bagış Destanı’nda ise dört tülük mal;
“Erik sizde, Koroldoy   Güç sizde, Koroldoy
Biz korkpoylu çıgımdan   Biz korkmayız vergiden
Tört tülüktüü kara mal,   Tört tülükten halis mal
Törtöönön başka ayırıp al.”⁶¹³   Bunlardan başkasını ayırırver

sözlerinde görülmekte, Koroldoy’a verilen mektupta Bay’ın ağzından Kalmuklara hitaben söylendiği belirtilmektedir.

⁶¹¹ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:200

⁶¹² M. AÇA; Cañıl Mırza; s:34

⁶¹³ C. MAMAY; Bagış; s:26

Kedeykan Destanı'nda ise; yaşlı, zengin Gulsaana "kimi kimsesi olmayan" Kedey'e ana olur. Ancak ne halk, ne de Gulsaana ondan hiç memnun değildir. Bunları duyan hükümdar kırk yiğitini çağırarak:

"Gülsaanadan tabasıñ	Gülsaana'dan bulursun
Küygüzüp cürgön çunaktı.	Yakıverip zavallıyı
...	...
Tört tülüktüü malı bar,	Tört tülükten malı var
Mal üçün cıygan kamı bar.	Mal için toplananları var
Karıptarga booruker	Gariplere merhametli
Kayırluu cayı dağı bar.	Kayıracak tarafı dahi var
....	...
Calıngıla bir konup	Yalvarıver bir gidip
Bay Gülsaana kempirge. ” ⁶¹⁴	Zengin kocakarı Gülsaana'ya

der ve Kedey'i "zengin, garipleri koruyan Gülsaana'ya giderek alıp getirmelerini" söyler. Anlaşılacağı üzere burada "dört tülük mal" bir zenginlik sembolüdür.

- **Kalıñ**

Türk Dünyasının bir çok yerinde olduğu üzere Kırgızlarda da evliliğin yapılabilmesi için "kalıñ"ın (başlık parasının) verilmesi en önemli koşullardan biridir. "Eskiden kalıñın miktarı çok büyük olduğundan toplumun bazı kesimleri, yeterli sayıda hayvanı veya diğer maddi serveti olmadığından bu beraberlikten mahrum kalırlarmış. Yapılan araştırmalara göre, kalıñın ortaya çıktığı ilk dönemlerde kalıñ kızın babası ve ailesine değil, mensup olduğu boya verilirmiş. Ancak sonraları, önce daha dar akraba çevresine ve sonra babasına verilmeye başlamıştır. Aynı zamanda kalıñ güveyin sadece

---

⁶¹⁴ TOKTOGUL, K. AKIYEV; Kedeykan; Kırgız SSR İlimder Akademiyası; Til Cana Adabiyat İnstitutu; Kırgızistan Basması, Frunze 1970; s:28

babasından değil, gelin alacak aileye bir sosyal yardım, dayanışma niteliğinde bütün akraba grubundan toplanırmış. Bu gelenek ancak sonraları kabile soyluları tarafından düğün vergisi şekline getirilmiştir. Başlık parası özellikle gelinin soylu akrabalarına bir düğün hediyesi olarak sunulmuş⁶¹⁵.

“Kalıñ kelimesi bütün Türk dillerinde müşterek ve çok eski bir kelime olup, G. J. Ramstedt’e göre bu kelimeye ilk defa Suci kitabesinde rastlanmaktadır⁶¹⁶. Kırgızlarda konar-göçerliğin uzun sürmesi, ataerkil ilişkilerin etkisinin güçlü olması, bu eski geleneklerin devam etmesine yol açmıştır. Günümüz de bile Orta Asya Türkleri arasında, özellikle kırsal alanda kalıñ ödeyerek evlenme geleneği aynen varlığını sürdürmektedir.

Türk aile hukukunun temelini teşkil eden kalıñ, anlaşılacağı üzere bir aile mirası, ortak malıdır ve “bir babanın oğullarına sağlığında evlenebilmeleri için verdiği pay⁶¹⁷” olarak bilinmektedir. Görüldüğünden daha derin olan bu mesele, sosyal bir olgudur⁶¹⁸. Evlilik sırasında yapılan karşılıklı hediyeleşme, aynı zamanda ailenin temellerini de sağlamlaştırmayı; ailenin ordu ile bir tutulduğu bir toplumda, ordunun ve hatta devletin de temellerini sıkı tutmayı işaret etmektedir.

Sosyal hayatın bir aynası olan destanlara bakacak olursak, Kızıcbek Destanı’nda Tölögön;

“Altın arttı beş atka	Beş ata altın yükledi
Cambısın arttı on atka	On ata cambı yükledi
Kalıñga bermek oyu bar	Kalıñ diye vermeyi düşünüyor
...	...

⁶¹⁵ Gülnisa AYNAKULOVA; “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”; M.F. Y:18, S:72; Ankara 2006; ss:95-106

⁶¹⁶ A. İNAN; “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”; Makaleler ve İncelemeler-I; s:348

⁶¹⁷ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:265

⁶¹⁸ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Kalıñ Mad.); s:246

Eki cüz elüü corgonu”⁶¹⁹

İki yüz elli “corgo”yu

dizelerinde görüleceği üzere Kızcibek’e vermeyi düşündüğü kalıñın bir kısmı beş at yükü altın, altı at yükü para, altın vb. şeklindeki ödüller ve iki yüz “corgo” attır.

Sarinci-Bököy Destanı’nda ise Sarinci’nin, Koñurbay’ın kızı Ak Bermet’i almak için tek başına gelmesi;

“Karaça Handın şaarına

Karaça Han’ın şehrine

Başçı menen barbapsıñ

Kılavuz ile gitmemişsin

Kalıñın munun kim köröt?”⁶²⁰

Bunun kalıñını kim verir?

şeklinde eleştirilir.

Ak Möör Destanı’nda bu husus, Möör’ü Cantay ile evlendirmeye ikna etmek üzere Keldibek tarafından yollanılan Karatay’ın ağzından “dedesinin, onu yüklü bir kalıñ karşılığında vereceğini” anlatan:

“Bekerge beret debesin

Bedavaya veriyor demesin

Alabız dalay mal dedi

Epeyce mal alıruz dedi”⁶²¹

satırlarıyla; Möör’ün kendisiyle evlenmeye razı olduğunu duyan ve sevincinden yerinde duramayan Cantay’ın;

“Ak Möör için ayanbaym

Ak Möör için acımıyorum

Tolup atat mende mal

Dolup taşıyor bende mal”⁶²²

sözleriyle karşımıza çıkmaktadır.

⁶¹⁹ N. Emine DUMAN; Kızcibek Destanı’ndaki Epik Unsurlar; s:130

⁶²⁰ B. TURGUT; Sarinci-Bököy; s:47

⁶²¹ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:424

⁶²² N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:434

Kurmanbek Destanı'nda ise farklı bir durum söz konusudur. Destanda oğlunun Kırgız-Kıpçak ülkesinden bir kız seçip evlenmesini isteyen babası Teyitbek'e, Kurmanbek:

“Suluu kız barbı sende dep,	Güzel kız var mı sende diyerek,
Kırgız Kıpçak elde dep,	Kırgız, Kıpçak ülkesinde diyerek
Kalıñına beremin	Kalıñ olarak veririm
Altın, kümüş teñge dep	Altın, gümüş sikkeler diyerek,
Azdık kılssa kalıñdı	Az bulursa kalıñı
Alışkınça mal ce dep.	İstediğın kadar mal al diyerek
Ar kaysı eldi kıdırsam	Herhangi bir ülkeyi dolaşsam
...	...
El aralap kız izdep	Boy boy gezip, kız arayıp da
...	...
Aralaşıp bir cürüp	Gezip, dolaşıp durmanın
Uyatına kalbaymın	Utancını taşıyamam” ⁶²³

şeklinde verdiği cevapta da görüldüğü üzere, dolaşıp arayarak ve kalıñ vererek kız almak niyetinde değildir. Ancak bu cevaptan biz, kalıñ âdetinin yaşadığını rahatlıkla çıkarabiliriz.

III.B.1.b.*Ev ve Aile İle İlgili Kavramlar**

- ***Eşik, Bosogo***

Sadece Kırgız değil, Türk Dünyası'nın bütün destanlarında “eşik” (esik) veya “bosogo” (bosaga) devletin temeli olan ailenin kurulmasını çağrıştırdığından dolayı

⁶²³ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss:275-276

kutlu sayılmaktadır. Çünkü eşik gelin ve güvey için yeni evlerinin giriş yeridir. Zaman içinde eşik, evin kutlu bölümlerinden olan ocak ile de birleşmiş; hatta buna ata inancı da eklenmiştir. Günümüzde gelinin yeni evine eşığe bastırılmadan, atlatılarak veya bir şeyin üzerinde hatta yağ-bal sürerek sokulmasının nedeni tamamen budur. Bu nedenle gelin ile damadın kurdukları ev “ak üy” veya “ülken üy” olarak adlandırılır⁶²⁴.

Kızıcibek Destanı’nda bu durum yeni bir ailenin kurulmasını ifade etmekten ziyade, düşman tarafından birisi ile yapılması muhtemel bir evlilik üzerine karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kızıcibek:

“Çoñ Korunday Kalmagı	Büyük Korun gibi Kalmuk
Oyrotto cok Cibekti	Benzeri olmayan Cibek’i
Oşol catat alganı ⁶²⁵	O almak istiyor
...	...
Bosogosun Kalmaktın	Kalmuk’un eşığini
Attagan künü ölöyün ⁶²⁶	Geçtiğim gün öleyim

satırlarında da görüldüğü üzere nişanlısı Tölögön’ün ölmesi üzerine Kalmuk hükümdarı Korun’un kendisiyle evlenmek istediğini duyunca “bir Kalmuk ile evlenip onun eşığinden atlamaktansa ölmeyi tercih edeceğini” söyler. Bu arada Kızıcibek’in sözlerinde milliyetçi bir düşüncenin de izlerinin görüldüğünü de belirtmemiz gerekir.

Sarinci-Bököy Destanı’nda ise, Bermet’in Sarinci’nin evine geldiği ve kayınvalidesinin içeriye alması için eşikte beklediği yanındakiler tarafından:

“Ak Bermet turat eşikte	Ak Bermet duruyor eşikte
Közünön caşı çübürüp,	Gözünden yaş dökülüp

⁶²⁴ B. ÖGEL; Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları (4. Baskı); TDAV Yay; İstanbul 2001; ss:239-243 / A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; ss:66-71 / N. KÖSE; Kazakların Gelenek-Göreneklere ile İnanç ve Pratikleri; ss:22-24

⁶²⁵ N. Emine DUMAN; Kızıcibek Destanındaki Epik Unsurlar; s:202

⁶²⁶ A.g.t. s:201

Anda biröö mınday deyt:

Keliniñ turat uyalıp⁶²⁷

O anda biri şöyle diyor:

Gelininiz utanıp duruyor

sözleri ile bildirilir.

- *Üy-bülö (Üy Bülöö)*

Dünden bugüne aile Türk toplumunun temeli olarak kabul edilmiş hatta eski hayatımızda aile ile ordu eşdeğer olarak görülmüştür. Bu konuya verilen önem gerek ailenin kuruluşunda ve devamında gerekse başka ailelerle olan ilişkilerinde görülen gelenek ve ritüellerle de desteklenmiştir.

Elbette bu durum sosyal hayatın bir aynası olan destanlarımızda da karşımıza çıkmakta gecikmemiştir. Nitekim Kırgız destanlarında aile “Üy-bülö” veya “Üy Bülöö” şeklinde yer almakta; destanın ilgili bölümlerinde bazen asıl kahraman bazen de diğer kahramanlar ile ilgili olarak tespit edilmektedir. Bağış Destanı’nda ise “üy-bülö” daha çok Türk misafirperverliğini ortaya çıkarır bir tarzda, Bağış’ın misafirlerini ağırlayacağı sırada görülmektedir. Nitekim Bağış oğlu Toltoy’un doğumunu kutlamak için gelecek misafirlerini nasıl ağırlayacağını:

“Erkek-kadın, karı-caş

Kelin-kesek, kız-kırkın,

Ulak-uşak, baarı caş

.....

Bir üydö beşten alalı,

Konok alçuularımız,

Ekiden üy tigeli

Bir üydö bolsun konoktor,

Erkek-kadın, yaşlı-geñç

Geñç kadınlar, geñç kızlar

Küçük çocuklar, hepsi geñç

...

Her eve beş kişi alalım,

Misafir edeceklerimizi,

İkişerli çadır dikelim

Bir evde misafir olsun

---

⁶²⁷ B. TURGUT; Sarinci-Bököy; s:128

Üy-bülö bolsun bir üydö”⁶²⁸

Bir evde ev halkı olsun

dizelerinde de verildiği üzere “her ailenin yanına bir çadır daha dikilmesi, ikinci çadıra misafirlerin alınması” şeklinde belirtmektedir.

III.B.2. Hükümdarlık Kurumu İle İlgili Kavramlar

Hanlık veya hükümdarlık Türk töresine göre devletin temelidir. Bir başka ifadeyle hanlık “Tanrı gibi gökte yaratılmış hükümdar”ın idare ettiği, başında bulunduğu kutsal bir kavramdır. Bu bakımdan hanlığın başına gelen bütün hükümdarlar kutlu olarak değerlendirilirler. Hükümdar ve hükümdarlık kurumu ile ilgili olan başta hükümdar olma, hükümdarlık belgisi, hanlığın idaresi vb. olmak üzere bütün kavramlar, olguların kutsal olarak görülmesinin nedeni budur. Zaten yukarıda birkaçını saydığımız bu durumların özel konumlarda çeşitli ritüellerle yerine getirilmesi, hükümdarlık kurumu ile ilgili bütün sembol, uygulama vb. olgular da bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

III.B.2.a. Hükümdar Olma

Zamanı gelince tekrarladığımız üzere Türk hakanları “Tanrı gibi gökte yaratılmış” diye kabul edilirler. Bir yerde Türk hakanları Gök Tanrı inancı ile örülmüş olup onların bütün dünyaya hakim olma, dünyayı yönetme yani cihangirlik düşünceleri bile bu inançtan dolaydır. O sebeple Türklerde uzunca bir dönem bir kişinin hükümdar olarak tayin edilmesi, “bir keçe üzerine oturtulup üç defa havaya kaldırılması” şeklinde bir ritüelle birlikte gerçekleşmiştir. Yine günümüzde Türklerin eski hayatlarında halk ile ordunun aynı sayılması düşüncesini de yansıtan bir şekilde, askere gidecek kişilerin arkadaşları tarafından havaya kaldırılarak uğurlanmasının nedeni de tamamen bununla ilgilidir. Ayrıca, Türk Dünyası destanlarında han tayin etme daha çok “han kötörü” (han kaldırma) şeklinde karşımıza çıkmasının nedenini de aynı açıklamada aramak gerekir.

---

⁶²⁸ C. MAMAY; Bağış; s:165

- **Han Kötörüü**

Er Tabıldı Destanı'nda Kardıgaç Çaçıkey'e rüyasında;

“Han kötörüp Katagan

Han atayıp Katagan

Bizge bakıt tiyiptir”⁶²⁹

Talih kuşumuz konmuştur

satırlarıyla ve “Ağabeyinin sağ salim döndüğünü, Kataganların başına geçtiğini gördüğünü” anlatır.

- **Handık Berüü, Kandık Berüü**

Coodarbeşim Destanı'nda “handık berüü”, Er Töştük'ün halkına anlattığı rüyasında:

“Kim atsa uşul Arkardı

Şu Arkar'ı kim vurursa

Kök Teñri Nur Handın

Kök Teñri Nur Han'ın

Aytılğan kızın alat dep

Meşhur kızını alır deyip

...

...

Atıp daroo keliñer

Çabucak vurup geliniz

...

...

Küyöo bolup Nur Hanga

Güvey olup Nur Han'a

Tamaşaga kalayın

Günlerce eğleneyim

...

...

Kim atıp kelse Arkardı

Arkar'ı kim vurup gelirse

Handıgımdı beremin”⁶³⁰

Hanlığımı veririm

---

⁶²⁹ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı Destanı; s:316

⁶³⁰ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:202

satırlarında da görüleceği üzere hanlığını Altın boynuzlu Ak Arkar, yani ideali için feda etmektedir. Çünkü Altın boynuzlu Ak Arkar'ı vuran kimse Kök Teñir Nur Han'ın kızı Nooperi ile evlenecek; bir başka ifade ile Kök Teñir'in kızı Nooperi, Er Töştük'ün hanlığı ile bir tutulmaktadır.

Mendirman Destanı'nda ise bu durum;

“Kızın berdi Adıl kan.	Kızını verdi Adıl Han
Özümö küyöo boldu dep,	Bana güvey oldu deyip,
Kandığımdı berem dep,	Hanlığımı vereyim deyip,
Kan tağına mingizip,	Han tahtına oturtup,
Elin berdi bilgizip” ⁶³¹	İlini verdi bildirip

satırlarıyla karşımıza çıkmakta; “Mendirman'ın tahta oturmasının kayınpederi Adıl Han tarafından sağlandığı” belirtilmektedir.

Kedeykan Destanı'nda ise bu durum,

“Kara niyet bir duşman	Kötü niyetli bir duşman
Karşıktı dep kelseñçi	Direndi deyip gelseydin
Kaza cetip, çın ölüp,	Vade yetip, beden ölüp
Kandıktı anan berseñçi” ⁶³²	Hanlığı sonra verseydin

şeklinde geçmekte; Kedeykan tahtını vermek istemeyen Azimkan'a “bari ölümden sonra tahtımı bana teslim et” şeklinde mizahi bir cevap vermektedir.

- ***Kan Boluu, Han Boluu, Çoñ Boluu***

Er Tabıldı Destanı'nda yer alan bu terim, Altıbay'ın han olması ile ilişkilidir. Nitekim destanda kırk yiğitin Er Tabıldı'ya hitaben söyledikleri:

⁶³¹ Ş. RISAMBEYEV; Mendirman; s:259

⁶³² K. AKİYEV; Kedeykan; s:69

“Altıbay bizge kan bolup,
Ökümün curtka kılğan dep,
Kırk cigit sözdü saldı emi.
...
Kandıgın kalkka bilgizip,
Altıbay kelip kaldı emi”⁶³³

Altıbay bize han olup
Yurtta hükmünü yürütmüş deyip
Kırk yiğit sözünü söyledi şimdi
...
Hanlığını halka bildirip
Altıbay geliverdi şimdi

şeklindeki sözlerde de bu durum açıkça görülmektedir.

Mendirman Destanı’nda ise;

“Mendirmandı körgöndö
Murdağiday kep süylöp,
Mendirmandın ağına,
Asıl kandın bağına.
Adik kandın eki uulu
Eki cerge kan boldu,
Arbağı curtka dañ boldu”

Mendirman’ı gördüğünde
Eskisi gibi söz söyleyip
Mendirman’ın delikanlılığına,
Asıl hanın şansına.
Adil hanın iki oğlu
İki yere han oldu,
Ruhu yurda can verdi

satırlarında karşımıza çıkan “kan boluu”, iki yere han olan Adil Han’ın oğulları hakkında söylenmektedir.

Kedeykan Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Destanda geçen;

“Kedeydin türünön eşen çoçup ketti.
Keçee ele bit basıp ölgönü kelgen bugün kan

Kedey’in halini gören şeyh korkuverdi.
Nihayetinde dermansız kalan, ölümü

⁶³³ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:376

bolom degeni emnesi?”⁶³⁴

yaklaşan birinin han olayım demesi de
neyin nesi?

diye düşünür. Ayrıca destanda;

“Urdu Kedey, aramıñ

Tanrı kahrolası Kedey’i lanetledi

Kan bolguñ kelet bıyakta

Han olmak istiyorsun bir taraftan

Karakçı, seni kan kılsam,

Haydut, seni han kılsam,

Kalamıngo uyatka?”⁶³⁵

Utañçla kalmaz mıyım?

sözlerinde ve Kedeykan’ın;

“Kan bolsom da ölümün,

Han olsam da ölürüm

Bolbosom da ölümün”⁶³⁶

Olmasam da ölürüm

sözlerinde “han olsa da, olmasa da bir gün öleceğini” görmek mümkündür.

Sarinci-Bököy Destanı’nda ise “çoñ boluu” olarak geçen bu terim, Camgır Han’ın ölümü üzerine Bököy’ün han olmasının istenmesi ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim destanda geçen;

“Alıp kelsen Bököydü,

Getirsen Bököy’ü

Camgırçının orduna

Camgırçı’nın şehrine

Cakşı kılıp alalı.

Uygun görüverelim

Biylesin Bököy çoñ bolup,

Hüküm sürsün han olup,

Mına bul bizdin şaar-kalaanı.”⁶³⁷

Şu bizim şehrimize

⁶³⁴ K. AKİYEV; Kedeykan; s:51

⁶³⁵ K. AKİYEV; Kedeykan; s:52

⁶³⁶ K. AKİYEV; Kedeykan; s:54

⁶³⁷ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:29

satırlarında, Sarinci'nin Kurman'a söylediği sözlerde "Bököy'ün uygun görülüp, Camgır'ın kaleyle çevrili şehrine han olması" şeklinde görmemiz mümkündür. Ayrıca destanda Bököy için söylenen;

"Kündö cıyın, kündö mas,	Her gün bayram, her gün sarhoş,
İrdatıp cüröt Bököyüñ	Şarkı söylüyor Bököy'ünüz
Alganı Akça car bolgon,	Aldığı kız Akça olmuş
Ayılıbzga han bolgon	Şehrimize han olmuş
Aldına adam baralbayt" ⁶³⁸	Yanına kimse varamıyor

sözlerinde görülmektedir.

- ***Kandık Aluu***

Sadece Kedeşkan Destanı'nda rastladığımız bu durum destanda;

"Ubadasın bek kılsın	Vaadine sahip çıksın
Beti kara Kedeşin!	Yüzü kara Kedeş'iniz!
Kandığımdı aluuga	Hanlığımı alamaya
Kaysı künü keleyin?" ⁶³⁹	Hangi gün geleyim?

şeklinde geçmekte; Kedeşkan "sadece üç günlüğüne istediği tahtını Azimkan'dan kendisine teslim etmesini ve sözüne sadık kalmasını" istemektedir.

- ***Kandık Kılıu***

Bu terim, Kedeşkan Destanı'nda:

"Kimiñe tike turçu ele?	Kime sert davranmış idi?
Cigiti kimdi urçu ele?	Yiğiti kimi vurmuş idi?

⁶³⁸ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeşkan; s:7

⁶³⁹ K. AKİYEV; Kedeşkan; s:64

Kandığın kaday kılçu ele?

Hanlığını nasıl yapmış idi?

Keçegi tüşkön Azimkan

Anlayışı kıt Azimkan

Kimiñirge tınç ele?⁶⁴⁰

Hanginize mülayim idi?

dizelerinde geçmekte; Kedaykan tahtına oturduğu Azimkan hakkında halktan “kime nasıl davrandığı” konusunda bilgi almaktadır.

- ***Handık Bilgizüü***

Sarinci-Bököy Destanı’nda karşımıza çıkan “hanlığı halka bildirme”:

“Karaça Han handığın

Karaça Han’ın hanlığını

Kalın elge bilgizip⁶⁴¹

Kalabalık halka bildirip

satırlarında “Karaça Han’ın hanlığını halka ilan etmesi” sırasında görülmektedir.

III.B.2.b. Ülkeyi İdare Etme

Kırgız destanlarında herhangi bir ülkeyi yönetmek destan kahramanları için kut olagelmiştir. Bir başka ifade ile destan kahramanının kutlu olarak kabul edilmesinin bir nedeni de hanlığını, beyliğini yönetmesi ve kol-kanat germesidir. Aşağıda maddeler halinde de belirteceğimiz üzere “el biylöö”, “el başkaruu”, “el baguu” ve “ee boluu” da kutsal kabul edilen hanlığa sahip çıkmayı ifade etmekte; Türk hükümdarlarının “el başçısı” (halkın başındaki kimse), “el biylööçüsü” (halkı idare eden kimse), “el baguuçusu” (halka kol-kanat geren kimse) gibi ifadelerle nitelendirilmesi de kutlu Türk hakanlarının Gök Tanrı’dan geçen kutsallıklarına sahip çıkmasını anlatmaktadır. Buradan hareketle hem hanlığın hem de hanın kutlu olmaları, hanlığı oluşturan halkın da kutsal kabul edilmesine yol açacağı ortadadır.

---

⁶⁴⁰ K. AKIYEV; Kedaykan; s:78

⁶⁴¹ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedaykan; s:87

• *Ee Boluu*

Kurmanbek Destanı'nda toplumu idare etme Akkan Han'ın ağzından Kurmanbek'e verilen bir nasihat olarak karşımıza çıkmakta, bu nedenle Akkan Han Kalmukların kendisine yaptıklarını ve ne şekilde önlem almayı düşündüğünü baba dostu Kurmanbek'e:

“Duşmanım köp, tuugan az	Düşmanım çok, yakınım az
Tuş-tuşumdun baarı kas	Dört bir yanımın hepsi düşman
...	...
Sen bolosuñ can kurdaş	Sen olursun yoldaşım
...	...
Kalmak da kelip çaap alat	Kalmuklar, gelip yağmalayıverir
Kayta-kayta olcolop	Tekrar tekrar ganimet alıp
Kastık menen mal alat	Mal alırlar suikast yapıp
Ee bolboyt erge dep	Sahip olmuyor ülkeye diye
Bar uyatı maa kalat	Bütün ayıbı bana olur” ⁶⁴²

sözleriyle açıklamaktadır.

Sarinci-Bököy Destanı'nda ise bu terim Bököy'ün Kurman'a;

“Eesi bolup kim turat,	Şu an kimdir sahibi
(‘Eşittim Camgır öldü dep’-dep)	(‘Duydum Camgır öldü’ deyip)
Een kalgan kalañdın?” ⁶⁴³	Issız kalan şehrinizin?

⁶⁴² N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss:262-263

⁶⁴³ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:31

diye sorduğu, “Camgır Han’ın hanlığının yeni sahibinin kim olduğu” konusunda geçmektedir.

• *El Biylöö*

Yönetimi elinde tutmak, halk idare etmek anlamlarına gelen “el biylöö” Cañıl Mırza Destanı’nda, Cañıl’ın babası hakkında ve Tülkü’nün söylediği;

“Manap emes, bay emes	Bey değil, zengin değil
El biylegen biy emes	El idare eden bey değil” ⁶⁴⁴

satırlarıyla, Cañıl’ın Akkoçkor’a söylediği;

“Kız da bolsom baykagın	Kız da olsam dikkate al
El biylegen cayımdı	El idare eden halimi” ⁶⁴⁵

sözlerinde “ülkeyi idare etme” anlamıyla görülmektedir. Bir yerde “el biylöö” bir kişinin toplumda ön plana çıktığını, idare etme erkini elinde bulundurduğu için söz konusu kişinin kutlu sayılacağını da ifade etmektedir. Mendirman Destanı’nda ise, Mendirman’ın halkına olan sevgisi, onları refah içinde yaşatmaya çalışması kadar hazinesinin ağzına kadar dolu olduğu, destancı tarafından:

“Kalmaktarga ceñdirbey	Kalmuklara yendirmeyen
.....	...
Kadimkidey cırgadı	Eskisi gibi refaha erdi
Mendirman eldi biyledi.	Mendirman yönetimi eline aldı
...	...
Altını menen kümüşün	Altını ile gümüşünü
Aytalaaga çaçışıp	Uçsuz bucaksız vadiye saçışıp

⁶⁴⁴ Mehmet AÇA; Cañıl Mırza; s:19

⁶⁴⁵ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:60

.....

Mendirmandın kadırın

Tak ele bugün bilişip”⁶⁴⁶

...

Mendirman’ın kadri

Tam işte bugün bilinip

şeklinde “halkın çöllere saçacağı kadar hesapsız” olarak açıklanmakta, bu zenginliğin de ülkenin sahibi olan Mendirman’a ait olduğu açıkça görülmektedir.

Kedeykan Destanı’nda Kedeykan, kendi hakimiyetini her yana bildirmesi için kırk yiğitini çağırır ve “işe önce halktan başlamak gerektiğini”:

“Kırk cigitim kaydasıñ?

Kırılığır, kaday caydasıñ?

Kıyuusu menen taptım go

Azimkandın aylasın.

Oylonboysuñ emgiçe

Bukaranın paydasın!

...

Elüü başı, on başı

El biylegen korbaşı,

...

El eskirtip nark bilgen

Karıñ kalbay kelgin de!

Erkek, ayal karı-caş

Kırk yiğitim neredesiniz?

Geberesiler, hangi yerdesiniz?

Zorlukla buldum

Azimkan’ın çaresini

Düşünmüyorsun şimdi bile

Fukaranın faydasını!

...

Elli başı, on başı

Halkı yöneten korbaşı

...

Büyükleri hatırlayıp kıymet bilen

Yaşlılarınız bile kalmadan gel de!

Erkek, kadın; yaşlı, genç

⁶⁴⁶ Şapak RISMENDEYEV; Mendirman; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Adabiyatı Seriyasının 7. Tomu. Bişkek: Şam Basması; 1998; ss:269-270

Altmışta karganı,

Altı çaşar baldarı”⁶⁴⁷

Altmışında kocayarı,

Altı yaşında çocuğu

sözleriyle açıklar. Burada korbaşı teriminin “halkı yöneten, düzen veren zabıta” anlamına geldiğini de belirtememiz gerekir.

• *El Başkaruu*

Kurmanbek Destanı’nda “el başkaruu” Kurmanbek’in Kalmuk hükümdarı Elbek’e hitaben söylediği;

“Eerçitip kelgen Dölöndü

Anıktap men taanıymın

El başkargan töröndü

Zorla getirin Dölön’ü

İyice tanıyacağım

Memleketini idare eden törönü”⁶⁴⁸

sözlerde karşımıza çıkmakta olup “ülkeyi idare etme”, “ülkeyi idare eden el başının yaptığı iş” anlamında görülmektedir.

Kedeykan Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim destanda Kedeykan, şeyhe bakarak şikâyetini, Azimkan’a:

“Kalkım kadir kılat dep,

Kalk başkargan Azimkan

....

Elim kadir kılat dep,

El başkargan Azimkan

....

Halkım kıymet bilir deyip

Halk yöneten Azimkan

...

Milletim kadir bilir deyip

Ülkeyi yöneten Azimkan

...

⁶⁴⁷ K. AKIYEV; Kedeykan; ss: 74-75

⁶⁴⁸ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:253

Elinde kalpı bar desem	Halkında sahtesi var desem
Eşeni kalp turbaybı?	Şeyhi de sahte olmaz mı?
Eşeni baştap kalp aytsa	Başta şeyhi yalan söyleyse
Elin kuday urbaybı?	Ülkesini Tanrı lanetlemez mi?
El agartkan Ak Eşen	Halkın yüzünü ağartan Ak Eşen
Özün-özü bulgaybı?” ⁶⁴⁹	Kendi kendini yalanlamaz mı?

sözleriyle dile getirir. Anlaşılacağı üzere Azimkan ülkenin “el başkaruuçusu” yani yöneticisidir.

- *Ee Kılıu*

Kırgız destanlarında “han tayin etme, sahip olma, izin verme” gibi çeşitli anlamlarda kullanılan “ee kılıu”, Bağış Destanı’nda;

“Tolgon el kaldı kaygıda	Toplanan halk kaygıya düştü
Ee kılbadı Tacikter,	İzin vermedi Tacikler
At, töösü turgay alardı	At, deve hatta onları
Özünün kara canına” ⁶⁵⁰	Kendi çıkası canına bile

şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aynı terim Sarinci-Bököy’de “amcası Bököy’e güvenmediğini, mallarına sahip çıkmasından değil sevgilisi Ak Bermet’i vermeyeceğinden korktuğunu” ifade eden Sarinci babasına:

“Kagılayın atake	Kurban olayım babacım
Aytkan sözün kılbasam	Söylediğini yapmazsam
.....	...

⁶⁴⁹ K. AKIYEV; Kedaykan; s:53

⁶⁵⁰ C. MAMAY; Bağış; s:125

Tögöt dep korkom kanımdı,
Atake senin aldında
Dünüyö mülküm söz emes,
Ee kılbayt dep men korkom
Tübündö Bermet carımdı”⁶⁵¹

Dökersin diye korkarım kanımı
Babacım senin yanında
Dünya malının sözü olmaz
Sahip olamam diye korkarım
Sonunda Bermet yarime

demesi ile görülmektedir.

- ***El Kılıu***

“Millet haline getirmek” ve “yurt edinmek” anlamlarına gelen “el kılıu”, Mendirman Destanı’nda sadece birinci anlamıyla görülmekte, destanın “Adıl Han’ın ağabeylerinin onun yönettiği halkı derleyip toplamaları, millet haline getirmeleri” bölümünde karşımıza çıkmaktadır:

“Ağaların körgöndö
Akılınan şaştı ele.
Kaçan kimi boldu dep,
Arbak başka konu dep,
Kaapır menen Musulman
Ortosuna konu dep
Kaçıp cürüp kıztalak
Adıl kan çoro boldu dep
...
Tentip ketken tuğanın

Ağabeylerini görünce
Akli gidecek gibi oldu
Kimler geldi kimler geçti deyip,
Talih kuşu konu deyip,
Kafir ile Müslüman’ın
Ortasına konu deyip
Kaçıverip geberesi
Adil Han çoro oldu deyip
...
Başiboş giden akrabasını

---

⁶⁵¹ Belgin TURGUT; “Sarinci-Bököy-Kedeykan”; Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dünyası Araştırmaları Halkbilimi Anabilim Dalı; (Basılmamış yüksek lisans tezi); İzmir 2000; s: 22

Terip cürüp el kıldı

Derleyip toplayıp millet etti

Temenesin bul kıldı”⁶⁵²

Dileğini yerine getirdi

satırlarında da görüleceği üzere...

III.B.2.c. Hükümdar Otağı: Ordo

Bilindiği üzere Türklerde han “Tengri teg Tengride bolmış”⁶⁵³ olarak kabul edilir. En güzel örneğini Orhun yazıtlarında gördüğümüz bu duruma bağlı olarak hanlık yani hükümdarlık dolayısıyla hükümdarın bulunduğu mekan da kutlu sayılır. Türk destanlarında “otağ”, “ak üy”, “altın üy” gibi adlarla belirtilen bu kutlu mekanlar “ordo” olarak da bilinmektedir. Bir yerde Türk hakanlarının yeryüzünün sahibi olarak algılanmasının da sebep olduğu ve cihangirlik düşüncesi ile de ifade edilen bu durum, söz konusu hükümdarların buldukları mekanları da kutlu hale getirmiş olmalıdır. Bu durum zaman içinde ordo adlı bir oyunun bile ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Daha geniş bilgi için bkz: I. Bölüm I.4. no.lu mad.)

Ordo terimi ile Kızıcibek Destanı’nda da karşılaşmaktayız. Nitekim Kızıcibek kendisi ile evlenmek isteyen Tölögön’e:

“Anda turup Kızıcibek

O zaman kalkarak Kızıcibek

Aytar sözün bildiret

Söyleyeceklerini söyler:

...

...

Dalay cigit şart kılıp

Pek çok yiğit kendine güvenip

Kala algan emes adlıma

Karşıma çıkabilmiş değil

...

...

Irass bolso küygönün

Gerçekten evlenmek istiyorsan

Erteñ bar menin aylıma

Yarın benim köyüme git

⁶⁵² Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:265

⁶⁵³ M. ERGİN; Orhun Abideleri; s: 2

Altından çınar tigip ber

Altından çınar dikiver

Atamdın ordo kaşına

Babamın otağının yanına”⁶⁵⁴

diyerek “eğer isteğinde ciddi ise babasının ordosunun yanına altından bir çınar ağacı dikmesini” ister. Yani söz konusu destanda ordo, yeni kurulacak ailenin sembolü olan çınarın altından olması ile ilişkilendirilmiş; bir başka ifade ile ordodaki hükümdarın “altın süyek” soyundan olduğu vurgulanmıştır.

Başka bir Kırgız destanı olan Cañıl Mırza Destanı’na baktığımızda ise ordo, “yeni oluşan yurda dikilen han otağı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda geçen;

“Oşo күнү бейшеми

O gün günlerden Perşembe

Cumanın kadir түнү бейм

Cuma’nın kadir gecesi değil mi?

Cañı curтка тигилген

Yeni yurda dikilen

Kandın ordo үйү бейм

Hanın otağı değil mi?

Алты канат ак сарай

Алты канатlı ак отаğ

Сүз баштуунун бири бейм

Yüz başlının biri değil mi?”⁶⁵⁵

satırlarında da görüleceği üzere “ordo”, Müslümanlarca kutlu sayılan Cuma gününün gelişini müjdeleyen Perşembe gecesi gibi, kadir gecesi gibi kutlu görülmektedir ve yüz otağın yöneticisinin ordoda oturduğu anlaşılmaktadır.

Бағиш Дестани’nda ise, Бағиш’ı ziyarete gelen iki elçinin ağırlandığı yer kendi ordosudur. Nitekim destanda geçen,

“Андан кийин ер Бағиш

Ondan sonra er Бағиш

Сандарın карап аңтарıp

Gelenlerin üstlerini arayıp

...

...

⁶⁵⁴ N. Emine DUMAN; Kızıcbek Destanındaki Epik Unsurlar; ss:156-157

⁶⁵⁵ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:161

Gülkaakı gülün cıttatıp

Olturdu karap bir dalay

...

Tamak berip es altıp

...

Surabastan al cayın

Ordosuna alpardı”⁶⁵⁶

Yaban gülünü koklatıp

Oturuverdi bir müddet

...

Yemek verip dinlendirip

...

Hatırlarını sormadan

Ordosuna götürdü

satırlarında da görüldüğü üzere Bağış, misafirlerini en iyi biçimde ağırlamak için otağına götürmüştü; yoldan gelen Tülkü ile Baytoko’ya yaban gülü koklatarak onların yorgunluğunu almıştır. Ayrıca destanda geçen;

“Kirip keldi Sakatay,

Han ordogo cakındap.

Toygo kelgen el ketip,

Ayıl köçüp büt ketip

Han ordonu saktagan

...

Koñşuları Bağıştın

Han ordodo kalıptır

...

Sakatay kirip barıptır

...

Giriverdi Sakatay

Han sarayına yaklaşıp

Toya gelen halk gidip

Köy göçüp hepsi gidip

Han sarayını koruyan

...

Komşuları Bağış’ın

Han sarayında kalmaktadır

...

Sakatay gelivermiştir

...

---

⁶⁵⁶ C. MAMAY; Bağış; ss: 122-123

Han Bağıştın üyünö”⁶⁵⁷

Han Bağış’ın otağına

satırlarından da anlaşılacağı gibi Sakatay’ın yaklaştığı Bağış’ın “ordo”su, onun komşuları tarafından korunmaktadır.

Kedeykan Destanı’nda ise Kedeykan’ın kendisine:

“... Azimkan çıminday candan

Azimkan sinek gibi candan başka

bölögün menden ayabayt debediñ bele?”⁶⁵⁸

benden esirgemez demedin miydi?

demesi üzerine Ak Eşen:

“Kızmatkerler, sakçılar

Hizmetkarlar, bekçiler

Kan ordosun bakçılar

Han ordosuna bakıcılar

....

...

Azimkanga baramın”⁶⁵⁹

Azimkan’a varayım

diyerek “bir müddet tahtını Kedeykan’a vermesini sağlamak üzere “Azimkan’ın sarayı”na gider.

Sarinci-Bököy Destanı’nda, son nefesini veren Camgır Han’ın cansız vücudu:

“Karuusu kalbay can ketip,

Gücü kalmayıp canı gidip,

Kalayığı tüñüldü,

Milleti onunla vedalaşıp,

...

...

“Kantemin” dep cügürdü,

“Ne yapayım” deyip koştı,

....

...

Alıp koydu Camgırdı

Alıp koydu Camgır’ı

⁶⁵⁷ C. MAMAY; Bağış; ss:179-180

⁶⁵⁸ K. AKİYEV; Kedeykan; s:53

⁶⁵⁹ K. AKİYEV; Kedeykan; s: 54

Ak ordonun burçuna⁶⁶⁰

Han otağının burcuna

satırlarında da verildiği üzere Kurman tarafından sarayın burcuna konulur.

III.B.2.d. Hükümdarlık Erki

• *Hükümdarlık Sembolü Olan Kuşlar*

Giriş bölümünün C.3.c. maddesinde de belirtildiği üzere bazı kuşlar Oğuzların yirmi dört boyuna ongun yani tös olmuş; zaman içinde bu ongunlar tamga olarak da kullanılmıştır⁶⁶¹. Bu nedenle söz konusu kuşlar kutlu sayılmış; hatta zaman içinde hükümdarlık işareti veya erki olarak da sosyal alandaki yerini almıştır. Elbette Türk destanları sosyal hayatı da konu edinen, sosyal hayatın aynası olan bir ürün olmaları dolayısıyla bu durum her Türk boyunun sözlü geleneğine de yansımıştır.

Şumkar: Türklerde sungur hem totem olarak hem de tamga olarak önemli bir işlevi yüklenegelmiştir. Oğuzlarda ise sungur Üçoklardan Gök Han'ın sembolü olup kutlu görülen hayvanlardan birisidir. Üçoklar yani, "Gök, Dağ ve Deniz Han"lar yerin kızından doğmaları nedeni ile kutlu kabul edilmişlerdir⁶⁶². Hatta bugün Anadolu'da bir ilimize bağlı "Sungurlu" adlı ilçe bile vardır.

Kırgız destanlarında da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim Kızıcbek Destanı'nda Tölögön'ün annesi Kamkatay:

“- O, balam Çege kelipsiñ

-Aaa! Yavrum Çege gelmiş

Şumkarga cagoo takkanı

Şumkara bağ takmış

Tulparga şalça capkanı

Tulpara şal örtmüş

Cakşı bolor dep cürdük

Güzel olur diyerek

Caktırıp özü tapkanı

Beğenip kendi seçmiş

...

...

⁶⁶⁰ B. TURGUT; Sarinci-Bököy; s:28

⁶⁶¹ Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; ss: 163-164

⁶⁶² S. SAKAOĞLU- A.DUYMAZ; a.g.e.; s:221

Altın saamay kız tapsak

Sırma saçlı kız bulsak

Al içinde taz oyloyt

O gönlünden keli geçirir”⁶⁶³

satırlarında da verildiği üzere oğlu Tölögön’ün annesinin bulduğunu beğenmeyip memleket memleket gezerek kız aradığını, yani şumkarına (sunguruna) ip taktığını belirterek hükümdarlık görevlerini yerine getirmediğinden söz eder.

Cañıl Mirza Destanı’nda ise Cañıl, Şıgay’dan atını isterse de, Şıgay ona atının yerine hanlığının simgesi sayılan birçok şeyi armağan vermeyi teklif eder. Bunların arasında şumkar da bulunmaktadır. Şıgay’ın bu malları sayarken ifade ettiği;

“Boz tuygundu baş kılıp

Boz atmacayı baş kılıp

Bağlı şumkar anım bar

Bağlı sungurum var

...

...

Emine alsañ oşonu al

Ne almak istersen onu al

Kaşkardın şaarın koşup al

Kaşkar şehrini katıp al”⁶⁶⁴

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Kaşgar şehrinin de hanı olan Şıgay, atını vermemek için hanlığının bir simgesi olan şumkardan bile feragat etmektedir.

Tuygun (Atmaca) Kuşu: Türk kültüründe yırtıcı kuşların önemli bir yere sahip oldukları hepimizce bilinen bir durumdur. Nitekim destanlarda özellikle de hükümdarlık erki olarak karşımıza gelen kuşlardan biri de “tuygun” yani bugün bilindiği adıyla atmaca kuşudur. Atmaca, atılğan bir kuştur ve bu onun korkusuzluğunu gösterir. “Atmaca gibi atılmak’ deyimi bu korkusuzluktan doğmuş olmalıdır.”⁶⁶⁵ Hükümdarların da böyle korkusuz ve atılğan bir konumda olmaları istendiğinden, bazı destanlarda kollarında tuygun kuşu taşıyan kahramanlarla karşılaşmamız mümkün olacaktır.

⁶⁶³ N. Emine DUMAN; a.g.t. s: 126

⁶⁶⁴ M. AÇA; Cañıl Mirza; s:189

⁶⁶⁵ L. Sami AKALIN; Türk Folklorunda Kuşlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay: 191 Gelenek-Görenek-İnançlar Dizisi: 19; Ankara-Ersa Matbaası, 1993; s: 74

Nitekim, Sarinci-Bököy Destanı'nda, sadece Bököy'ün babasının elinde tutabildiği tuygun kuşu;

“Açıp üygö kirgende;	Açıp eve girdiğinde;
Tököörü bolot- temirden,	Mahmuzu çelik-demirden
Koldo cürüp semirgen,	Elde bakılıp semiren,
Tuurga konup tülögön	Tüneğe konup tüy döken
Başkası kolgo alçu emes	Başkası el bile değdiremez
Atañdan bölök bülödön,	Babandan başkası, ailesi bile
Altı tülök ak tuygun,	Altı defa tüy döken beyaz atmaca
Atañdın ermek kılğan kuşu bar.	Babanın beslediği kuşu var.
Koş konguroo, ceke san	Çift zilli, tek bacaklı
Tiyip koysan şangırdap,	Dokunursan şingırdar,
Adamça süylöp baldırap,	Adam gibi mırıldayıp,
Aga tiysen, Sarinci,	Ona değsen, Sarinci,
Özüñdü, bir uyatka kaltırat.” ⁶⁶⁶	Seni mahcup eder

satırlarıyla tasvir edilmekte ve “insan gibi konuşabilen” bir hayvan olarak nitelendirilmektedir.

- *İt Ağıtıp-Kuş Saluu*

Manas ansiklopedisinde önceleri yiyecek-içecek (azık-tülük) bulmak üzere keşif amacıyla uygulandığı, zaman içinde hayvana, hayvancılığa dayalı bir hayat tarzını sürdüren Türkler'de gelenek haline geldiği şeklinde açıklanan “it ağıtıp kuş saluu”, Moğollar'da da vardı. Gerçekten de Türkler'de yiyecek bulmak için keşif amacıyla,

---

⁶⁶⁶ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:61

giderek düşman tarafından haber almak ve ülke sınırlarını gözetmek sebebiyle uygulanan it akıtılıp kuş salma geçmişteki üç büyük dini âyinden biri olan “sığır” (sürek avı)larda bu uygulama bir gelenek olarak yerini almış, giderek avlanacak hayvanların bol olduğu yerleri tespit etmeye yönelik yapılır olmuştur. Bu nedenledir ki uzunca bir dönem hakanlar, hükümdarlık timsali de olarak sağ ellerinin üzerinde şahin türünden yırtıcı kuşlar taşımışlardır⁶⁶⁷.

Sadece tek bir destanda rastladığımız üzere, Bağış’ın:

“Ceti Suudan Er Bağış	Ceti Suu’dan Er Bağış
....	...
Eerçitken taygan iti bar	Takip edip duran taygan iti var
Kötörgön tuncur kuşu bar” ⁶⁶⁸	Uçurduğu tuncur kuşu var

satırlarından da anlaşılacağı gibi yanında taşıdığı taygan cinsi iti, uçurduğu “tuncur” cinsi kuşu vardır.

Manas Destanı’nda ise Manas’ın, ölüp dirildikten sonra ilk işi, destancının:

“Manas koptu tirilip,	Manas kalktı dirilip
Ak Kulanı mindi deyt,	Ak Kula’ya bindi deyip
.....	...
Manas it agıtıp salat,	Manas it salıverdi
Manas kuş agıtıp salat” ⁶⁶⁹	Manas kuş salıverdi

sözleriyle de belirtildiği üzere atına binmek ve it salmak-kuş salmak olur.

Tacını-tahtını Kedaykan’a teslim etmek zorunda kalan Azimkan:

⁶⁶⁷ N. YAYIN; (İt Agıtıp Kuş Saluu Mad.); ss: 232-235

⁶⁶⁸ C. MAMAY; Bağış; s:87

⁶⁶⁹ W. RADLOFF; Manas Destanı (Haz. E. NASKALİ); s:100

“Azimkan suunun aralında catat ele Azimkan suyun ötesinde yatıveren
padişanın bir uvaziri kuş salıp cürüp...”⁶⁷⁰ padişahın bir veziri kuş salıp yürüyüp...
satırlarında da açıklandığı üzere padişahlardan birinin kuş salan veziriyle karşılaşır.

Kurmanbek Destanı’nda ise Kurmanbek; Kalmuklar’a saldırı yapacaklarını haber verdiği kırk yiğidine, kendisine olan yakınlıklarını;

“Kırk coldoşum tabıldıñ	Kırk arkadaşım armağansınız
Kıraanıñ menin bağıma,	Şahinlersiniz benim bahtıma,
....	...
Kuş salsak, birge salabız	Avlansak, beraber avlanıruz,
Kurbudaş öskön balabız	Birlikte büyüyen çocuklarız” ⁶⁷¹

şeklinde dile getirir.

III.B.3. DİĞER KAVRAMLAR

III.B.3.a. Olağanüstü Gücü Olan Nesnelere

- *Olağanüstü Taşlar:*⁶⁷²

Yağmur ve kar yağdırmakta “Yada Taşı” denilen taşın büyük rolü ve etkisinden bahsedilir. Genel olarak bu taş, “yada taşı, cida taşı, çurtus, yağmur taşı ve kaş” adları verilmektedir. Kaşgar taraflarında bu taşın beyazına “Ak Taş”, karasına da “Kara Taş” denir. Göç destanında Dokuz Oğuz’dan Bugu Tekin’e rüyasında aksakallı bir ihtiyar tarafından bu taş verilmiştir⁶⁷³. Ziya Gökalp, Çin ve İran kaynaklarından önemle bahsettiği ve önceleri Türk tarihi içinde çok müessir şekilde yer alan Dokuz Oğuz

⁶⁷⁰ K. AKİYEV; Kedaykan; s:119

⁶⁷¹ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:209

⁶⁷² Yada taşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zeynep AKDENİZ; “Yada Taşı Hakkında”; TUDOK 2008; C.2; TC İstanbul Kültür Üni. Yay:115; İstanbul 2009 ; ss:841-851

⁶⁷³ Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s:71

menkıbesinde⁶⁷⁴; Türk geleneğine göre Dokuz Oğuzların eskiden hükümeti, töresi hakanı bulunmadığı yalnız bir boylar kümesi olduğunu belirttikten sonra, boyların bir gece gökten bir nur sütununun yeryüzüne indiğini gördüklerini bu ALTIN IŞIK'tan bir Çam Ağacı'nın gebe kalarak beş şehzade doğurduğunu, bunların en küçüğü olan Buğu Han'ın yabgu seçildiğini ve böylece Oğuz ilinin bir mucize ile kurulduğunu anlatmakta ve gökten inen nur sütunu yeryüzünde taşlaşarak, yeşim taşından bir kaya vücuduna getirdiğini belirtmektedir. Bu kayaya “Kutlu Dağ” adı verilir. Beyazlara bürünmüş aksakallı bir ihtiyar Bugu Hanın rüyasına girerek, bu kayaya saygı gösterdikleri sürece Oğuzların hâkimiyette kalacakları haber verir⁶⁷⁵. Fakat Bugu Tekin'in torunlarından Yuluğ Tekin'in hükümdarlığı sırasında bu Kutlu Dağ'ı Çinlilere kaptıran Türkler, göç etmek zorunda kalırlar. Nitekim, efsanenin de bize işaret ettiği gibi Türkler, ilk göçlerini dahi kuta verdikleri önem ve saygıdan dolayı yapmışlardır. Kutlu bir nesneyi elden yitirmek büyük bir suç, büyük bir günahdır ve cezası da göç etmektir.

Dr. Süheyl Ünver, çeşitli kaynaklardan edindiği bilgileri ve bulduğu hikâyeleri bir makalesinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ünver'in bulduğu bu hikâyeleri M. Uraz'ın Türk Mitolojisi isimli eserinde bulmamız mümkün olmuştur. Bu bilgilerde yada taşının şekli, nerede bulunduğu, nasıl kullanıldığı, onu kimlerin kullanabileceği uzunca anlatılmaktadır.⁶⁷⁶

Prof. Fuat Köprülü, 1925 yılında yayınlanan makalesinde; “Türklerdeki bu sihri âdet hakkında en eski malûmatın H. 301–332 seneleri arasında Türk memleketlerini gezmiş olan Ebu Dulef Müsear İbni Mühelhel'in seyahatnamesinde bulunduğunu söylemekte ve diğer kitapların bundan faydalandığını kaydetmektedir. Prof. Fuat Köprülü, ikinci kaynak olarak Kaşgarlı'nın Divan-ı Lügat'it- Türk'ünün önemini belirtmektedir⁶⁷⁷. Nitekim, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it-Türk eseri, yat hakkındaki araştırmalarda önemli bir yere sahiptir. Onun tarafından verilen bilgiler ise şöyledir: " يَاتُ yat: Bir türlü kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile)

⁶⁷⁴ Hikmet TANYU, Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay.; s: 35

⁶⁷⁵ Dokuz Oğuz menkıbesi ve Kutlu kaya ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ziya GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; ss:69-74

⁶⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Murat URAZ; Türk Mitolojisi; Hüsnütabiat matbaası; İstanbul 1967; s:139

⁶⁷⁷ M. Fuad KÖPRÜLÜ; “Eski Türklerde dinî-sihri bir an'ane ‘Yat’ veya ‘Yağmur Taşı’”; Darülfünun Ed. Fak. Mec. C. 3; İstanbul 1925

yapılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü". Yine aynı eserde: "Yat ۛۛ : Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan kamlık." Denilmekte ve eserin dizininde bu bilgi "Yat: taşlarla yağmur ve rüzgâr için yapılan kamlık; yada taşı ile yapılan bir türlü kahinlik, kamlık"⁶⁷⁸ şeklinde özetlenmektedir.

Eski Eserler Ansiklopedisinde ise yeşim hakkında verilen bilgide, "Yeşim'in Farsçasının "yeşip" olduğu, eski milletlerin buna Yağmur Taşı, Yat dedikleri, yatın kehanet demek olduğu, "yatlatma"nın sihir yaptırmak anlamına geldiği, eski Türklerin bu taşla sihir yapıp yağmur yağdırdıkları"⁶⁷⁹ anlatılmaktadır.

Abdülkadir İnan'ın "Tarihte ve Bugün Şamanizm" adlı eserinde de "Yada, Cada, Yat Taşı ve Yağmur Tılsımları" başlıklı bölümde önemli bilgi sunulmaktadır. İnan, "bunun çok eskiden beri yaygın bir inanç olduğunu, büyük Türk Tanrısı'nın Türklerin cedd-i âlâsına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan ettiğini, bununla yağmur, kar, dolu yağdırıldığı, fırtına çıkartıldığı ve bu taşın her çağda Türk kamlarının en büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunduğunu, Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunduğunu, her Türk lehçesinin fonetik özelliklerine göre, muhtelif şekillerde ifade olunduğunu, Yakutça'da sata, Altayca'da cada, Kıpçak grubunun dahil olduğu lehçelerde cay şeklinde söylendiğini belirtmekte ve İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına "yağmur taşı" (hacer-ül mattar) ve "cada taşı" (سنك جرہ) denildiğini söylemektedir.⁶⁸⁰

Bahsettiğimiz üzere Türklerin hayatında önemli bir yer tutan ve bir hükümdarlık erki olan yada taşı, destanlarımızda da yerini almakta gecikmemiştir. Abdülkadir İnan'dan edindiğimiz bilgilere göre; Kırgız-Kazakların 'Er Gökçe' destanında, Altın Ordu'nun ünlü kahramanı Er Kosay, maiyetindekilerin susuzluktan sıkıntıları üzerine, atının eğerleri altından Cay taşını (Yada Taşı) alıp, birkaç defa sallayarak yere koyar ve yağmur yağmaya başlar, bunun üzerine adamları yağmur suyunu içerek sıkıntıdan

⁶⁷⁸ Besim ATALAY; Divan-ü Lügat'it-Türk Dizini (indeks); TDK Yay.; Ankara, 1943, s: 758

⁶⁷⁹ Nureddin Rüştü BÜNGÜL; Eski Eserler Ansiklopedisi; Çituri Biraderler Basımevi; İstanbul 1939; s: 258

⁶⁸⁰ A. İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm; ss: 160-165

kurtulurlar. Ayrıca İnan aynı eserinde, Kırgızların Manas Destanı'nın Sagımbay rivayetinde Almabet adlı kahramanın yağmur yağdırmak için "bulutları afsunladığı"nı da zikretmektedir.⁶⁸¹

Yada Taşı'nın Kırgız destanlarındaki yansıması ise çok farklı adlar altında, düşmanla savaşları sırasında kahramanları zor durumdan kurtaran bir taş olarak karşımıza çıktığı ve üç ayrı şekilde adlandırıldığı görülmektedir⁶⁸²:

Burhun Taş:

İki Kalmuk yiğiti Erke ile Torko olası Seyitbek saldırısına karşı kendilerini koruması için tanrıların sureti olarak kabul ettikleri "Burhun Taş"a sığınır:

"Erke Torko eki şer	Erke, Torko iki aslan
Colgo çıktı kamınıp	Yola çıktı hazırlanıp
Zu saktagan keçilder	Zu'ya inanan
Burhununa tayılıp.	Burhununa sığınıp
Baatırlardı koldo dep	Yiğitleri kuru deyip
Uzatıp turdu cabılıp.	Topluca uzatıverdi
Burhun Taş'ı kuçaktap	Burhun Taş'ı kucaklayıp
Laylamalap calınıp	
....	...
Seyitbekke bet aldı. ⁶⁸³	Seyitbek'e nam aldı.

⁶⁸¹ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s.164

⁶⁸² N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I, (Cay Taş Mad.) s:166

⁶⁸³ Oruzbay URMAMBATOV; Coodarbay, Seyitbek; Kırgızistan Basması, Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Tılcena Adabiyat İnstitutu, Frünje 1971;s:253

Kır (Boz) Taş:

Semetey, annesi Kanıkey'in isteğine uyarak bir kazan dolusu et pişirir; kara kızıl kan çıkması üzerine babası Manas'ın dirilmeyeceğini anlayan Semetey, Kan Çoro ve Kül Çoro ile birlikte uğuldayan Kır Taş'a doğru dua etmek için yarış ederek yola çıkarlar. O sırada bir grup askerin, doru ata binmiş birinin önderliğinde geldiğini görünce de Semetey Kan Çoro'yu, Kır Taş'a yollayıp etrafı gözetlemesini ister. Destanda ise bu durum:

Kazanı tes kaynatıp algaysın.	Kazanı hemen kaynatıp alasin
...	...
Semetey salıp kirip berdi deyt.	Semetey salıp, girip verdi diye
Kuptan okup aldı deyt.	Güzelce okuyup aldı diye
Ak-bos beni çaldı deyt.	Ak-boz beni çaldı diye
Azır tayıp aldı deyt.	Şimdi dayanıp aldı diye
...	...
Toodoy bolgon bir adam	Dağ gibi olan bir adam
Tor'at minip keliptir	Doru ata binip geliyor
Altı sanaalaş köp koldu. ⁶⁸⁴	Altı fikirdaş kalabalıklaştı
...	...
Kagılayın Kan Çorom	Sevgili Kan Çorom
Kañıraktay Kır Taştı	Çınlar gibi Kır Taş'ı
Salıp barıp tosup al! ⁶⁸⁵	Salıvererek tozu dumana katarak al!

⁶⁸⁴ W. RADLOFF; Manas Destanı (Haz: Emine Gürsoy Naskali); s:244

⁶⁸⁵ A.g.e. s:245

satırları ile verilmekte; Kır Taş sürekli ses çıkaran, ülkenin sınırını çizen kutsal bir nesne olarak değerlendirilmektedir.

Kara Taş:

Er Tabıldı Destanı'nda Eldiyar yada taşı ile olağanüstülükler yaratan, kar yağdıran, güneşi bile kaçırın bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Destandaki;

“Kar caadırın Eldiyar	Kar yağdıran Eldiyar
Kara taş salıp kün caylap	Kara taşı atıp güneşi kaçırıp
...	...
Kalmaktar kaçsın say saylap	Kalmuklar her tarafa kaçısın
...Eldiyar Kara Taşı dubalap kara	Eldiyar Kara Taşa dua okuyup üfleyip
suunun túbünö salıp taştap al da attandı” ⁶⁸⁶	suyun dibine atıp o da ata bindi

satırlarından da anlaşılacağı gibi, Tanrının kendilerini koruması, su bereketinde kar yağdırması için Kara Taş'a dua okur ve onu, şifalı suyun dibine attıktan sonra atına atlar gider.

Şamçırak

“Şamçırak” olarak da bazı halk hikayelerimizde (Yaralı Mahmut ve Mahbub Hanım⁶⁸⁷) ve destanlarımızda yer alan yada taşı, ısıtıldığında ışık saçan bir taştır. Nitekim yeşim taşının bu özelliği eskiden aydınlatma nesnesi olarak kullanılmasını sağlamış ve saraylarda yerini almıştır. Şem-çerağ taşı “her tarafı gündüz gibi aydınlatan”⁶⁸⁸ bir taştır. Ayrıca bugün yeşim taşının ısı ve ışık özelliğinden alternatif tıpta da yararlanılmaktadır.

⁶⁸⁶ Aktan TINIKBEKOV; Kedayken-Ertabıldı, 1970, Bişkek, Kırgızistan Basması. Kırgız SSR İlimdar Akadamiyası, Til Cana Adabiyat İnstitutu. s:209

⁶⁸⁷ Hikaye ve hikayede geçen çamçırak taşı hakkında bkz: Ensar ASLAN; Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme; Dicle Üni. Eğitim Fak. Yay.; Diyarbakır 1990

⁶⁸⁸ N. KÖSE; “Mirasyedi Delikanlı Tipi ve Türk Halk Hikâyeleri”; Erciyes Fikir ve Sanat Dergisi; Y:18 S:210, Haziran 1995; ss:21-23

Aydınlatıcı özelliği ile destanlarımızda da yerini alan şamçırak taşı, Kızıcbek Destanı'nda Kızıcbek'in bir rüya görüp yengesı Ak Cayık'a Tölögön'e iletmesi isteği ile anlatması ve Ak Cayık'ın, rüyayı Tölögön'e anlatması sırasında destanda geçen;

“Añğıçaktı adlımda	O anda önümde,
Ayadan carık şam çırak	Aydan parlak şam çırak
Şamçıraktı koluma	Şamçırak'ı elime
Alıpмін, deyt, aldırıp	Şaşırarak aldım, diyor” ⁶⁸⁹

satırlarında görölmektedir. Dikkat edileceği üzere Kızıcbek Destanı'nda şamçırak “ışık da veren yada taşı” anlamıyla karşımıza çıkmakta; şamçırak “aydan parlak” şeklinde tarif edilmektedir.

Cañıl Mırza Destanı'nda ise şamçırak, Cañıl'ın oğlu hakkında destancı tarafından;

“Iylap tursa kantesiñ	Ağlayıp dursa ne yaparsın?
Irayım kıl dep çırkırıp	Merhamet et diye bağırıp çağırıp
Beşenelüü berişte	Kaderini yazan melek
Küyüp turgan şamçırak	Yanıp duran şam çerağı” ⁶⁹⁰

satırlarıyla verilmekte; annesinden süt bekleyen çocuğun durumu “sabi-sıbyan”ın günahsızlığı, onları meleklerin koruduğu şeklinde tarif edilerek alınlarındaki ışıklı hale şamçırak ile ilişkilendirilmektedir.

Belirtmemiz gerekir ki, şamçırak Cañıl Mırza Destanı'nda taş olarak değil daha çok Manas'ın doğumu sırasında çadırın üstüne düşen ve Oğuz'un ilk eşini içinde bulduğu gökten inen kutlu ışık anlamında yer almaktadır. Ancak Türkler hayatında çok önemli bir yer işgal etmiş olan yada taşı inancı İslamiyet'in kabulü ile şamçerağ

⁶⁸⁹ N. Emine DUMAN; Kızıcbek Destanındaki Epik Unsurlar; s:174

⁶⁹⁰ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:100

şeklinde söylenmeye başlanmış; Cañıl Mırza’da da halk ağzındaki galatı ile karşımıza çıkmıştır.

Yağmur Yağdırma Geleneği (Camgırcılık)

“Olağanüstü Taşlar” başlığında da ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, yağmur yağdırma geleneği Türklerin en eski geleneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuraklık yüzünden kilometrelerce göçe maruz kalmış bir milletin, buna benzer efsaneler oluşturması, kutlu saydığı nesnelere ve dualar yoluyla Tanrı’ya ulaşmaya ve yağmur dilemeye çalışması kaçınılmazdır. Bugün İslamî kisve altında karşılaştığımız yağmur duaları ve yaptırımları, Türklerin bu eski dönemdeki inançlarından kalma bir unsur olup Tanrı’ya yakınlaşma hissi ile ilişkilidir.

Türklerin inançlarında yer alan unsurların geleneklerine ve nihayetinde anlatılarına yansımaları mutlak söz konusu olacaktır. Destanlarda bu ritüelin uygulayıcıları “yatçı, yadacı, camgırçı” gibi isimlendirmeler ile karşımıza gelir. Bu isimlendirmeler bazen meslek adıdır.

“Yağmur yağdıran, yağmurcu” gibi anlamlara gelen “Camgırçı”, Manas Destanı’nda detaylı tanıtılmayan kişiler arasında yer almaktadır. Destanda geçen, “Kara Nogay Camgırçı”⁶⁹¹ sözleri ile bu kahramanın Nogay olduğunu,

“Nogoylordun Er Camgırçı Sultan bar   Nogoylardan Er Camgırçı Sultan var”⁶⁹²

sözleri ile de bu kahramanın Nogoylar arasında sözü geçen biri olduğunu ve sultan olarak anıldığını görmemiz mümkündür. Ayrıca,

“Keng Alçan içinde

Geniş Alçan içinde

Öst’ey eken Camgırçı

Yetişmiş idi Camgırçı”⁶⁹³

⁶⁹¹ N. YILDIZ; Manas Destanı; s: 542

⁶⁹² N. YILDIZ; a.g.e. s:609

⁶⁹³ N. YILDIZ;a.g.e. s:724

satırlarında da görüleceği üzere Camgırçı, Alçan'da yetişmiştir. “Ancak bu kahramanın ismi ile mesleğinin arasında bağ olup olmadığına dair herhangi bir ifadeye rastlamamaktayız.”⁶⁹⁴

Cañıl Mırza Destanı'nın Musulmankulov varyantında ise Cañıl, Camgırçı Han'ın biricik evladıdır. Destandaki;

“Kan Camgırçı atası	Babası Kan Camgırçı
Erip ketip köykölüp ⁶⁹⁵	Gittikçe yiğitleşip salınıp
...	...
Kalmak Kıtay kaapır bar	Kalmuk Kıtay'da kâfirler var
...	...
Sultandan tuugan calgızsın ⁶⁹⁶	Sultandan doğan biriciksin”

satırlarında da belirtildiği üzere...

- ***Olağanüstü Silahlar***

Ak Baraň

Orta Asya, dünyanın en eski kültür merkezlerinden biri olarak tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, bu sırada en uzun süre ağırladığı millet Türkler olmuştur. Türklerin bu sahadaki yaşamlarında göçebelik ve yerleşikliğin esas olduğu iki kültür dairesi meydana getirmiş ve bu kültürlerin getirileri yan yana ilerlemeye devam etmiştir. İster yerleşik, ister konar-göçer yaşasın Türklerin hayatında avcılık, demircilik, savaşçılık vazgeçilmez bir yer işgal etmiştir. Ayrıca, diğer milletlerden ayıran ve tarihe damga vurmalarını sağlayan bu özellikleri onları savaş sanatında da usta bir konuma getirmiştir. Nitekim “Türk devlet ve toplum hayatında

⁶⁹⁴ N. YILDIZ; a.g.e.; s:106

⁶⁹⁵ A. ÇOROBAYEV; Cañıl Mırza (Musulmankulov Varyantı); s: 376

⁶⁹⁶ A. ÇOROBAYEV; A.g.e. s: 377

askerlik ve savaş mefhumlarının birinci derecede öneme sahip olduğuna dikkat çeken araştırmacılar Türkleri ‘doğuştan asker’ veya ‘savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk’ olarak nitelendirmişlerdir. Türk destanlarında ve ilk döneme ait yazılı metinlerde kendilerini ‘cihan fatihi’ sıfatıyla özdeşleştiren Türklerin, ilk devirlerden itibaren geliştirdikleri askerî kültür ve savaş geleneği, hem toplumsal hem de bireysel faaliyetlerin özüdür denilebilir.”⁶⁹⁷

“Doğuştan asker” olan bir milletin, hangi kültür döneminde olursa olsun silahın onlar için vazgeçilmez olması, bu nedenle kutsal sayılması ise kaçınılmazdır. Nitekim geçmişte avcılık ve atıcılık dönemlerinde Türkler silaha büyük önem vermişler; nişancılık terimi de Osmanlı döneminde bile hem askerlerin bir sınıfını, hem de silah yapımını ifade etmiştir.

Destanların yaygın olduğu bölgenin sosyal ve kültürel özelliklerini de yansıtacağı⁶⁹⁸ düşünecek olursak silah unsurunun söz konusu anlatı türüne de yansıtacağı ortadadır. Nitekim, Kococaş Destanı’nın baş kahramanı Kococaş’ın silahı olan Ak Baraň, onun usta avcılığının vazgeçilmez unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ak Baraň adı verilen bu silahla Kococaş attığı her hedefi vurur. Hatta bu silah iğnenin deliği kadar küçük hedefi bile vurabilir. Destan kahramanlarının hiç birinde Kococaş’ın Ak Baraňı gibi silah yoktur. Mesela söz konusu silah destanda şu şekilde tarif edilmektedir:

“Kara conun oydurup,	Kara kabzasını oydurup,
Kızıl altın çaptagan.	Kızıl altın kaktırmış.
Maşaluu miltık bolso da,	Ağır tüfek olsa da,
Bardeñkeden bat atıp,	‘Bardengke’den hemen fırlatıp
Başınan tütün artpagan.	Ağzından duman çıkmazmış.
Sungandan kayta tartpagan,	Ağzınca geri tepmezmiş.

⁶⁹⁷ Erkan GÖKSU; Türk Kültüründe Silah; Ötüken Yay:750, Kültür Serisi:380; İst. 2008; s:98

⁶⁹⁸ Ö. ÇOBANOĞLU; Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; s: 115

...

Atayın dep Kococaş

Ak barañdı dürmöttöp

A da catat kamdanıp

Karmatpayt başka adamga

...

Mergen, ak barañdı aldı emi

Çenebey darı kuydu emi

Sümbölüp oktu urdu emi

Cetim sümbö cetkirip,

Uzun sümbö cetkirip

Kulak otun saldı emi,

Bir baskanda ot al dep,

Kup talkalap aldı emi ;

Balık kulak kırma taş,

Barpırata çaktı emi.

Miltege çıgıp ot koyup

Açakay tildüü maşaga,

Bekem kıstap aldı emi

Otura kalıp bek sayıp,

Betine karmay saldı emi

...

Vurayım diye Kococaş

Ak Barangı doldurup,

O da hazırlanıp duruyor

Tutturmuyor başka birine

...

Avcı Ak Barangı aldı şimdi

Hesapsız barut doldurdu şimdi

Harbi ile doldurup oku itti şimdi

Kısa harbi tedarik edip,

Uzun harbiyi yerleştirip

Tetiğın ateşini tutuşturdu şimdi

Bir basışta ateş alsın diye,

İyice parçalayıverdi şimdi;

Balık kulağı gibi kırık taşları

Parçalayarak doldurdu şimdi.

Fitile sürüp ateşleyip

Çatal dilli tetiği

İyice sıkıştırıverdi şimdi.

Nişan alıp kımıldamayıp,

Yüzüne yaklaştırıverdi şimdi.

Kıyıkka mılık sundu emi,	Tüfeği hedefe doğrulttu şimdi
Tiri candar tirmeyip,	Herkes gözünü dört açıp
Tiktep karap turdu emi	Dikkatle bakıp durdu şimdi
...	...
Kıldan içke kıyıktı	Kıldan ince hedefi
Kıyşayıp cerge kulattı	Büküp yere düşürdü
...	...
Kıldan içke kıyıktın	Kıldan ince hedefin
Ok tiyip boosu üzüldü	Ok değip ipi koptu
...	...
Kalpaktay cerge düşürdü	Kalpak gibi yere düşürdü” ⁶⁹⁹

Yukarıdaki parçadan da anlaşılacağı üzere Kococaş Karakoco'nun kızını ancak kıldan ince hedefi vurup düşürerek alabilmiştir. Avcılık ve atıcılık kadar Kococaş'ın evliliğini de bu temel üzerine kuran destan, Ak Barañ ile kurulacak yuvanın da kutsallığını ortaya çıkarmaktadır. Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek'in “gerdek otağının yerini tespit için ok atması”nın yerini Kococaş Destanı'nda “Karakoco'nun diktirdiği hedefin Ak Barañ ile vurulması” almıştır. Yani Ak Barañ kutsal kabul edilen yuvanın kurulmasında da etkili olmuştur. Bir başka ifade ile Ak Barañ hem hedefi şaşırması hem de evliliğin temeli oluşu bakımından kutsal bir özellik göstermektedir.

Aynı durum Kococaş'ın ölmesinden ve oğlu Moldocaş'ın atıcılıkla beraber babasının sonunu öğrenmesinden sonra annesi Zulayka'nın baba yadigarı Ak Barañ'ı hazırlayışında da görülmektedir:

---

⁶⁹⁹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss: 231-233

“Abalı murun askadan	İlk önce kayalıktan
Atan senin Kococaş	Senin baban Kococaş,
Ak Baraňın taştagan	Ak Baraň’ını atmış
...	...
Ak Baraňdın temiri	Ak Baraň’ın demirini
Teňgedey temir tüşpögön	Bozuk para bile etmeyen
Temirin taap alam dep	Demirini buluvereyim diye
...	...
Şimşilep cürüp tapkamın	İz sürerek bulmuştum
Taberik dep oşonu	Uğurlu diye onu
Dalay cılı saktadım	Epeyce yıl sakladım
Temirge koşo cuurtup	Demire katıp karıştırarak
Alma Baş degen mıntıkı	Alma Baş denilen tüfeği
Arnap saga casatıp	Senin için hazırlatıp
Ak sandıkka katkanmın	Ak sandığa koymuştum” ⁷⁰⁰

dizelerinde de görüleceği üzere destanda sayfalarca tarif edilen Alma Baş’ın temizlenmesi, içine barut yerleştirilmesi ve sıkıştırılması gibi kısımlar da bizim bu düşüncemizi güçlendirir niteliktedir. Hatta Alma Baş’ın yapımında Kococaş’ın Ak Baraň adlı silahının demiri de eritilerek kullanılmıştır. Bir yerde bu durum Ak Baraň’daki kutun Alma Baş’a geçtiğini de göstermektedir.

---

⁷⁰⁰ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 433

Bunun yanı sıra hem Ak Baraň ile ilgili, hem de Alma Bař ile ilgili kısımların destanın hacim olarak genişlemesine de yol açması, bir başka ifade ile destanlardaki genişleyen kısımların o destanın türünü de belirlemesi dikkat çekicidir.

Destan kahramanlarının atı kadar silahının da önemli ve hatta olağanüstü olduğunu gösteren bir başka örnekle, Coodarbeşim Destanı'nda da karşılaşıyoruz. Söz konusu destandaki:

“Akbaraňım asınıp,

Aňdıp cakın barıpmın.

Altın müyüz arkardı,

Anık atıp alıpmın.”⁷⁰¹

ve

“Altın müyüz ak arkar

Ak baraňga cem bolsun”

Ak Baraň'ı asınıp

Bekleyip yaklaşırim.

Altın boynuzlu Arkarı

Şüphesiz vurup alırım

Altın boynuzlu Ak Arkar

Ak Baraň'a yem olsun

satırlarında görüleceği üzere Coodarbeřim, Ak Arkar'ı Ak Baraň ile vurmayı düşünmekte; bu hayvanı ancak bu şekilde ele geçireceğini bilmektedir. Kenceke'nin oğluna söylediği;

“Attansaň coluň açılısın

Atađıň çıđıp eliňe

...

Altın müyüz Ak Arkar

Ak baraň menen atılısın”⁷⁰²

Atlanırsan yolun açılısın

Şöhretin yayılıp eline

...

Altın boynuzlu Ak Arkar

Ak Baraň ile vurulsun

⁷⁰¹ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:201

şeklindeki sözlerde de bu durum, bir kere daha vurgulanmaktadır.

III.B.3.b. Olağanüstü Güçteki Hayvanlar

- *Kökbörü (Gök yelesi kurt)*

Türkler, kendi sembolleri olan kutsal kurda “Kök Böri”, yani Gök kurt derlerdi. Bunu demelerinin altında yatan asıl neden göğe “Kök Tengri”, yani “mavi gök” demeleridir. Bir bakıma gök rengi kutsal göğün olduğu kadar, Tanrı’nın da sembolüdür. Bir hayvanı, nesneyi ya da insanı gök rengine büründürmek; o nesnenin, hayvanın ya da insanın Tanrı ile ilgili bir bağının kurulması isteğinden ileri gelmektedir. “Uygur harfleri ile yazılmış Oğuz-name’de, Oğuz-Han’a yol gösteren kurttan hep ‘gök yelesi, gök tüylü’ kurt diye söz edilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, eski Türkler, kurdun maddi varlığından ziyade yelesine ve tüyelerine önem veriyorlardı. Kırgız destanlarında da ‘Kök Cal’, yani ‘Gök yelesi kurt’, en büyük Kırgız bahadırlarına verilen bir unvan idi”⁷⁰³.

Ögel, kurdun manevi ruhundan bahsederken, Tuba Türkleri’nin kurdu “Tanrı’nın habercisi” olarak gördüklerini de kaydetmektedir. Örnek olarak sunduğu alkış ise bu savı doğrular nitelikte olan ilginç bir duadır: “Yücelerdeki (üstü) Tanrı’dan emir getirenim (çarlıktım)! Yedi gün yemek yemedim!... Tanrımın yakını (kayırazı)! Gök Börü erenim Kara-Han! Ağzını burnunu yalayan! Boz Kurdum (Kuu Pörüm)!...”⁷⁰⁴

Belirtmemiz gerekir ki eski “kökbörü inancı” bugün Türkiye Türkleri’nde hâlâ yaşamaktadır. Mesela izcilikte gruba yeni katılanlara “yavru kurt” denilir; hatta bozkurdun kutsallığına atfen bu yeni katılımcılara “yavru kut” adı bile verilir. Yine yeni yapılan evin çatısına veya kapısına asılan nazarlıklarda kurt dişi olması uğur sayılır. Hatta bu durum çocuklara asılan nazarlıklarda kurt tüyü olarak görülebilir. Ayrıca huysuz insanlara “kurt gibi dalıyorsun” denildiğini de bilmeyenimiz yoktur.

Kırgız destanlarında kökbörü oyun olmasının yanı sıra bir kutsal hayvan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kökbörü Tanrı kutsallığına sahip, Türklerin

---

⁷⁰² A.g.e. s: 216

⁷⁰³ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:42

⁷⁰⁴ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi II, s:124-126

- ***Kabilan***

Epik destanlarda kahramanlar olağanüstü özellikler gösterirler. Bir başka ifade ile destan kahramanları idealize edilirler. İyi eş, iyi evlat, iyi torun vb. olumlu özellikler yanında kahraman olağanüstü fizik güçleriyle de dikkati çekmektedir.

Kırgız destanlarında kahramanlar genellikle yırtıcı, avcı hayvanlara benzetilerek tarif edilirler. Bir yerde kahraman destanda benzetildiği hayvanın gücü ile temsil edilir. Börü, karışkır, arstan, sırttan, çagalma bunlardan sadece birkaçıdır.

Kabilan da bunlardan biri olup Kırgız destan kahramanlarının pek çoğunun bu şekilde vasıflandırıldığı görülmektedir. Nitekim Kurmanbek Destanı'nda, Kurmanbek'in görünüşü ile ilişkili olarak verilen "kaplan" nitelemesi (II. Bölümün II.B.14'üncü maddesinde daha teferruatlı belirttiğimiz üzere) onun olağanüstü gücünün belirtildiği sıfatı olup, bu nedenle savaş sırasında Kurmanbek'in gölgesinden:

"Kalmaktardan bir dalay	Kalmukların bir çoğu
Caraluu boldu nayza cep	Süngü yiyip yaralandı
Kabilanday köründü	Kaplan gibi göründü
Kurmanbektin karanı	Kurmanbek'in karaltısı" ⁷⁰⁷

satırlarında da verildiği üzere "kaplan gibi heybetli ve korkutucu" şeklinde bahsedilmektedir. Yine aynı destanın Kurmanbek'in Akkan Han ile kucaklaşıp dost olduğu sahnesinde dostu Akkan Han ona "Kabilan dosum Kurmanbek (Kaplan dostum Kurmanbek)⁷⁰⁸" şeklinde hitap etmektedir. Hatta, Kurmanbek dahi kendisini kaplan gibi görmekte ve babasından Teltoru atı isteyeceği sahnede kırk yiğidine babasına iletmeleri gerekenleri söylerken;

---

⁷⁰⁷ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:248

⁷⁰⁸ N. KÖSE; a.g.e. s:264

“Kabılan sürdüü baatırñ,

Kaplan yapılı kahramanın

Kalmaktın cayın bilet de

Kalmukların yerini bilir deyin”⁷⁰⁹

diyerek, kaplan sıfatını kendisine mâl etmiştir.

Manas Destanı’nda ise iki kahramanın (Manas ve Almambet) kaplan olarak nitelendirildiğini görmemiz mümkündür. Örnek verecek olursak, “Bokmurun” epizotunda Manas Ürbü’ye kızıp kılıcını onun üzerine savurur ve Ürbü ile yandaşlarını kovalar. Bu kısımda Manas;

“Kabılan tuugan Er Manas

Kaplan doğan Er Manas

Açuu caman keldi deyt

Çok öfkeleniverdi diyor

...

...

Kabılan tuugan Er Manas

Kaplan doğan Er Manas

Ak-albars-minen Ürbünün etegin

Ak-Albars ile Ürbü’nün eteğini

Tüşürö çaap irdi deyt

Vurup indirip kesti

...

...

Kabılan tuugan Er Manas

Kaplan doğan Er Manas

Ak-albarstı kınına

Ak-Albars’ı kınına

Kaytıp katıp aldı deyt

Yeniden koyuverdi diyor”⁷¹⁰

satırlarında da görüleceği üzere “kaplan doğuşlu” olarak nitelendirilmektedir.

Almambet’in “kaplan” sıfatı ile ilgili ise destanda geçen;

“Kabılan tuugan Almambet

Kaplan doğan Almambet

Salam aytıp kirdi deyt

Selam verip girdi diyor”⁷¹¹

⁷⁰⁹ N. KÖSE; a.g.e. s:320

⁷¹⁰ W. RADLOFF; Manas Destanı (haz: E. Gürsoy NASKALİ); ss:121-122

...

Kabilan tuugan Almambet

Kıl-cirendi mindi deyt

...

Kaplan doğan Almambet

Kıl-ciren'e atladı diyor"⁷¹²

satırlarını örnek vermemiz mümkündür.

• *Teltoru At*

Adında “Sur”, “Boz”, “Kök”, “Cel” gibi mitik sıfatlar bulunmamasına ve “Tel” olarak nitelenmesine rağmen Teyitbek’in “Teltoru” atını da bu grupta düşünmek istiyoruz. Çünkü söz konusu at Kurmanbek’in ağzından;

“Col cürsö kardı açpagan,

Koldon çıksa kaçpagan,

Altay minse arıbas,

Taşka salsa talıbas,

Altmış asıy bolso da,

Karlıkka tolso da,

Cañı asıydan dağı caş,

Kulca köödön, teke san

...

Sır-sıpatı maralday,

Kızıp ketse birerde

Cügürüğü şamalday,

Yolda yürüse karnı acıkmaz,

Ordudan çıksa kaçmaz,

‘Altay’ binse bile yorulmaz,

Dama taşı gibi oynatsa tükenmez.

Altmış yaşına gelse de,

İyice ihtiyarlasa da,

Beş yaşındakinden daha genç,

Dağ koçu göğüslü, teke ayaklı

...

Görünüşi ceylan gibi,

Kızıp gitse bir zaman,

Koşuşu rüzgar gibi"⁷¹³

⁷¹¹ W. RADLOFF; Manas Destanı ; s:36

⁷¹² A.g.e. s:40

⁷¹³ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss: 212-213

dizelerinden de anlaşılacağı üzere “rüzgar gibi hızlı, kırk gün yol yürüse acıkmayan, zayıflamayan, kuvvetten düşmeyen ve hiç yaşlanmayan” yani olağanüstü vasıfları olan bir at olarak tarif edilmektedir. Teltoru atı bu gruba almamızın asıl nedeni Kırgız-Kıpçak ülkesinden kız seçmediği için Teyitbek’in bu olağanüstü atı vermeyişi üzerine Kurmanbek’in Kalmuklar tarafından öldürülüşü; bir başka ifade ile Kurmanbek’in ölümüne kadar hem binicisinin, hem de Kırgızların yenilmezliğini sağlamasıdır. Kısacası bu destanda Kırgızların galibiyeti Teltoru’ya bağlanmış yani Teyitbek Teltoru’yu vermemekle Kırgızların kutunu uçurmuştur.

Aynı destanda, Dölön’ün (adı belirtilmeyen) atı da bu tür özellikler yüklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kurmanbek ile Dölön Han’ın uzlaşmaları üzerine, Dölön Han’ın alıp getirdiği sahnede bu at:

“Şamal menen carışkan	Rüzgâr ile yarışan,
Kuyun menen kuuşkan,	Kasırğa ile at başı giden
Kayberen menen ottoşkon	Kayberen ile birlikte otlayan” ⁷¹⁴

satırlarında da verildiği üzere “Kayberen ile otlamış”, “rüzgardan daha hızlı koşan” bir at şeklinde tanımlanmaktadır. Bir yerde Dölön’ün atı rüzgardan hızlı koşması kadar Kayberen, yani Sur Eçki ile birlikte de otlamasından dolayı kutludur.

- ***Sur Eçki:***

Moğolların “ongun”, Altay ve Yenisey Türkleri’nin “töz” veya “tös”, Tuba ve Uranhay Türkleri’nin “Eren”, Yakutların “tangara, emeget” dedikleri, Eski Oğuzca’da “totem”; Altay ve Yenisey lehçeleri ile Uygurca’da da “menşe, esas”; Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügat’it-Türk’ünde “asıl, menşe”; Kırgız Kazanlı ve Başkurlarda “badadan kalma, saklanan hatıra”; Çağatay Türkleri’nde ise “damga, soy, nesep, aile, âlâmet-i farika” olarak bilinen bu terim⁷¹⁵ ilk defa Reşideddin’de karşımıza çıkmış olup atalar kültürünün canlılığını göstermektedir. Buna göre, ongunlar bir insan veya hayvan olabilmektedir. Her biri muayyen ruhları temsil ettiği ve bazılarının meşhur kamların

⁷¹⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:259

⁷¹⁵ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:32-34

adını taşıdığı bu ongunların ezelden itibaren tabiatta mevcut olduğuna inanılmaktaydı⁷¹⁶. Ancak bu terim giderek anlam değişikliğine uğramış ve putperestlik devrinde yapılan heykeller, resimler ya da tılsımları ifade eder olmuştur⁷¹⁷.

Altay mitolojisinde tufanı haber veren gök teke bu rivayetten bağımsız bir şekilde Kırgızların hayatında da önemli bir yere sahipti. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Kırgız destanlarından Kococaş Destanı'ndaki "Sur Eçki, Türklerin totemist dönemlerine kadar geri giden bir hayvan atadır ve sur sıfatı da bunu çok iyi açıklamaktadır."⁷¹⁸ Nitekim, Türklerde koyun ve keçi sürülerine önderlik eden koç ve tekelere "Gök Serke"(Gök Teke) adı verilir. Hatta bu isim geyik sürülerini idare eden ihtiyar tekeler için de söylenirdi⁷¹⁹. Keçinin renginin boz olması ise ona kutsiyet kazandırmış, bir süre sonra da bu hayvan Gök Tanrı inancı, yani göğün kutsallığı ile birleştirilerek kullanılmaya başlanmıştır.

Bildiğimiz kadarıyla keçi, Türk boylarının hiç birinde yaratılış sebebi olmamıştır. Ancak geyik, Şamanların "ana hayvan inancı"ni teşkil eden, ona yardım ettiğine inanılan, ruhu (ija-kıl) olduğuna inanılan bir unsurdur⁷²⁰. Çeşitli efsanelerde (Hamza ve Geyik, Ala Geyik, Geyikli Baba vs.) geyiğin görülmesi hem bu Şamanist unsurun, hem de coğrafi şartların etkisinden olsa gerektir. Bir yerde geyiğin yerini farklı coğrafyalarda keçi almaktadır. Nitekim, N. Yayın(Köse); "daha çok coğrafya ile ilgili olan 'keçi' unsurunun eski 'geyik'in, aynı varlık olarak düşünüldüğünü görmekteyiz"⁷²¹ demektedir. Coğrafya unsurunun kültürün yaratılması konusundaki etkisini ise Kafesoğlu, "Bir topluluğun hayatında ve kültürünün teşekkülünde bölge coğrafi şart ve imkânlarının: iklim, göller, denizler, akarsular, bitki örtüsü, tarım ürünleri, orman, madenler vb.nin; asalak, çiftçi, çoban hayatı, yerleşme ve göç hareketleri, sanayi şekilleri gibi sosyal, iktisadî faaliyetlere ve dolayısıyla hukukî, dinî vb. kültürel davranışlara ne kadar etki yaptığı aşikârdır"⁷²² şeklinde açıklamaktadır.

⁷¹⁶ A. İNAN; "Ongun ve Tös Kelimeleri Hakkında"; Makaleler ve İncelemeler-I ; ss:268-275

⁷¹⁷ A. İNAN; a.g.e. s: 273

⁷¹⁸ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 131

⁷¹⁹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s: 42

⁷²⁰ B. ÖGEL; a.g.e. s: 36

⁷²¹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 133

⁷²² İ. KAFESOĞLU; Türk Milli Kültürü; s: 27

Konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olan Türklerin, destanlarında yer alan kahramanlarının mücadelelerinin dışa dönük olması, başka bir ifade ile doğa ile mücadelenin destanlarda yer alması gayet tabii bir durumdur. Çobanoğlu, “destanlarda milletin dış düşmanlara karşı savaşı ve bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları, devletin iç meseleleri, sosyal çatışmalar ve benzeri unsurlar bir bütünlük içinde anlatılır”⁷²³ demektedir.

Örnek verecek olursak Kırgızların türeyiş efsanelerine bağlı olarak teşekkül eden Kococaş Destanı’nda, Sur Eçki kutsal bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda insanoğlunun tabiat ile olan mücadelesini temsil eden Sur Eçki bir insan gibi konuşur, düşünür, rüya görür. Destanda Kococaş’ın tanıtımı yapıldıktan ve kahraman evlendikten sonra karşımıza çıkan Sur Eçki⁷²⁴ bize Kococaş’ın gördüğü rüya ile tanıtılmaktadır. Nitekim Kococaş rüyasını Zulayka’ya şöyle anlatır:

“Tüşümdö müşkül iş kördüm	Rüyamda kötü bir şey yaptım
Koluma alıp barañdı	Elime alıp barañı
Ar nersege tuş keldim	Her şeye karşı geldim
Kördüm aydın çolponun,	Zühre yıldızının parıltısını gördüm,
Kötörülüp cürögüm	Yüreğim yerinden oynayıp
Körgön tüştön korkomun	Gördüğüm rüyadan korkuyorum” ⁷²⁵

Bu rüyayı duyan Zulayka ise hayra yormaz⁷²⁶; aynı rüyayı Sur Eçki de görür ve eşi Alabaş’a yorumlatır⁷²⁷. Destandaki:

“Berbediñ teke kurbumdu,	Teke vermedin eşimi
Öçükkön kegiñ bar bele	Beslediğın, kinin mi var?

⁷²³ Ö. ÇOBANOĞLU; Türk Dünyasında Epik Destan Geleneği; s: 20

⁷²⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 253

⁷²⁵ N. KÖSE; a.g.e. ss:240-241

⁷²⁶ A.g.e. ss:247-253

⁷²⁷ A.g.e. ss: 254-255

Öltürdün dalay urugumdu

Soyumun çoğunu öldürdün

Öksüsöm könböy sözümö,

Yalvarsam, kulak asmadın sözüme,

Özüňö-özün kıldıñbı?

Ettin mi kendi kendine?”⁷²⁸

satırlarında da görüldüğü üzere Kococaş’ı tehdit eden Sur Eçki,

“Sen de calgız eleñ atadan

Sen de babanın biricik oğlusun

Kapalık tübü körbössün

Kederli soyunu göremezsin,

Kayberen bergen batadan

Kayberenin ettiği duadan”⁷²⁹

diyerek de, “Kayberen” olduğunu ve dualarının kabul olacağını söylemekte, kendine güveninin tam olduğunu ispat etmektedir. Bu konuda araştırmacıların fikirleri de bizimle aynı doğrultudadır. Nitekim, Bu durumu J. Paul Roux, “dua konusu olan mutluluğun kut olduğuna şüphe yok; bu, avcının hayatının bir birey olarak değil de bir tür olarak kabul edilen av hayvanının hayatına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Burada önemli olan nokta, işi sonuna kadar götürmemek ve avı tamamen tüketmemektir”⁷³⁰ demektedir.

Görüleceği üzere Kococaş Destanı Sur Eçki ve Kococaş’ın etrafında şekillenmekte ve destanın ilk bölümü tabiatı temsil eden Sur Eçki’nin zaferi ile sona ermektedir. Bir başka ifade ile söyleyecek olursak Kırgızların Bugu soyunun bir “geyik ana”dan türeyişini anlatan efsane⁷³¹, sözü geçen destanın çekirdeğini oluşturmuş; Sur Eçki bu çekirdeğin merkezindeki “hayvan ata”, bir başka deyişle “ija-kıl”, yani “kut” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sur Eçki’yi “kut” şeklinde değerlendirmemiz ise adı geçen türeyiş efsanesindeki kutsal hayvanı temsil etmesi ve türeyişin ona bağlı olarak gerçekleşmesidir. Nitekim Kococaş’ın Sur Eçki tarafından kayalığın tepesinde bırakılarak ölüme terk edilmesi de bunu ifade etmektedir. Bir yerde Kococaş’ın ölümü kut olan varlığı öldürmek istemesinden dolayıdır.

⁷²⁸ N. KÖSE; a.g.e. ss: 286-287

⁷²⁹ N. KÖSE; a.g.e. ss: 282-283

⁷³⁰ J. Paul ROUX; Türklerin ve Moğolların Eski Dini; Kabalcı Yay:190; İnceleme Dizisi:37; İstanbul 2002; s: 227

⁷³¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss:120-121

- ***Kayberen (Kayıp):***

Kayberen Türk diline İslâmiyet'in kabulü ile girmiş "gaib" ve "eren" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kococaş Destanı'nda Kococaş'ın yakalamak için uğraştığı ve ölümünün bağlı olduğu kutsal keçi ile ilgili "sur" teriminden ayrı "Kayberen" olarak da nitelendirilmesi tamamen bununla ilgilidir. Bir yerde Kayberen, kendisi ile aynı yani kutsal anlamını taşıyan "sur" terimi ile yer değiştirmiş; İslamize olmuştur. Nitekim İslam tasavvufuna göre dünya bir milin etrafında dönmekte; düzeni sağlayanlar arasında istediği an istediği yerde olan, uzak mesafeleri göz açıp kapayana kadar geçebilen abdallar diğer adı ile "gaib erenler" de bulunmaktadır. İşte geçmişte sur olarak ve mitik temele oturtularak tanımlanan bu inanç İslamiyet'in kabulüyle Kayberen terimi ile yer değiştirmiştir.

Keçinin Kayberen olarak tanınması ise olağanüstü özellikleri içermesinden dolayıdır. Her şeyden önce Sur Eçki ne Kococaş'a ne de Moldocaş'a yakalanır; hatta Moldocaş onu yakalamak üzere iken bir hile ile evine götürür ve kızı Aş Ayran ile evlendirir. Ayrıca Kırgızların Bugu soyunun destanda Sur Eçki adıyla verilen kutsal hayvandan türediğine inanılmakta; bu efsane bugün bile yaşamaktadır. Söylediklerimize Sur Eçki'nin Kococaş'ın kendisine her yaklaşmasında boz bir duman çıkarmasını ve ortalığı boz bir sis kaplamasını da ekleyecek olursak "sur" teriminin yerini neden Kayberene bıraktığı daha iyi anlaşılacaktır.

Dikkat edilecek olursa Sur Eçki destanda kutlu bir hayvan olarak görülmektedir. Gerek yukarıda bahsettiğimiz özellikler, gerekse bazı Kırgızlarda hâlâ uygulandığı üzere ölenin mezarına geyik boynuzu dikilmesi de bunu göstermektedir.

Kococaş Destanı'nda da eşi Alabaş Sur Eçki'ye, gaib (kayb) ve eren (derviş, ermiş) sözlerinin birleşmesinden ibaret olan "Kayberen" diye hitap edeken:

"Men Alabaş bolgonu,

Ben Alabaş olalıberi

Kara Ünkür bolgon emespi,

Kara Ünkür olmuş değil miydi?

Kayberendin korgonu?

Kayberen'in siperi?"⁷³²

satırlarında da verildiği üzere, kutsal mekan olarak yer alan Kara Ünkür'den çıkmamaları gerektiğini söylerken, bu yerin eşini koruyup ona siper olacağını ifade eder.

Ayrıca Sur Eçki'nin kutsallığı yani Bugu soyunun "İja-kıl"⁷³³ının Kayberen olduğu şu satırlardan da anlaşılabilir:

"Anda Kayberen Eçki süylödü

O zaman Kayberen keçi şöyle dedi

Mergen kırıpsıñ ulak tügölün,
öldürmüşsün,

Avcı, oğlaklarımın hepsini

Kıynaldı, menin cürögüm.

Acıyla doldu yüreğim.

Baldarımdın biri çok

Çocuklarımdan biri bile kalmadı

...

...

Çın Kayberen eneñ men,

Gerçek Kayberen annenim ben"⁷³⁴

Bu konuşmanın devamında da verildiği üzere Sur Eçki'nin kut olduğu, dualarının kesinlikle kabul olacağına ve bu dua ile Kococaş'ın soyunun kuruyacağına dair inancı Sur Eçki'nin Kococaş'a söylediği tehdit içerikli sözlerden de anlayabilmemiz mümkündür:

Kartaysa da taştap ket

Yaşlansa da bırak git

Karısa da kalcaktap,

Hafızasını kaybedip yaşlansa da,

Kaşımda coldoş nememdi.

Yanımdaki yoldaşımı

Sen de calgız eleñ atadan

Sen de babanın biricik oğlusun

Kapalık túbü körbössüñ

Kederli soyunu göremezsün,

⁷³² N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:262

⁷³³ İja-kıl hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: B. ÖGEL; Türk mitolojisi-I; s: 36

⁷³⁴ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:282

Kayberen bergen batadan

Kayberenin ettiği duadan”⁷³⁵

Ayrıca, avcı Kococaş eşi Zulayka ile vedalaşırken, Kayberen olan Sur Eçki'nin soyuna düşman olarak yetiştirildiğini şöyle ifade eder:

“Karnap alsam ekçini,

Tutabilirsem keçiyi,

Alal karap muuzdap

Dinin gereklerine uygun kesip

Kazaniña salarımın.

Tencerenize koyarım.

Kargaydan tim captay,

Küçüklükten beri rahat yüzü görmeden,

Kayberen degen kalıkka

Kayberen denilen soya

Kastuu bolup caraldım

Düşman olarak yaratıldım.”⁷³⁶

Kococaş, Sur Eçki'nin ailesini yok ettikten sonra Sur Eçki'yi de yaralar ve yapılan bu konuşmaların sonucunda, ikisi bir başka gün karşılaşmak üzere ayrılırlar. Kococaş, kavillenen yere geldiğindeki anlatımda, Sur Eçki'nin gerçek bir Kayberen olduğu şu satırlarda vurgulanmaktadır:

“Eregişken eçkige,

Boy ölçüşen keçiyeye,

Emi mergen bardı deyt,

Avcı şimdi gitti diyor.

Aksak butu soo solup,

Topal ayağı iyileşip

Anık eçki Kayberen

Gerçek Kayberen keçi

Ordunan tura kaldı deyt

Yerinden kalkıverdi diyor.”⁷³⁷

Kayberen terimi ile Kurmanbek Destanı'nda da karşılaşmakta; Kurmanbek'in “Kayberen” olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Nitekim destanda Ekez, Dölön'e Kurmanbek hakkında duyduklarından bahsederken, “onun savaş sırasındaki görüntüsünü Kırgızların efsanevî avcısı Karagül'ün veya Kococaş'ın ölümüne sebep

⁷³⁵ N. KÖSE; a.g.e. ss: 282-283

⁷³⁶ N. KÖSE; a.g.e. s: 312

⁷³⁷ N. KÖSE; a.g.e. s:317

olan ve bu inancı yansıtan türeyiş efsanesindeki kutsal geyik ana(Kayberen)ya benzetir.”⁷³⁸ Bu durum destanda;

“Kayberendey çurkagan	Kayberen gibi sekermiş
Köruulu sayıp çıgalbay	Köroğlu vurup öldürmeden
Oozunan tütün buragan	Ağzından duman çıkarmış” ⁷³⁹

satırlarıyla anlatılmaktadır.

Dikkat edilecek olursa Kurmanbek, Kococaş Destanı'nın kutsal hayvanı Sur Eçki'ye nam-ı diğer “Kayberen”e benzetilmektedir. Bu yönüyle Kurmanbek bize destancının ağzından kutsal bir insan olarak verilmekte; onun kutlu olduğunu vurgulamaktadır.

Manas Destanı'nda ise Kayberen, Manas'ın doğumu sırasında karşımıza çıkar. Nitekim Manas doğduğunda Kayberen böğürmeye başlar; diğer hayvanların bağırması ise onun böğürmesinden sonra görülür⁷⁴⁰. Bir bakıma bu durum Kayberen'in bütün hayvanların hamisi olduğunu da gösteren bir özellik taşımakta; Anadolu'daki geyik ile ilgili efsanelerin daha doğrusu ceylanların avlanmayacağına dair olan inancın da temelini oluşturmaktadır.

Bu konuda diyebiliriz ki; Kırgızlarda Kayberen aslında Sur Eçki'dir. Ancak totemist ve animist dönemden gelen izleri de barındıran bu duruma göre “Kayberen ile otlamak” yani onun bulunduğu yerlerde bulunmak bile söz konusu varlığa veya kişiye kutsal özellikler yükleyebilmektedir.

Coodarbeşim Destanı'nda ise,

“Şaňdanıp kırda Kayberen,	Şanlanıp dağ sırtında Kayberen,
Erkinçe çaşap cerdegen,	Serbestçe dolaşıp yaşamış

⁷³⁸ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:88

⁷³⁹ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; ss:229-230

⁷⁴⁰ Keneş YUSUPOV; Manas Destanı (Haz. Fikret TÜRKMEN, Alimcan İNAYET); Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay. Sayı:96; Ankara 1995; s:20

Cırgalduu uşul turmuşka,

Batınıp duşman kelbegen.”⁷⁴¹

Bu huzurlu hayata

Cesaret edip duşman gelmemiş

şeklinde, Er Töştük’ün hanlığını ilanıyla birlikte geçen Kayberen, duşmanın cesaretini kıran ve ülkede huzuru sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cañıl Mırza Destanı’nda bu terim daha çok Kococaş Destanı’ndaki Sur Eçki’nin soyunu yani Kayıp, Kayberen sülalesini ifade etmektedir. Nitekim Şırdakbek’in aynı yılda doğan üç kulunundan “Telli Şılkı” diğerlerinden daha farklı özellikler taşımakta olup kanatlı, yakalanamayan boz bir küheylan olup görüldüğünde uğur getirdiğine inanılmaktadır. Bir başka ifadeyle on dört yaşındaki Cañıl’ın rastgeldiği Telli Şılkı:

“Acaandın Telli Şılkısı

Kuusa karmayt küştü deyt

Dolu kara Cañılga

On törtündö tuş bolgon

Kayıptan bolup nasılı

Eelerine kut bolgon

...

Boz corgo mında bug bolgon

Acaan’ın Telli Şılkı’sı

Kovalamasa tutulmayacak kadar güçlü

Kara dolu, Cañıl’a

On dördünde rastgelmiş

Gaipten olup nesli

Sahiplerine kut olmuş

...

Boz yorgo burada tasa olmuş”⁷⁴²

satırlarında da verildiği üzere karşısına çıkan Cañıl’a uğur getirecektir; çünkü Kayberen’e dayanmaktadır.

Er Tabıldı Destanı’nda, Narın’ın değerini artıran bir unsur olarak gördüğümüz Kayıp, destanda yine Tabıldı’nın ağzından Eldiyar’a hitaben söylenmiş olarak karşımıza çıkmakta:

⁷⁴¹ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:201

⁷⁴² M. AÇA; Cañıl Mırza; s:145

“Narındın başı Kara-Taş	Narın’ın başı Kara Taş
Kasiyettüü cer ele,	Kutsal yer imiş
Karıları sözündö	İhtiyarların sözüne göre
Kayıbı bar deer ele.	Nadir olan Kayıp’ı var imiş
...	...
Kap oşogo baralık	İşte oraya varalım
Eki üç kün catıp es alıp	İki üç gün yatıp, dinlenip
...	...
Mazardın kara suusuna	Mazar’ın şifalı suyuna
Caraluu buttu malalık” ⁷⁴³	Yaralı ayağı batıralım

satırlarında görüleceği üzere nadiren görülen Kayıp, Mazar tarafında bulunmakta; onun bulunduğu yerdeki suyun da şifa vereceğine inanılmaktadır. Yine aynı destanda;

“Karool karaap oltursam	Bekçilik yapıp dursam
Bir top Kalmak köründü	Bir grup Kalmuk göründü
Moyunga alıp çıkkanbız	Boynundan tutuvermişiz
Kayıptan bolçu ölümdü” ⁷⁴⁴	Kayıptan olacak ölümü

şeklinde verilen Kayıp, burada Er Tabıldı Destanı’nın aynı adlı kahramanı olan Er Tabıldı’yı tanıtmak üzere söylenmiştir. Hatta benzer bir durum aynı destanda geçen;

“Arçatoru buudan, cılıkıdan Kayıp	Arçatoru at, yıldıdan Kayıp doğmuş,
tuugan, kişiden estüü mal emespi, kalıñ	insandan daha akıllı değil mi, kalabalık

⁷⁴³ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; ss:290-291

⁷⁴⁴ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:266

cılıkının süröösü menen karañgıda bargan.”⁷⁴⁵

yılıkların sürülmesi gibi karanlıkta ulaşır

satırlarında da görülmekte olup Kayıp, “insandan da akıllı bir hayvan” olduğundan Arçatoru’yu nitelendirmektedir.

Bagış Destanı’nda da yer alan Kayberen, Baytur’ın atının soyu olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Taciktin körüp ölgönön

Taciklerin öldüğünü görüp

Kırılıp ketken köp elin

Bütün halkının kırıldığını da

Karap Baytur turabı,

Baytur bakıp durur mu,

Kayberenden calgaşkan

Kayberen neslinden gelen

Minerge bar buudanı”⁷⁴⁶

Bineceği atı var

satırlarında da görüleceği üzere...

- *Aş Ayrın*

“Sur Eçki” başlığında da verildiği üzere Kococaş Destanı’nın asıl kahramanlarından olan Sur Eçki, kutsal bir hayvandır. Bir yerde kut kavramını, kutsallık inancını da içeriğinde barındıran bu hayvanın kızı Aş Ayrın’ın da aynı özelliğe sahip olduğunu görüyoruz. Nitekim, “Ak Barañ” maddesinde de açıkladığımız gibi Alma Baş tüfek Ak Barañ’ın demiri ile karıştırılarak yapılmıştır. Bir yerde Alma Baş, Ak Barañ’daki kutsallığı da barındıran bir özellik göstermektedir.

Aş Ayrın için de benzer bir durum söz konusudur. Nitekim destanda Aş Ayrın’ın:

“Adamzattay kıyalı

Görünüşü insanoğlu gibi

...

...

⁷⁴⁵ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:198

⁷⁴⁶ C. MAMAY; Bagış; s:146

Kiyiktin katuu tuyagi

Geyiğin kuvvetli yavrusu”⁷⁴⁷

satırlarında da belirtildiği üzere “insan görünüşlü geyik yavrusu” olarak tarif edildiğini görüyoruz. Ayrıca Moldocaş’ın:

“Kayberenden kız alsam

Kayberenden kız alsam

Kayratımdın bardığı

Gayretim varlığı

Bu da bir, kala turgan belgi dep

Bu, eskiden kalmış bir şey diye

Kiyik boldu kayımım

Geyik hısmım oldu⁷⁴⁸

Ve:

“Kayta kelip Moldocaş

Geri dönen Moldocaş

Ayıldı carık kabagi

Köyü neşe içinde

Aman körüp kubandı

Sağ görüp sevindi

...

...

Alganı kiyik kızı ele

Eşi bir geyik kızı idi”⁷⁴⁹

satırlarında da belirtildiği üzere kendisine yakalanmak üzere iken Sur Eçki’nin teklifini kabul ederek kızı Aş Ayrıan ile evlenir. Kısacası Moldocaş Aş Ayrıan dolayısıyla Sur Eçki’nin kutsallığına da erişmiş olmaktadır. Zaten destanın sonunda Moldocaş’ın memleketine dönünce:

“Kiyikten kim kız algan?

Geyikten kim kız almış?

Bu da benim erdigim

Bu da benim yiğitliğim”⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ N. KÖSE; Kococaş Destanı, s:466

⁷⁴⁸ N. KÖSE; a.g.e. ss: 468-469

⁷⁴⁹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 473

⁷⁵⁰ N. KÖSE; a.g.e. ss: 468-469

demesi de bunu gayet güzel açıklamaktadır. Hatta bu durum bize, Dede Korkut'ta Tepegöz'ün, Sarı Çoban ile bir peri kızından doğması meselesini⁷⁵¹ ve masallarımızda “peri kızı ya da dev ile evlenme” olarak geçen epizodu hatırlatmaktadır.

- *Altın Mүйüz Ak Arkar*

Dinler tarihinde animizm ve totemizm birbirlerinden ayrılmayan ve birbirlerinin içinden doğmuş, gelişmiş düşünce ürünleridir. İnsan, totem olarak kabul ettiği varlığın içinde zamanla, kutsal bir ruhun (anima) yaşadığına inanmıştır. Eski Türk sosyal hayatında geniş yer kaplayan Şamanların bu tür totemlerin simgelerini giysilerinde, davullarında bir şekilde resmettiği herkesçe bilinen bir durumdur. Nitekim, şaman davulunun derisi için geyik ve benzer türden post kullanıldığında, davul bu hayvanların adını alır; örneğin “Karagos ve Soyot Şamanları, ilahi söylerken davulu kastederek yabani bir karacayla gezdiklerini söylerler. Derinin alınacağı hayvan da gelişigüzel tayin edilmez. Bu seçimin av kültü ile ilişkisi olduğuna inanan araştırmacılar, en çok geyik ya da dağ keçisi derisinin kullanıldığını söylerler. Davulun derisinin seçiminde, şamanın koruyucu ruhu olan hayvanlar da rol oynamış olmalıdır.”⁷⁵²

Şamanların koruyucu ruhlarından biri olan geyik, (Giriş bölümünün C.3.d. maddesinde de görüleceği üzere) Türklerce totem görülen, kutlu sayılan bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarda yeri çok büyüktür. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer ilahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumundadırlar. Çoruhlu'nun dediğine göre; “Kazvî'nin bazı ifadeleri bize dağ üzerindeki her şeyin kutsal ya da önemli olduğunu göstermektedir. Belki yabancı kaynaklı olmakla birlikte Göktürk hükümdarlarından birinin mağarada geyik şekline girmiş tanrıçayla beraber olmasını anlatan efsane vardır.”⁷⁵³ Yine gök unsuruna bağlı olarak Orta ve İç Asya'da özellikle beyaz geyiğin önemli olduğunu görüyoruz. Al ya da kahverengi geyikler ise daha çok yer ya da yeraltı unsurlarıyla ilgilidir. Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı yeraltına (ölüme) götüren geyikleri

---

⁷⁵¹ M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; s:207

⁷⁵² Yaşar ÇORUHLU; Türk Mitolojisinin Anahatları; Kabalcı Yay:169, Antropoloji-Arkeoloji-Mitoloji Dizisi:10; İstanbul 2006; s:79

⁷⁵³ Y. ÇORUHLU; A.g.e., s:35

anlatan efsaneler vardır. Anadolu'daki alageyik efsanesi ya da geyik destanı da bu konuyla bağlantılıdır.⁷⁵⁴

Bahsettiğimiz efsane ve hikayeler haricinde, destanlarımızda da geyik önemli bir yer kaplamaktadır. Kırgız destanlarından Coodarbeşim Destanı'nda yer alan "Altın Müyüz Ak Arkar" da bu tür bir hayvan olup başına ödülün bulunduğu, altın boynuzlu ak tüylü bir geyiktir. Nitekim annesi Kenceke oğlu Coodarbeşim'e:

"Kezenip köönüñ buzbağın	Düşünüp de kalbini bozma
Altın müyüz Arkardın	Altın boynuzlu Arkarın
Atağın dalay ukkamın	Şöhretini çoktan duyarım
Ereğişken alptardın	Vurmaya uğraşan yiğitlerin
Eçenin calmap cutkanın" ⁷⁵⁵	Nicesini parçalayıp yuttuğunu
...	...
Men ukkamın uluudan	Büyüklerden işittim
Nooperi'nin nikesi	Nooperi'nin nikahı
Ak Arkardı kim atsa	Ak Arkar'ı kim vurursa
Buyrulgan şogo degenin	Ona kıyılacak dendiğini
Bilgenim balam şunçalık	Yavrum bildiğim bu kadar
Batamdı emi bereyin" ⁷⁵⁶	Şimdi duamı edeyim

satırlarında görüleceği üzere "bu Arkar'ın peşinden koşmamasını, nice yiğitlerin bu yolda öldüğünü, ancak Nooperi'yle evlenmenin yolunun "Altın Müyüz Ak Arkar"ı vurmaktan geçeceğini" belirtir.

⁷⁵⁴ Y. ÇORUHLU; A.g.e. ss:148

⁷⁵⁵ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:212-213

⁷⁵⁶ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s: 216

• ***Kumayık (Huma Kuşu)***

Sadece bir tek destanda karşımıza çıktığı üzere Cañıl Mırza, bir gün kumda birşeyin kımıldadığını görür. Bu, yaşlılardan dinlediği “kuma doğan Kumayık kuşu”nun yavrusudur⁷⁵⁷. Hemen alır, belindeki kuşağa sarar ancak o, uçup gider. Destanda bu durum bize:

“Dürbö menen karasa	Şaşkınlıkla baksa
Kök topuday köründü,	Gök takke gibi göründü,
Karılardan kök coru	İhtiyarlardan kök akbaba
Tuuyt eken dep ukkan,	... deyip dinleyen
Kumga tuugan kumayık	Kumda doğan huma kuşu
Kız Cañılga ılayık	Kız Cañıl’a layık
...	...
Kök corunu atayın	Kök akbabayı atayım
Karap turdu zarılıp	Bakıp durdu üzülerək
Uçtu coro daldayıp	Uçtu akbaba hedefe doğru
Kanatın cayıp dalbayıp ⁷⁵⁸	Kanadı açılıp parçalanıp

satırlarıyla verilmektedir.

III.B.3.c. Olağanüstü Güçteki İnsanlar

Bu bölümde sadece doğum sırasında ortaya çıkan olağanüstü özellikler söz konusu edilecek; söz konusu olağanüstü özelliklerin destan kahramanı ile olan birlikteliklerine dikkat edilecektir. Belirtmemiz gerekir ki epik geleneğe göre bütün destan kahramanları olağanüstü yapıdadır. Kısacası bu durum gerek fizik yapıları, gerek

⁷⁵⁷ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II (Kök mad.); ss: 282-289

⁷⁵⁸ A. ÇOROBAYEV; Cañıl Mırza; (Musulmankulov varyantı); ss:414-415

eğitimleri, gerekse toplum içindeki yeri ve önemi bakımından ön plana çıkan destan kahramanları idealize edilmeleri ile ilgilidir⁷⁵⁹. Ancak bizim üzerinde durmak istediğimiz destan kahramanlarının doğum anında kut ile daha doğrusu kut olarak tanımlanan herhangi bir nesne ya da durumla ilgili olarak dünyaya gelmesidir.

• *Manas*

Manas Kırgız Türkleri için bir kült olagelmıştır. Kırgızların en büyük destanı olan Manas'ın aynı adlı kahramanının Kırgızların koruyucu ruhu olduğuna inanılmış; bu nedenle Kırgız destanlarında kahramanların savaşa giderken üç defa “Manas!” diye bağırmaları âdet olmuştur. Hatta, Kırgız destan kahramanları birisine “Tanrı korusun” veya “Allah korusun” yerine “Manas koldosun” derler. Bu durum sadece Manas'ta değil başka Kırgız destanlarında da karşımıza çıkar ve “Manastoo” teriminin türeyiş sebebi Manas'ın koruyuculuğuna yani kutlu oluşuna dair inançtır⁷⁶⁰. Yine Kırgızlarda “uraan” denince ilk akla gelen “üç defa Manas söylemek”tir⁷⁶¹.

Kutlu doğum maddesinde de belirttiğimiz üzere, kült haline gelmiş olan Manas'ın doğumu olağanüstü nitelikler taşımaktadır. Doğumuyla birlikte tabiattaki hayvanların da sevindiği, gök gürültüsünün olduğu, yerin sarsıldığı Manas, avucunda kut sembolü olan kan pıhtısı ile dünyaya gelir. Bu durum Yusupov varyantında “Bebek iki elinde kan pıhtısı olduğu halde doğdu, bebeğin on beş yaşındaki çocuk kadar ağırlığı vardı...”⁷⁶² şeklinde belirtilirken, Radloff varyantında;

“Eneden cangı tüşköndö	Anadan canı düştüğünde
Koy boorınday kara kan,	Koyun bağı gibi kara kan,
Ong koluna uştagan,	Sağ elinde bulunan,
Kabağı biik, kaşı bas,	Göz kapağı yüksek, kaşı alçak,
Kösü kızıl öngü sas	Gözü kızıl, yüzü sarı

⁷⁵⁹ Ö. ÇOBANOĞLU; Epik Destan Geleneği; s:

⁷⁶⁰ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I; Manas Mad. / Manastoo Mad. ; ss:363-364

⁷⁶¹ N. YAYIN; a.g.e. s: 364

⁷⁶² K. YUSUPOV; Manas Destanı; s:20

Kanduu tuugan Er Manas

Kanlı doğan Er Manas.”⁷⁶³

satırlarıyla verilmekte ve Manas’ın doğduğu sırada yüzünün de kızıl olduğu belirtilmektedir. Oruzbakov varyantında ise Manas’ın dünyaya gelişini babası Cakıp Han’a haber veren Akbalta;

“Kursaktı katuu süzdü-deyt,

Karnı sert ittirmiş

Eki kolun toltura

İki avuç dolusu

Kan çeñgelep tüştü-deyt

Kan tutarak düşmüş diye”⁷⁶⁴

demekte ve Manas’ın avucunda kan pıhtısı ile doğduğunu, doğumunun zor geçtiğini ifade etmektedir.

Kut sembolü olan kan pıhtısının sözü geçen destanda Manas’ın avucunda bulunması, kahramanın kutlu oluşunun da habercisidir. Sözlüklerde “peltemsi kan pıhtısı olup sadece kutlu kimselerin doğumu sırasında ellerinde bulunduğu görülür”⁷⁶⁵ şeklinde açıklanan kut kavramı bize göre elinde bulunduğu kahramanın veya yakınlarının da kült teşkil ettiği inancını yansıtmaktadır.

Nitekim, “Manas gibi olmak, Manas gibi davranmak, Manas gibi doğmak ya da Manas gibi çocuk doğurmak” da Kırgız Türkleri’nde önemlidir. Mesela Kırgız destanlarından Cañıl Mırza Destanı’nda “eşinin ve kayınlarının ısrarına uyararak meydana çıkan ancak atıcılıktaki ustalığını yitirdiğini gören Cañıl’ın, baba evine dönmek istemesi” üzerine Kalmatay:

“Bala turmak sen maga

Sen bana evlat değil

Manas tuup berseñ da

Manas doğurup versen de

⁷⁶³ N. YILDIZ; Manas Destanı s: 677

⁷⁶⁴ Sağınbay OROZBAKOĞLU; (Haz. S. MUSAYEV-A.AKMATALİYEV) (Ttü. Aktaran: Fikret TÜRKMEN; Şurubu URAİMOVA) Kırgız Destanları-3, Manas Destanı; TDK Yay: 895; Ankara 2007; s:111

⁷⁶⁵ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II; s:300

Köp cinime tiybegin

Beni daha fazla öfkelenendirme”⁷⁶⁶

diyerek Cañıl’ı döver ve Cañıl çareyi kaçırmakta bulur. Görüleceği üzere ihtiyar Kalmatay, Cañıl’ın yaptıklarına kızmakta ve “Manas doğurup versen de işe yaramazsın” şeklinde düşünmektedir.

Er Tabıldı Destanı’nda Tabıldı;

“Kalmak menen alışıp

Kalmuk ile karşılaşıp

Karañgıda salışıp

Karanlıkta savaşıp

...

...

Can kalkalap catkanmın

Canımı koruyup durmuşum

...

...

Kumurskaday köp Kalmak

Karınca sürüsü gibi Kalmukların

Kömölötö atkamın”⁷⁶⁷

Hepsini yere sermişim

demesi üzerine Eldiyar “Tabıldı’nın kahramanlıklarını düşünerek”:

Tañ atkança oozumdan,

Tan ağırıncaya kadar ağzımdan

Ketirbedim Manastı.”⁷⁶⁸

Düşürmedim Manas’ı

diye sabaha kadar Manas’tan bahsettiğini ifade eder.

Yine aynı destanda, savaşa giderken Manas’ın kendilerini korumasını dileyen Kırgızların bu düşüncesinin yansımaları görmek mümkündür. Nitekim, destanda geçen;

“Arbağı tirüü er Manas

Ölümsüz ruhuyla er Manas

Azır meni koldoso”⁷⁶⁹

Şimdi beni korusa

⁷⁶⁶ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:78

⁷⁶⁷ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:264

⁷⁶⁸ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:264

satırlarında Manas'ın ruhunun ölümsüzlüğü ve koruyuculuğuna olan inanç açıkça görülmektedir. Yiğitlerin uraan söyleyerek savaşa gitmeleri ise;

“Tars dey tüşüp Alma Baş
Manastap uraan aralaş”⁷⁷⁰

Takırtıyla düşüp Alma Baş
Manas diye ‘uraan çağırarak’ dolaş

Ve

“Uraanın çüksin Manastap
Unutup kalba alaksıp”⁷⁷¹

‘Uraan’ın Manas diye çüksin
Dikkat et unutup kalma

satırlarında da verildiği üzere Manas bir kültür ve savaş sırasında onun ruhundan yardım talep edilip adı söylenmezse işlerin ters gideceği inancı burada da karşımıza çıkmaktadır.

Bagış Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Destanda geçen;

“Akırında Semetey

Sonunda Semetey

Cetisuuga han kılıp

Cetisuu’ya han yapıp

Cediger elin karattı

Cediger halkına boyun eğdirdi

Handık alıp Sakatay

Hanlık alıp Sakatay

Cediger cattı caymacay.

Cediger halkı huzur buldu

Munu minday koyuñar,

Bunu böyle yapınız

Kankor Manas baatırdın,

Hunhar Manas bahadırın

Kabarınan uguñar.”⁷⁷²

Haberini duyunuz

---

⁷⁶⁹ A. TINIBEKOV; a.g.e.; s:444

⁷⁷⁰ A. TINIBEKOV; a.g.e.; s:258

⁷⁷¹ A. TINIBEKOV; a.g.e.; s:275

⁷⁷² C. MAMAY; Bagış; s:199

satırlarında Manas'ın savaş sırasındaki yenilmezliği onun "hunhar" sıfatıyla anılmasına neden olmuştur. Ayrıca aynı destandaki;

"Baybiçenin Tuuçunak	Baybiçe'nin Tuuçunak'ına
Bay Cakıp minip barıptır	Cakıp Bay binivermiştir
...	...
Ördöktöy moynu uzarıp	Ördek gibi boynu uzayıp
Örttöy közü kızarıp	Gözü ateş gibi kızarıp
Üstündögü balası,	Üstündeki yavrusu
Manastap uraan çuu salıp" ⁷⁷³	Manas gibi haykırıp

satırlarında da "manastoo" Cakıp Bay tarafından verilen toy sırasında ve yine sırtında yavrusuyla Tuuçunak'a binen Cakıp Bay tarafından dile getirilmektedir.

Mendirman Destanı'nda ise Mendirman, tahtına oturduktan sonra yaptıkları sebebiyle destancı tarafından, bize:

"Ar taraptın baarına	Dört tarafın hepsine
Dañkı ugulup zor boldu,	Şöhreti iyice yayıldı,
Manastay koldu baştadı,	Manas gibi askerleri topladı
Bet algan coonun baarısın	Rastladığı düşmanın hepsinin
Başın kesip taştadı" ⁷⁷⁴	Başını kesip fırlattı

sözleriyle, "Manas gibi tek başına bütün düşmanlarını öldüren, askerlerin başına geçen ve şöhreti her tarafa yayılan bir yiğit olarak" tanıtılmaktadır. Ayrıca destanda Mendirman;

⁷⁷³ C. MAMAY; Bağış; s:171

⁷⁷⁴ Ş. RISAMBEYEV; Mendirman; s:260

“Agasına kep aytıp,	Ağabeyine söz söyleyip,
Asat sözdü köp aytıp,	Nasihati çok söyleyip,
Asıl aga, ugup al,	Asıl ağabey, duyuver,
Aytkanıma kulak sal.	Söylediğime kulak ver.
Adıl Manas tuygundun	Adil, şahin Manas’ın
Arbagına sıyınğın.” ⁷⁷⁵	Ruhuna sığın.

diyerek, ağabeyine “şahin Manas’ın ruhuna sığınarak korunmasını” öğütlemektedir.

• *Kan Çoro, Kül Çoro*

Manas Destanı’nda dikkatimizi çeken başka bir nokta, Tanrı tarafından kut verilerek dünyaya gelmiş olan Manas gibi doğumunda kutlu iz taşıyan iki kahramanın daha bulunmasıdır. Bu kahramanlar Acı Bay ile Almambet’in çocukları olan Kan-Çoro ve Kül-Çoro’dur. Bu kutlu iki kahramanın doğuşu destanda şu şekilde verilmektedir:

“Manastın uulu Semetey,	Manas’ın oğlu Semetey,
Attan butka tüşköndö,	Attan indiğinde,
Eki katın tuudu deyt,	İki kadın doğurdu, diyor
Bir bala kül uştap tüştü	Bir bala kül avuçlayıp düştü
Bir bala kan uştap tüştü,	Bir bala kan avuçlayıp düştü.” ⁷⁷⁶

Destanda geçen bu satırlardan da anlaşılacağı üzere kut sembolü olan kan ve kül ile doğan bu kahramanların beslenmesini, kutlu Manas’ın oğlu olmasından dolayı kut sahibi olan Semetey kendine görev addeder ve onları sütkardeş olarak seçerek annesi Kanıkey’in emzirmesini sağlar. Daha sonra da ilini toplayıp bu çocuklara isim konmasını ister. Destanda bu durum;

⁷⁷⁵ Ş. RISAMBEYEV; a.g.e. ; s:281

⁷⁷⁶ N. YILDIZ; Manas Destanı; ss: 853-854

“Kül uştap tüşkön balanı	Kül avuçlayıp doğan çocuğa
Kül Çoro koyup aldı deyt	Kül Çoro koydu diyor
Kan uştap tüşkön balanı	Kan avuçlayıp doğan çocuğa
Kan Çoro koyup aldı deyt	Kan Çoro koydu diyor” ⁷⁷⁷

satırlarıyla görülmekte ve bu kutlu çocukların isimlerinin de büyükler tarafından konulduğu açıkça belirtilmektedir. Nitekim tam da destanda görüldüğü gibi, “Kırgızlarda emçekteşlik, belli ritüeller ile uygulanır ve kutlanır. Eğer aile toplumun üst tabasına mensup ise büyük bir ziyafet verilir ve iki çocuk, aynı anda annenin kucağına verilip süt emer gibi yaptırılırlar ve süt anneye, ziyafete gelenler tarafından hediyeler verilir.”⁷⁷⁸

Görüldüğü üzere Kan Çoro ve Kül Çoro’nun Semetey ile olan sütkardeşliğinin temeli Manas ile Almambet’in sütkardeşliğine dayanmaktadır. Gerek Manas’ın avucunda kan ile doğması, gerekse Almambet’in ve Manas’ın eşlerinin Altın Ay adlarıyla verilmesi de bize bu yakınlığı gösteren bir başka husus olarak dikkati çekmektedir. Bir yerde kut Manas’tan Semetey’e, Almambet’ten de oğulları Kül Çoro ve Kan Çoro’ya geçmektedir.

• *Coodarbeşim*

Doğumları sırasında kut simgelerini barındıran kahramanlardan biri de Er Töştük’ün oğlu Coodarbeşim’dir. O da, babası gibi kut nişanları taşıyarak dünyaya gelmiş:

“Sırt kelbeti bir başka” ⁷⁷⁹	Heybetli görünüşü bir başka
...	...
Ar tamak cakpay neetine	Hiçbir yiyeceği beğenmiyor

⁷⁷⁷ N. YILDIZ; a.g.e. ; ss:854-855

⁷⁷⁸ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II; (Emçekteş Mad.); ss: 216-219

⁷⁷⁹Oruzbay URMAMBETOV, Coodarbeşim; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Caña Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Aralık “Meerim” Kayrımdululuk Fondusu; “El Adabiyatı” Seriyasının 3. Tomu; Bişkek 1997; s:16

Talgak bolup töröptür	Şiddetle aş ermektedir
Colborstun etine	Kaplanın etine
İt köynögün boynuna	İt gömleği üzerinde
İle tüşkön bul bala	Çevik doğacak bu çocuk
...	...
Enekesi Kenceke	Anneciği Kenceke
Tokuz kün tartıp tolgotu	Dokuz gün sancı çekip
Kıynap tüşkön bul bala	Eziyetle doğmuş bu çocuk
Közün açıp barkıraap	Gözünü açıp bağırarak
Iylap tüşkön bul bala	Ağlayarak doğmuş bu çocuk
Kindigi özü kesildi ⁷⁸⁰	Göbeği kendi kendine düştü.

satırlarında da verildiği üzere Coodarbeşim'in göbeği kendi kendine düşmüştür.

- *Altın Ay*

Sadece Manas Destanı'nda rastlandığı üzere bazı destan kahramanlarının Altın Ay adıyla karşımıza çıktığı görülmektedir. Söz konusu destanda bu adı taşıyan üç ayrı kadın bulunmaktadır. Bunlar Manas'ın kadınlarından biri ve Almambet'in iki eşi olup söz konusu destanda çeşitli özellikleriyle tanıtılmaktadırlar.

Bilindiği üzere Manas'ın kalın verilerek alınan yani "ak nikah"la evlendiği bir tek eşi vardır. O da Kanıkey Hatun yani "baybiçe", "büyük, uluğ hatun" olarak nitelendirilen kadındır. Manas'ın akınlardan sonra aldığı ve ona Tanrı tarafından gönderilmesi suretiyle kutlu bir anlam kazanan⁷⁸¹ Altın Ay ise onun ahiretteki eşidir.

⁷⁸⁰ O. URMAMBETOV; a.g.e. s: 17

⁷⁸¹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:528

Altın Ay, Manas'a Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal bir kızdır. Manas öldükten sonra Tanrı, onun hayvanlarını kontrol etmek için bir melek gönderir ve Bahaeddin Ögel'e göre olay sonrasında şöyle şekillenir: "Ayrıca, 'Manas'a da git' demiş. 'O'nun bağına bir kara taş koy, 'kutsal kız' Altın Ay da onun eşi olsun; üstündeki ak-mezar da ona saray olsun; haydi çabuk ol da git'demiş"⁷⁸²

Manas Destanı'nda geçen,

"Boorundagi kara taş

Bağındaki kara taş

Ezret kızı Altın Ay suluu boldu

Hazret kızı güzel Altın Ay oldu"⁷⁸³

satırlarında verilen Altın Ay'ın "ezret" oluşu yani Tanrı'ya yakın oluşu, yine onun kutlu olması ile ilişkilidir. O, gökten gelmiş bir "ferište"dir. Osmanlıca-Türkçe lugatta asıl anlamı kurb, piş-gâh⁷⁸⁴ olarak geçen hazret, Allah'a yakın olma⁷⁸⁵ anlamını içermekte olup, saygı gösterilen kişilere verilen unvan⁷⁸⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, destanda Altın Ay için kullanılan bu unvan da, onun saygı duyulması gereken ve Tanrı'ya yakın olan, hatta bizzat Tanrı tarafından gönderilen biri olduğunun açık göstergesidir.

Destadaki Altın Ay adındaki diğer kadınlara gelince... Bunlardan ilki Kanıkey'in, Manas'ın kırk yiğidine çeyiz olarak getirdiği kırk kızdan birisidir. Söz konusu destanda;

"Ayıp Kandın kısı eken

Ayıp Han'ın kızı imiş

Altın Ayday ecesin

Altın Ay gibi ecesini

Almam Bet atka mingisti

Almambet ata bindirdi"⁷⁸⁷

satırlarından da anlaşılacağı üzere Almambet'in eşi Altın Ay "Ayıp Han" olarak da geçen "Ay Han"ın kızıdır.

⁷⁸² B. ÖGEL; a.g.e.; s:519

⁷⁸³ N. YILDIZ; Manas Destanı; s:660

⁷⁸⁴ Ferit DEVELLİOĞLU; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat; s:351

⁷⁸⁵ F. DEVELLİOĞLU; A.g.e. s:527

⁷⁸⁶ F. DEVELLİOĞLU; A.g.e. s:351

⁷⁸⁷ N. YILDIZ; Manas Destanı; s:640

Destanın bir başka yerinde ise Altın Ay, Almambet'in düşman için keşfe çıktığı sırada görüp beğendiği yanağını dişleyerek nişanını ilan ettiği Ay Han'ın kızı olarak verilmektedir. Hatta Almambet dönüşünde Manas'tan:

“Ay Kandın kısın Altın Ay töröm	Ay Han'ın kızı Altın Ay töröm
Anı bergin soogatka töröm	Onu ver müjdeye töröm
Aşkara suluu kiş eken töröm	Gerçekten güzel kişi imiş töröm
Akıllı artık bala eken töröm	Zekası akıllara ziyan imiş töröm” ⁷⁸⁸

satırlarında da verildiği üzere Altın Ay'ı kendisine muştuluk olarak ister.

Görüleceği üzere Tanrı tarafından tıpkı Oğuz Kağan'a gönderilen “göğün kızı”⁷⁸⁹ gibi, Manas'a da Altın Ay gönderilmiştir. Nitekim, Oğuz Destanı'nda bu göğün kızından olan çocuklar, diğerlerinden daha kutlu sayılmış ve Gün, Ay, Yıldız isimlerini taşıyan bu çocuklara Oğuz, göğün temsili olan yayını teslim etmiştir. Nitekim bu kızın alnında kutup yıldızına benzer bir hale vardır ve bu hale ışık saçmaktadır. Bu hale göğün, güneşin ve ışıklı dünyanın bir sembolüdür⁷⁹⁰. Manas Destanı'nda karşımıza çıkan eşi Altın Ay'ın da Kün Han'ın kızı olarak gösterilmesi⁷⁹¹ ise bize, bu kutun Altın Ay'da devam ettiğini ve Manas'a da Oğuz gibi kutlu bir eşin uygun görüldüğünü göstermektedir. Gök Tanrı inancına sahip eski Türklerde şamanların bu inançları önemli ölçüde yansıttığı hepimizce bilinen bir durumdur. Oğuz Kağan'da ve Manas'ta da görülen “göğün ve yerin kızıyla evlenme” durumu, şamanlar için de geçerli bir durumdur⁷⁹².

Almambet'in eşlerinin de Altın Ay olarak görülmesi söz konusu destanda sadece Manas'ın değil yanındaki kırk yiğitinin de kutlu olduğunu göstermektedir. Bir yerde destanın asıl kahramanı hariç yanındaki yiğitlerden biriyle ilgili olduğunu gördüğümüz bu durumun sadece Manas'ta karşımıza çıkması Manas'ın Kırgızlar için kült olduğunu

⁷⁸⁸ N. YILDIZ; a.g.e.; s:803

⁷⁸⁹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:117

⁷⁹⁰ B. ÖGEL; a.g.e.; s:140

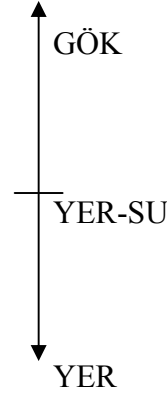
⁷⁹¹ B. ÖGEL; a.g.e.; s:527

⁷⁹² B. ÖGEL; a.g.e.; s:141

ortaya koyan bir başka örnek olarak belirlemektedir. Yine Manas'ın eşi Gün Han'ın kızı iken, Almambet'in eşleri Ay Han'ın kızlarıdır. Ayrıca bu husus Oğuz'un ilk oğlunun Kün Han, ikincisinin Ay Han olmasına da atıf yapmakta; tarihî gerçeklerle de örtüşmektedir. Her ikisi de gökte bulunan cisimler olmasına rağmen Kün Han'ın, Ay Han'dan daha önde gelmesi ise işin bir başka boyutudur.

- ***Kök Teñir (Nur Han) Kızı Nooperi***

Türk mitolojisine göre evren yatay ve dikey olarak algılanmaktadır. Yatay sistemde sosyal ortam söz konusu edilirken, dikey sistemde Tanrılar ve Ruhlar alemi dikkate alınmaktadır. Dikey sisteme göre evren üç bölümde düşünülür:

Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere üst, daha değerli bir konumda olup “ak”tır, “uğurlu”dur, “erkek”tir ve “baba”dır. Alt ise “kara”dır, “uğursuz”dur ve “dişi”dir. Ayrıca gök, Gök Tanrı inancını da temsil eder. Bu nedenle Türk hakanları Tanrı gibi gökte yaratılmış diye tarif edilirler ve cihanın hakimi olarak düşünülürler. Bu nedenle Bozoklar Oğuz'un gökten ışıkla inen ilk eşinden olan çocuklarının sülalesini yani sağ kolu oluşturur. Türk mitolojisinde Hue-hu'larda yaşayan “Hyung-nu hükümdarlarından birinin iki kızını da insanoğullarıyla değil, Tanrılar ile evlendirmek istemesi üzerine bir bozkurta vererek soylarının çoğalmasını”⁷⁹³ anlatan türeyiş efsanesinde de görülen Kök Tanrı inancı, Coodarbeşim Destanı'na, adı geçen destanın aynı adlı kahramanının eşi olacak Nooperi'nin babası olarak yansımaktadır. Nitekim destanda Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'e hitaben söylediği:

⁷⁹³ Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; ss:82-83

“Ulamadan algan kep	Ulemanın söylediği söz
Uluulardan kalgan kep	Atalardan kalan söz
...	...
Kim atsa uşul Arkardı	Şu Arkar’ı kim vursa
Kök Teñir Nur Handın	Kök Teñir Nur Han’ın
Aytılğan kızın alat dep” ⁷⁹⁴	Meşhur kızını alır deyip

ve destancının:

“Kök Teñirdin kızının	Kök Teñir’in kızının
Bolgusu kelbey küyöösü” ⁷⁹⁵	Güveyi olası gelmiyor

şeklindeki açıklamalarında da verildiği üzere Nooperi, Gök Tanrı’nın kızıdır ve bu satırlar bize destanın dayandığı tarihi tabakayı da gözler önüne serer niteliktedir.

III.B.3.d. Olağanüstü Ağaçlar

- *Muñar*

Giriş bölümünün C maddesinde “Kutlu Ağaç” başlığında da belirtildiği üzere Türklerde ağaç önemli bir inanç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı’yı sembolize eden kutsal Evliya Ağaçları’nın, Türk mitolojisindeki tanımına uygunluğu açısından birçok özelliği vardır; bu ağaçların tek ve benzersiz olması, ölümsüzlüğü sembolize etmesi ve sığınacak yer olması bunlardan bazılarıdır. Bu özellikler, aynı zamanda “Ulu Gök Tanrı”nın taşıdığı özelliklerdir. Bu nedenle, ağaç kutsal bilinmiş ve onu kesmek günah sayılmıştır.

Ön Asya mitolojisinde bir de bakır ağaç motifi görülmektedir. Yakut’a göre, bu ağacın gölgesinde, 1000 kişi barınabilirdi. Ancak Türklerdeki Demir kavak anlayışı

⁷⁹⁴ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:202

⁷⁹⁵ O. URMAMBETOV; a.g.e. s:209

destekleyen, başka motifler de vardır. Kırgız-Türk destanlarında, Muñar adı verilen çok büyük bir ağaç vardı⁷⁹⁶.

Dünyanın ortasında bulunan kozmik ağaç (hayat ağacı) Tanrı'ya kadar yükselir. Millî kültürümüzde olduğu kadar, diğer milletlerin kültüründe de yer alan ağaç ile ilgili inanışlar ve bununla ilgili simgeler, kutsal nitelikli törenlerde de yer alır. Şeytan yahut kötü ruhları kovma törenlerinde, tabiat olaylarını yönlendirme (güneşin batışını engelleme, rüzgâr estirme veya durdurma, ay tutulmasını engelleme yahut tutulan ayı kurtarma, yağmur yağdırma) törenlerinde, sağaltma törenlerinde, defin törenlerinde, suyun kaynağını bulmada, çocuk sahibi olma ve doğan çocuğu yaşatmak için yapılan pratiklerde, bereketi artırma için yapılan mevsimlik törenlerde vazgeçilmez önemi haiz bir araçtır. Yaratılış destanında, Tanrı yeryüzündeki dokuz insan cinsini, dokuz dallı ağaç altında barındırır.⁷⁹⁷

Geçmişte Şamanların ayin sırasında kullandıkları davullarında yer alacak kadar⁷⁹⁸ geri giden bu kutsal ağaç inancı günümüzde dileklerin olması konusunda ağaca bez bağlanması hatta son günlerde şehit madalyalarının asıldığı “şehit ağacı”nda bile görmekteyiz. Yine araştırmacıların da belirttiği üzere bu inanç o kadar güçlüdür ki, ağaç bulunmayan bazı bölgelerde çalılıklara kâğıt mendiller bile bağlandığı olmaktadır. Ayrıca Hıdrellez ve Nevruz kutlamalarında dilek ağacı düzenlediğimizi, katılımcıların ve davetlilerin bu ağaca bez parçaları bağladıklarını da eklemek istiyoruz.

Belirtmemiz gerekir ki Kırgız destanları içinde kutsal ağaç olarak sadece muñar sözü ile karşılaşmamız ve yine sadece Kurmanbek Destanı'nda bu terimi tespit etmemiz söz konusu destanın bize hem çok eski, hem de “hayat suyu” ve “hayat ağacı” birleşik inancını da yansıttığını gösteren önemli bir husustur.

“Kırgız Türkçesinde ‘munara (minare)’, ‘serap, havanın kararmaya yüz tuttuğu sırada aldığı hafif beyazımsı görüntü’ ve ‘destanlarda geçen kocaman bir ağaç’, derleme

---

⁷⁹⁶ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; TTK Yay. ; Ankara 2006; s:480

⁷⁹⁷ Doğan KAYA; Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (Motif Mad.); Akçağ Yay. ; Ankara 2007; ss: 532-534

⁷⁹⁸ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:64

sözlüğünde ise; ‘pınar, çeşme’, ‘yalnız, kimsesiz olan’ olarak verilen ‘muñar’ sözü⁷⁹⁹ Kurmanbek Destanı’nda;

“...Kanışay künügö muñardın başına çıgıp barıp, tuş-tuşka salıp, hanınan kabar bolbogon soñ... (Kanışay her gün muñarın başına çıkıp, her tarafı dürbünle gözetlemekte; hükümdardan haber alamayınca aklını oynatacak gibi olup)⁸⁰⁰”

satırlarında görülmektedir. Eşinden haber alamadığı için her gün muñarın başına çıkıp dürbünle yolu gözetlediği görülen Kanışay, yoldan gelen Akkan Han’ı görünce ona eşinden haber sorar. Destanda geçen,

“Ayçılıktan körüngön	Bir aylık yoldan bile seçilen
Muñarım aman bar beken?	Muñarım sağ mıdır?
...	...
Künçülüktön körüngön	Bir günlük yoldan bile seçilen
Muñarım esen bar beken?	Muñarım sağ mıdır? ⁸⁰¹

dizelerinde de görüldüğü üzere muñar, “bir aylık ve bir günlük yoldan bile seçilen” bir ağaç şeklinde tarif edilir. N. Yayın “muñar”ın, Dede Korkut’taki “Basat Depegöz’ü Öldürdüğü Boy”da “ Uzun Bıñar dimek-ile meşhur bir bıñar var-idi. Ol bıñara periler konmuş-idi⁸⁰² şeklinde geçen “Uzun Bıñar” olduğunu düşünmektedir. O’na göre dünya ağacından geçen “hayat suyu” ile “muñar” sözü, burada birleşmiş görünmekte; hikâyelerin teşekkül ettiği coğrafyada söz başında “m>b>p” değişikliklerine uğramış olması dolayısıyla bu söz; eski hayat suyu ve dünya ağacı birleşik inançları, kuraklıktan kaçarak yerleştikleri yeni yurtlarında “suyu olan yer, sulak, pınar” anlamıyla yaşamaya

⁷⁹⁹ N. YAYIN (KÖSE); Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Muñar mad.);Ege Üni. Yay. Edb. Fak. Yay.No: 149; İzmir 2008; s:373

⁸⁰⁰ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s: 390

⁸⁰¹ N. KÖSE; a.g.e.; s: 392

⁸⁰² M. ERGİN; Dede Korkut Kitabı-I; TDK Yay:169; Ankara 2004; s:207

devam etmiş olmalıdır. Ayrıca araştırmacı, halk ağızlarında bu sözün hâlâ “muñar”, “mınar” şeklinde telaffuz edildiğine de dikkati çekmektedir⁸⁰³.

• *Ak Kayın*

Yer-Su inancına bağlı olarak Kırgızlar arasında ağaçlar ile ilgili bazı inançlar yaygın hale gelmiştir. Ögel, “Kırgızların güzel ağaçlara taptıkları”⁸⁰⁴ yönünde bir bilgi iletirken, M. Erdem “efsanelerde bu ağaç, gök sakallı bir ihtiyar olarak bilinen Tanrı’nın oturduğu bir yer şeklinde kabul edilmiştir”⁸⁰⁵ demektedir.

Sarinci-Bököy Destanı’nda Bermet, eniştesine;

“Kök caldın uulu, cezdeke!	Bozkurdun oğlu, enişteciğim
‘Uşul Bermet eken’ dep	‘Bu Bermet’inmiş’ deyip
Körüngögö culkunba.	Görünene zıplama
Ak kayın terek kırçında	Kutsal huş ağacı fidanına
Kartandı buzuk dep aytsam	Kocadı geberesi desem
Kayrattanıp tursun da,	Giderek güçlensen de
Könüldü kaygı- mun kılba!” ⁸⁰⁶	Gönlüne eziyet verme

diyerek “her gördüğünü Bermet sanmamasını, onun Bermet olmadığını, kutsal huş ağacı gibi kuvvetlenip kalksa da kendini üzmemesini” belirtmektedir.

⁸⁰³ N. KÖSE; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Muñar mad.); s: 373

⁸⁰⁴ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s:480

⁸⁰⁵ Mustafa ERDEM; Kırgız Türkleri; ASAM Yay:8; Türkistan Araş. Dizisi:1; Ankara 2000; s:158

⁸⁰⁶ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:56

III.B.3.e. Olağanüstü Güçteki Renkler

- *Sur*

Türk destan geleneğinde sıkça karşımıza gelen bu kelime “mavi (gök tanrı, gök, boz), (kurşuni, demir kırığı), kutsal (tanrısal), duman-sis gibi çeşitli anlamları içermesi de bize, “sur”un çok eski zamanlardan beri yaşadığını göstermektedir⁸⁰⁷.

Gök renkli anlamıyla Kococaş destanının Sur Eçki adlı mitik kahramanının sıfatı olarak yer alan sur, adı geçen destanda, Sur Eçki’nin gördüğü rüyayı eşi Alabaş Teke’ye anlatması sırasında;

“Seni, Kococaş mergen atıptır	Avcı Kococaş seni vurmuştur
...	...
Üstündöğü sur teri	Üstündeki kurşunî deriyi
Kandagay tigip alıptır	‘Kandagay’ dikmek üzere almıştır ⁸⁰⁸

sözlerinde ve Sarinci-Bököy Destanı’nda Konurbay’ın Karaça Han’a gitmek için seçtiği atı tarif ettiği:

“Kaykı colduu sur aygır	Doğuştan talihli sur aygır
Kabırgasın açpagan	Yerinden kalkamayan
Kark semirgen kur aygır	Çokça semiren besili aygırı
Oşonu karmap mindi deyt ⁸⁰⁹	Yakalayıp bindi deyip

satırlarında yer almaktadır.

Kutsal anlamıyla ise sur, Kococaş Destanı’ndaki Sur Eçki adlı kahraman ile ilgilidir. Kelime bu anlamını, “Kırgızların Bugu soyunun yaratılış ve türeyiş

⁸⁰⁷ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Sur Mad.); s:404

⁸⁰⁸ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:543

⁸⁰⁹ Belgin TURUT; “Sarinci-Bököy-Kedeykan”; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Dünyası Araş. Halk Bilimi A.B.D.; İzmir 2000; s:48

destanlarından, bu sebeple de Türklerdeki en büyük Gök Tanrı inançlarından”⁸¹⁰ kazandığını düşünmekteyiz. Nitekim destanda, Kococaş’ın Sur Eçki’yi kovalaması sırasındaki düşüncelerini ortaya koyan:

“Çın kayberen menmin dep,	Hakiki Kayberen benim deyip
Eerçitip cürsün Sur Eçki,	Peşinden gelsin Sur Eçki,
Oydu-oydoy kuudu emi,	Düşüne düşüne kovaladı şimdi” ⁸¹¹

satırlarından da bu anlamı çıkarmamız mümkündür.

- **Boz**

Türk mitolojisinde geniş bir şekilde yer alan ve Gök Tanrı inancını da hatırlattığı için kutsiyet kazanmış olan boz renk, anlatılarda da yerini almakta gecikmemiştir. Bu konuda B. Ögel, Cengiz Han’ın atalarının kurt ve geyiğe dayandığını söylerken, “börte” veya “berte”nin Moğolca’da bir renk adı olduğunu ve kök bakımından bizdeki boz renk ile ilgisi olduğunu belirtmektedir. Moğolların Gizli Tarihi isimli çalışmadan yararlanarak, “Bu Çince açıklamalara göre Moğolca’da börtenin mânâsı, gök rengi anlamına geliyordu”⁸¹² demektedir. Bu bağlamda, “gök rengi”ne sahip olan hayvanlar Türklerce kutlu sayılmış ve totemizm, animizm dönemlerinde ongun haline gelmişlerdir. Nitekim, Oğuz Destanı’nda Oğuzlara yol gösteren “boz bir kurt”tur⁸¹³, Alan Gova efsanesinde Alan Gova’ya kutlu bir ışık şeklinde gelip onun hamile kalmasını sağlayan yine “boz bir kurt” olarak karşımıza çıkar⁸¹⁴. Bunun gibi bir çok anlatı ve efsanede yer alan boz renge sahip hayvanlar, anlatı kahramanlarının bazen yol gösterenleri, bazen soylarının devamını ya da ilk türeyişlerini sağlayan unsurlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu hayvanlar kutlu sayılan, hatta bazı yerlerde adlarının anılması bile sakıncalı görülen hayvanlar olarak karşımıza çıkarlar.

---

⁸¹⁰ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Sur Eçki Mad.); ss: 408-409

⁸¹¹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:324

⁸¹² B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:43

⁸¹³ S. SAKAOĞLU- A. DUYMAZ; İslamiyetten Önce Türk Destanları; s:222

⁸¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s:86 / B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:43

Boz rengi elbette sadece kutlu görülen hayvanların rengi olarak değil, kutlu sayılan başka değerlerin de rengi olarak görülmektedir. Mesela boz bazen, Gök Tanrı'nın simgesel bir tasvirinin rengi olarak da karşımıza gelebilir: Bunun güzel bir örneği, Orta Asya'da ak üy veya yurt olarak da bilinen boz üy denilen çadırlardır⁸¹⁵. Çadırların dışa açılan tepesindeki "tündük" kısmından boz bir duman çıkmakta olduğu ve evin Türklerce kutlu kabul edildiği düşünülürse, bu simgelerin Orta Asya'da yer alıyor olması kaçınılmazdır. Bu sebeple, Kırgızlarda da "boz üy" kurmak son derece önemlidir.

"Boz üy"deki boz teriminin yerini bazen "kara" veya "ülken" terimlerinin aldığı da olmaktadır. Abdülkadir İnan bu konuda; "Kırgız-Kazakların kabile teşkilatını unutmayan boylarında mesela Sarı-Arka Nayman ve Argınları gibi boylarda, yedinci veya dokuzuncu atanın torunlarının hepsi bir 'ülken üy' (ulu ev)e saygı gösterirler. Bu eve (çadıra) 'kara çangarak' derler ki yüzyıllar boyunca ocak dumanyıla 'kararmış çadır' demektir. Bu çadırdaki verilen söz yemin sayılır. Bu çadırın sahibi, genç bir delikanlı da olsa, herkesçe saygı görür"⁸¹⁶ demektir. Hatta bugün Kırgızlarda evin en küçük oğlu "kara çangırak"ı tüttürmek zorunda olup ölene kadar eşi ile o evde yaşar. "Kubbemsi konik tepeleri olan boz üy, daire şeklinde, keçeden yapılmış seyyar evlerdir. Koyun yününden yapılan keçe, ahşap bir iskeletin üzerine örtülmekte, iplerle sıkıca bağlanarak Kırgızlara soğuk, sıcak ve yağmura karşı barınma imkânı sağlamaktadır. Boz üy Kırgız hayatı ile o kadar bütünleşmiştir ki, boz üyün iskeleti, Kırgızistan bayrağının ana motifini oluşturmaktadır."⁸¹⁷

Kococaş Destanı'nda Moldocaş'ın Sur Eçki'yi yakalaması üzerine, bu kutsal keçinin onu mağarasına getirmesi sırasında bu mağaranın görünüşü hakkında;

"Moldocaştı eerçitip

Moldocaş'ı peşine takıp

Alıp keldi bir cerge

Getirdi bir yere

Borumu Kırgız boz öydöy

Şekli boz bir Kırgız 'üy'ü gibi

⁸¹⁵ Yaşar ÇORUHLU; Türk Mitolojisinin Anahatları; s:21

⁸¹⁶ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:68

⁸¹⁷ Mustafa ERDEM; Kırgız Türkleri; ASAM Yay:8; Türkistan Araş. Dizisi:1; Ankara 2000; s:114

Boz ordogo kirgende

Boz bir mağaraya girince

Eçki ayttı ‘uşul üyüm dep’

Keçi ‘işte evim’ dedi”⁸¹⁸

şeklinde bir bilgi sunulmaktadır. Mağara kültürünü de içinde barındıran bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, mağaranın veya evin/çadırın renginin boz olması, ona kutsallık kazandırmaktadır. Nitekim, Kayberen olan Sur Eçki, böyle boz bir mağarada yaşamaktadır. Ak Möör Destanı’nda ise bu üy,

“...Cantaydın cigitteri kelip boz

...Cantay’ın yiğitleri gelip boz

üydün sırtınan tıñşap turuşat...

üyün dışında dinleyiverirler...”⁸¹⁹

satırlarında karşımıza çıkmaktadır.

Manas Destanı’nda ise Almambet Müslüman olmasına izin vermeyen Er Kökçö’ye olan isyan eder ve yurdunu darmadağın edeceğini söyler. Destandaki,

“Eşiğinnin könçök

Kapındaki ipleri ben

Kılıç-minen buspasam,

Kılıcımla koparmazsam

Tötögölüü bos üyüñ

Boz renkli süslü evini

Töşkö süröy salbasam

Topraklara sürmez isem”⁸²⁰

satırlarından da anlaşılacağı üzere, Kökçö bir “boz üy” yani “ülken üy” sahibidir. Bir yerde boz üy, Kökçö’nün etrafındakilere olan üstünlüğünü, yönetimin kendisinde olduğunu gösteren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cañıl Mırza Destanı’nda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim, Kırgız geleneklerinden olan kız oyununda kırk “boz üy” dikilmesi gerekmektedir. Cañıl’ın toyunu izlemeye gelenlerin gördüğü manzara destanda;

“Kız oyunga kırk boz üy

Kız oyununa kırk boz otağ

⁸¹⁸ N. KÖSE; Kococaş Destanı; ss:465-466

⁸¹⁹ N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:510

⁸²⁰ W. RADLOFF; Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri), Yayına Haz: Emine GÜRİSOY-NASKALİ; Türksoy Yay No:1, Ankara 1995; s:39

Kıdırata tigilgen	Baştan başa dikilmiş
Noygut menen Kalmakka	Noygut ile Kalmuk'a
Saltanatı bilingen	Saltanatı bilinmiş ⁸²¹

satırları ile ifade edilmekte ve boz üyün çokluğu ile saltanatın artması aynı doğrultuda verilmektedir.

Bağış Destanı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Destanda Bağış;

“Balaluu Bağış boluptur	Bağış'ın çocuğu olmuştur
...	...
Toy bereli tartınbay	Toy verelim çekinmeden
...	...
Koroson menen İşpandı	Koroson ile İşpan'a
Küllü catkan Şaňkaydı	Dört bir yana yayılan Şaňkay'a
...	...
Boz üy tikken Kıymanı	Boz otağ diken Kıyman'a
...	...
Kaşkarda Kırgız, Kıpçaktı ⁸²²	Kaşkar'daki Kırgız, Kıpçak'a
Baarisına kat cazdı	Hepsine mektup yazdı

dizelerinde de vurgulandığı gibi, oğlu Toltoy'un doğumu üzerine gelmesi muhtemel kimselere hatta boz üy sahiplerine bile ayrı ayrı mektup gönderir.

---

⁸²¹ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:36

⁸²² C. MAMAY; Bağış; ss:164, 166

Bu değerlerden birisi olan “boz veya kara duman”a Kococaş Destanı’nda, Kococaş, Sur Eçki’yi kovalarken, bu kutsal keçinin boz bir duman salarak ortalıktan kayboluvermesi sırasında rastlamamız mümkündür. Destandaki,

“Ortolop aska kalganda,	Kayanın ortasına geldiğinde
Kayberendin Sur Eçki	Kayberen’in Sur Eçki’si
Karangı tuman saldı deyt,	Kara duman saldı diyor
Kayda ketip kalganın	Nereye gidiverdiğini
Kococaş körböy kaldı deyt	Kococaş göremedi diyor” ⁸²³

satırlarında görüleceği üzere, Sur Eçki bir duman bulutu arasında ortalıktan kayboluverir ve Kococaş ne olduğunu anlayamaz. Daha sonrasında ise Kococaş’ın bulunduğu kaya yükselir ve oradan inemeyen Kococaş kayalıktan atlayıp intihar etmek zorunda kalır.

Kurmanbek Destanı’na bakacak olursak, bozun kutlu bir hayvan olan “at”ın rengi olarak karşımıza çıktığını görmemiz mümkündür. Nitekim, Dölön’ün anlaşma karşılığı olarak verdiği mallar arasında “ak boz at”⁸²⁴lar da bulunmaktadır.

Bu arada boz rengin İslamiyet’in kabulü ile “boz atlı Hızır”a sıfat olarak verildiğini de hatırlatmamız gerekir.

Sarinci-Bököy Destanı’nda Kalmuk hükümdarı Gülse Han ile Bököy’ün babasının dostluğunu anlatırken annesi:

“Abada cıldız boz ele;	Gökte yıldız boz idi
Atañ menen dost ele” ⁸²⁵	Babanla dost idi

şeklinde, dost olunan zamanın eskiliğini vurgulamaktadır. Ayrıca destanda Bermet’in Sarinci’ye söylediği;

⁸²³ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 357

⁸²⁴ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:257

⁸²⁵ B. TURGUT; Sarinci-Bököy; s:110

“ Beş coldoşuñ bar eken

Beş arkadaşın varmış

Beşöö teñ boz baş bala eken

Beşi de delikanlıymış

sözlerinden de anlaşılacağı üzere boz, aynı zamanda gençlik ifadesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı destanda Bököy’ü arayıp duran babasına;

“Karkıldap uçkan boz ördök,

Vak vak deyip uçan boz ördek

Kayrılıp konot köl için

Dönüp konar göl için

...

...

Kaygırba, ata, men için

Dertlenme, baba, benim için

Kayrılçu iniñ bul bolso,

Dönecek kardeşin bu ise,

...

...

Asmandan uçkan kaz-ördök

Gökyüzünde uçan kaz-ördek

Aylanıp konot köl için”⁸²⁶

Dolaşıp konar göl için

diyerek “gökte uçan boz ördeklerin dahi göl için yere konduklarını, bu nedenle üzülmemesi gerektiğini, kardeşinin mutlaka dönüp geleceğini” ifade etmektedir.

• *Kök*

Gök Tanrı inancına sahip olan Türkler için elbette gök olduğu kadar göğün rengi de çok önemlidir. Bu rengi barındıran nesnelere, hayvanların vs. “kut” a sahip olduğu düşünülür ve bunlara saygı gösterilir. Şunu ayrıca belirtmemiz gerekir ki, günlük hayatta mavi rengini temsil eden “gök(kök)”, yeşil rengi, boz (gri) rengi vs. de temsil edebilir. Bu durumda gök hangi renginde olursa olsun, Tanrı’nın rengidir ve Tanrı’nın kutu bu renge sahip olan hayvanların (keçi, kurt, geyik vs), nesnelere (taş, silah vs) veya insanların (Oğuz, Manas vs) özündedir. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, gök bazen Tanrı ile eşdeğerde karşımıza çıkar. A. İnan, Maniheizm ve Budist metinlerden yola

⁸²⁶ B. TURGUT; a.g.t. s:21

çıkarak, “maddi varlık sayılan ‘tengri’ ekseriya ‘kök=gök’ kelimesiyle ifade edilmektedir”⁸²⁷ demektedir.

Örneğin, Kurmanbek Destanı’nda Akkan Han dostu Kurmanbek’ten, “Kök Cal baatır dosum (Gök yeledi bahadır dostum)”⁸²⁸ şeklinde söz eder. “Kökbörü” maddesinde de bahsettiğimiz üzere burada geçen “Kök Cal”, “gök yeledi kurt” demek olup Kırgız bahadırlarına verilen bir unvandır.

Benzer bir durum Bağış Destanı için de söz konusudur. Destanda geçen;

“Kırk kaşkulak, elüü suur,	Kırk porsuk, elli sıçan
Eki bugu, beş kulca,	İki geyik, beş koç
Altı ayuu, üç börü,	Altı ayı, üç kurt
Baarin calgız cedi bu.	Hepsini tek başına yedi bu
Kara neet bul çoçko,	Art niyetli bu domuz
Şaşke maalı bolgondo,	Kuşluk vakti olduğunda
Attandı emi bu dağı	Sefere çıktı şimdi bu bile
Köñtöy minse atına,	Köñtöy atına binse
Kökcal Bağış turabı.” ⁸²⁹	Kökcal Bağış durur mu?

satırlarında da görüleceği üzere destanda “kökcal”, Bağış’ın yiğitliğini nitelendirmek için kullanılmaktadır.

Kızcibek Destanı’nda ise “Kökcal”, olağanüstü bir atın ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim destanda Bazarbay’ın oğlu Tölögön Kökcal atın doğurduğu tulpar bir ata binmektedir. Kökcal kısarak destanda;

⁸²⁷ A. İNAN; Tarihte ve Bugün Şamanizm; s:27

⁸²⁸ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:393

⁸²⁹ C. MAMAY; Bağış; s:97

“Kökcal atuu beesi bar	Kökcal isimli kısrağı var
Çalkayınkı kursağı	Karnı yere değen
Çaçı kuyruk cibek cal	Kısa kuyruklu, ipek yeledi
Kuyrugunda kuyu bar	Kuyruğunda akıtması var ⁸³⁰
...	...
Arkarday bolup Kökcal bee	Arkar gibi Kökcal kısarak ⁸³¹

satırlarıyla ifade edilmekte ve Kökcal, kuyruğu boz renkli kutlu bir at olarak kabul edilmektedir. Kök teriminin Tanrısalığı ifade ettiğini de hatırlattıktan sonra destanda, Kökcal kısrağın kutlu bir geyik olan Ak Arkar’a benzetilmesi ile destan boyunca kısrağın Tölögön’ün ve Sansızbay’ın yanında oluşu da bu yorumumuzu destekler niteliktedir.

Ak Möör Destanı’nda ise gök rengi, Ak Möör’ün gelin olması ile Bolot’un dertlenmesi ve Cantay’a serzenişi sırasında bir geleneği dile getirmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Destanda,

“Kümüştön appak Möörümö	Gümüştön beyaz Möör’üme
Kök cibek boosun çaldırdın	Mavi ipekten bağını kestirdin” ⁸³²

satırlarında da görüleceği üzere “kök cibek” Ak Möör’ün evinde oluşunu ifade etmektedir. Türkiye Türkleri’ndeki:

“Ağlama yar, ağlama anam
Mavi yazma bağlama”

nakaratıyla bilinen türküde de görüldüğü üzere mavi yani “kök” rengi kutsallığı, Tanrısalığı ifade eder. Bu nedenle Makedonya Türklerinde (kızın evden ayrılışı da bir

⁸³⁰ N Emine DUMAN; Kızcibek Destanındaki Epik Unsurlar; s:116

⁸³¹ N. Emine DUMAN; A.g.t. s: 118

⁸³² N. KÖSE; Ak Möör Destanı; s:481

çeşit yas sayılır) ölünün ardından uygulanan ritüellerde, mavi renkli giysi giyilir. Kısacası Bolot'un söylediği türküdeki "kök cibek boosu" da bu tür bir ritüele bağlı olarak ortaya çıkmış olmalıdır.

Kococaş Destanı'nda ise Sur Eçki'nin Kococaş'tan kaçarken Eçkilik denen ve "kök taşı" kutlu bir yere geldiğini şu satırlardan anlamamız mümkün olur:

"Kök taş menen Eçkilik

Kök taşı Eçkilik

Eçkisi köp cer eken

Keçisi bol yer imiş"⁸³³

Aynı destanda Sur Eçki, Kococaş'a beddua ederken bugünkü "Allah belanı versin" deyimine yakın bir anlamla "Töbösü biyik kök ursun (Yüce gök kubbe kahretsin)"⁸³⁴ demektedir. Bu durum, Tanrı ile "gök"ün aynı anlamda kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yine aynı destanda, kutun simgesi olan Kococaş'ın Ak Baraň adlı silahından "kök baraň tüfek"⁸³⁵ şeklinde bahsedilmektedir.

Coodarbeşim Destanı'nda da benzer bir durum söz konusu olup Gök Tanrı inancı her nesnenin, her durumun bile "kök" sıfatıyla nitelendirilmesine sebep olmuştur. Nitekim Coodarbeşim, destancı tarafından da belirtildiği üzere nice ünlü pehlivanları "kök buka" gibi boğazlar⁸³⁶; Kök Tengir'in, Ak Döö'nün (ak devin) "kök şili"(damar)sine saplar⁸³⁷; düşmanlarını "kök şagıl"(çakıl taşı)ın üstünde yere serer⁸³⁸. Ayrıca Cañıl Mırza Destanı ve Er Tabıldı'da geçen "kök öküz"⁸³⁹ de benzer bir durumdan dolayı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Er Tabıldı Destanı'nda geçen "kök tezek"⁸⁴⁰ ve "kök turna"⁸⁴¹ da renklerinden dolayı "kök" sıfatıyla nitelendirilmişlerdir.

⁸³³ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s:331

⁸³⁴ N. KÖSE; a.g.t.; s:291

⁸³⁵ N. KÖSE; a.g.t.; s:384

⁸³⁶ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim Destanı; (A. ASANBAY varyantı); s:526

⁸³⁷ O. URMAMBETOV; a.g.e. s:248

⁸³⁸ O. URMAMBETOV; a.g.e. s:250

⁸³⁹ M. AÇA; Cañıl Mırza; ss:117-118, s:175 / A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:347

⁸⁴⁰ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:178

⁸⁴¹ A. TINİBEKOV; a.g.t.; s:440

Bagış Destanı'nda ise, "kök tütün"⁸⁴², "kök keten"⁸⁴³ renklerinden dolayı kök nitelendirilmesini edinen terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir şekilde Kedaykan Destanı'nda da "kök tütün"⁸⁴⁴ görülmektedir.

Sarinci-Bököy Destanı'na bakacak olursak "kök" sıfatı;

"Ak Bermettin teni dep,"	Ak Bermet'in eşi deyip
Ayaldın baarı kubanıp,	Kadınların hepsi sevinip,
Aldınan tosup bardı emi;	Şimdi karşılayıp önüne vardılar;
Kök corgonun üstünön,	"Gök-yorga"nın üzerinden,
Kök caldın uulu calgızdı,	Bozkurdun oğlu biriciği,
Kötöştürüp aldı emi." ⁸⁴⁵	Kaldırıverdiler şimdi

satırlarında görüleceği üzere "kök corgo" ve "kök cal" örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır. Yine, aynı destanda Camgır Han hakkında da;

"Kök calım Camgır akemdi	Bozkurdum Camgır ağabeyimi
Oşondo men köröyün dep bargamın" ⁸⁴⁶	Şimdi göreyim diye gitmekteyim

sözlerinde "kökcal" sıfatının yakıştırıldığını görmekteyiz. Aynı terim destanda ayrıca;

"Arasat kaldım kıstodo, meni	Arada kaldım sıkışıp, beni
Köçürböy Bököy öltüröt	Bököy bırakmayıp öldürecek
Kök tereñ keñsay kıstodo,	Bu geniş yerde kısıtılıp
Kök calım ata, kaldınbı	Bozkurt babam, kaldın mı,
Körünböş topurak sızdoodo?" ⁸⁴⁷	Göz gözü görmez toz bulutunda

⁸⁴² C. MAMAY; Bagış; s:67

⁸⁴³ C. MAMAY; a.g.t.; s:69

⁸⁴⁴ K. AKİYEV; Kedaykan; s:125

⁸⁴⁵ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedaykan; s:50

⁸⁴⁶ B. TURGUT; a.g.t. s:31

satırlarında “kök cal ata” olarak da geçmektedir.

• *Ak*

Sözlüklerde “beyaz”, “temiz”, “namuslu”, “süt ve süten yapılmış yiyecekler”, “tanrı”, “gerçek”, “hak”, “pay” anlamlarında verilen ak, en fazla mânâda kullanılan terimlerden biri olarak dikkati çekmektedir⁸⁴⁸. Bu anlamların arasında “ak”ın çalışmamız ile ilgili olan “kutlu” anlamına bakmamız yerinde olacaktır. Mesela, Kococaş’ın eşi Zulayka’nın kadın şamanların görevini üstlenmiş biri yani “bübü” olarak karşımıza çıktığı Kococaş Destanı’nda Kur’an:

At başınday ak kitep

At başı büyüklüğündeki “ak kitep”i

Akılman Zulay kolgo aldı.

Akıllı Zulay eline aldı”⁸⁴⁹

satırlarında da görüleceği üzere “ak”, yani kutsal olarak nitelendirilmektedir.

Kedeykan Destanı’nda ise Azimkan, aracılığı sayesinde tacını-tahtını, eşini ve iki çocuğunu kaybedince “ak”lığına, dediğine inanmanın hayırlı olacağına inandığı Eşen’e durumu anlatır ve yaptığını yüzüne vurur. Bu durumu biz, destandaki;

“Azimkan Ak Eşendin aldına barıp

Azimkan’ın Ak Eşen’in

ıylap turgan ceri;

huzuruna varıp ağlayıverdiği zaman;

Atsolamu aleykim,

Esselamü aleyküm

Azireti eşenim!”⁸⁵⁰

Hazreti şeyhim

satırlarından öğrenmekteyiz ve bu satırlarda görüleceği üzere Eşen, ak sıfatıyla “kutsal bir şeyh” olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca Mendirman Destanı’nda;

“Adıl Manas tuygundun

Adil Manas tuygunun

⁸⁴⁷ B. TURGUT; a.g.t. s:29

⁸⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I (Ak Mad.); ss:8-18

⁸⁴⁹ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 519

⁸⁵⁰ K. AKIYEV; Kedeykan; s:90

Arbagına sıyının,

...

Ak kümbözdün tübünö

Anda-sanda tünöy cür”⁸⁵¹

Ruhuna sığının,

...

Ak türbenin dibine

Arada sırada tünemeye niyetlenir

sözlerinde de görüleceği üzere Manas’ın türbesi ak yani, “kutsal” olarak betimlenmektedir. Ayrıca, Manas’ın tuygun kuşuna benzetilmesi de beyaz bir atmaca olan bu kuşun kutlu sayılması ile ilişkilidir.

Sarinci-Bököy Destanı’nda bu kutlu renk ile ilgili bir çok örnek karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Bököy’ün çadırı “ak” sıfatı ile nitelendirilmektedir:

“Kargaday cetim kuu tumşuk

Kantip alat namıstı?

Ortego alıp cetelep,

Bököydün Ak Saray-degen tamına

Bermetti alıp barıştı.”⁸⁵²

Parmak kadar kurnaz yetim

Nasıl kazanır şerefini ?

Ortaya alıp sürükleyip,

Bököy’ün Ak Saray denilen evine

Bermet’i götürüverdiler

satırlarından anlaşılacağı üzere... Destanda ayrıca Bermet, yengesine “evine dönmesi gerektiğini, orada kalamayacağını” ifade ettiği satırlarda kayınpederinin çadırını;

“Altın eşik, kaalga

Açıkcı nagız bolotton,

Üzüğü manat türdögön,

Kaynatandın ak ordo,

Kara alaman kirbegen”⁸⁵³

Altın eşik, kapı

Anahtarı saf çelikten

Yüzüğü rengarenk çuhadan,

Kayınbabanın “ak” otağına

Kötülük girmemiş

⁸⁵¹ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:281

⁸⁵² B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:96

sözleriyle ifade etmekte ve “altın kapılı, saf çelik anahtarlı” bu çadırın uğursuzluk getirmeyeceğini söylemektedir. Ayrıca destanda Karaça Han’ın oğluna düğün yaptığı bölümde;

“El içinde ustalar –	Halk arasındaki ustaları -
Esep menen cıydırıp,	Sırayla toplatıp,
Calgızıma carak dep,	Birtaneme silah diye,
Ak albars kılıç kıydırıp,	Ak çelikten kılıç yaptırıp,
Cüz akıçtı saldırıp,	Üzerini süsletip;
Altın calgan türdötüp” ⁸⁵⁴	Altın yaldızla kaplatıp

satırlarıyla yer alan ve düğün hediyesi olarak yaptırılan kılıç, “ak çelikten” yapılmıştır.

III.B.3.f. Kutsal Değerler

- *Berişte*

Sözlük anlamı; “1.melek. 2. İyi ve yumuşak huylu [adam]. 3. Günahsız, masum”⁸⁵⁵ olan “berişte, ferişte, firişte” olarak da bilinen terim ve kavram Türklerin İslam’dan sonra en çok kullandıkları kavramlar arasında yer almıştır.

Abdülkadir İnan’dan edindiğimiz bilgilere göre ferişte, İslam’daki “melek” anlayışını karşılamak için Türklerin kullandıkları bir sıfattır. Türklerin kültürel hayatlarında önemli bir yer işgal eden bu terim, sosyal hayatın bir aynası olan destanlarında da görülmekte; her kahramanın yanında mutlaka onu koruyan, ona yardımcı bir ferişte bulunduğu inanılmaktadır. Ancak bu ruhlar (ferişte) geçmişte ve bugün melek olarak düşünülüyorsa da, Türk destanlarında bu kavram İslamiyet’in öğrettiği meleklerle benzemez⁸⁵⁶. Bu konuda İnan, “destanda Allah, peygamber, Hızır, evliya, ferişte... gibi dini ıstılahlar geçiyorsa da bunların rolleri tam eski kahin ve

---

⁸⁵³ B. TURGUT; a.g.t.; s:61

⁸⁵⁴ B. TURGUT; a.g.t. s:86

⁸⁵⁵ F. DEVELLİOĞLU; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat; s: 269

⁸⁵⁶ A. İNAN; “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar”; Makaleler ve İncelemeler-I; s:120

kamların rollerinden başka bir şey değildir”⁸⁵⁷ de demektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki, bu koruyucu ruhlar, kamların etrafında bulunan ve onun Tanrı’ya ulaşmasını sağlayan koruyucu ve yol gösterici ruhlardan başkası değildir. İslamiyet’in kabulü ile birlikte bu ruhların isimleri “ferište” olmuş ve anlatılarda da bu şekilde yer almaya devam etmiştir.

Bu koruyucu ruhların destanlarımızda da yer aldığını görmekteyiz. Örneğin Manas Destanı’nda feriştelere Almambet’in ardı sıra giderken görülmektedirler. Destanda geçen;

“Almambet ketip barğan	Şimdi Almambet gidince
Eşikke çığa kalıp karasam	Kapıdan çıkınca gördüm ki
Mal beriştem barısı	Hayvanların meleği
Can beriştem barısı	Hep canların meleği
Kötünön çığıp bara catır	Çıkmış arkasından gidiyor” ⁸⁵⁸

satırlarından da anlaşılacağı üzere, Almambet “ferişteli” yani bulunduğu yerde “kut”un da var olduğu bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk destanlarında feriştesinin olduğuna en çok inanılan kişi Manas’tır. Manas’ın kült olarak kabul edilmesi; destan kahramanlarının savaşa giderken üç defa “Manas!” diyerek bağırması ya da herhangi zor bir durumda “Manas koldosun” denmesinin nedeni tamamen bu olmalıdır⁸⁵⁹. Mesela söz konusu destanda kırk yiğitinden biri olan Acıbay, Manas’ı kastederek;

“Berişte törömö	Melek efendime
Belge berip kalıptır	Şimdi bir işaret geldi” ⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ A. İNAN; “*Manas Destanı*”; Makaleler ve İncelemeler-I; s:115

⁸⁵⁸ W. RADLOFF; *Manas Destanı* (Haz. E.Gürsoy Naskali); s:41

⁸⁵⁹ N. YAYIN; *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I*; Manas Mad. / Manastoo Mad. ; ss:363-364

⁸⁶⁰ W. RADLOFF; a.g.e. s:43

şeklinde konuşur. Çünkü Manas’a gaipten bir işaret gelmiş ve buna göre davranması beklenmiştir. Ayrıca Manas;

“Beriştelüü özümö	Ferişteli özüme
Belge bergen ayarı	Rüyada gelen işaret
Mında emes al ele	Buradakine uymadı” ⁸⁶¹

diyerek de, kendisinde bulunan ferişte özelliklerinin yani olağanüstülüğünün, kutlu olduğunun farkındadır. Bu bakımdan Manas’ın kendisi için söyledikleri sözlerde “ferişte”nin melek anlamını içermekle beraber daha çok kut, kutsal yani tanrısal anlamlarda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Destanın bir başka epizotunda, Manas’ın ölümü ve tekrar dirilmesi sırasında Tanrı, beriştelere birini mezarı başında bekleyen atı, kuşu ve köpeğinin yanına aracı olarak gönderir:

“Egem Taala ciberdi	Hazreti Taala gönderdi
Berişteni cumşadı:	Bir meleği şu emir ile” ⁸⁶²

Destanda geçen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, beriştelere Tanrı ile dünyadaki canlılar arasında ulak vazifesini de görmektedirler. Nitekim bu durum, İslam’da vahiyleri getiren melek olarak bilinen “Cebrail” hakkındaki inanışlar ile de örtüşmektedir.

Destanın devamında atı, köpeği ve kuşu sınavan melek onların gerçekten acı çektiğini ve sadık olduklarını anlayınca Manas’ın başına gidip onu yeniden diriltir. Destanda bu durum;

“Aspandagı berişte	Gökteki melek
Manastın başındağı beytin	Manas’ın bulunduğu mezarın

---

⁸⁶¹ W. RADLOFF; a.g.e. s:49

⁸⁶² W. RADLOFF; a.g.e. s:99

Emdi kelip teptedi	Hemen gelip dokundu
Ak sarayday üy boldu	Ak saray gibi ev oldu
Boorundagi kara taş	Bağrındaki kara taş
Ezret kısı Altınay suluu boldu!	Hazret kızı güzel Altınay oldu!
Manas koptu tirilip	Manas kalktı dirilip” ⁸⁶³

satırlarıyla verilmekte ve bu kutlu (gökten gelen) meleğin Manas’a yeniden can verdiği anlatılmaktadır.

Cañıl Mırza Destanı’nda ise perişte, Cañıl’ın biri alır diyerek terk ettiği çocuğunu bulup ondan bir anlık ürken amcasının bu durumu ile ilgili olarak verilmektedir. Nitekim destancının söylediği;

“Albarstı dep oyloso	Albastıdır diyip düşünse
Erkek eken perişte	Erkek imiş melek” ⁸⁶⁴

sözlerden de anlaşılacağı üzere Cañıl’ın oğlu küçüktür, dolayısıyla günahsızdır. Bu bakımdan oğlan berişte olarak tanımlanır.

Bu durum Türkiye Türkleri’nde de söz konusudur. Nitekim daha çok iki yaşına kadar olan çocukların yaptıklarının günah sayılmayacağına, onların bir melek olduklarına inanılır.

Bagış Destanı’nda ise berişte, Bagış’ın tahta çıkması üzerine düzenlenen toya gelenlerin tarifi sırasında karşımıza çıkmakta olup:

“Ay çırayluu, nur bettüü,	Ay yanaklı, nur benizli
Periştedeı kelbettüü	Melek gibi endamlı
Perilerden söölöttüü	Perilerden heybetli

⁸⁶³ W. RADLOFF; a.g.e. s:100

⁸⁶⁴ M. AÇA; Cañıl Mırza; s:120

Bendeden başka mönöttüü

...

Cup bilerik on şakek

İtelgidey karaköz

...

Körgön kişi esneyip

Kızlar keldi bu toygo”⁸⁶⁵

Herkesten başka zerafeti

...

Çift bilezik on halka

Doğan gibi kara gözlü

...

Bir görenin unutamayacağı

Kızlar geldi bu toya

satırlarında da verildiği üzere gelen kızlar görenlerin hayret edeceği zerafette, takıları yerinde, peri kızları kadar güzel olup meleğe benzemektedirler.

Mendirman Destanı’nda ise; Adıl Han, Adik Han’ın ülkesine doğru savaşçılarıyla birlikte yol alır ve:

“Ertiş menen Cayıldın

Ortosunan cay alıp,

Aska-toonu tayanıp

Askadan uçup mal ölüp,

Arıgınan çal ölüp

Kırgızdan çıkkan sürülüp

Köbü açkadan kırılıp,

...

Öñü sarı cez bolup,

Ertiş ile Cayıl’ın

Ortasında yer alıp

Yüksek dağa dayanıp

Kayadan uçup mal ölüp,

Zayıflıktan yaşlı ölüp

Kırgız olan sürülüp

Hepsi açlıktan kırılıp

...

Yüzü sapsarı olup,

⁸⁶⁵ Cusup MAMAY; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık “Merim” Kayırımıduuluk Fondusu; Bağış; El Adabiyatı Seriyasının 7.Tomu; Bişkek, Şam Basması 1998; s:22

....

Mendirmandı kaçırıp

Periştesin uçurup,

Kanışayga kızığıp”⁸⁶⁶

...

Mendirman’a saldırıp

Talihini uçurup,

Kanışay’a heveslenip

satırlarından da anlaşılacağı üzere Kırgızlar’ı yerinden ettikten sonra Kanışay’la evlenmeyi düşünür; kısacası Mendirman’ın şansı dönmüştür. Bu satırlarda yer alan perişte de “talih, şans” anlamıyla görülmektedir.

Kedeykan Destanı’nda ise, Kedeykan kendisine bir müddet hizmet ettiği şeyhine:

“Meçitiñe küñügö

Beşimden kişi cıyılğan

Beriştelüü eşenim,

Pendenin baarı sıyınğan.”⁸⁶⁷

Mescitine her gün

İkindiden insan toplanmış

Kutsal şeyhimi

İnsanın hepsi saymış

diyerek, ona “beriştelüü” yani “kutsal şeyhim” diye hitap eder.

- **Bak, Bakıt**

Kırgız Türkçesinde “baht, talih, şans” anlamlarına gelen bu iki kelime büyük ihtimalle Farsça “baht” sözünün bozulmuş şekilleridir⁸⁶⁸. “Bak” terimi “bağ” anlamını taşıyor olsa da, çalışmamıza konu olan Kırgız destanlarında sadece “talih” anlamı ile karşımıza çıkmaktadır⁸⁶⁹.

Kırgız destanlarında “bak” ve “bakıt” terimlerinin çeşitli kavramlarla ilişkisi olması, söz konusu terimleri kutlu olarak değerlendirmemize neden olmuştur. Mesela Manas’ın Cakıp Han’ın oğlu olmasına ilişkin “başında bağı bar” yani talihli denmesi,

⁸⁶⁶ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:257

⁸⁶⁷ K. AKİYEV; Kedeykan; s:46

⁸⁶⁸ N. YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I; s:94/ a.g.e. s:96

⁸⁶⁹ N. YAYIN; a.g.e. s:94

Kan-Çoro ve Kül-Çoro'nun avuçlarında kan ve kül ile doğmalarından dolayı kutlu sayılmaları, kut teriminin Kırgızca sözlüklerde “peltemsi, kırmızı renkli bir cins sıvı” olarak açıklanması da bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Bir başka ifade ile Kırgız destanlarında kut olarak kabul edilen hükümdarlık, bir çeşit peltemsi sıvı, şanslı-talihli olma, herhangi bir gücü elinde bulundurma gibi özellikler “bak, bakıt” ile ifade edilmektedir.

Manas Destanı'nda Cakıp Bay'ın Kankey'i övmesi sırasında söylediği;

“Mangdayında bağı çok	Alnında bahtı yok
Baksıs balam turbaybı?	Bahtsız balam değil mi?
...	...
Mangdayında bağı bar	Alnında bahtı var
Baktuu balam turbaybı?	Bahtlı balam değil mi?” ⁸⁷⁰

sözlerinde de görüleceği üzere “bak” ve “bakıt”, kişinin sahip olduğu “şans, talih”i yani “kut”unu belirtmektedir.

Cañıl Mirza Destanı'nda, Cañıl'ın Kamkatay'ı öldürdükten sonra oğlunu emzirmek için kucağına aldığı sahnede;

“Bağındı Kuday baylagır	Bahtını Tanrı bağlasın
Nege tirüü sen kaldıñ	Sen niye canlı kaldın?” ⁸⁷¹

diyerek kızgınlıkla beddua eder ve çocuğu babasının atındaki torbaya yerleştirerek yoluna devam eder. Tanrı'dan oğlunun “bak”ını almasını istemesi ise tamamen kocasından gördüğü eziyet yüzündendir ve bu “bak” onun perişтели oluşu ile ilgilidir. Yine, aynı destanda Cañıl hakkında söylenen;

“Cañıldın da bağı bar	Cañıl'ın da şansı var” ⁸⁷²
-----------------------	---------------------------------------

⁸⁷⁰ N. YILDIZ; Manas Destanı; s:741

⁸⁷¹ M. AÇA; Cañıl Mirza; s:100

sözlerinde ise “bak” terimi “şans” anlamında verilmektedir.

Er Tabıldı Destanı’nda ise, Er Tabıldı’nın han olmasından dolayı destancı;

“Eldin bağı açılıp,	Halkın bahtı açılıp
Cetim, cesir, beçara,	Yetim, dul, biçare,
Erki menen duulaptır.” ⁸⁷³	Gücüyle haykırmaktadır

satırlarıyla belirttiği üzere halkın şansının arttığını, Tabıldı’nın gücünden duydukları mutluluk ile dolduklarını ve kutlu olan bu erk ile giderek daha da yükselen sesler çıkardıklarını açıklamaktadır.

Mendirman Destanı’nda Mendirman’ın ağzından verilen;

“Kazak menen Kırgızdın	Kazak ile Kırgız’ın
Ortosunda calgızım	Ortasında yalnızım
...	...
Adik kandın tuşunda	Adil Han’ın zamanında
Bak-döölöt bolgon başımda	Devlet kuşu olur başımda
Mañdayımda manayım,	Canım alınyazımdadır
Kudayım bergen taalayım.” ⁸⁷⁴	Kısmetimi Tanrım verir

dizelerinde yer alan “bak-döölöt” ise, bugün kullandığımız “devlet kuşu” terimi ile aynı anlama gelip, devletin başında bulunan Adil Han’dan dolayı ülkenin de başına devlet kuşu konması şeklinde yorumlanmıştır.

Kedeykan Destanı’nda Azimkan’ın oğlu Raykan:

---

⁸⁷² M. AÇA; Cañıl Mırza; s:115

⁸⁷³ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; s:316

⁸⁷⁴ Ş. RİSMENDEYEV; Mendirman; s:275

“Abışkası aydadı	Yaşlı kadın götürdü
Kanday eme alat dep	Hangi yaşlı alır deyip
...	...
Alıp cüröt bazarda	Alıp götürüyor pazarda
Abışka, kempir cetelep	Yaşlı kadın sürükleyip
...	...
Bala cüröt temselep	Çocuk korkarak yürüyüp
Bağı açılıp baykuştun” ⁸⁷⁵	Kocakarının bahtı açılıp

satırlarından da anlaşılacağı üzere ailesinden ayrı düştüğü sırada yaşlı bir kadın tarafından pazara götürülmekte; çocuğu olmayan bu yaşlı kadın yanında bulunan Raykan bağlamında “bağı açılğan” yani bahtı açılmış olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı destanda Raykan’ın ağzından;

“Başında belgi bar ele,	Başında işareti var idi,
Tagına çıkkan çaçtarı	Tahtına çıkan saçları
Alakanday ak ele	Avuç içi gibi beyaz idi
...	...
Açsa Kuday bağındı,	Açsa Tanrı bahtını
Taanıyın körüp tağındı” ⁸⁷⁶	Tanıyayım görüp tahtını

şeklinde verilen sözlerde geçen “bak”, devletin bekası ile ilişkili bir baht anlamındadır.

Sarinci-Bököy Destanı’nda ölüm döşeğinde olan Camgır Han Kurman’a:

⁸⁷⁵ K. AKİYEV; Kedeykan; s:123

⁸⁷⁶ K. AKİYEV; Kedeykan; s:129

“Başında bakıt bar bolso	Başında baht var ise
Başka tuugan köp eken	Akraban da çok olur
Başından baktı ketkende,	Başından baht gittiğinde
Balçık menen teñ eken” ⁸⁷⁷	Çamurla aynı olur

demekte ve kardeşinin onu ziyaret etmemesinden yakınmaktadır.

• *Sıymık Kuşu*

Günümüzde Türkiye Türkleri arasında “devlet kuşu, talih kuşu” şeklinde yaşayan bu terim, Kırgız destanlarında “başına konduğu kişinin sırtının yere gelmeyeceği bir kuş” olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mendirman Destanı’nda, aynı adlı kahraman hakkında söylenen:

“Mendirman keldi bir künü	Mendirman geldi bir gün
Elüü cigit kaşında,	Elli yiğit yanında,
Sıymık kuşu başında	Talih kuşu başında
Ulamadan kep ugup	Bilginlerden söz duyup
Uşul cakta dep ugup	Şu tarafta diye duyup
Kazak menen Kalmaktan” ⁸⁷⁸	Kazak ile Kalmuktan

dizelerinden de anlaşılacağı üzere “sıymık kuşu”, Mendirman’ın ve yanındaki elli yiğitinin yenilmezliğini sağlayan kutlu bir sembol; yani şans, talihtir. Destanda ayrıca “arbak”ın da bu anlamda kullanıldığını da görmekteyiz. Nitekim:

“Agaların körgöndö	Ağabeylerini görünce
Akılınan şaştı ele.	Aklı gidiverdi

⁸⁷⁷ B. TURGUT; Sarinci-Bököy-Kedeykan; s:3

⁸⁷⁸ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:271

Kaçan kimi boldu dep,

Arbak başka konu dep,

Kaapır menen Musulman

Ortosuna konu dep

Kaçıp cürüp kıztalak

Adıl kan çoro boldu dep”⁸⁷⁹

Kimler geldi kimler geçti deyip,

Talih kuşu konu deyip,

Kafir ile Müslüman’ın

Ortasına konu deyip

Kaçıverip geberesi

Adil Han çoro oldu deyip

satırlarında da verildiği üzere burada “arbak” sözü ile kastedilen “talih kuşu” yani şans, bahttır.

Kedeykan Destanı’nda da, Kedeykan’a tacını, tahtını veren Azimkan’ın durumu;

“Taktısının üstünö

Taacısın berdi başınan

Taacı menen şıp ertip,

Sıymığı uçtu kaşınan”⁸⁸⁰

Tahtının üstüne

Tacını da verdi başından

Tacı ile pır diye

Talihi uçtu yanından

satırlarıyla anlatılmakta ve Azimkan’ın başından talih kuşunun uçtuğu yani, artık talihinin, bahtının kalmadığı açıkça görülmektedir. Destanda ayrıca Azimkan, Ak Eşen’e;

“Sıymık mına, bak mına,

Minseñ altın tak mına.

Ömürünçö kelbegen

Ne keldin, taksır, astıma?”⁸⁸¹

İşte talih, işte baht,

İşte binersen altın taht

Ömrümce gelmeyen

Ne geldin, efendi, önüme?

⁸⁷⁹ Ş. RISMENDEYEV; Mendirman; s:265

⁸⁸⁰ K. AKİYEV; Kedeykan; s:65

⁸⁸¹ K. AKİYEV; Kedeykan; s:57

sözlerinde geçen “sıymık”, talih anlamındadır.

- *Cer-Suu*

Kırgızca sözlükte “mitolojide toprak-su ilâhı, fena ruh” olarak açıklanan ve Kazak Türkleri’nde “cér-suv” şeklinde ifade edilen bu inanç Kırgız Tarihi adlı çalışmada “Kırgız Türkleri’nin çiftçilikle uğraşıldığı günlerden kaldığı, hatta XX.yy.ın başlarında Kırgızistan’ın “cer” ve “su” olarak iki ayrı grup olarak düşünüldüğü, zengin çiftçilerin fakir olanlara yer vermek zorunda olduğu, yoksa “cer-su” şeklinde birlikte düşünüldüğü üzere bu durumun, Kırgızistan, Kazakistan ve Dağıstan’ın Ruslar tarafından “aymak”lara bölünerek idare edildiği dönemlerde de desteklendiği” belirtilmektedir⁸⁸².

Türk mitolojisinde evren “Üst (gök), yer (yer-su) ve alt (yer altı) olarak üçe ayrılıyordu. Yer-su’ların yeryüzünü kapsadığını düşünen Türk aşiretleri kendisini besleyen ve koruyan ırmaklarla dağları kutsal tanıdılar, kendilerini dağ ve ırmak ile bütünleşmiş kabul etmişlerdir. İşte bu üçlü bileşim “yer-su” olark adlandırılmış; hükümdarlarını bile oturdukları dağın (Altay Han gibi) veya ırmağın (Yayık Han gibi) adı ile çağırılmışlardır. Bu durum sadece Oğuzlarda değil diğer Türk aşiretlerinde de söz konusu olup fetihlerin, göçlerin, hükümdarlıkların hep “yer-su”ların isteğiyle gerçekleştiğine inanılmıştır.

İşte Kırgızların çiftçilikle uğraştıkları, bir başka ifadeyle “aymak”lara ayrıldığı dönemlerde canlı tutulan “cer-su” kültü, iki destanda karşımıza çıkmaktadır. Buna göre her iki destanda da, “cer-su”, “arazi-toprak” anlamında kullanılmaktadır. Meselâ Kedaykan kırk yiğidine “yediden yetmiş herkesi toplamalarını, gelmeyenlerin topraklarının üç kuruşa satılacağını:

Kırk cigitim kelgile,

Kırka salam bergile!

...

Kırk yiğitim gelin,

Kırka selam verin!

...

---

⁸⁸² Nerin YAYIN; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II; (Cer-Suu mad.); ss: 163-165

Atıñarga mingile,

...

Elüü başı, oñ başı,

El biylegen kor başı,

....

Altı çaşar baldarı,

Erteñki künü kelbese

İçinde kalat armanı,

....

Çak bolgun erteñ bariñ de

Kan çakırça barbasañ

Tirüü kalbayt canıñ de!

Kazanata satılat

Cer-suuñ menen malıñ de!”⁸⁸³

Atlarınıza binin,

...

Ellinin başı, onbaşı,

İl yöneten kul başı

...

Altı yaşında yavrusu

Yarınki günü gelmese

İçinde bilindik arzusu,

...

Zamanı geçmiş varlığının de

Kan çıkarsa şişirsen

Diri kalsın canın de!

Koşu atına satılan

Yer-suyun ile malın de

diye emir vererek açıklar. Kelbek, Torko bahadırın dediklerini, Seyitbek’e:

“Er Seyitbek siz caka

Barıp kel, dep ciberdi.

Başçı Torko begibiz,

El bolo turgan cönüm bar,

Cok dedi içte kegibiz⁸⁸⁴

Er Seyitbek siz kıyıya

Gidip gel, diyerek gönderdi

Başçı Torko beyimizi,

İl yönetip duran yöneticim var,

Yok dedi yemekte dargınlığımız

⁸⁸³ K. AKİYEV; Kedaykan; s:75

....

Baatırım, senin aldıña

Tartuu deyt cer-su, malıbiz”

...

Bahadırım, senin önüne

Hediye diyerek yer-su malımızı

satırlarında da verildiği üzere “Torkonun birlikte bir millet olmayı istediğini, bu uğurda topraklarını ve hayvanlarını hediye edebileceğini belirttiği” şeklinde açıklar.

Cañıl Mırza Destanı’nda; Çınasıl, Cañıl’a:

“Baatırlardı aralap

Baştan ayak taanıp al.

Kakırağan Kara Taş

Cer-Suunu tintip al”⁸⁸⁵

Yiğitlerin arasına girip

İyice tanıyiver

Taşlı Kara Taş’ın

Yer-Su’yunu araştırıver

der ve “sadece yiğitlerini, pehlivanlarını değil Cer-Suu’larını da tanıması, ona göre davranması” konusunda ona meydan okur.

III.B.3.g. Kutsal Mekanlar

- *Kara Üñkür*

Destanlardaki yer adlarını tarihî bir temele oturtmak, bir başka söyleyişle destanın temelini tarihle aynı düzeye getirmek her zaman mümkün olmadığı gibi destanın şiir özelliğini göz ardı etmek de, doğru olmaz. Zira, destadaki yer adları geçmişten bugüne, asırların süzgecinden geçerek gelmiştir. Buna destancının isteğini, bilgisini ve ilgisini de ekleyecek olursak, vakanın yayılacağı mekânın geçmiş zamanla harmanlandıktan sonra geniş bir coğrafyaya yayıldığı, yer adlarının her varyantta değişebildiği⁸⁸⁶ kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

---

⁸⁸⁴ O. URMAMBETOV; Seyitbek; s: 274

⁸⁸⁵ A. ÇOROBAYEV; Sarinci-Bököy, Cañılmirza, 1998, Bişkek, Şam Basması. Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası. Manastanov Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru. El adabiyatı Seriyasının 6. Tomu. s: 246

⁸⁸⁶ Ş. İBRAYEV; Destanın Yapısı; ss: 133-164

Türklerin hemen her döneminde (tezimizin I.Bölümünde de bahsettiğimiz üzere) kutsal saydıkları, terk etmek istemedikleri Ötüken, Ergenekon, Hokand gibi merkezleri olmuş; kutlu ülke veya toprakları temsil ettiğinden bu merkezler birlik, beraberlik, bölünmezlik gibi kavramlarla birlikte hafızalarda yer almıştır. Bu nedenle söz konusu mekanların, yaşanması, ferah bir mekanı bildirmesi gayet tabii bir durum olup destanlarımıza da yaşanması gereken, terk edilince soyun tükeneneğine, felaketlerin baş gösterileceğine inanılan bu tür kutsal mekanlar olarak aksetmiştir.

Konumuz olan Kırgız destanlarına baktığımızda, Kococaş Destanı'nda adı geçen Kara Üñkür, bu tür kutlu bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim destanın asıl kahramanı olan Sur(kutlu) Eçki ve ailesinin yaşadığı mekan olarak verilen yer, Sur Eçki'nin ağzından;

“Tukumum aşıp bir cüzdön,

Soyum yüzü geçmiş

Turgan cerim Kara Üñkür

Oturduğum yer Kara Üñkür”⁸⁸⁷

şeklinde belirtilmekte ve soyunun burada türediği açıkça belirtilmektedir. Yine gördüğü bir rüya üzerine ailesinin Kococaş tarafından yok edileceğini anlayan Sur Eçki:

“Sonun cer taap alarbiz

İyi bir yer bulabiliriz

Kara Üñkürdön ketpesek

Kara Üñkür'den gitmezsek

Baştığı tekem sen bolup,

Tekem ilk baştaki sen olup

Baldardı kırıp salarbiz

Çocukları öldürüp bırakırız

...

...

Ketsek aman kalabız

Uzaklaşırsak, sağ kalırız

Kuyunday bolgon kuu mergen

Kasırga gibi usta avcı

Kapıletten kelbesin

Ansızın gelmesin

⁸⁸⁷ N. KÖSE; Kococaş Destanı; s: 254

Bizdi Kara Ünkürdön körbösün

Bizi Kara Ünkür'de görmesin⁸⁸⁸

satırlarında da görüleceği üzere “Kococaş’a rahatlıkla yakalanabilecekleri” düşüncesi ile Kara Ünkür’den gitmek ister. Ancak -“Kayberen” maddesinde de belirttiğimiz üzere- Alabaş, Sur Eçki’ye burayı terk etmemeleri gerektiğini, çünkü yaşanması bir yer olduğunu, ayrıca Kara Ünkür’ün onları düşmanlardan koruyacağını ve siper olacağını şu satırlarla belirtir:

“Kara Ünkürdöy cer kayda;

Kara Ünkür gibi yer nerde;

Kışında cıluu, cay salkın,

Kışın ılık, yazın serin,

Ömürgö aytıp küülönüp

Her tarafı ömre bedel

...

...

Men Alabaş bolgonu,

Ben Alabaş olalıberi

Kara Ünkür bolgon emespi,

Kara Ünkür olmuş değil miydi?

Kayberendin korgonu?

Kayberen’in siperi?⁸⁸⁹

Alabaş’ın Kara Ünkür’den çıkmak istemeyişi bize, Kültigin Anıtı’nın güney yüzündeki; “Ol yirgerü barsar, Türk budun ölteçi sen, Ötüken yir olurup arkış tirkış ısar neng bungug yok. Ötüken yış olursar, benggü il tuta olurtaçı sen. Türk budun, tokurak sen. Asçık tosık ömez sen⁸⁹⁰ ve doğu tarafındaki, “Türk Oguz begleri budun eşiding. Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin törüngin kim artatı [udaçı erti]? Türk budun ertin, ökün!...Iduk Ötüken⁸⁹¹ sözlerindeki Türklerin Ötüken’i terk ederlerse yok olacaklarını, dağılacaklarını belirten ifade ile benzerlik göstermektedir. Bu, eski Türklerdeki “il” sözünün (tengri=gök=semavi) anlamlarını ifade ettiği kutsiyeti, ferdi değerlendiren ve onu kahramanlığa sevkeden üstünlüğünü gösteren bir husustur⁸⁹². Kutlu bir mekanı (destanda Kara Ünkür’ü) terk etmeme konusunda N. Köse,

⁸⁸⁸ N. KÖSE; a.g.e.; ss: 256-258

⁸⁸⁹ N. KÖSE; a.g.e. ; ss:261-262

⁸⁹⁰ M. ERGİN; Orhun Abideleri; Boğaziçi Yay.No:95 (32. Baskı); İstanbul 2004; s:4

⁸⁹¹ M. ERGİN; a.g.e. s:16

⁸⁹² M. KAPLAN; Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-III, Tip Tahlilleri; Dergah Yay; İst. 1985, s: 34

“Göktürkler başta olmak üzere bütün Türklerin müstakil bir devlet kurmak, en güzel ifadesini Oğuz Destanı’nda bulan ‘dünyaya hakim olma = universalizm’ fikrinin Kococaş’taki izleri olması gerekir”⁸⁹³ şeklinde düşünmektedir.

• *Narın*

Er Tabıldı Destanı’nda Er Tabıldı’nın ağzından “Kırgızların Katagan boyunun yerleştiği Aksay, Arpa, Ancıyan yerine önerdiği Narın”:

“Arkada Narın cerinden,	Uzaktaki Narın tarafından
Adırdın çöbü suyulgan,	Tepesinin otu seyrekleşen
Arkarıñ töştön kuyulgan,	Dağ sırtından “arkar”ınız geçen
Askasının başınan,	Dağının doruğundan
Ayuunun ünü ugulgan.	Ayının sesi duyulan
Budurdun çöbü suyulgan.	Tepesinin otu seyrekleşen
Bugusu töştön kuyulgan.	“Bugu”su dağ sırtından geçen
Uluu tonun başınan,	Yüksek dağın başından
Ulardın ünü ugulgan.	“Ular”ının sesi duyulan
Zoosunda teke dañkaygan,	Kayasında tekesi zıplayan
Tooloru körköm zañkaygan.	Dağları görkemli uzanan
Töründö töldöp ayuusu,	Doruğunda ayıları çoğalan
Töbö çaçı saksaygan.	Tepesindeki saçı uçuşan
Çıbırın tülkü coylogon,	Tepeciklerinde tilkileri avlanan
Çıçkanın terip toylogon.	Sıçanını avlayıp ziyafet çeken

⁸⁹³ N. KÖSE; Araştırmalar-II; s: 79

İlbirs, colbors, cez tumşuk,
İzin kuuşup oynogon.
Balığı attay tuylagan,
Badaldan elik çuragan.
Baykap tursa Ala-Too,
Bar ilbeesin çubagan.
Cörgömüşü señselgen,
Töö kuyruğu teñselgen,
Töşünön kiyik atışıp,
Mergençisi belsengen.
Kara şiber tulañı,
Koroosunda tepselgen,
Koktuda koyon sekirgen,
Koñulda çöösü eçkirgen.
Korumda, suusar, sülöösün,
Koñulda madıl kerilgen.
Añın uulap atuuga,
Andağı mergen eringen.
Suuları agıp kaşkayıp,
Cayloodo, talaa tastayıp,
Tunuk bulak, salkın tör,

Pars, kaplan, “cez tumşuk”
İzlerini koşturup oynayan
Balığı at gibi zıplayan
Fundalığında karaca koşturan
Bakıverse “Ala-Too”
Bütün kuşları uçan
Örümceğinin tüyleri kabaran
Devesinin kuyruğu sallanan
Yamaçlarında geyik vuran
Avcısı gayretli olan
Yabani buğdayı, “tulan”ı
Ağılında çiğnenen
Çukurlarında koyunu seken
Oyuğunda çakalı uluyan
Taşlığında “suusar”ı, vaşağı,
Oyuğunda yabani kedisi gerilen
Avlanmaya çıkmaya
Oradaki avcısı üşenen.
Suları akıp çağlayıp
Yaylağı, kırır dümdüz olan
Duru pınarı, serin otağı

Töş-töşünön koşulup,
Özöngö kuyup baştalıp,
Kölündö kuusu çarkıldap,
Tuurduu kuştar çarkıldap.
Töö bozdogon nemedey,
Tolkusa kölü şarkırap.
Kazdarı uçup karkıldap,
Añırı uçup añkıldap.
Şabırğa cılkı cayılıp,
Şamaldap, ottop, salkıldap.
Sazında uylar catçı ele,
Saygak körböy balkıldap.
Tooluu toksu karagay,
Turasıñbı, kalıñ el
Tuugan cerdi samabay...
Açık aytıp bergile,
Adamdın köönün caralay,"⁸⁹⁴

Ardı sıra sıralanıp
Irmağa dökülüp yol gösterip,
Gölünde kuğusu parlayıp
Kuş sürüleri cıvıldaııp.
Devesi bağıran insan gibi
Dalgalansa gölü çağıldayıp
Kazları uçup ötüşüp
Ördeği uçup bağırıp
Sazlığında atları yayılıp
Havalanıp, otlayıp, salınıp.
Bataklığında inekler uzanmıştı
Sinek konmadan dolaşıp
Dağlara yayılan köknar,
Kalır mısın, kalabalık halk
Doğduğun yeri unutmadan...
Açıkça söyleyiver
İnsanın içini yaralar"

satırlarıyla tanıtılmakta; Narın'ın bütün hayvanların yayıldığı, tepesinde teke yayılan görkemli dağların uzandığı, suyunda ördek ve kuğuların yüzdüğü, "taylak"ların otladığı yaşanması bir yer olduğu belirtilmektedir. Çünkü Katagan boyunun nüfusu altı bin ev kadar olmuş bu bakımdan Kococaş Destanı'ndaki Kara Ünkür gibi Narın da, yaşanması

⁸⁹⁴ A. TINİBEKOV; Er Tabıldı; ss: 378-379

ve çıkılmaması gereken bir yer olarak gösterilmiştir. Nitekim, Mendirman'ın hanlığını ilan edip tahta oturması esnasında destanda geçen;

“Kalmaktarga ceñdirbey	Kalmuklara yendirmeden
.....	...
Kadimkidey cırgadı	Eskisi gibi refaha erdi
Mendirman eldi biyledi.	Mendirman yönetimi eline aldı
Ce Kazakka barıp batalbay,	Kazaklara varamayıp
Kırgızga tıncıp cata albay,	Kırgızlarda rahat edemeyip
At-Başı menen Narındı,	At başı ile Narın'ı
...	...
Aralay köçüp kaçışıp,	Sıra sıra görüp kaçıp,
Akılınan şaşırıp	Akıllarını yitirecek gibi olup
Altını menen kümüşün	Altını ile gümüşünü
Aytalaaga çaçışıp	Uçsuz bucaksız vadiye saçıp
.....	...
Mendirmandın kadırın	Mendirman'ın büyüklüğü
Tak ele bugün bilişip” ⁸⁹⁵	Tam anlamıyla bugün bilinip

dizelerinden anlaşılacağı üzere, Mendirman “At başı ile Narın'ı” da almış ve Kırgızları rahata erdirmiştir. Bir toplumun rahata ermesi için gereken refahın bulunduğu Narın, gidilmesi, alınması ve yaşanması gereken kutlu bir mekândır.

⁸⁹⁵ Şapak RISMENDEYEV; Mendirman; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Adabiyatı Seriyasının 7. Tomu. Bişkek: Şam Basması; 1998; ss:269-270

III.B.3.h. Milli Oyunlar

- *Kökbörü Oyunu*

İster yırtıcı ve kötü yüzü olsun, ister Tanrı elçisi olsun, kurdun Türk hayatındaki önemi ve yeri büyüktür. Çeşitli Türk boylarında “ay”ın yani erkek kurdun gebe bıraktığı kadından (Alan Gova) türeme⁸⁹⁶ ile ilgili olanlarının yanında Türklerin Ergenekon’dan çıkışlarında onlara yol gösteren⁸⁹⁷, Oğuzların göç sırasında konacakları yeri belirleyen kurt ile ilgili efsaneler⁸⁹⁸ de oldukça çoktur. Bu derece önemli bir hayvan ile ilişkili olarak kahramanlıkların gösterildiği, çevikliğin ölçüldüğü bir oyunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. “Kökbörü (Kökböri, Gökböri) Oyunu” olarak bilinen ve Kırgızların en çok rağbet ettiği ve heyecan duydukları milli oyunu olarak karşımıza çıkan bu oyun, nesilden nesile miras olarak aktarılmış ve bugün bile canlılığını yitirmemiştir. Anadolu’da “ödül kapmaca” diye bilinen oyun da kısmen bu oyunun izlerini taşımaktadır⁸⁹⁹.

Türk boyları arasında bu derece yaygın olarak bilinen ve Kırgızların milli oyunu olarak kabul gören bir oyunun, konumuz olan Kırgız destanlarında da yer alması gayet doğaldır. Nitekim, Kurmanbek Destanı’nda Kalmuklara cezalarını veren Kurmanbek’in ülkesine dönüşünü kökbörü oynayarak karşılanması söz konusudur. Destanda bu durum;

“Kalmaktı kamap, Ekezdi sayıp	Kalmukları kuşatıp, Ekez’i yenerek
öltürüp, Dölöndü caraluu kılıp, alım alıp	öldürüp, Dölön’ü yaralayıp haraç a-
çıkkanın ugup kerney, surnay menen kök- ile	arak çıktığını duyup borozan, zurna

⁸⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s:86 / B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; s:43

⁸⁹⁷ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz; s: 23

⁸⁹⁸ S. SAKAOĞLU-A.DUYMAZ; İslamiyet Öncesi Türk Destanları; ss:222-223

⁸⁹⁹ Kökbörü Oyunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Doğan KAYA; “Kırgızların Milli Oyunu Kökbörü”; İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı- Makaleler; İstanbul 2005; ss:303-313

börü tartıp, colun tosup çıkkan eken. kökbörü oynayarak yoluna
çıkmiştir.”⁹⁰⁰

satırlarıyla verilmekte; destandaki bu satırlar geçmişte şeylan, sığır ve yuğ gibi önemli günlerde yapılmış, bugün de Orta Asya Türk boylarının milli bayramlarının da yanında resmi kabullerinde oynanan kökbörünün uygulanma sebebiyle paralellik gösterdiği, dikkat çekicidir. Bu da bize, destanların ait olduğu Türk boyunun sosyal hayatını da konu edindiği hususunu gözler önüne sermektedir.

Coodarbeşim Destanı’nda ise bu durum Er Töştük’ün hanlığını ilan edip toy verdiği, eğlencelerin düzenlendiği kısımda karşımıza çıkmaktadır. Destanda geçen;

“Cigitterin culkuntat, Yiğitleri atlarını şaha kaldırıyor
Kökbörügö üy tartıp.”⁹⁰¹ Kökbörü için et yığıp

satırlarında da görüleceği üzere bu eğlencelerde kökbörü oyunu da yer almaktadır.

Cañıl Mirza Destanı’nda ise kökbörü oyunu Cañıl’ın yakalanıp Kalmatay ile evlendirilmek üzere düzenlenen düğün toyu sırasında karşımıza çıkmaktadır. Destandaki;

“Kuturganday kökbörü Kudurmuş gibi kökbörü
Kalmak, Kırgız teñ çabış Kalmak ile Kırgız’ın yarıştığı”⁹⁰²

satırlarında geçen kökbörü oyununda gençlerin heyecanla kökbörüyü kapmak için atlarını yarıştırdığı görülmektedir.

- **Ordo Oyunu:**

İncelediğimiz destanlardan pek azında rastladığımız ordo, Kırgızların milli oyunlarından biridir ve başlarda sadece hükümdar soyundan olanların giderek de önemli toplantılarda oynanagelmiştir. Ordo oyunu bir çeşit karargah oyunu olup önce ordo

⁹⁰⁰ N. KÖSE; Kurmanbek Destanı; s:261

⁹⁰¹ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim Destanı; (A. ASANBAY varyantı); s:200

⁹⁰² M. AÇA; Cañıl Mirza; s:57

büyükliğünde bir sınır çizilir. Oyuncular bu sınır boyunca dizilirler. Oyunun başlaması için bir hedef belirlenmesi gerektiğinden “çükö” yani aşık, bu görevi yerine getirir. Daha sonra sıra oynayanların belirlenen hedefe atışları ile devam eder.

Bu arada Kırgızlarda “ordo”nun sadece karargah, ordo adlı oyun anlamlarına gelmediğini; ordo oyunu için çizilen hatta da “ordo” dendiğini belirtmek istiyoruz. Coodarbeşim Destanı’ndaki:

“Ordo çiyip çükö atıp”⁹⁰³

“Ordo”nun sınırını çizip aşık atıp

satırlarında da görüleceği üzere...

Aynı destanda Er Töştük hanlığını ilan edince başta ordo olmak üzere başka oyunlar da oynanarak bu durum kutlanır. Destandaki;

“Kandagay, cargak bütökön

Deriden şalvar yaptırıp

Türdüü teri aşatıp

Çeşit çeşit dağıtıp

...

...

At üstündö cambı atıp”⁹⁰⁴

At üstünde cambı atıp

satırlarından da anlaşılacağı üzere ordo cirit, cambı atuu, kökbörü tartuu gibi katılımcısı çok olan bir oyundur.

Bir başka Kırgız destanı olan Er Tabıldı Destanı’nda bu oyun;

“Kırk cigit ordo atıptır,

Kırk yiğit ordo oynuyor

Ordogo saka catıptır

Ordoda “saka” durmaktadır

Oturup çertip çükönün,

Oturup aşıkları vurup

Abakem kumar cazıptır.”⁹⁰⁵

Amcam mutlu olmaktadır

⁹⁰³ O. URMAMBETOV; Coodarbeşim; (A. ASANBAY varyantı); s:200

⁹⁰⁴ O. URMAMBETOV; a.g.e. s:200

⁹⁰⁵ A. TINIBEKOV; Er Tabıldı; s:314

satırlarında da verildiği üzere “saka” tabir edilen hedef veya aşık kemiği ortada olup halkadaki kişiler ellerindeki aşık kemiklerini “saka”ya değdirmek için çalışmaktadırlar.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; üzerinde çalıştığımız Kırgız destanlarında kut ve kutluluk ifade eden terim ve deyimler, bu bağlamdaki kavramlara nazaran azınlıkta kalmaktadır. Kut inancı söz konusu destanlarda çeşitli biçimlerde ifade edilmekte; 3’ü terim, 5’i deyim olmak üzere toplam 8 farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kırgız destanlarında kut kavramı en çok “diğer kavramlar” ve “hükümdarlık kurumu ile ilgili kavramlar” başlığı ile verilen bölümlerde görülmektedir. Kut kavramının nesnelere (Taş, silah), hayvanlar (Kökbörü, Sur Eçki, Kumayık, Aş Ayran, Kayberen), insanlar (Manas, Kök Teñir, Coodarbeşim, Kan Çoro, Kül Çoro), bitkiler (muñar, kayın), renkler (ak, boz, kök, sur), değerler (berişte, bak, bakıt, cer-suu, sıymık kuşu), mekanlar (Kara Üñkür, Narın), milli oyunlar (kökbörü, ordo) gibi çok çeşitli unsurlar üzerinde tespit edilmesi kut inancının insan hayatının hemen her alanında görülebileceğini belirtmektedir.

Hükümdarlık kurumu üzerine karşımıza çıkan kut kavramlarının ikinci sırayı alması ise kesinlikle Türklerde hakanların “teñri teg teñride bolmış” yani “Tanrı’nın oğlu” olarak kabul edilışinden dolayıdır. Nitekim gerek han tayin etme, gerekse hanlığı sürdürme sırasındaki bütün kavramlar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

İnceleme sırasında Kırgızlar tarafından kült olarak kabul edildiği bilinen Manas’ın başlı başına kut kavramı bağlamında incelemeye tabi tutulması gerektiğini gördük. Çünkü doğumu, evlenmesi, ölüp dirilmesi vb. sırasında çeşitli geleneklerin ve ritüellerin uygulanması hatta bu uygulama ve geleneklerin sadece Manas’la değil Manas’ın kırk yiğiti ile ilgili olarak da görülmesi, bu düşüncemizi destekleyen etkenlerden birkaçıdır. Dolayısıyla Manas’ın kendisi yanı sıra diğer destan kahramanlarının da birer kült olmaları söz konusudur.

Kavramların terimlere oranla çoğunluğu teşkil etmesi ise gayet tabii bir durumdur. Çünkü kavram söz konusu olduğunda evrende görülen canlı, cansız bütün varlıklarda hatta tabiat olaylarında kut inancının yaşayacağı, dolayısıyla kut kavramının da görüldüğü değerlerin son derece geniş bir alana yayılacağı ortadadır. “Kut”u içeren terim ve deyimlerin bu kelimenin üzerine getirilen isim ya da fiil yapım eklerinden oluştuğu dikkate alınacak olursa kavram konusundaki yaygınlığın nedeni anlaşılabilir olur.

Belirtmemiz gerekir ki sadece Kırgız değil bütün Türk Dünyası destanları sosyal hayatın da aynası durumundadırlar. Bu nedenle toplumların hem kendi içindeki, hem de başka toplumlarla olan ilişkilerinin destanlarımıza da yansıtacağı ortadadır. Nitekim incelediğimiz Kırgız destanlarında karşımıza çıkan, Kırgızların sosyal hayatlarında da tespit edilen ve kut kavramını içeren terim, deyim, gelenek-görenek, silah, oyun vb. çokluğu ve çeşitliliği de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

IV. BÖLÜM: KIRGIZ DESTANLARINDAKİ KUT İNANCININ TÜRKİYE TÜRKLERİNDEKİ YANSIMALARI

Tarih boyunca toplumlar çeşitli sebeplerle ilk yerleşim bölgelerini değiştirmişler, kendilerine yeni yurtlar edinmişlerdir. Elbette bu değişim söz konusu topluluğun kültürüne de aksetmiş; eski hayatın hemen her yanı az veya çok bu değişimden nasibini almıştır.

Türkiye Türkleri için de aynı durum söz konusudur. Nitekim asırlarca Orta Asya bozkırlarında at koşturana, hayvan yetiştiren bir başka ifade ile hayatını beslediği hayvan sürüleri üzerine kuran Türkistan Türkleri zaman içinde çeşitli sebeplerle yurtlarından ayrılıp yeni bir coğrafyayı mekan tutmuşlardır. Türkiye sınırları içinde yerleşen Türklerde coğrafyanın değişimi kültürel değişime de yol açmış; ancak bu değişim çoğu toplumlarda olduğu gibi benliğini kaybederek değil, özünün üstüne - özüne uygun değerler koyarak gerçekleşmiştir.

Bu bölümde de biz söz konusu “öze, öz değerlere uygun” olarak karşımıza çıkan ve Kırgız destanlarında da gördüğümüz kut inancına dayanan kut terimi ve kavramını içeren söz, gelenek, inanç, pratik, ritüel ve isimlendirmeler üzerinde duracak; bu değerleri kendi içinde sınıflandırarak vermeye çalışacağız.

IV.A. KUT TERİMİNİ VE KAVRAMINI İÇEREN SÖZLER

Bu başlığı kendi içinde iki gruba ayırarak incelememiz mümkündür:

IV.A.1. Kut Terimini İçeren Sözler

IV.A.1.a. Kelimeler

Günümüz Türkiye Türkçesinde “Kut”, “kutlu”, “kutluluk”, “kutsal”, “kutsallık”, “kutsallaştırma” sözleri kut ve kuttan türeyen kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette yukarıda verdiğimiz kelimelerin zaman içinde daha farklı türevlerinin de olacağı ortadadır.

IV.A.1.b. Deyimler

Günümüzde herhangi bir olayın ardından ya da kişiyi tebrik etmek, olayın hayırlara vesile olmasını dilemek amacı ile “kutlu olmak” deyimini kullanılmaktadır. Hatta bu deyim bir ikileme şeklinde “kutlu-mutlu olmak” olarak da karşımıza çıkmaktadır.

IV.A.1.c. Atasözleri

“Yurdun otlusundan kutlusu yeğdir” atasözü, “insan üzerinde rahat yaşamadıktan sonra yurdu verimli olmuş, neye yarar”⁹⁰⁶ anlamında kullanılmaktadır.

Mutlu sonuç verecek işler, daha başlangıçta ve aldığı yönden belli olur anlamında “kutlu gün doğuşundan, kutlu yaz yağışından bellidir”⁹⁰⁷ şeklinde bir atasözümüz mevcuttur.

“Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur”⁹⁰⁸ şeklindeki atasözümüz de talihsiz kişi, her an kendisine saldırarak güçlü kimselerle yan yana bulunur, anlamındadır.

Bunların haricinde Feridun Fazıl Tülbentçi’nin topladığı atasözleri arasında bulduğumuz kut terimini içeren atasözlerimiz şunlardır: “Kutlunun konuk koynuna

⁹⁰⁶Ömer Asım AKSOY; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-I (Atasözleri Sözlüğü);(4. Baskı) TDK Yay: 325; Ankara 1984; s:387

⁹⁰⁷ Ö. Asım AKSOY; a.g.e. s: 310

⁹⁰⁸ Ö. Asım AKSOY; a.g.e. s:310

girer, komşusu da üstünü örter”, “kutluya (yağmur), koşa (çift) yapar”, “kutsuz kuyuyagirse kum yağar”, “kutsuz yoksulun evi beylere komşu al”, “kutsuzun yedi eve dek ziyanı dokunur”⁹⁰⁹.

IV.A.2. Kut Kavramını İçeren Sözler

IV.A.2.a. Kelimeler

“Talih”, “şans”, “baht”, “devlet kuşu”, “uğur”, “kısmet”, “uğur-kadem”, “feriştah”, “melek” gibi sözler örnek olarak verilebilir.

IV.A.2.b. Deyimler

“Bahtı açık olmak”, “Bahtı açılmak / Bahtı kapanmak” , “şanslı doğmak” deyimleri, kutun o kişide olup olmayışı ile ilgilidir.

“Başına devlet kuşu konmak” ise, destanları incelerken “sıymık kuşu” olarak ve de “bak-döölöt” olarak karşımıza çıkan, Türkiye Türklerinde talih kuşu olarak beliren, kutun kişide bulunması ile ilgili olarak kullanılan bir deyimdir.

IV.A.2.c. Atasözleri

Karaisalı (Adana) yöresinde görülen bir atasözü “Alma mazlımın ahını, gökten indirir şahını”⁹¹⁰ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, destanlarda “Tanrı ursun, Kuday ursun” gibi örneklerle karşımıza çıkmaktadır ve Tanrı’nın kutu geri alması ile ilişkilidir.

Yine aynı yörede karşımıza çıkan “gezenin ya buduna ya bahtına”⁹¹¹ şeklindeki atasözü ise bize, kutun şans, talih, baht anlamını işaret etmektedir. Nitekim, atasözüne göre gezen kişinin ya ayakları ağrır ya bahtı, şansı açılır. Baht, destanlarımızda berişte olarak da görülmektedir. Bazı durumlarda “kutu olan kişilerin alınlarında görülen bir

⁹⁰⁹ Feridun Fazıl TULBENTÇİ; Türk Ata Sözlere; İnkılap ve Aka Kitabevleri; İstanbul 1963; s:274

⁹¹⁰ Ayşegül GEÇİOĞLU; Karaisalı (Adana) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni.Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992; s:275

⁹¹¹ A. GEÇİOĞLU; a.g.t. s:277

hare” olarak tanımlayabileceğimiz berişte, Adana yöresinde söylenen “sıtara, güzellerin alnının çatında, çirkinlerin ayağının altında olur”⁹¹² atasözünde de görülebilmektedir.

Çanakkale Ezine yöresinde söylenen “baharın attan, zemheride kurttan, harmanda Türk’ten kork”⁹¹³ şeklindeki atasözünde at, kurt ve Türk’ün aynı görüldüğünü söyleyebilmemiz mümkündür. Zira, aynı güçte gibi görülen bu karakterler aynı zamanda kutludurlar.

IV.A.2.d. Alkış-Kargışlar

Adana yöresinde karşımıza çıkan “Allah şans güzelliği versin”, “Bahtın açık olsun” şeklindeki alkışlar, kut ile ilişkilidir. Zira şans ve baht, kutun Türkiye Türklerinde sıkça karşılaştığımız söylenişidir. Nitekim, Bingöl yöresinde gördüğümüz “bahtlı tatlı olasın”⁹¹⁴ şeklindeki duada yer alan baht sözü de bu durumu işaret etmektedir.

Ocak ve ateş kültü ile ilişkili olarak söylenen “ocağın sönsün”, “ocağın tütmesin”, “ocağın kurusun”, “ocağın batsın”, “ocağın kör kalsın” gibi beddualar, ev ile eşdeğer görülen ocağın kutunun gitmesini dilemek anlamına gelmektedir.

Kut sözünün Türkiye Türklerindeki bir başka yansıması da “kısmet”, “rahmet” gibi sözler ile ilgilidir. Bingöl yöresinde söylenen “meyve veren ağaç gibi kısmetin bol olsun”, “rahmet kapın açık olsun”⁹¹⁵ gibi dualar da kut inancının izlerini taşımaktadırlar. Zaten “meyve veren ağaç” sözünden de anlaşılacağı üzere bu dua aynı zamanda ağaç kültüründen de izler barındırmaktadır.

Ayrıca yer-gök kelimelerinin alkış-kargışlarda Tanrı anlamında kullanıldığını da görmemiz mümkün olmaktadır. Nitekim “oğul seni yerin-göğün beğene” ya da “yer-gök

⁹¹² A.GENCİOĞLU; a.g.t. s:279

⁹¹³ Ezine (Çanakkale) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1999; s:96

⁹¹⁴ Nihal AKTAŞ; Bingöl İli Halk Edebiyatı ve Folklorik Ürünleri; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 2000; s:78

⁹¹⁵ N. AKTAŞ; a.g.t s:79

imdadına gele”⁹¹⁶ gibi alkışlarda, Tanrı'nın hayır dua edilen kişiyi beğenip onu koruması, ona yardımcı olması dilenmektedir.

Bu arada Türkiye Türklerinde herhangi bir konuda kızdığımız birine kızgınlığımızın şiddetini belirtmek için “seni ferîştahın bile gelse kurtaramaz” gibi sözler söylendiğini de eklememiz gerekir.

IV.B. KUT İNANCININ GELENEKSEL ORTAMA YANSIMALARI

Kut, dünden bugüne hayatımızın hemen her sahasında kendisini hissettiren, bu konu ile ilgili pratiklerin ortaya çıkmasına neden olan güçlü bir inançtır. Bu bakımdan sadece terim ve kavram olarak değil, geleneksel veya değil sosyal hayatın her safhasında kendisini hissettirmesi gayet doğaldır. Bu bakımdan söz konusu inancın aşağıda da görüleceği üzere alt gruplara ayrılarak incelenmesi doğru olacaktır.

IV.B.1. İnsan Hayatının Belli Başlı Dönemleri ile İlgili Kavramlar

IV.B.1.a. Doğum

Doğum sırasında çocuğun içinde bulunduğu plasentaya halk arasında “eş, son” denmekte ve bu eş özenle saklanmakta ya da gömülmektedir. Balıkesir'in Osmaniye köyünde hamile kadın çocuğunu doğurduktan sonra onun çıkması için bir şişenin başından üfler. Çıkan son toprağa itinayla gömülür⁹¹⁷. Adana yöresinde bazı bebeklerin zarıyla doğduğu bilinir ve bu durum uğurlu sayılır. Zar yıkanır ve kurutulur. Katlanarak saklanır veya muska yapıp çocuğa takılır. Bu onu kötülükten koruyacaktır⁹¹⁸. Benzer durum Makedonya göçmenlerinde de söz konusudur. Göçmenler ayrıca bu muskanın askere takıldığında onu kurşundan da koruyacağına inanmaktadırlar. **(K.1)** Yozgat'ın Çayıralan ilçesinde ise, çocuk zayıf olduğu için bu zarı yırtamamış ve zarı ile dünyaya

⁹¹⁶ L. Sami AKALIN; Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay: 130, Halk Edebiyatı Dizisi: 36; Ankara 1990; s:155

⁹¹⁷ Derya GÜRTUNA; Osmanlar Köyü'nün Folkloru ve Halk Edebiyatı; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996; s:91

⁹¹⁸ Hülya DURGUN; Gireği (Yeniköy)/ Aladağ (Adana) Yöresi Folklor ve Halk Edebiyatı Örnekleri; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996; s:107

gelmiş şeklinde bir inanış söz konusudur. Eş düşmezse annenin ağzına bir kaşık verilerek öğürmesine çalışılır, öğürmesi sırasındaki zorlanma ile eş düşer⁹¹⁹.

Ezine yöresinde sonun düşmesi için yapılan pratikler şunlardır:

- a. Karın sıvazlanır
- b. Göbek hizasından karın üzerine bastırılarak aşağı doğru sıvazlanır.
- c. Donun ucuna ağırlık bağlanır.
- d. Bir kadın doğum yapan bir kadını arkasına alır ve sarsar.
- e. Eş düştükten sonra bir torbaya konur, kimsenin görmediği bir yerde çukur açılır ve oraya konarak üstü toprakla örtülür⁹²⁰.

Niğde yöresinde eş yıkanıp gömülür. Kız çocuğu sonu eşiğin altına veya gül fidanının altına gömülür. Kedi ve köpeğin yememesine dikkat edilir. Eğer eşi kedi veya köpek yerse çocuk kardeşleriyle geçinemez, sürekli didişir⁹²¹. Bu inanış, Manisa yöresinde de mevcuttur⁹²². Aydın yöresinde eşin düşmesi gecikirse hamile kadın, ocaktan sıcak olarak alınan üstüne su serpilmiş toprağın buharına oturtulur. Annesinin saçını ağzına sokup öğüttürürler. Bakır çanak karnına konur, sallattırılır⁹²³.

Eşin düşmesinin gecikmesi durumunda Ankara'da lohusanın karnına eşek semeri bağlanır; Bolu'da kusturulmaya çalışılır; Sivas ve Afyon'da soğan, sarımsak, limon koklatılır; Erzurum'da beli sıkı bir kuşakla bağlanır ve sıkılır⁹²⁴.

Eş Ordu, Adana, Erzurum yörelerinde toprağa; Adana'da ahıra; Ankara'da gübrelige; Tokat'ta yıkandıktan sonra beze sarılarak el değmeyecek bir yere; Antep'te

---

⁹¹⁹ Cemaynur YILMAZ; Çayıralan İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992; ss:33-34

⁹²⁰ N. KÖKEN; a.g.t. s:117

⁹²¹ Gülşen YILDIZ; Niğde Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992; ss:134

⁹²² Tuğba ŞERBETÇİOĞLU; Manisa İlinin Folkloru ve Halk Edebiyatı; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1999; s:10

⁹²³ Emine YAVAŞ; Aydın İli Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1990; s:99

⁹²⁴ Orhan ACIPAYAMLI; Türkiye'de Doğum ile İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü; Atatürk Üni. Yay:15, Fen-Edebiyat Fak.- Araş. Serisi:8; Erzurum 1961; s:50

hayvanların ulaşamayacağı bir yere gömülür. İstanbul’da ise bir çömlek içine konan eş, kırk gün müddetle ziyaretçilerin gelip geçtikleri mahallin yüksekçe bir kısmına konur. Kırkinci gün kabıyla birlikte alınarak kimsenin dokunamayacağı bir yere saklanır. Ordu’da daima kız doğurmuş olanlar eş, kullanılmamış bir çömlek içine koyarak tavana, Çorum’da ise kapının üzerine asarlar. Mersin, İstanbul, Ordu, Adana, Çorum gibi bazı illerimizde eş yakılır. Antep’te ise akarsuya atılır⁹²⁵.

Nasıl gebe kadının yediği içtiği şeylerin, baktığı kimse ve hayvanların karnında ki çocuğu etkileyeceği tasarımı ve inancı varsa, çocuklar göbeği ve eşi = (plasentası) yada “sonu” arasında da aynı inanç söz konusudur. Onun içindir ki, doğum çocuğun göbeği ve eşi bir takım işlemlerden geçirilir. Çocuğun geleceği ilerdeki uğraşını ve işini etkileyeceği inancıyla göbek gelişi güzel atılmaz.

Çocuğun “eşi” yada “sonu” na da çocuktan bir parça hatta çocuğun kendisi gözüyle bakıldığı için, doğumdan sonra genellikle “eş” temiz bir beze sarılarak bir yere gömülür. Ancak burasının belirli, öteden beri bilinen yerler olması gerekmektedir. Tıpkı göbekte olduğu “eş” ile ilgili inanma ve işlemlerden “eş”in toprağa gömülmesinin dışında başka bir kümelenmeye rastlanılmamaktadır. Ancak temizlik endişesinin dışında “eş”le çocuk arasından yazgısal ve büyüsel bir birliğin yaygınlığı kendini göstermektedir.

Hastanelerde yapılan doğumlarda bu türden işlemler söz konusu değildir. Buda bize doğum yapılan kültürel ortamın değişmesine bir takım inançların bunlara bağlı uygulamaların da etkinliklerini yitirdiklerini göstermektedir. Ancak bu durum bile geleneksellikten ve kadının bilinçaltında yatan kimi kimi kaygıların hepten giderilmediğini göstermektedir⁹²⁶.

---

⁹²⁵ O. ACIPAYAMLI; a.g.e. ss:50-53

⁹²⁶ Sedat Veyis ÖRNEK; Türk Halkbilimi; Kültür Bakanlığı Yay: 1629, HAGEM Yay:210, Gelenek, Görenek, İnançlar Dizisi:20; Ankara 2000;ss:142-143

IV.B.1.b. Evlenme ve Ev İle İlgili Kavramlar

IV.B.1.b.*Ateş

Günümüzde Manas Destanı'nda olduğu gibi bir gelinin ateşe secde etmesine benzer bir uygulama bulunmamasına rağmen, çoğu yörelerde gelinin kına kıyafetinin kırmızı veya tonlarından olması, geçmişte gelinliklerin bile kırmızıdan yapılması, bazı bölgelerde geline kına yakılırken çevresinde ateş (mum, çıra) dolaştırılması gibi pratikler kaynağının geçmişteki ateş inancına gittiğini göstermektedir.

Hatta İzmir'de yaşayan Makedonya Göçmenleri'nde kına gecesi kutlamaları sürerken, gelin kaynanasının evine getirilir ve evin önünde yakılan ateşte, kaynananın şalvarı yakılır. Her iki uygulama da ateşin koruyuculuğunu ortaya koyan bir özellik göstermektedir. Ayrıca Kayseri, Tomarza ve Hazarşah yörelerinde görülen bir geleneğe göre, “gilimada” denilen bağ çubuklarından toplanarak bir “damat ateşi” yakılır ve damat bunun üzerinden (gerdekte bir tehlike ile karşılaşmaması için) atlatılır⁹²⁷.

IV.B.1.b.**Çeyiz

“Kız beşikte, çeyiz sandıkta” şeklinde sıkça duyduğumuz deyim, bize kız çocuğu daha küçükken çeyiz hazırlıklarının yapılmaya başladığını göstermektedir. Nitekim, kayseri yöresinde kız çocuğu doğduğundan itibaren çeyizi hazırlanmaya başlanır⁹²⁸.

Kızın nişanlanması ile birlikte çeyizde eksikler varsa hızla tamamlanır ve genelde nikahına ya da düğününe birkaç hafta kala sergilenir. Eşyayı çok gösterecek biçimde asmak, ya da yerleştirmek çeyiz yerleştirmenin inceliklerindedir. Daha sonra kızın veya oğlanın yakınları çeyizi görmeye gelir.

---

⁹²⁷ Harun GÜNGÖR; “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”;Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler); Erciyes Üni. Yay: 14; Kayseri 1991; ss:97-105

⁹²⁸ E. ÖZBAY; Türkmenistan'dan Anadolu'ya Örf Adet ve Halk İnançları; s:238

Sivas'ta dikkatle hazırlanan çeyizlerin sergilendiği odaya nazar değmemesi için bir yumurta üzerine besmele yazılarak çörek otu ve tuz ile krep kumaşa sarılarak asılır⁹²⁹.

Çeyiz alınmaya gelindiğinde kızın erkek kardeşi sandığa oturup bahşiş ister. Çeyiz çıkarken dualarla çıkarılır. Çeyizin tamamının kullanılmamış eşyalardan oluşmasına özen gösterilir. **(K.1)** Sivas'ta da benzer bir durum söz konusudur⁹³⁰. İki yörede de sandığın üzerinde oturan kişiye oğlan tarafı bahşiş verip çeyizi alır ve gelinin yeni evine götürür.

IV.B.1.b.*Ocak**

Ocak, evi, hane halkını, soyu ifade eden bir kavramdır. Ocağın kutsallığı eski Türklerin ateş inancı ile ilişkilidir. Halk arasında hâlâ yaşayan “ocağın yıkılsın, ocağın kurusun, ocağın tütmesin” gibi beddualar ocak kültürünün kalıntılarıdır. Hatta Anadolu'da evde ateş yanan yere “ocak” ya da “ocaklık” denir. Soyu tükenen ya da evdeki büyük erkek kişi vefat ettiğinde aileler için “ocağı söndü” deyiminin kullanıldığı da bilinmektedir.

Karadeniz bölgesinde birinin ocağına sövmek, kirletmek suç sayılır ve yapana düşman gözüyle bakılır. Bu tür olaylar ölüme varan kavgalara bile yol açar⁹³¹.

IV.B.1.b.**Eşik**

Gelin ilk defa eşinin evine girerken eşige bastırılmaz. Başının üstüne dinine bağlı olması için Kur'an, koltukaltına ekmek bereketli olması için, ağzına bal tatlı dilli olması için, bastığı yere kuzu postu yumuşak huylu olması için konur ve ardından evliliğin bereketli olması için pirinç ve bozuk para atılır.**(K.1)**

Balıkesir'in Osmanlar köyünde, gelin eve gelmeden önce eline yağ verilir. Gelin yağı kapının altına ve üstüne üçer defa sürer. Bunun anlamı aile hayatının yağ gibi pürüzsüz geçmesidir⁹³².

---

⁹²⁹ E. ÖZBAY; a.g.e. s:239

⁹³⁰ E. ÖZBAY; a.g.e. s:239

⁹³¹ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:257

Tunceli’de, eve gelin girerken eşiğe basmamasına çok dikkat edilir; eşikten atlatılır ve içeri öyle alınır⁹³³. Muş çevresinde, gelin kapıları içeri gireceği zaman kaynana içi su dolu bir küpü yere atarak kırar, su yere dökülür. Su aydınlığı temsil eder. Gürültü ise, gelinin korkuluğunu kaldırır. Suyun yere dökülmesi ile evlilerin hayatının saadet içinde geçeceğine inanılır. Gaziantep çevresinde de, gelinin eve girerken eşiğe basması iyi sayılmaz. Geline eşik atlatılır. Eğer gelin eşiğe basarak içeri girerse, cinlerin hücumuna uğrayacağına ve bunun gelinin bağlanmasına neden olacağına inanılır. Muş’ta, gelin kapıdan girerken kapının üstünde yumurta kırılır ve kapı eşiğine yağ sürülür. Böylece yeni eve bereket getirilmiş olur⁹³⁴.

Denizli’nin Çal ilçesinde gelin arabadan indiğinde kız evine buğday atılır. Gelin kapıdan girerken, kapının eşiğine yağ sürer ve kucağına bir çocuk verilir⁹³⁵.

Burdur’un Gölhisar ilçesinde ise, gelin yeni evine at ile getirilir. Gelin attan inerken kayınvalidesi eşiğe yatar, gelin onu kaldırır. Sonra eline yağ verilir ve bu yağı kapıya, eşiğe sürmesi beklenir⁹³⁶.

Bingöl’de yapılan bir derlemeye göre, gelin evin eşiğinden adımını atarken başının üzerine Kur’an-ı Kerim konur, eşiğine koyun postu, sacayak veya halat konur. Gelin bunların üzerinden atlayarak geçer. Bazı uygulamalarda gelin, tandırın etrafında dolandırılır ve sağ ayağı yıkanır. Sonra dönerek yerdekileri alır. Eşiğe konulan eşyalar bazı yerlerde balta, nacak gibi kesici eşyalardır. Bazı yörelerde gelinle damat içeri girerken kapının her iki tarafına da birer bıçak saplanır. Bazı yerlerdeki uygulamaya göre, gelin eve girerken damatla sağdıç dama çıkarlar ve damat içine para konulmuş üç tane elmayı gelinin başına atar; eğer isabet ettirirse evde damadın sözünün geçeceğine inanılır⁹³⁷.

---

⁹³² D. GÜRTUNA; a.g.t. ss:101-102

⁹³³ Y. KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri; s:57

⁹³⁴ Y. KALAFAT; A.g.e. s:58

⁹³⁵ Ayşen SEVEN; Çal ve Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1982; s:208

⁹³⁶ Ramazan VURAL; Gölhisar İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1987; s:76

⁹³⁷ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:246

Sarıkeçili Yörüklerinde gelin oğlan evine girerken ilk çocuğunun erkek olması için kucağına oğlan çocuğu verilir. Ayrıca kapıya yağ sürüp, ayağıyla tabak, çanak kırdırırlar. Bunun sebebi de gelinin sakar olmamasını sağlamak içindir. Gelinin uysal olması için de kuzu postu çiğnetilir⁹³⁸.

Anadolu Varsaklarında gelin tam kapıdan içeriye gireceği sırada, bu evde kaldığı sürece geçimli ve yumuşak huylu olsun diye, gelinin eline bir parça yağ verilerek kapının kenarına ve üstüne sürdürülür. Ayrıca, gelin eve alındıktan sonra bir sandalyeye oturtularak kucağına bir erkek çocuğu verilir. Bundaki amaç ise Gelinin oğlu olsun düşüncesidir.

Düziçi Varsakları'nın düğünlerinde kayınvalidenin, gelinin başında şeker, üzüm, arpa bozuk para karışımı şeyleri döktükten sonra, kayınbaba çağrılır ve ne "veriyorsun?" diye sorulur. Kayınbaba inek veya davar cinsinden bir şey verir. Gelinle damat, kapının önünde davetliler arasında bir halay çekerler. Daha sonra gelin kapının önüne geldiği zaman eline su dolu bir şişe verilir. Gelin şişeyi kapıya hızlıca vurur. Eğer şişe kırılırsa iyi ve uğurlu sayılır. Şayet kırılmaz ise gelinin mütesir olduğu gibi, yanındakilerde bundan hoşnut olmazlar. Bu yüzden bu olay kırılıncaya kadar tekrarlanır. Şişe kırılarak gelin ve damat içeri alınarak onlara şerbet ikram edilir⁹³⁹.

Adana'da gelin oğlan evinin kapısına geldiğinde hemen bütün yörelerde başına oğlan evinin bir ferdi veya güvey tarafından buğday, şeker ve para karışımı saçılır. Gelin ayağı ile bir testi ve bir kaşık kırar. Gelin ayrıca gireceği evin kapısına yağ sürer, çivi çakar, önüne mendil konulur⁹⁴⁰.

İslâm hukukunda, evlenme sözleşmesinde kadına özenmek üzere ödenen paraya da "mehr" ya da "mihir" denmektedir. Bu dinsel nikâh sırasında kararlaştırılır. Karı kocanın ayrılmasında, boşanmasında ya da kocanın ölümü durumunda kadına verilmek üzere dinsel nikâh sırasında belirlenen bu parayı bu gün ülkemizde uygulanan başlık geleneğiyle karşılaştırmamak gerekir. Ödeme ve biçimlendirme biçimlerine göre

⁹³⁸ P. AYDEMİR; a.g.t. s:49

⁹³⁹ Ahmet GÖKBEL; Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler; AKM Başkanlığı Yay: 158; Ankara 1998; s:111

⁹⁴⁰ Ayşe BAŞÇETİNÇELİK; Adana Halk Kültüründe Doğum- Evlenme- Ölüm; Altınkoza Yay:50; Adana 2009; ss:287-288

değişik adlar alan (mehr-i musamma, nehr-i muaccel, nehr-i mueccel) bu İslâmi evlilik geleneği ciddiyetinin ve kadının geleceğini güvence altına almayı amaçlamaktadır⁹⁴¹.

IV.B.1.b.***Başlık,Ağırlık**

Bodrum yöresinden yapılan bir derlemeye göre, Bodrum’da düğünler bir hafta sürer ve düğünün başladığı oğlan evinden kız evine giden ağırlıkların develere yüklenip, bu develerin çanlarının çalması ile duyurulur. Bu ağırlık sandığının içinde kızın akrabalarına da hediyeler vardır. Kişinin kıza yakınlığına göre hediyesi mevcut olur⁹⁴².

Balıkesir’in Düğüncüler köyünde yapılan bir derlemeye göre, oğlan evinden kız evine gelen mallara “söğüş” denmektedir. Misafirler önce oğlan evine gidip yemek yerler, sonra kız evine giderken de “söğüşlenirler” yani, kız evine giderken oraya götürülecek olan oğlak, keçi, kuzu ve parayı taşırlar⁹⁴³.

Manisa yöresinde nikah öncesi kızın “ağırlığı” tespit edilir. Bu herhangi bir sebeple ortaya çıkacak boşanma sonrasında kadına kesinlikle verilmesi gereken paradır. Hoca damada sorar. O da cevap verir. Buna kimse müdahale etmez. Mutlaka tek sayı ve altınla ifade edilir. (dokuz sarı lira, on bir sarı lira, beş beşli gibi) Bundan sonra nikah kıyılır, dualar okunur⁹⁴⁴.

Kars’ta başlık parasına “süt hakkı” da denir. Burada yapılan harcamaların karşılığı eğer eşya olarak verilirse “ağırlık”, oğlan tarafı kız tarafına para verirse “başlık” denir⁹⁴⁵.

---

⁹⁴¹ S. Veyis ÖRNEK; a.g.e. s:201

⁹⁴² Aysun SİNOP; Bodrum Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1990; ss: 125-126

⁹⁴³ Mehmet TANRIKULU; Düğüncüler Köyü Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1986; s:128

⁹⁴⁴ T. ŞERBETÇİOĞLU; a.g.t. s:46

⁹⁴⁵ Ekrem ÖZBAY; Türkmenistan’dan Anadolu’ya Örf, Âdet ve Halk İnançları; IQ Kültür Sanat Yay: 268, Araş. - İnceleme Dizisi:225; İstanbul 2007; s:233

IV.B.2. Yönetim ile İlgili Kavramlar

IV.B.2.a.Ordo-Ordugah

Üçüncü bölümde de ayrıntılı olarak ele alındığı üzere ordo, günümüzde ordu olarak yaşamaya devam eden bir terimdir. Günümüzde Türk askerinin tümüne Türk ordusu denirken; gemi yapım yerlerine ve ordunun konakladığı yerlere ise uzunca bir dönem ordugah adı verilmiştir. Hatta bugün Marmaris'te ordugah diye bilinen ve aynı işin yapıldığı, geçmişte Kanuni'nin Rodos'u fethi sırasında ordusu ile konuşlandığı bugün ise "Marina" diye bilinen bir semt bulunmaktadır⁹⁴⁶.

Bugün Türkiye Türklerinde ordo adı ile bilinen herhangi bir oyun yoktur. Ancak ordo oyununda vurulacak hedefin aşık atarak belirlendiği hatırlanacak olursa günümüzde "aşık atmak" şeklinde bir deyim in yaşadığını, oyunların çoğunun halka şeklinde oynandığını hatta bazı yörelerde bilye oyununa "aşık oyunu" dendiğini de eklememiz gerekmektedir.

IV.B.3. Olağanüstü Güçteki İnsanlar

IV.B.3.a. Kült Olması Açısından Manas ve Atatürk

Manas, gerek doğumundan önce (annesinin ona hamile iken aslan yüreğine aş ermesi), gerek doğumu sırasında (tabiatın değişmesi: bütün hayvanların bağırması, ırmakların daha berrak akması, otların yemyeşil olması, çiçeklerin açması, güneşin daha çok parlaması, doğduğunda iki omzunda iki feriştenin kükremesi ve omzunda kanat yerlerinin belli olması), gerekse doğumdan sonraki (on iki yaşında iken bir tümen askerle savaşacak güce erişmesi, iriliğinin olağanüstü boyutta oluşu ve daha kundakta iken bir emişte annesinin sütünü bitirip memesinden kan akıtması) meydana gelen olağanüstü olaylar nedeniyle Kırgız Türkleri için bir kült olagelmiştir. Destan kahramanları içinde sadece Manas ferışteli (melek) olarak bilinmektedir. O nedenle Manas'ın "arbak"ının kendisinden yardım dileyen ve zor durumda kalan herkesi koruyacağına inanılır. Yine sıkıntılı dönemlerde "Manas koldosun" demek âdettendir.

---

⁹⁴⁶ N. KÖSE; "Kanuni'nin Rodos Seferi ve Sarı Ana Efsanesi";

Uzun yıllar destanın kahramanlarının “aristokrat kesime mensup olduğu”, Almambet’in İslamiyet’i kabulü epizotunun “Panislamist” bir özellik taşıdığı, destanın tamamında “Kırgız Türklerinin özgürlüklerinin yer aldığı” gibi tamamının basılmadığı ve basılmasının uygun görülmediği Manas Destanı, Kırgız Türkleri için bir özgürlük ve kahramanlık sembolüdür. Manas’ın destan boyunca Kırgızların özgürlüğü için savaşması, hayatını bu uğurda harcaması dolayısıyla Manas ile ilgili efsanelerin – günümüze gelen süreç de dikkate alınacak olursa - mitleştiği görülmektedir. Ayrıca Er Tabıldı, Coodarbeşim, Kurmanbek, Cañıl Mırza başta olmak üzere Kırgızların “kence epos” yani “ufak destan”larında da Manas’tan bahsedilmesi, Coodarbeşim’de olduğu gibi Er Töştük’ün oğluna “Manas’ın soyu ile savaşmaması yoksa işlerinin rast gitmeyeceği” yolunda nasihat vermesi, destan kahramanlarının Kurmanbek’te olduğu gibi Manas’a benzetilmesi ve yine destan kahramanlarının savaşa giderlerken üç defa “Manas! Manas! Manas!” diye bağırması Manas’ın mitleşmesine neden olmuştur.

Aynı şekilde Kırgız Türkleri için de Manas ne ise; Türkiye Türkleri için Atatürk, odur. Çünkü günümüzün hem milli hem de milletlerarası sosyal, siyasi, ekonomik vb. şartları Atatürk’ün hayatının da efsaneleştiği, Atatürk’ün hayatımızın her sahasında daha çok anılır olduğu bir gerçektir. Hatta Atatürk ile ilgili pek çok ritüel ve söz bile türemiştir. Elbette bu durum sadece Atatürk’ün kendisi ile sınırlı olmayıp onun savaşlarını, devrimlerini, söylemlerini hatta sohbetlerini bile kapsamaktadır. O nedenle hocamız Prof. Dr. Nerin Yayın’ın hazırlamakta olduğu “Efsane, Mit ve Ritüel Bağlamında Atatürk ile İlgili Anlatmalar” konulu çalışması bu bağlamda büyük bir önem taşımaktadır.

IV.B.3.b. Kutlu Görülmesi Açısından Kırk Yiğit ve Kurtuluş Savaşı Şehitliği

Hocamızın yukarıda bahsettiğimiz çalışması bittiğinde de geniş olarak görüleceği üzere Atatürk ile ilgili efsanelerin bir kısmı Çanakkale şehitleri üzerinedir. Bir anlamda Kırgız destanlarındaki kırk yiğit Türkiye Türklerinin son dönem anlatmalarında yerini Çanakkale şehitlerine bırakmış olmalıdır.

IV.B.4. Olağanüstü Güçteki Hayvanlar

IV.B.4.a. Kurt

Erzurum ve çevresinde doğum yapacak hanımı al basmasın diye bilinen rahatsızlıktan korunmak için yastığının altına bir parça kurt derisi konulur. Kurt postunun anne adayını ve doğacak olan bebeği koruyacağına inanılırken, inancın derinliklerinde Ata Ruhu, Kurt Ata inancı vardır. Sistemde ata ruhlarının insanları bir takım görünmeyen güçlerin muhtemel zararlarından koruyacaklarına inanılırken kurt ve onun ruhu da ata ruhu olarak düşünülüp inanılıyordu. Irak Türkmenlerinde ise kurt dişi hayır ve bereket getirmesi için cüzdanda taşınır **(K.6)**.

Kurt derisi'nin bir fonksiyonu da erkek çocukları yaşamayan aileler tarafından onlar esnetilmiş kurt kafası dersinden büyük anne veya büyükbabası tarafından geçirilmelerindedir Bu işlemi güngörmüş ebe anaların yaptığı da olur. Kurtağzından geçirmek, kayanın oyuğundan, delikli taşın deliğinden, gelinin kaynanasının eteğinin altında geçirilmesi, yenilen pehlivanın yenenin kolunun altından geçmesi, gök kuşağının altından geçmek ve benzerleri halk inançlarında 'âlem değiştirme' anlamında olarak algılanmaktadır. Bu bir nevi fenalık, bu arada hastalık yapacak durumda olan kara iyelerin şaşırtılmaları onların hükümranlık alanlarının dışına çıkılması olayıdır. Karşı tarafa geçilmesi ile kurdun, yenen pehlivanın veya kayınvalidenin güçlülüğünü kabul edip onun güç alanına, koruması kapsamına girilmiş olunur.

Makedonya göçmenlerinden derlediğimiz bir inanışa göre, yeni gelin ilk yemek yediği sofrayı toplayıp sofraya bezini kurtların ya da kurt köpeklerinin yemesi için onların yakınına bir yere silkerse, ev halkından olan ve o sofrada yemek yiyen kişiler kurt gibi ulusa/havlasa da ona bir şey yapamazlar, sözleri geçmez **(K.7)**

Post ve koruma bağlantılı bir inanç da kurt kılı ile ilgilidir. Doğu Anadolu'da erkek çocukları daha bebekken burunları delinerek buradan kurt kılı geçirilmesi halinde çocuğun büyüyünce cesur olacağına inanılır. Kurtta cesaret unsurunun bulunduğu inanılması, ona ait bir nesnenin taşınması halinde taşıyanın da korkaklığa karşı korunduğuna inanılmış olmaktadır. Tıpkı ulu zatların mezarından bir taş veya ulu

ağaçlarından bir yaprak taşıma inancında olduğu gibi. Ayrıca, Irak Türkmenlerinde çocuklara “kurt gibi güçlü olması için” kurdun kalbini yedirirler **(K.6)**.

Kurt ile doğurganlık arasındaki bağın derinliklerinde tedavi bakımından Kurt Ata ve Kurt Ana inançları aranılabilir. Hakkâri ve yöresinde kurt başlı madeni kemer bağlama geleneği vardır. Bu kemeri buluş yaşına girmemiş genç kızlarla menopoza girmiş hanımlar kullanamazlar. Bu tespitte kurtlu kemer kullanma dönemi belirlenmiştir. Tokasında kurt kabartması olan doğurganlık dönemindeki bayan adeta kurt tarafından korunmaya alışmıştır.

Makedonya göçmenlerinde “kurt ulursa birinin başını yer”, yani kurdun uluması birinin öleceğine işarettir. **(K.1)**

Halk inançlarında bağlanmış olmak ve bağdan kurtulmuş veya bağa karşı korunmuş olmak türünden inançlar vardır. Bir nevi büyü olan bağlanmak veya bağlamak gelin ve daha ziyade damatlar için söz konusudur. Bağlanma çoğunlukla zıfaf dönemi için geçerlidir. Bu büyüden korunmak ve kurtulmada da kurt ve onunla ilgili inançlar bir faktördürler. Kahramanmaraş, Adıyaman ve Kayseri’de kurt kanı ile sigara kâğıdına özel tılsım yazılıp damadın kapısının eşik altına gömülür ve gömen kimse ardına bakmadan oradan ayrılır ise, ayın dört defa doğma süresince damadın başarısız olacağına inanılır. Yazara göre “ardına bakmama”, “gömmenin eşigin altına yapılması”, “sürenin ayın doğup batması ile sınırlanması” yanında, kurdun kanında bir gücün aranması üzerinde de durulması gerekir. Hakkâri’nin bazı yörelerinde bağlı çiftlerin bağlarını çözmek için gelin ve damadın parmakları kurt kanına bulanır ve çiftlerin kanlı parmakları çarpı işareti gibi çaprazlaştırılır. Çaprazlaştırmak, ters motifi halk inançlarında bir simgedir⁹⁴⁷.

Güneydoğu Anadolu Türkmenleri ve Hakkâri yöresinde bağlı çiftlerin bağının bozulmasında kurt postundan da yararlanılır, çiftlerin birleşmeleri kurt postu üzerinde

---

⁹⁴⁷ <http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=64>

sağlanırken kurdun henüz soğumamış kanı çiftlerin cinsel organlarına sürülür. Emel Esin'e göre Ergenekon Efsanesi'ndeki dişi kurt, don değişmiş bir dişi kamdır⁹⁴⁸.

Bulgaristan'ın Kırçalı Sancağı'nda gerdeğe giren damada kapıdan kurt taklidi yapılarak ve hafif bir tonla şöyle seslenilir:

“-Kurt musun koyun musun?”

Vuslat gerçekleşmiş ise, damat içeriden,

“Kurdum” diye cevap verir. Beklenen ilişki henüz kurulamamış ise aday cevap verirken,

“Koyunum” der. Bu tespitte kurt başarılı olmanın, koyun ise başarısızlığın imgesidir. **(K.2)**

Bize göre bu uygulamaların ve bu uygulamaları doğuran inançların temelinde Türklerin dişi bir kurttan türediği veya Ergenekon'dan çıkışta dişi kurt Asena'nın önderlik ettiği inancı yatmaktadır⁹⁴⁹. Ayrıca geçmişte yemin törenlerinde iki tarafın kanlarını karıştırarak içmeleri meselesinin de unutulmaması gerektiğini inanıyoruz⁹⁵⁰.

IV.B.4.b.Kuşlar

İzmir'de yaşayan Makedonya göçmenlerinde ve Çanakkale'de bir çocuğun konuşması geciktiyse kanaryanın suyundan içirilir. **(K.1)** Kanaryanın sesi kesilmesin diye, çocuğun annesi kanaryaya pişmiş bir yumurta yedirir. **(K.8)**

Bazı yörelerde kara kargaların toplu olarak gökyüzünde ötmeye başlamaları güçlü bir fırtınalı yağmurun yağacağına işaret olarak yorumlanır. Bu sebeple kargaların bu hareketlerini gören herkes ıslanacak eşyalarını içeriye alır, harmanını toplar, üst kapatılması gereken eşyaların üstünü kapatır. Guguk kuşunun ötmesi ise, havaların iyi gedeceğine bir işaret olarak yorumlanır. Bazı yerlerde serçelerin barışarak kavga

⁹⁴⁸ E. ESİN; Türk Kozmogonisine Giriş; s:60

⁹⁴⁹ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz; s: 25/ Z. GÖKALP; Türk Medeniyeti Tarihi; s: / Emel ESİN; Türk Kozmogonisine Giriş; Kabalcı Yay.: 180, Toplu Eserler 1; İstanbul 2001; s:170

⁹⁵⁰ N. KÖSE; “*Türk Halk Hikâyelerinde And*”; Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VI; Ege Üni. Edb. Fak. Yay.; İzmir 1991; ss:169-182

etmeleri halinde eve misafir geleceğine yorumlanır. Kelaynak kuşların ortaya çıkması baharın habercisi olarak kabul edilir, sayıların çok olması halinde o yılın bolluk ve bereketli olarak geçeceğine inanılır. Kumru kuşu bazı yörelerde kutsal bir kuş olarak bilinir. Sebebi; Yusuf peygamberi kardeşleri kuyuya atarken kumru kuşu görmüş ve “Yusuf’u tutun Yusuf’u tutun diye çırpınmıştır. Hala kumru kuşunun “Yusuf’u tutun” diye öttüğüne inanılır⁹⁵¹.

Bazı insanlar, leyleklerin yuvalarını çaputla yapmalarını o bölgede ölümün çok olacağına, sapla (ekin çöpü) yapmalarını ekinin bol olacağına, ağzından su getirmelerini o sene yağmurun bol olacağına işaret olarak yorumlamışlardır. Yöresel olarak “mektup kuşu” bazı yerlerde “çiftlik kuşu” denilen kuş bir evin yakınında veya çatısında öttüğü zaman gurbette olan akrabalarından biri bir mektup veya hayırlı bir haber geleceğine inanılır. Bu kuş öterken, “hayır kuşum, hayır, ağzına buğday tanesi, gözüne kâbe sürmesi” denir⁹⁵².

Kimi yörelerde leyleğe “hacı leylek”, koyuna “melek” deveye de “hacı” şeklinde düşüncelerle yaklaşılır ve bunlara kötü davranmanın, eziyet etmenin günah olduğuna inanılır. Bazı yerlerde aynı leylek gibi kırlangıca da “hacı” sıfatı verilir. Bu kuşların göç ettikleri zaman Kabe’ye kadar gittiklerine inanılır. Halk arasında şu inanış da mevcuttur. Bir yılan peygamberimizi tam ısıracağı sırada bir kırlangıç hızla alçalarak yılanın dilini ısırmış, yılan da kırlangıcı yakalamak isterken kırlangıcın kuyruğunun ortasını ısırmış kırlangıcın kuyruğu o yüzden çatal kalmış ve bu olay üzerine peygamberimiz kırlangıca; “ümmetimin kaşının ortasına yuva yap ki emin olasın” demiş. Bu kuşa zara vermek halk arasında günah sayılır⁹⁵³.

IV.B.4.c.At

Türkler, atların Gök Tanrı, hava-rüzgâr, mağara-toprak ve sudan olmak üzere başlıca dört kökenden yaratılmış olduklarına inanmışlardır. Masal, destan ve efsanelerde sıkça rastladığımız at motifi, Türk kültürünün en eski çağlarından günümüze değişik özellikler de yüklenerek gelmiştir. Masalda genel olarak, olağanüstü ve beşerî

⁹⁵¹ E. ÖZBAY; a.g.e. ss:393-394

⁹⁵² E. ÖZBAY; a.g.e. ss:395-396

⁹⁵³ E. ÖZBAY; a.g.e. s:396

özelliklerle karşımıza çıkar. Bu olağanüstü özelliklerinden biri de uçabilmesidir. Kahraman, göz açıp kapayıncaya kadar istediği yere ulaşır. Bazı durumlarda da, insan vasfı yüklenir: konuşur, düşünür, ağlar, tehlikeyi sezip haber verir, öğüt verir, yol gösterir. Bu özellikler anlatmaların merkezinde yer alan kahramanın etrafında genişler, gelişir. Özellikle destanlarda, atsız mücadele söz konusu bile olamaz. Köroğlu'nun Kır At'ı, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Hızır'ın boz donlu atı, Manas destanındaki Almanbet'in atı uçma özelliklerine sahiptir.⁹⁵⁴

Atların gök menşeli, dolayısıyla uçma özelliğine sahip olduğunu biz Köroğlu'nun Kırat'ında da görebiliyoruz. Köroğlu'nun Kırat'ının bir vasfı da uçmasıdır. Hemen hemen bütün rivayetlerde Kırat'ın uçacak kadar seri olduğunu, koşarken ayaklarının yere dokunmadığını görüyoruz:

“Kırat'ın elinden babam can mı kurtulur?

Elma gözlü Kırat'ım benim

Canım Kırat gözüm Kırat

Sana olsun murat

Her yanında çifte kanat

Uçar gider ha gider, ha gider..”⁹⁵⁵

Şairlerin tercih ettikleri atlar, genellikle donlarıyla anılırlar. “Doru” ve “Kır” atlar genelde tercih edilenlerdir. Ali Abbas Çınar'ın Ankara'da 1991 yılında Tortumlu Âşık Mustafa'dan derlemiş olduğu şiirdeki tercihler, milli edebiyat geleneğinin canlılığının ve konuya verilen değeri gösteren delillerdendir:

“Dinleyin a beyler tarif edeyim

Kehlan (Küheylan) atta asıl olur öz olur

---

⁹⁵⁴ Ali Abbas ÇINAR; Türklerde At ve Atçılık; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 192, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 18; Ankara 1993; s:20

⁹⁵⁵ Pertev Naili BORATAV; Köroğlu Destanı; s.67

Nişanesiz kula eşgalsiz yağız

Atalar demişler uğursuz olur

Önünü kestirir gelip geçenin

Peşini bırakmaz gökte uçanın

Dili çatalısa alapaçanın

Dağlar taşlar dere tepe düz olur

...

Atınan söylenir yeğidin adı

At binmektir yiğitlerin murası

Pek makbul saymazlar kirli kıratı

Al at murat amma ömrü az olur

Duman kır, çilli kır dayanır yola

Süt kır rüzgâr gibi kaçır dört nala

Pullu kır oynaktır sert basar nala

Meydanında duman olur toz olur...⁹⁵⁶

Atın âşık şiirinde yiğitçe bir eda ile övüldüğü görülmektedir. “at yeğidin yoldaşdır” atasözümüz kahraman kadar rolü bulunan atın yerini de yansıtır. Hasan Özdemir’e göre; “yalnız yeğit koç yeğit diye anılmaz. Onun atı da bu unvanı taşır:

Kır At’ın bir beygir kendisi arslan

---

⁹⁵⁶ Ali Abbas ÇINAR; A.g.e. ss:42-43

Gümüşlü kırbaça dolarım seni

Atarım bir kılıç böleyim seni

Gönder koç Kır At'ı kurtar başını”⁹⁵⁷

İzmir’de yaşayan Makedonya göçmenleri at nalının uğur ve bereket getireceğine inanırlar. Onu kapının üzerine asarlar. **(K.5)**

IV.B.4.d. Geyik

Geyikli mağaralar ile ilgili masallar, Türk mitolojisinin en önemli örnekleridir. Anadolu’da okunan Muhammediyye’lerde Muhammed Hanef’i, önüne çıkan bir geyiği kovalar, geyikli bir mağaradan içeri girer ve genç de onu takip eder. Mağaradan geçtikten sonra büyük bir düzlüğe çıkılır ve cennet gibi bahçelerde Mine-Hatun’a rastlar. Bu gibi halk eserlerinde, peygamberlerin tarihleri, Türk mitolojisine büründürülerek halka sunulmuştur. Anadolu masallarında da Ala-Geyik, Kaf dağında oturan Tepegöz’ün kızı idi. Avcıları peşine çekerek onları Kaf dağına götürüyor ve onlara kötülük ediyordu. “Geyik de çekti beni kendi dağına” şarkı ve masalının kökleri, işte Türk mitolojisinin bu motiflerinin içinde yatar.

Bazı masallarda da, açılan kayalar insanlara iyilik ederler. Mesela babası ve annesi olmayan bir kız, erkek kardeşi ile giderken, kardeşi attan düşüp boynu kırılıyor ve ölüyor. Kız bir kayanın önüne geliyor ve şöyle diyor: “Açılan kaya, açılıver, koyayım kardeşimi içine. Yalın kaya, yarılıver. Biricik, tek kardeşimi koyayım içine!”. Kız bu sözleri söyleyince, hemen kaya yarılıveriyor ve kız, kendi kardeşini oraya koyup emniyete aldıktan sonra Gün-Han’a gidiyor. Gün-Han’dan kardeşinin tekrar can bulması için ricada bulunuyor.⁹⁵⁸

Edebiyatta benzetme unsuru olarak geyiğin şu özelliklerinden yararlanır: Sevimli, çevik, hassas ve içli bir hayvandır. İnce zarif bir vücuda sahip ve ürkektir. İnsandan kaçır, peşinden sürüklediği insanı dermansız bırakır. Tenha yerlerde yaşar. Avlayan iflah olmaz, avlanmış geyiğin gittiği ev tarumar olur, yerinde ot bitmez.

⁹⁵⁷ Ali Abbas ÇINAR; A.g.e. s: 43

⁹⁵⁸ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:24-25

Bedduası avcının soyuna da etki eder. Mukaddes bir hayvandır. Kurt gibi aniden ortaya çıkar ve çoğu kere insanlara doğru yolu gösterir. Birdenbire ortadan kaybolur. Mutlu sona erdiricidir. Sevgi perisidir. Totemdir, ruhların üzerinde dolaştığı ilahi bir varlıktır. Tanrı'nın elçisidir. Gökte dolaşan yarı ilahi yaratıktır.

Geyik motifli hikayelerimizin sayısı da oldukça çoktur. Daha çok mesnevi tarzında yazılan bu hikayelerin konusu daha önce de belirttiğimiz gibi genellikle dinidir. XII.-XIV. Yüzyıllarda yazılmış anonim bir tefsirde “Hamza ve Geyik” hikayesine rastlamaktayız. Bu hikayede ele alınan konu şöyledir:

“Hamza, Hz. Muhammed'in akrabası olduğu için müşrikler ona dokunmaya cesaret edemiyorlarmış. Bir gün Hamza'nın ava çıkmasını fırsat bilen müşrikler, Hz. Muhammed'e saldırarak onu yaralamışlar. Avda bir geyiğin peşine takılan Hamza'ya geyik lisana gelerek şöyle der: “Hamza! Beni niçin takip ediyorsun? Senin evinde sana ağır bir iş var.” Bu söz üzerine geyiği takip etmekten vazgeçerek geri dönen Hamza, Hz. Peygamber'in başına gelenleri görünce, geyiğin konuşmasını Hz. Muhammed'in bir mucizesi olarak değerlendirerek Müslüman olur.

Geyik motifinin Türk tasavvuf edebiyatında da önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Kaygusuz Abdal (Alâiyeli Gaybî)'ın, Abdal Musa'nın dergâhına intisabı bir geyik olayına bağlıdır. Yaraladığı geyiğin bir kulübeye girdiğini gören Gaybî, onu yakalamak için kulübeye gelmiş, karşısına çıkan Abdal Musa'dan geyiği istemiş. Abdal Musa, koltuğunun altında vücuduna saplı olan oku göstermiş. Gaybî, yaraladığı geyiğin aslında geyik donuna bürünmüş olan Abdal Musa olduğunu anlar. Bu olay üzerine Gaybî hemen Abdal Musa'ya bağlanır.

Abdal Musa ile Geyikli Baba'nın münasebetleri hakkında Şekayık'ta ve ona dayanan sonraki tarihçilerde meşhur bir menkıbe vardır: Abdal Musa bir ateş parçasını pamuk içine koyup bir müridiyle Geyikli Baba'ya yollamış; o da müride bir kase sür verip geri göndermiş. Mürit bundaki mânâyı anlamamış; fakat Abdal Musa, bu sütün geyik sütü olduğunu ve vahşi hayvanlara hükmetmenin ateşle pamuğu birbirine etki etmeyecek şekilde karıştırmaktan daha zor olduğunu, yani, kendinin böyle bir işaretle insanlar üzerindeki tasarrufunu anlattığını söyleyerek, Geyikli Baba'nın mertebeye

kendisinden daha yüksek olduğunu itiraf etmiş. Bu meşhur menkıbe ile Ahmet Yesevi'ye dayandırılan bir menkıbe arasında hiçbir fark yoktur. Ahmet Yesevi de kendi meclisinde erkeklerle kadınların birlikte zikretmelerine itiraz eden Maveraünnehr ve Horasan alimlerine, bir hokka içinde pamukla ateş koyarak göndermiş; ve böylece, kendi gibi bir velinin, meclisinde kadınlarla erkekler birlikte bulunsa bile, onların gönlünden her türlü kötülüğü giderebileceğini göstermişti.⁹⁵⁹

“Ateşle pamuğun oyunu olmaz” meselesi Türk ve Acemlerde kadınla erkeğin cinsî temayüllerini anlatmak konusunda kullanıldığı için bu menkıbenin nasıl teşekkül ettiği anlaşılıyor. Bu Yesevî menkıbesi, Abdal Musa'ya atfolunan bu menkıbeden şüphesiz daha anlamlıdır. Çünkü, Abdal Musa'nın Geyikli Baba'ya durup dururken böyle bir keramet göstermesinde hiç anlam yoktur. Bu menkıbenin Bektaşilere Yesevilikten geçtiği ve Şekayık'ın- hiç belirtmemekle birlikte- Abdal Musa hakkında herhalde Bektaşi menkıbelerinden yararlanmış olduğu apaçık anlaşılıyor.⁹⁶⁰

Bir diğer tasavvufi hikaye de, halk arasında çok okunup sevilen Muhammediye'de geçer. Bu hikayede geyiğin yol göstericiliği üzerinde durulur. Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefi, avlamak istediği geyiğin peşinden giderek yeraltı dünyasında eşi Mine Hatun'u bulur. Bu hikâye Ergenekon Destanı'nın İslâmi havaya uydurulmuş şekli gibidir.

Bir diğer tasavvufi hikaye de Hakim Ata'ya atfen anlatılandır. Bu hikayeye göre, Hakîm Ata'nın mezarı başında geceleri geyikler toplanır, tan ağarınca kadar durup ziyaret ederler, etraftan geçenler zikir sesleri duyarlarmış. Bu ve buna benzer inanışlarla dini bir yaratık hüviyetine sokulan geyik etrafında birçok hikâye ve destan meydana gelmiştir.

Anadolu'nun dağlık, ormanlık bölge halkı arasında ve özellikle Toroslar'ın Gavur Dağları'nda ala geyikle ilgili ağızdan ağıza dolaşan zengin bir edebiyat vardır. Bunlar zaman zaman âşıklar tarafından dile getirilmiş, yazarlar tarafından kaleme

---

⁹⁵⁹ M. Fuad KÖPRÜLÜ; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar; Akçağ Yay., Ankara 2003, s:39

⁹⁶⁰ M. Fuad KÖPRÜLÜ; Edebiyat Araştırmaları-II; Akçağ Yay.; Ankara 2004; ss:382-383

alınarak işlenmiştir. Hatta bu hikâyelerin bazı halk türkülerinin doğuşuna zemin hazırlayanları da olmuştur.

“Ben de gittim bir geyiğin avına

Geyik çekti beni kendi dağına

Tövbeler tövbesi geyik avına

Siz gidin arkadaşlar kaldım kayada”

diye başlayan ve avcının ağzından söylenen bu türkü, yavrusunu avlayan ana geyiğin intikam almak için avcıyı peşinden sürükleyerek bir uçurumdan düşürmesi üzerine yakılmıştır. Burada geyik avlayanın onmadığı vurgulanmak istenmiştir.

Anadolu ve Azerî türkülerinde anasız kuzu, anasız ceylan, anasız geyik, anasız maral, anasız cerran, yaralı, dertli ceylan, topal geyik, yavrusundan uzaklaştırılmış geyik veya ceylan, avcı-maral gibi unsurlar büyük yer tutar.

“Aman avcı vurma beni

Ben bu dağın maralıyım”

diye başlayan ve geyiğin ağzından söylenen türkü de oldukça yaygındır. Urfa ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde de geyik için söylenen pek çok türkü vardır.

Bu türkülerden olan “Alageyik Türküsü”nün hikâyesini, Yaşar Özürcüt’ün kaleminden aynen alıyoruz:

“Ben de gittim bir geyiğin avına,

Geyik çekti beni kendi dağına,

Tövbeler tövbesi geyik avına,

Gidin arkadaşlar kaldım kayada,

Siz gidin arkadaşlar kaldım burada.

Tövbe ya... Tövbe ki, tövbe! Yalnız geyik avına mı tövbe. Yoksa dağların doruklarına, kırların yeşiline, havaya, suya mı bu tövbe? Tüm güzelliklere mi tövbe. Eee ne dersin. Bir kez ecel elini atmaya görsün. Gençlik, nişanlılık, yakışıklılık para eder mi? Sebep? Sebep dizi dizi. Kimini bir çukura düşürür; kimini bir kayadan uçurur. Kimi bir yağlı kurşuna göğüs verir, kimi yele sele gider. Sonra da türkülerin diline takılır, yıllar sonrasına taşınır olay.

Öykümüz Toroslarda geçer. Toroslarda geçer ya, çukurun bitip, tepelerin başladığı; Güneyin bitip, Güneydoğunun başladığı kesiminde Torosların. "Gavurdağları" derler buradaki Toroslara. Düz ovayı geçip, Antep - Maraş yolunu tutanlar, bu dağlardan geçmek zorundadır. Zorundadır ya, geç geçebilirsene. Mübarek dağ değil, zulüm kalesi sanki. Alttan bakarsın sipsivri bir tepe. Sağına bakarsın dağ; soluna bakarsın dağ. Kıvrım kıvrım Gâvurdağı'nın tepesine tırmanmak zorundadır, bu dağı geçmek isteyenler. Bir yanından girilir dağın; döne döne tepesine gelinir. Yine döne döne inilir tepe aşağı doğru. İnilir ama sağı uçurum, solu uçurum. Sivri sivri kayalar var sağda solda. Başını döner insanın kayalara bakarken. Şöyle bir taş parçası alıp atsan aşağı, un ufak olur da, bir uçurumun dibinde dağılır kalır.

Sözün özü; şimdi yol yolak yapıлып, geçit olmuştur Gavur Dağları ama, vakti zamanında ala gözlü cerenler, çatal boynuzlu geyikler, kınalı keklikler, turaçlar cirit atarmış bu dağlarda. Kekliğin "Keklik Kayası" geyiğin "Geyik Dağı" varmış. Uçurumları, mağaraları da bir bir bilirmiş hayvancıklar.

Eee bir dağda keklik olur, ceren olur, geyik olur da, avcı el atmaz olur mu oraya? Adım başı bir uçurum olsa; ve de uçurumun sonu ölüm olsa, avcı avcılığını yapar. Düşer avının peşine. Düşer ya; eğer avcı gerdeğe girecek bir gençse; eğer nişanlısı onu gerdek odasında bekliyorsa, biraz dikkatli olmalı avcı değil mi? Ne gezer. Eğer öyle olsaydı, günümüze kadar gelen "Alageyik Efsanesi", dilden dile dolaşmaz, gönülden gönüle bir burukluk bırakıp gitmezdi.

Halil, dal gibi bir genç. Bir de atıcı ki ehh! İşi, gücü geyikler Halil'in. Sırtlandı mı tüfeğini omuzuna, ver elini Gavur Dağları. Bir gün, beş gün olsa neyse ne! Bir hafta, on gün dağda kaldığı oluyor Halil'in. Gelgelelim geride bir anası, bir de nişanlısı var

Halil'in. Bir nişanlı ki, melek gibi. Halil'e de çok bağlı. Ödö kopuyor Halil dağa gidecek de gelmeyecek diye. Anası dersenez, hepten karşı Halil'in geyik avına gitmesine. Ne zaman ki Halil azığını hazırlayıp atın terkisine atar heybesini; anası yapışır yularına atın; "Ey oğul oğul. Gel vaz geç şu geyik avından. Yuva yıkanının yuvası olmaz. İflah olmazsın. Sonu iyi gelmez. Gel vaz geç. Bak baban da bu yüzden iflah olmadı. Ne yapacaksın bunca geyik postunu. Yüreğim razı değil. Atalar geyik avı tekin değil demiş. Bugün olmazsa; yarın bir iş gelir geyik avlayanın başına. Kurbanın olam oğul, terk et bu işi".

Halil'dir tutkun ava. Hiç durur mu? Atlar atma; atlar ya, anasını da kırmaya gönlü razı olmaz. "Ana, bu son olacak. Bir daha söz olsun geyik avına gitmek yok. " Bakar olacağı yok, ardmdan seslenir anası. "Oğul oğul. Madem ki inat ediyorsun. Bari yavru geyiklere, yavrulu geyiklere kurşun atma. Yuvalarını yıkıp, öksüz koma."

Bir yandan anası, bir yandan Zeynep. Ne kadar yalvanr yakarırlar ama boş. Caydıramazlar Halil'i geyik avından. Her seferinde "Bu son olacak. Tövbeler olsun artık geyik avına" der, sonra yine bildiğini okur Halil. Hele iyi bir av yapıp, yüklendi mi sırtına geyikleri, kınalı keklikleri; deyme keyfine. Köyün orta yerine bir ateş yakarlar. Bir ateş ki, dumanı gökleri tutar. Ne zaman ki alev biter, köz olur odun; atarlar geyikleri üstüne, bir şenlik, bir şölen. Bir hay hay, bir vay vay karışır gider birbirine. Tüm köylü birlik olup, çevirir ateşin etrafırını. Güle eğlene yerler geyik etlerini. Yerler de bir yandan da Halil'in avcılığını övgülerler. "Bravo arkadaş. Şu koca Çukur'da yoktur senin gibisi" der kimi; kimi de "Zeynep sana helal olsun. İyi avcı olduğun ondan da belli" diyerek yarenlik eder Halil'le.

Ama her zaman rastgelmez Halil'in işi. Gün olur, dağ bayır dolaşır da, bir tek geyik vuramaz. Hele bir Alageyik var ki, aman aman!

Ne zaman ki, bu Alageyik çıksa karşısına, o gün hiçbir av yapamaz Halil. Alageyik dersen bir başka geyik. Kurnaz. Çevik. Canlıkanlı bir geyik bu Alageyik. Çıkar bir kayanın başına, "gel beni vur" der gibi döş verir Halil'e. Halil'dir yatar sipere. Tam nişanlar geyiği. Gez göz arpacık, demeğe kalmadan geyik kayıp! Bir de bakar ki, arkadaki kayaya geçmiş Alageyik. Döner Halil. Sürünerek yaklaşır. Yatar sipere. Ne

mümkün! Kayalardan kayalara zıplar da sonunda kaybolur gider Alageyik. Halil fellik fellik kovalar Alageyiği. Sonunda yorgun düşer, uzanır bir ağaç gölgesine. Sözün kısası, Alageyiğe rastladığı gün tek kurşun atamaz Halil.

Böylesi günlerde, geyikler üstüne duyduklarını düşler bir bir. Bazı geyikler tekin değilmiş Cinler mi, periler mi geyik kılığına girer de dağdan dağa koşturmuş avcıları. Alageyiğe rastladığı gün Halil bu geyiğin de tekin olmadığını geçirir içinden. Bırakmayı düşünür avcılığı. Bırakmayı düşünür ya, av tutkusu kor mu tüfeğini duvara assın. Alageyiğin tekin olmadığına inanır aslında. İnanır ama, rastladığı zaman da kovup kovalamaktan geri durmaz. Önündeki kayadan kaybedip, arkadaki kayadan görünce Alageyiği, iyice inanır onun tekin olmadığına. Bir yandan da peşinden at kovar. Zeynep'in yalvarılarını en çok böylesi durumlarda ansır. Ve söylenir kendi kendine "Hele bir düğün olsun. Bırakırım avı. Zaten bu geyikler tuhaf yaratıklar. Anlamadım gitti."

Günlerden bir gün, Halil yine tüfeği omuzunda, atının sırtında tırmanmış kayalara. Bir de ne görsün, tam karşısındaki kayanın üstünde duruyor Alageyik. Yanında da bir yavru. Bir yavru ki, daha boynuzları çıkmamış. Tüyleri pırıl pırıl. Acemi. Ürkek.

Halil dar atmış kendini attan aşağı. Siperlemiş kayayı. Basmış tetiğe. Yavru debelenmeye başlamış. Tüfeğini Alageyiğe çevirmiş Halil bu kez. Çevirmiş ama, Alageyik zıplayıp kaybolmuş birden. Varmış, sırtlamış yavru geyiği, dönmüş köyüne. Dönmüş ya, anası açmış ağzını, yummuş gözünü. "Anayı yavrudım ayıran iflah olmaz. Bu son olsun, vazgeç oğul" diye yeniden yakarmış. Ne derse boş! Olan olmuş. Halil de pişmanlık duymuş aslında. Ama, ne gelir elden. Bu efsaneyi anlatanlar der ki, Halil epey bir zaman ava gitmedi. Ta ki, düğün gecesine dek. Davulların, zurnaların eşliğide gerdeğe girdiği geceye kadar, tüfeğine el sürmedi Halil. Sürmedi ama, gözü gönlü dağlarda. Kulakları geyik sesinde. İlk özlemi, Zeynep'ine kavuşmak, ikincisi de geyik avı. Bu iki özlem öylesine karışır ki bazen, koparıp atamaz birbirinden. Gün günü eskitir; özlem özlemi kamçılar. Ve gelir düğün gününe dayanır. Dayanır ki, bir yanda davullar zurnalar; öte yanda saz söz. Üç gün; üç gece sürer düğün. Erkekler bir yanda

halay çekip lorke oynarken; kadınlar da kendi aralarında eğleniyorlar. Maniler söyleyip, oyunlar oynuyorlar. Dağdan taşınan odunlar, gece yığılır köy meydanına... Bir ateş yakılır; sinsin ateşi. Sonra da sinsin oynanır etrafında ateşin, güreşler tutulur.

Üçüncü günün akşamı, güvey tıraşı yapılır. Ağır ağır tıraş eder güveyi berber. Bir yandan da kabak kemane, debildek çalar çengiler. Güvey tıraş edilirken, töreler gereği herkes bir bahşiş karşılığı şişelerle kolonya serper seyircilere. Ama bu bahşiş dolgun bir bahşiştir. Güveyin yakınları, arkadaşları daha çok bahşiş atmak için yarışır birbiriyle. Güveyin tıraşından sonra, sağdıçlar oturur berber koltuğuna. Onların tıraşı da törenle tamamlanır. Sonra güvey sağdıçların arasında düşer yola. Bir yandan da gençler "Atalım atalım" çeker. Karşıdan "Nereye" diye sorarlar "Herkesi sevdiğinin kucığına" diye yanıtlarlar. Hep birden silahlar çekilir, havaya kurşunlar sıkılır. Evin kapısına kadar böyle sürer bu. Sonra Halil'in sırtı yumruklanır, salınır içeriye. Gerdek odasının kapısında telli duvağıyla Zeynep ayakta beklemektedir Halil'i. Halil girer gerdek odasına; girer ya kulaklarında bir uğultu, gözlerinde bir karartı. Bir tek ses geliyor kulaklarına, geyik sesi! Hem de evin yanından geliyor ses. Halil durur. Kulak kabartır sesin geldiği yana. Basbayağı geyik sesi bu. Üç günlük yoldan duysa, tanır geyik sesini Halil. Bir durur. "Kör şeytan, kör gözüne lanet" der. Atar adımını içeri. Daha fazla gelmeye başlar geyik sesi. Dayanamaz, duvardaki tüfeğini kaptığı gibi fırlar dışarı. Zeynep'e de "şimdi gelirim" der. Ses yakından uzağa gitmeye başlar. Halil sesin peşinde. Ses Gavur Dağları'na doğru çekilir. Halil de peşinde. O gider ses uzaklaşır. Varır Gavurun Dağı'na ulaşırlar. Ulaşırlar ki, ne görsün Halil. Alageyik çıkmış bir kayanın üstüne, bakıyor Halil'e. Ayın şavkı vurmuş ki pırl pırl derisi. Bir de alaylı bakıyor ki Halil'e. Atar bir kayanın siperine kendini Halil. Nişanlar tüfeğini. Tam tetiğe basacak, fırlayıverir Alageyik. Kayıp! Sonra yeniden sesi gelir yakından. Varır Halil. Bakar çıkmış bir kayanın tepesine Alageyik. Kaya da kaya! Üç bir yanı uçurum. Gözü kararır Halil'in. Uçurumu görecektir durumda değil. Yeniden yumulur yere. Basar tetiğe. Alageyik yığılır kalır kayanın üstüne. Halil'de bir heyecan, bir sevinç. "Hem Zeynep'e kavuştum, hem de ava", diye geçirir içinden. Bir koşu geyiğin yattığı kayaya yönelir. Tam yanına gelir Alageyiğin, atar elini ki tutsun geyiği, Alageyik fırlar ayağa.

Fırlamasıyla da çiftiyi sallaması bir olur Halil'e. Tüfek bir yandan, Halil bir yandan boylar uçurumun dibini.

Gerdek odasında da Zeynep bir bekler, iki bekler, bakar geleceği yok Halil'in. Koşar tüfeğin asılı olduğu duvara bakar. Tüfeğin yerinde yeller esiyor. Fırlar allı duvağıyla dışarı Zeynep. Fırlar da anlatır durumu sağdıçlara. Herkeste bir merak, bir telaş. Nerdeyse gün ağaracak, Halil yok ortalıkta. "Gerdek gecesi güvey kalır mı dışarda. Mutlakza başına bir iş geldi" derler. Köy gençleri gruplar halinde düşerler dağ yoluna. Şu tepe senin, bu tepe benim.

Derler ki, köy gençleri ve al duvaklı Zeynep, Halil'in düştüğü uçurumun kenarına ulaştıklarında, Halil'in sesi bir inilti gibi geliyordu uçurumun dibinden. "İp salalım çekelim yukarı" derler. Diyene kalmaz ses seda kesilir Halil'de. Zeynep'tir bir al duvağına bakar, bir uçurumun dibinde yatan Halil'e. "Sensiz dünya haram bana" der, bırakır kendini Halil'in yattığı uçurumun dibine.

O gün, bugündür bir ses gelir kayalıklardan. Uğuldar uğuldar bir türkü olur. Bu ses geyik avına tövbeler eden Halil'in yanık sesidir der duyanlar.

Bu efsaneyi, dilden dile; kulaktan kulağa ulaştıranlar birşey daha derler. Uçurumun dibindeki iki sevgilinin mezarlarının üstünde, her yılın ilkbaharında, aynı günlerde, tam seher vakti tanyeri ağarırken iki tek çiçek açar. Bu çiçeğin biri kırmızı, duvak renginde, öteki mavi açar. Tam çiçekler boylanıp, birbirine kavuşacakken, ötelere bir geyik uçarak gelir, çiçekleri yer. Bu her yıl böyle sürer gider. Çiçekler kavuşamaz birbirine.

ALAGEYİK

Ben de gittim bir geyiğin avına,
Geyik çekti beni kendi dağına,
Tövbeler tövbesi geyik avına.
Gidin arkadaşlar kaldım kayada,
Siz gidin yoldaşlar kaldım burada

Ben giderken kaya başı kar idi,
Yel vurdu da ılgıt ılgıt eridi,
Ak bilekler taş üstünde çürüdü,
Gidin arkadaşlar kaldım kayada,
Siz gidin yoldaşlar kaldım burada.
Esvabım bohçada basılı kaldı,
Tüfeğim duvarda asılı kaldı,
Nişanlım da benden küsülü kaldı,
Gidin arkadaşlar kaldım kayada,
Siz gidin yoldaşlar kaldım burada.”⁹⁶¹

Aşıklar sevgililerinin hasretiyle yanıp tutuşurlarken çevrede ondan izler ararlar. Bu arada sevgiliyle-geyik münasebetinde geyik kendisine benzetilen olur. Sevgili ala

---

⁹⁶¹Yaşar ÖZÜRKÜT; Öyküleri ile Türküler 1; İstanbul 1999; s:

geyik gibi yüksekten bakar. Bazen sevgilinin gururu, insandan kaçışı geyikle özdeşleştirilerek anlatılır.

Geyik motifini anonim halk edebiyatı eserlerinde de görmekteyiz. Geyikle ilgili bilmece ve mâniler düzülmüştür.

“Dağdan gelir dak gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer.

Bağırır oğlak gibi”

bilmeceinde olduğu gibi,

“Geyik atladı taştan

Gözlerim dolu yaştan

Kız senin güzelliği

Çıkardı beni baştan”

gibi mânilere de rastlanır. Bazı bölgelerde yağmur yağarken güneşin açması halinde “elik geyik gunnayo” gibi, bir inanışın tesiriyle söylenmiş sözlere de rastlanır. Divan Edebiyatında geyik yerine âhu, gazal (gazale) kullanılmıştır. Bu bakımdan divan şiirinde geyik pek geçmez. Bu kelimelerin bazen geyik mânasında kullanıldığı da olmuştur. Divan şairleri de ince, zarif vücuduyla, insandan kaçışı, insanı dermansız bırakışıyla, تنها yerlerde yaşamasıyla sevgiliyi gazala benzetmişlerdir:

Ne cādûdur gör ol vahşi gazalî

Ki yok uşşâkının nutka mecâli

Nâilî

Fuzulî, Leylâ ile Mecnûn'da, Mecnûn'un tuzağa düşmüş bir maralla karşılaşmasını, onun güzelliğinde sevgilisini bulmasını ve gazalın durumunu gayet trajik bir şekilde anlatmıştır.

Milli Edebiyat akımının etkisiyle yazarlar, halkıyat ve mitolojiden faydalanarak yeni eserler meydana getirmeye başladılar. Bu konuda öncüler arasında olan ve başarılı eserler veren Ziya Gökalp, Ülker ile Aydın'da alageyik motifini kullanır. Alageyik, burada su içtikten sonra don değiştiren bir çocuktur. Padişahı kulübeye getiren bir yol göstericidir. Kardeşi Ülker'in padişahla evlenmesine sebep olduğu için mutlu sona ericidir. Ziya Gökalp'ın "Anam alageyik babam Bozkurttan" mısraında dişi geyikle erkek kurttan türediklerini söyleyen Moğol efsanesinden faydalandığı açıktır. Küçük Şehzade hikâyesinde geyik, sevgi perisi olarak yol gösterir. Çocuklar için yazılan Alageyik manzumesinde de geyiğin yol göstermesi, birdenbire kaybolması, güzel bir kız şekline dönmesi, bize geyik etrafında söylenen efsaneleri bir bütün halinde verir. Daha sonraki dönemlerin hikâyecileri geyiği konu edinen hikâye ve masal kitapları yazmışlardır.

Geyik edebiyatımıza konu ve motif vermekle kalmamış dilimize geyikten türemiş birçok kelimenin girmesine de sebep olmuştur. Bunlar Geyikli, Geyik dağları, Geyiksuyu, Geyikpınarı, geyikböceği, geyik domuzu, geyik diken, geyik dili, geyik göbeği, geyik otu gibi hayvan ve bitki isimleridir. Ayrıca geyik etine gir- "kadın endamı almağa başlamak" gibi bir deyim de kazandırmıştır.

Geyik yalnız masal, hikâye, destan, türkü gibi edebiyat verimlerinde kalmamış, çeşitli özellikleri sebebiyle resim, minyatür, heykel ve el işleri gibi sanatın da konusu olmuştur. Bunun ilk örneklerine Altay Hun çağından kalma kabartma ve çizgi geyik figürlerinde, arslan geyik, kaplan geyik resimlerinde, süs eşyalarında, kemer tokalarında, at takımlarında rastlanmıştır. Eski Orta Asya sanatında geyik ve kaplan mücadelesini gösteren heykel ve resimler, el sanatlarından olan kilimlerde geyik desenleri görülür. Ayrıca geyik boynuzundan yay ve bıçak sapı yaptıkları da bilinmektedir. Bugün Anadolu halı ve kilimlerinde de motif olarak geyik (ceylan) ve

geyik avı işlenmektedir. Hacı Bektaş Veli'yi tasvir eden resimlerde sağ elinde geyik görülür. Geyik bazı ressamalar için de ilham kaynağı olmuştur.

Geyik motifinin Türk edebiyatında mesnevi tarzında yazılan destani hikayelerde kullanıldığı görülmektedir. Bu destanlardan biri de “Geyik Destanı”dır. Fuat Köprülü saz şairlerimizden bahsettiği Edebiyat Araştırmaları’nda, saz şairlerini özellikle etkileyen bir “Geyik Destanı”ndan bahseder. Köprülü’ye göre; eski klasik şairlerimizin uzun asırlar istihzalarına sebep olan şeylerden biri de bu geyik destanıdır. Her şair, rakiplerinin eserleri hakkında mutlak bu isnada bulunur. Latîfi tezkiresinde Sultan Beyazıt adına divan tertip eden Sinoplu Sefayî hakkında münderic bir fıkra bu hususta mânâlıdır: “... Mezbûr Sefayî merhum Likaî’ye haber gönderir ki ‘Bizim Divan-ı şirin-beyanımızın ihvan-ı irfan beyninde fi’l-cümle iştihar-ı unvanı-vü nispetle bazılardan şöhret ve rüchânı var mı?’ diyecek, merhum Likaî’ dahi bu kıta ile cevabı kat’ eder (Latîfi Tezkiresi v.22b.):

Sizin divanınız destan olupdur

Gözü âhûların vasfiyle şimdi

Şehirli köylü okur şöhreti var

Geyik destanı deñlü rağbeti var

Bunun bir yanlış eseri olduğu mukahhaktır; çünkü, bu tezkirenin hususi kütüphanemizde mevcut eski ve tashih edilmiş yazma nüshasında Safayî şeklinde kayıtlıdır. Lami’î meşhur Tevbihnâmesi’nde: “Ka’be suretin karye be karye gezdiren ve kapı kapı Geyik Destanı’nı okuyanlar”, “Enzar-ı üdebada pek çirkin ve ashab-ı mahzar-ı ta’n ve nefrin ve env’ı funûn-ı cünunun ekalli olan seb’uine kârin bulunan ahvâl-i mekrûhe” erbabından sayar. Şehirli ve köylüler arasında dolaşan bu Geyik Destanı, divan şairlerince küçümsenmiş ve kötü şiir yazarların şiirlerine, “geyik destanı gibi”

yakıştırması yapılmıştır. Matbu Mevlid nüshalarının ardındaki Geyik destanı, bundan başka bir şey olmasa gerektir.⁹⁶²

Giresun’da anlatılan “Ana Geyik” efsanesinde, annesi tarafından bir ağacın kavuğuna terk edilen çocuğun dişi bir geyik tarafından beslenişine ve bu çocuğun neslinden gelenlerin “Yaylaoğulları” sülalesini oluşturduğuna dair beslenen inancın izleri görülür. Bir Erzincan Efsanesi’nde kadının sağdığı geyiği öldüren avcılar, kadının duasıyla taş kesilirler. Aynı inanışın ürünü olan “Yavru Ceylan” efsanesinde, yavru bir ceylanı öldüren Sarı Avcı, eve vardığında küçük oğlunun öldüğünü görür ve bundan sonra bir daha ceylan avlamaz⁹⁶³. Müslüman-Hıristiyan mücadelesinin konu edinildiği Battal Gazi Destanı’nda da, Battal Gazi’nin babası Hüseyin Gazi avlamak için bir geyiğin peşinden gider ve bunun sonucunda da düşmanları tarafından şehit edilir⁹⁶⁴.

Toroslardan derlenen “Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar” masalında da aksakallı bir ihtiyar tarafından geyik avlamaması konusunda uyarılan avcının ihtiyarın sözünü dinlemeyerek geyikleri avlaması ve bunun sonucunda dağların ruhu olan aksakallı ihtiyar tarafından cezalandırılması sonucunda dağlarda kayboluşu anlatılır. Tahtacılar da, geyik kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Onlara göre geyik avlamak yasaktır. Geyik avı, Tahtacılar tarafından günah olarak kabul edilir. Geyik avlayan kişinin büyük felaketlere uğrayacağına inanmaktadırlar. Tahtacılar bütün Türk boylarında yaygın olan bu inançların yanında geyiğin bir çeşit melek olduğuna da inanırlar⁹⁶⁵.

Afyon’daki mezar taşları üzerinde bulunan işlemlerde geyik sembollerine de rastlanmaktadır. Mezar taşlarına hayvan sembollerinin işlenmesini insanların hayvanlarla daha önce değindiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı ilişki kurma çabalarıyla açıklanabilir. Özellikle dinî temelli inanışlarda geyik kutsal bir varlık olarak kabul

⁹⁶² M. Fuad KÖPRÜLÜ; Edebiyat Araştırmaları-I; Akçağ Yay. (4. baskı) ; Ankara 2004, s:193/ Ayrıca Haza-i Geyik Destanı için bkz: Gıyasettin AYTAŞ; “*Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza-i Destan-ı Geyik*”; Gazi ÜNi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Merkezi Dergisi, S.12, Kış 1999, Ankara

⁹⁶³ Saim SAKAOĞLU; 101 Anadolu Efsanesi (4. Baskı); Akçağ Yay: 481 Kaynak Eserler:145; Ankara 2004; ss:173-174

⁹⁶⁴ Zekeriya KARADAVUT - Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL; “*Anadolu-Türk Folklorunda Geyik*”, Milli Folklor Dergisi, Y:19, S:76, s:102

⁹⁶⁵ Z. KARADAVUT - Ü. Yılmaz YEŞİLDAL; “*Anadolu-Türk Folklorunda Geyik*”, s:103

edilmiştir. Bu noktadan hareketle, geyik sembollü mezar taşlarının sahiplerinin dinî özellikleriyle öne çıkmış şahıslar olduğunu düşünmek de yanlış olmayacaktır. Bu geyik sembolleri bir bakıma bereketin de sembolüdür⁹⁶⁶.

Anadolu'da geyik sürüsünün geçtiği yere hayır ve iyiliğin geldiğine inanılır. Yörüklerde geyiğin bolluk ve bereketle ilgisi bulunduğu tespit edilmiş, Yörüklerin malları ve çocuklarının sayısının, aşiretin yaşadığı yerdeki geyiklerin sayısının artması veya eksilmesi ile ilgili olduğunun kabul edildiği görülmüştür. Geyiğin uğurlu bir hayvan olduğuna, dolayısıyla kötü gözden, nazardan koruyucu bir vasfı bulunduğuna Tahtacı ve Yörüklerde olduğu gibi Anadolu'nun hemen her tarafında inanılmaktadır. Geyiğin boynuzları günümüzde, güçlü bir nazarlık olarak kabul edilmekte ve evlerde duvarlara asılmaktadır. Afyon bölgesindeki ünlü yatır Uzun Kız'ın geyiklerin çobanı ve koruyucusu olduğuna inanılmaktadır. Kızılbaşlık kavramı ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, Kızılbaşlığın temel ayinlerinden biri olan musahiplik ayininde, musahip adaylarının üstünün bir geyik postuyla örtüldüğü tespit edilmiştir.⁹⁶⁷ Irak Türkmenleri de boynuzları ile birlikte geyik kafasının nazardan, büyüden kısacası kötü etkilerden koruduğuna inanırlar ve onu kapılarına asarlar (K.6).

Bazı Bursa evlerinin dış cephelerine geyik boynuzu asılmasının; özellikle sonbaharda ve ilkbaharda, mezarların yanında değil de tam merkezde ölü aşı verilmesinin ve türbelere kırmızı, sarı ve yeşil örtüler bağlanması gibi pratiklerin mitik temellere dayandığını gösteren deliller vardır. Bunlar halk anlatmalarının mitik temelleridir. Türklerde de aynı Çin Kozmolojisinde olduğu gibi Göğün Altın Kazık(DemirKazık) etrafında döndüğü, Yitiken (Yedi Hanlar) denen Büyük ayı yıldız takımının Tanrının bindiği araba şeklinde resmedildiği ve Kutup yıldızına bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel şekilde hareket ettiği; böylece yıllık takvimi belirlediğini biliyoruz. Bu arabayı çeken hayvanın da geyik olduğu Göktürk mezarı yanındaki resimde açık bir şekilde görülmektedir. Demek ki geyiğin dairesel bir şekilde dönüşü bir yıllık bir zaman dilimine denk geliyordu; yani yıllık takvimi simgeliyordu.Gök kubbenin Altın Kazık etrafında bir yıllık dolanımın yanında, ayrıca

---

⁹⁶⁶ Z. KARADAVUT - Ü. Yılmaz YEŞİLDAL; *a.g.m.* s:104

⁹⁶⁷ Z. KARADAVUT - Ü. Yılmaz YEŞİLDAL; *a.g.m.*; ss:102-112

bir de yıldızları taşıyan; Kaşgari'nin kök çığırsı ve felek dediği, Yusuf Has Hacib'in ise tezginç(dönen) dediği gök çarkının döndüğü varsayılıyordu ve bu çarkı da bir çift göksel ejderin çevirdiği düşünülmekteydi. Öyleyse Türkler de zamanı belirleyen iki çark vardı ve bu çarklardan birini geyikler, diğerini de ejderler çevirmekteydi. Geyiğin de ejder gibi hem yaruk hem de kararık ilkesine bağlı olarak iki şeklinin olduğu ve hem göksel mekânın hem de zamanın simgesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Geyiğin hem yaruk hem de kararık özellikler taşıdığını gösteren başka örneklerle Kazaklar arasında geyikle ilgili anlatılan efsanelerde, masalarda vb. oldukça sık karşılaşmaktayız. Bunlarda genellikle geyiğin başının veya boynuzunun altın, kuyruğunun gümüş olduğu bildirilmektedir. (Ay Altındaki Aybarşa Güzel ve Han Kızı vb. masalarda olduğu gibi) Biliyoruz ki altın madeni gök unsuru, gümüş ise yer/su unsurudur. Ayrıca Metin Arıkan; “tarihî kaya resimlerinde gördüğümüz hayvanların renklerinin genellikle alaca veya siyah benekli olmasını da yeryüzünde dolaşan kutlu hayvanların hem yaruk(beyaz) hem kararık(kara) özellikleri taşımasına bağlamaktayız” da demektedir.⁹⁶⁸

Bolu ili Mengen ilçesi Agacalar köyü Sarıkız mahallesindedir. Türbede, bakire ölen ve ermişliğine inanılan sarı bir kız yatmaktadır. Rivayete göre Türkmen kızı olan Sarı kız, her sabah erken kalkar geyiklerin sütünü sağır fakirlere verirmiş. Bir sabah babası tarafından takip edilip sırrı açığa çıkınca hemen ölmüştür. Türbeyi ziyarete gelenler namaz kılar dua ederler. Halk inançlarında ilâhî sır sahibi olabilmek için cinsiyet farkı engel teşkil etmemektedir. Sırrı açığa çıkan ermiş hemen ölür, inancı vardır. Türk halk inançlarında geyiğin özel yeri vardır. Geyik, donuna en kolay girilebilen bir hayvandır. Birçok yatır türbesinde geyik boynuzu vardır. Safranbolu ve birçok yerde geyik, binalarda nazarlık olarak kullanılır. Bursa'da Safranbolu'da daha birçok yerde, Geyik Baba, Geyikli Baba, Geyik Binen Baba Türbeleri vardır. Halk arasında; at, koç, geyik, kurt, öküz gibi bazı hayvanların koruyucu ve kollayıcı oldukları inancı vardır. Bu hayvanlara ait bazı vücut aksamalarının da bu hayvanlar öldükten sonra hikmetlerini sürdürdüklerine inanılır. Halk tasavvufunda sığır ve geyik, donuna en çabuk girilebilen hayvanlardır. Öküz ve koç boynuzlarının çakıldıkları ambar, ahır,

---

⁹⁶⁸ Metin ARIKAN; “Bursa Halk Kültüründe Eski Türk İnançlarının İzleri ve Bunların Türk Dünyası Sözlü Anlatmalarındaki Yansımaları”; II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı Cilt II, Bursa 20-22 Ekim 2005, ss. 401-413.

değirmen kapı baslarında bunların kem gözlere ve görünmeyen kötülöklere karşı koruyucu olduklarına, böylece bereketin artacağına, nazar değmeyeceğine inanılır. Balıkesir ili Edremit ilçesindeki Sarıkız Türbesinde her yıl Dede Sofrası kurulur. Ayrıca Afyon ilimizde de Sarıkızlar Türbesi vardır⁹⁶⁹.

Halk inançlarımızda Geyik ile ilgili birçok efsane vardır. Anadolu'da Geyik Baba, Geyikli Baba gibi ulu zatların efsanelerinde, geyiğe binilerek savaşa gidilir, geyiklere kereste taşıtılarak cami yaptırılır. Geyikler öksüz bebelere süt verirler Bursa-Kestel'deki Geyikli Baba, Samsun-Alaçam'daki Geyik Koşan, Safranbolu Göverendeki Geyik Baba bunlardan bazılarıdır. Geyikli Baba, "Azim dağlarda vahşi sığırlara suvar olup onlara binip Orhan Gazi ile sefere çıkmıştır"⁹⁷⁰ Anadolu'da bilhassa Safranbolu'da geyik boynuzu binaların göğsüne nazarlık olarak ve ocak başlarına bereket için takılır. Türkistan'da Kerkük'de Erbil'de ve Anadolu'da bir çok türbede geyik kemiği olduğu bilinir. Türk költürlü coğrafyanın bir çok yerinde görüldüğü gibi Evlerinin giriş kapılarına nazara karşı korunmak adına geyik boynuzu asarlar Trabzon Şalpazarı'ndan A.Çelik'in yaptığı geyik efsanesi tespitinde; 11 veya 12 erkek çocuğu olan bir anne göç esnasında sırtında da yükü olduğu için bunları taşıyamaz ve kadın hasta olunca çocuklarını bir ağacın kovuğuna koyarak Allah'a emanet eder ve oradan ayrılır.O dönemde bir salgın hastalık olur kadın hayatta kalır ve çocuklarının öldüğü haberini alır. Ağlaya sızlaya çocuklarını bıraktığı ağacın yanına gelen anne "-ey gidi dünya çocuklarımı buraya bırakmışım, dünya bana bir şamar attın der ve çocuklarını ağacın kovuğunda aramaya koyulur. O esnada bir geyik keçisi çocukların olduğu yerden kalkıp kaçar ve anne bebeklerinin ağzının sütlü olduklarını görür çocuklar veya çocuk beslenip balık gibi olmuştur. O günden sonra geyik keçisi onların anası olmuş. O tarihten sonra o sülalede geyik eti yemek yasak olmuştur.⁹⁷¹

Makedonya Göçmenleri'nde, evlilik günü geyik doğumuna rastlayan kadınlar yedi yılda bir doğum yapar. Bu kadınların ilk yedi yıl çocuğu olmaz. **(K.1.)**

⁹⁶⁹ Yaşar KALAFAT; "Anadolu Halk Sufizminde Erenlerin Yeri ve Rollerini", 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri Ankara, 1998, s:227 –237.

⁹⁷⁰ Yaşar KALAFAT; "Safranbolu ve Yöresinde Türbeler"; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi; I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, Ankara 2003, s:314

⁹⁷¹ Ali ÇELİK; Trabzon Şalpazarı Çepni Költürü, Trabzon Valiliği İl Költür Müdürlüğü Yayını, Trabzon, 1999; Trabzon Çaykara Halk Költürü, Doğü Költürhanesi Yayınları, İstanbul, 2005, s:144

IV.B.5. Olağanüstü Güçteki Bitkiler

Eski Türk sosyal hayatında ağaç ve ormanın insan hayatı üzerinde tesiri olduğuna inanılan mukaddes varlıklardır. Bu anlamda, Türkler ağaç ve orman iyelerini memnun ettiklerinde, huzurlu, mutlu ve bereketli bir ömür süreceklerine inanırlardı. Eski Türk sosyal hayatında güçlü tesirleri olduğuna inanılan bu kutsal ağaç ve orman kültürünün, atalarımız vasıtasıyla Anayurttan, Anadolu'nun her yerleşim alanına yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türk inanışlarının bakiyesi olduğu anlaşılan bazı ağaç ve ormanların kutsal olduğu şeklindeki düşüncelere Anadolu'nun pek çok yöresinde rastlamak mümkündür.

Bazı ağaçların kutsal olduğu ile ilgili inanışların Doğu Anadolu'daki Alevi topluluklar arasında da yaygın olduğu ve Siirt, Tunceli, Adıyaman, Elazığ illerinde yaşayan Alevilerin şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran meşe ve ardıç ağaçlarını takdis ettikleri belirtilmektedir. Yılın belirli dönemlerinde halkın en güzel elbiselerini giyerek, kadınlı erkekli gruplar halinde ilahiler eşliğinde bu ağaçlara ziyaretler yaptıkları, adaklar adadıkları ve kurbanlar kestikleri ve ağaçlara dilek çaputları bağladıkları ifade edilmektedir. Eski Türklerdeki ağaç kültürü ile ilgili inanışlarının bir bakiyesi olarak yine Edremit'in Çamcı köyündeki ninelerin karnı ağrıyan torunlarının karnını ovarken şöyle dua ettikleri belirtilmektedir: 'Dağlar, taşlar, ulu kaba ağaçlar, koca çaylar! gel çocuğumun karnının ağrısını al. Bu duanın eski Türklerde görülen ağaç kültürü ile ilgili inanışlarının bakiyesinden başka bir şey olmadığı açıktır⁹⁷².

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar, Türkler arasında görülen kutsal ağaç ve ağaç kültürü ile ilgili tespit edilen inanışlar benzerlikler göstermekte ve bu inanışların görüldüğü her yerde aynı zamanda ağaç evliya ilişkisine de rastlanılmaktadır. Nitekim Sibirya'da yapılan araştırmalarda çeşitli yerlerde bazı ağaçların yanında evliya mezarlarının olduğu ve bu evliya mezarlarının ağaçlarda mevcut olduğuna inanılan ruhların, Müslüman evliya hüviyetinde şahıslanmış biçimi olarak algılanması gerektiği

---

⁹⁷² Ramazan İŞİK; "Türklerde ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültürler"; Fırat Üni. İlahiyat Fak.Dergisi; C.9, S.2; Elazığ 2004, ss:89-106

belirtilmektedir. Örneğin, Anadolu’da da kutlu sayılan ağaçların yanında böyle türbelerin var olduğu bilinmektedir. Bu gibi türbelerin olmadığı yerlerde ise tek başına ağaçların, Çınar Dede, Çitlembik Dede, Ağaç Baba gibi isimlerle sanki evliya ağacın kendisi imiş gibi adlandırıldığına rastlanılmaktadır⁹⁷³.

Kaman köyündeki “Kurt Çamı” ziyaret yerine gelince, Kıvşak köyüne girmeden önce yolun kenarında büyük bir çam ağacı vardır. Buna “Kurt Çamı” denir. Kısaca “Kurt Çamı”nın efsanesi şöyledir: “Kıvşak köyüne, komşu Kaleköy’den bir genç kız gelin gelmiş. Bu gelinin bir yıl sonra bir çocuğu olmuş. Fırtınalı ve soğuk bir Ocak ayında Kaleköy’deki ailesinin yanına gitmek için yola çıkmış. Ancak ailesinin yanına çocuğu ile birlikte gitmeye utandığı için çocuğunu yol kenarındaki çamın altına yatırmış. Köyüne ulaşınca yapılmakta olan bir cem ayinine katılmış. O anda ailesi çocuğu sorunca, Kıvşak köyünün girişindeki çam ağacının altına bıraktığını söylemiş. Bunu duyan dede, çocuğu getirmesi için üç kişiyi görevlendirmiş. Çocuğun ölüsünü veya dirisini bulmak için gitmişler. Çamın yanına yaklaştıkları zaman bir de ne görsünler; bir kurt çocuğu emziriyor. Kurt, kendisine yaklaşan kişileri görünce çocuğun ağzını memesinden ayağıyla iterek bıraktırıp oradan ayrılmış”. Bundan sonra bu çama “Kurt Çamı” adı verilmiş.

Köylüler “Kurt Çamı”nı şu nedenlerden dolayı ziyaret etmektedirler:

Kısmetlerinin bağlandığına inanan gençler, buraya gelerek çamın etrafında üç kere üçler adına döner, dua ve niyaz edip mum yakarlar.

Gece uykudan uyanıp ağlayan ve korkan çocuklar “Kurt Çam”a getirilerek çamın etrafındaki topraktan üç, yedi veya oniki gün yalattırılır.

Çocuğu olmayan ve çocuğu yaşamayan kadınlar ile bahtı kapalı genç kız ve erkekler buraya gelir, oradaki topraktan bir miktar alıp bir kısmını yemeğe bir kısmını da suya katarak üç gün aç karna içerler.

---

⁹⁷³ Yaşar KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 112; Ankara 1990; s:47

Bunların dışında herhangi bir sıkıntısı olanlar, dilek ve isteklerinin yerine gelmesi için “Kurt Çam”a gelerek isteklerini bildirip çaput bağlarlar⁹⁷⁴.

Gaziantep çevresinde bazı yerlerde kimi ağaçların dilek ağacı olarak kabul edildiği, bu ağaçlara dileklerin gerçekleşmesi için bez bağlandığı, bu şekilde bazı ağaçların üzerindeki rengarenk eşarplarla, bezlerle, bezden yapılmış salıncaklarla adeta dalının, yaprağının görünmez olduğu görülmektedir. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi bu ağaçlar umumiyetle ıssız bir yerde tek olarak bulunan ağaçlardır. Gaziantep-Oğuzeli karayolu üzerinde Dermanlı Dede (Değirmenli Dede)olarak bilinen ziyaretin bulunduğu yerde ise civardaki ağaçların birkaç tanesinin üzerine rengarenk bezler ve küçük bez salıncaklar bağlandığı görülmektedir. Ağaçların bulunduğu çevrede kayalar üzerinde üst üste konulmuş taş parçaları da bulunmaktadır. Civar halkı bu ziyaretin bulunduğu tepeye tamamen kutsiyet atfetmiştir. Buradaki dağın en yüksek yerinde bulunan ziyarete derdi olanlar derman aramak için gelmektedirler⁹⁷⁵.

Bazı yörelerde ölü mezara konduktan sonra, ağacın lisanı hal ile Allah'ı zikrettiği ve bunun da ölüye fayda vereceği inancıyla mezarın ayak ve baş ucuna ağaç dikerler. Bu uygulama, bazı yerlerde ölüyü defnedip mezarı yaptıktan sonra baş tarafına bir sıruk dikme şeklindedir. Bu sıriğin ucuna mersin ağacının dallarından bir top bağlanır. Nedeni ise, bu ağacın güzel kokulu olması ve yeşilliğini uzun süre devam ettirmesidir⁹⁷⁶.

IV.B.6. Olağanüstü Güçteki Taşlar

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden, su mukaddesler arasında yer alır. Bunun bir ifadesi de, onun, bugün de Türk hayatında “rahmet” sıfatı ile anılmasıdır. Türk dünyasının hemen her yerinde “yağmur yağıyor” yerine, “rahmet yağıyor” denir. Böylece, onun Tanrının bir iyilik bağıışı olduğu kabul edilir.

⁹⁷⁴ Ahmet GÖKBEL; “Yıldızeli İlçesinin İnanç Coğrafyası ve Bu Yörede Yaşayan Alevilerde ‘Yer-Su’ İnançının İzleri”, Folklor/Edebiyat, (Alevilik Özel Sayısı II), C.VII S.30, 2002, ss.85-100.

⁹⁷⁵ Behiye GÖKSEL;“Gazi Antep Yöresi Halk İnanışlarında Şamanist Etkiler”; Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi; Nevşehir,1999; ss: 485-496.

⁹⁷⁶ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:400

Anadolu'da, yağmur yağmasını temin etmek gayesi ile, yapılan dua merasimi aşağıdaki safhaları gösterir:

- Çok sayıda çakıl taşının her biri üzerine ayrı ayrı kısa dualar okumak, bu taşları torba içinde suya bırakmak.
- Küçük çocukların da iştirak ettikleri bir cemaat halinde, ilahiler eşliğinde çok defa şehir dışında yüksek bir yerde, bir ziyaret mahalinde dua edilmesi. Dua esnasında elbiseleri ters giymek ve bilhassa elleri, parmaklar aşağı gelecek şekilde, âdeta yağmur yağışını taklit edercesine tutmak âdettir.
- Dua yerinde müşterek bir yemek yemek ve fakirlere hayır aşı dağıtmak.
- İhtimal Allah'ın merhametini çekmek maksadı ile, analarından ayrılmış kuzuları meletmek, buzağıları böğürtmek ve hatta memedeki çocukları ağlatmak.

Yağmur dualarının İslâmî kisve altında gördüğümüz bu şekillerinin kaynakları çok eski olmalıdır. Eski Yunan, Roma, Eski ön Asya kavimleri, Hindistan, Japonya ile Çin'de ve bir çok iptidai kavimlerde yağmur yağdırmak için yapılan dinî merasim hep dua, yani Tanrıya veya Tanrılara, çok defa yağış v.b. hava değişmelerine hükmeden yahut bereketi sağlayan Tanrılara yalvarma hareketi taşır. Katolik Avrupa memleketlerinde, bu amaç ile kutsal makamlara yapılan ziyaretler ile tertip edilen dini alaylar da hep bu mahiyettedir.

Anadolu yağmur dualarındaki taş unsurunun kaynağı da her halde Türklerin “yada taşı” an'anesi olmalıdır. Yada taşı ile ilgili âdet ve an'aneler de, genel olarak, yağmur duaları merâsimlerine bağlanabilir.

Türkistan'daki Türk boylarında yağmur çağırma törenleri iki şekilde düzenlenir: Birincisi : Yada taşı ile yapılan yağmur çağırma törenleri. İkincisi : Su kadın törenleri ile yapılan yağmur çağırma törenleri.

Türkistan'da yağmur çağırma törenleri ile ilgili yayınlanan eserlerde verilene bilgilere göre, Yada taşı ile yağmur yağdırma törenleri Türkistan'da 20. aşırın başlarına kadar canlı şekilde devam ettirilmiştir. Yada taşı ile ilgili gelenekler ve efsaneler eski Türk boylarının dini inançlarına bağlıdır. Folklorcuların bu konudaki fikirleri hakkında daha önceki bölümlerimizde bilgiler sunduğumuzdan dolayı, burada uzun konuşmamayı uygun buluyoruz.

Türkistan'daki yağmur çağırma törenlerinin ikinci şekli konusunda da kısaca bilgi verelim: Türkistan'da ikinci tür yağmur çağırma törenlerine "Sust hatın", "Süt hatın", "Suv hatın", "Çele hatın", gibi adlar verilir. Türkistan'daki Türkmenler yağmur çağırma törenlerine "Syuyt gazan", "Syuyt hatın", Tacikler "Sust Mama", "Sust hatın" veya "Aşağlan" adını verirler. Zerefşan vadisinde "Sus hatın", Sürhanderya'da "Boz hatın", "Sust hatın", Kaşkaderya'da "Söz hatın", "Ceyle Kazak", Türkistan şehrinde "Çele hatın", "Kösem kösem", "Sur hatın" adı ile yapılan yağmur çağırma törenlerinin mahiyeti birdir. Mesela, Sirderya'da ihtiyar şeklindeki kukla-bebeği taşıyan kadınlar köy sokaklarını dolaşarak şarkı söylerler ve her evin önünde ev sahibi ihtiyar kukla-bebeğin üstünden su döker ve türlü yiyecekler verir.⁹⁷⁷ Bu gelenekten birazdan bahsedeceğimiz için burada kısa kesmeyi uygun gördük.

Türk yağmur yağdırma törenleri dışındaki İslam dünyasında ve Avrupa'da görülen yağmur yağdırma amaçlı özel giydirilmiş kişi veya kuklanın ev ev dolaştırılması, evlerde su dökülerek ıslatılmasını araştırmacılar çok eski yağmur ve bereket tanrılarının günümüze gelmiş eski ön Asya kavimleri, Hindistan ve Japonya'da bu tür törenlerin yapıldığını biliyoruz.⁹⁷⁸

İstanbul'da kurban bayramı günü yağmur yağacağına dair olan halk inancı da herhalde yağmur yağdırma için kurban kesilen çağlardan kalıntı olmalıdır.⁹⁷⁹ Halk arasında kurban kanını yağmur temizler inancı vardır. Bu yörede yağmur duası

---

⁹⁷⁷ Çağatay KOÇAR, "Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri", I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 21-23 Kasım, Adana 1990; Çukurova Üniversitesi Sempozyum Bildirileri ss: 588-594

⁹⁷⁸ İslam Ansiklopedisi, C.5, Ankara 2002; s.1223.

⁹⁷⁹ İslam Ansiklopedisi, C.5, s.1222.

törenlerine bir eşeğin süslenerek götürülmesi, tekerlemeler ev ev dolaşılıp evlerden eşeğe su dökülmesi ilginç ve az rastlanan bir örnektir.⁹⁸⁰

Doğanın yağmur yağdırma işlevini yenilememe kaygısı insanları kurak geçen zamanlarda büyü yoluyla törenler düzenleyerek yağmur yağdırma yollarını aramaya itmiştir. Yağmur yağdırmak için yapılan törenler her ülkenin kültürüyle biçimlenmiştir.

Yağmur yağdırma işlemlerine halk, yağmur duası adını vermektedir. Çocuklarsa buna değişik yerel adlar takmışlardır; “bodi, bodi bostan, dodu, gode, gode gode, göde göde, gelin, gelin gok, çomça gelin, çömçe gelin, kepçe gelin, çullu kadın, kepçe kadın, çalı gezme, çulla kepçecik” Trakya ve Balkanlarda da “dedule ve dodole” adıyla aynı âdet yaygın bir biçimde sürdürülmektedir.

Eski Türk adetlerinde bütün köylüler toplanıp bir kız bir erkek seçermiş. Bunlar gelin ve güvey gibi giydirilip süslenirmiş. Bütün köylü gelin ve güveyi kapı kapı gezdirerek evlerden buğday, pirinç, bulgur vb. toplarlarmış. Buğday veren ev sahibi gelinle damadın üstüne bir “çomça” su dökermiş. Gelin kılığına giren kişiye “çomçalı gelin” adı verilirmiş. Coğrafi konum ve sosyal yapıya göre değişiklikler gösteren bu törenlerde dikkati çeken ana temalardan birinin kukla yapmak, diğerinin ise tören sonu yapılan ziyafet olduğudur. Bu olgu bizleri zamanımızdan binlerce yıl önceki insan kurban edilen dinsel ayinlere kadar götürür.

Çomçalı gelin ritüelinde dört aşama vardır:

- a) Hazırlık,
- b) Oyunun oynanması
- c) Toplanan yiyeceklerin pişirilmesi⁹⁸¹

⁹⁸⁰ Metin And; Türk Tiyatrosunun Evreleri; Erk Matbaası; Ankara, 1988; s: 52.

⁹⁸¹ Esmâ ŞİMŞEK, “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: Çömçeli Gelin”, Millî Folklor Dergisi Kış/sayı:60, ss: 78-87

a) Hazırlık: Havanın kurak gittiği, yağmurun hiç yağmadığı günlerde köyün/mahallenin çocukları bir araya gelerek “çömçeli gelin” oynamaya karar verirler. Ağaçtan yapılmış büyük bir kepçenin başı ile sapının birleştiği yere çapraz olarak bir değnek bağlanarak kol yapılır. Buna bir kız çocuğunun elbisesi giydirilir, baş kısmına da başörtüsü bağlanarak âdeta bir gelin canlandırılır. Bazı bölgelerde (Kilis, Sivas, Trabzon) çocuklar, bir değneğin ucuna süpürge veya çömçe (kepçe) bğlarlar. Buna bir elbise giydirilip, yüz olarak kabul edilen kısmına, kömür ile kaş, göz ve ağız yaparlar.⁹⁸² “Çömçe gelin”i çocuklardan biri (oyunu yöneten) eline alır, yanındakilerden birkaçı da toplanan yiyecekleri koymak üzere ellerinde torba, sitil (çingil, madeni kap), heybe vs. taşır.

b) Oyunun Oynanması: Hazırlanan bebeği taşıyan çocuk en önde olmak üzere, bütün çocuklar toplu halde kapı kapı dolaşarak, her evin önünde, hep bir ağızdan “çömçeli gelin” tekerlemesini söylerler:

“Çömçeli Gelin çöm ister

Bir kaşıcık yağ ister

Yağ verenin oğlu olsun

Bulgur verenin kızı olsun

Teknede hamur

Tarlada çamur

Ver Allah’ım ver, bir sulu yağmur” (Kadirli/Osmaniye)

---

⁹⁸² Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko-sosyal Metodla İncelenmesi-I”, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, XXI. (1-2), Ocak-Haziran, s. 24

“Mörmürceğim mor ister
Gaşlıh gaşlıh yağ ister
Sarı ineğin yağınnan
Kara tavuğun yumurtasınnan
Ver allah’ım ver, bir sesli yağmur” (Erzurum)⁹⁸³

“Çömçe gelin ne ister
Çömçe gelin su ister
Ver Allah’ım ver yağmur ile sel
Koç koyun kurban
Göbekli harman
Yaz yağmuru yalancı
Gavur kızı dilenci
Bir bardağı beş etmiş
Altmış kazan aş etmiş
Ver allah’ım ver, yağmur ile sel
Koç koyun kurban
Göbekli harman”⁹⁸⁴

---

⁹⁸³ O. ACIPAYAMLI, a.g.m. , s. 21

⁹⁸⁴ Abdülkadir İNAN, “Yağmur Duası, Çömçe Gelin”, Makaleler ve İncelemeler-I, Ankara 1998, s. 480

“Milla potik ne ister

Allah’tan yağmur ister

Çiniden kavurma ister

Küpten de bulgur ister”⁹⁸⁵

Bu tekerlemelerin benzeri Azerbaycan’da “godu godu” adıyla söylenirken, Türkistan’da da yerini “suv hatın” tekerlemesine bırakır:

“Suv Hatın-sultan hatın

Kölenkesi meydan hatın

Suv hatın, suvsız hatın

Köylekleri boz hatın

Yağmur yağsın suv hatın

Buğday pişsin suv hatın

Hırman tolsın suv hatın

Suv hatın, suvsız hatın

Havanı yağdırgan suv hatın

Buğdayı doldurgan suv hatın

Elni toydırgan suv hatın

Suv hatın, suvsız hatın”⁹⁸⁶

---

⁹⁸⁵ Korutürk GÖKTAŞ, Peri Nahiyesi Halk Edebiyatı ve Folklorundan Derlemeler, Fırat Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türkoloji Böl. Lisans Tezi; Elazığ 1996, ss: 72-73

⁹⁸⁶ Çağatay KOÇAR, “*Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri*”, Türkistan ile ilgili Makaleler, Ankara 1991, s. 239

Tekerlemelerin hemen ardından, ev sahibi, çocukları istedikleri; yağ, bulgur, un, yumurta, kavurma, tuz vs. gibi yiyeceklerden birini verdikten sonra, beraberinde gizlice getirdiği suyu çocukların -özellikle de “çömçeli gelini taşıyan çocuğun- üzerine döker. Su ile ıslanan çocuklar kaçışarak başka bir evin kapısına varırlar, aynı işlem burada da devam eder. Böylece bütün evler dolaşılır.

c) Toplanan Yiyeceklerin Pişirilmesi ve Dua: Mahallenin/köyün bütün evleri bu şekilde dolaşıldıktan sonra, toplanan yiyecekler yemek yapılarak yenir, ardından yağmurun yağması için bazı bölgelerde dua edilir.

Anadolu’da farklı farklı âdetlere dönüşen yağmur yağdırma törenleri Çukurova’da Çömçeli Gelin yada Bodi olarak ortaya çıkar. Osmaniye yöresinde tilki kılığına girdirilen bir çocuk kapı kapı dolaştırılarak gezdirilir. Bu gezme esnasında yağ, bulgur, un, tuz istenir. Çocukların isteklerini karşılayan her ev sahibi Bodi’nin üzerine bir tas su döker ve toplanan malzemelerle yapılan yemek hep birlikte yenir.

Taşa dua okumak vb. yollarla yapılan “yağmur çağırma törenleri” Anadolu’da sıkça başvurulan bir uygulamadır.⁹⁸⁷

“Çömçeli gelin” töreninde söylenen tekerleme, aslında bir duadır. Yağmurun yağması, teknelerin hamurla, tarlaların çamurla dolması, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olması vs. için yapılan bir çeşit masum duadır. Eski Türk inancında ve bu inancın bozulmuş şekli olan “Şamanizm”de de, Şamanların yaptığı dualar genellikle manzumdur. Ancak, bu oyunun Suriye Araplarında “ümmü’l gays” adıyla oynandığını tespit eden İnan, “çömçeli gelin”i şamanın, Şamanî Türklerin “töz”lerine benzetse de; “Galiba bu âdet, ileri Asya’nın pek eski yerli zürra bir kavminden kalma bir âdet olsa gerek. Bu âdete dair bütün Anadolu, Suriye, Irak ve Azerbaycan âdetleri toplanırsa, ihtimal ki bu merasimin eski dini şekli tayin edilebilir.”⁹⁸⁸ der.

Türklerce kutlu sayılan ve yağmur yağdırma ile ilgili çeşitli ritüellerin oluşmasına neden olan yeşim taşı, bugün alternatif tıpta da yerini almakta

⁹⁸⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Y. KALAFAT, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri; ss: 97-101

⁹⁸⁸ Abdülkadir İNAN, “Yağmur Duası Çömçe Gelin”, a.g.e. s. 487

gecikmemiştir. Alternatif tıp olarak tanımlanan yöntemler, insanların psikolojik hallerini ve bağışıklık sistemlerini kuvvetlendirerek hastalıklarla mücadele edilmesini sağlar. Nitekim yeşim taşının duygusal bunalımlara iyi geldiği, dış problemlerinde yardımcı olduğu, zihinsel odaklanmalara yardımcı olduğu, kendisini taşıyan kişiye cesaret verdiği şeklinde inanışlar ve uygulamalar mevcuttur.

Bunun haricinde, “Yaralı Mahmut ve Mahbub Hanım” ile “Köroğlu ile Kiziroğlu” halk hikayelerimizde “şamçırak taşı” olarak geçen yeşim taşının, aydınlatma özelliğinden yararlandığı da bilinmektedir. Yaralı Mahmut hikayesinden daha önceki bölümlerimizde de bahsettiğimiz için burada bahsetmeyi uygun bulmuyoruz, ancak burada Âşık Ali Rıza Ezgi’den derlediğimiz “Köroğlu ile Kiziroğlu” hikâyesindeki şamçırak taşından bahsetmemiz yerindedir. Nitekim, hikayede Köroğlu evlenmesi için gerekli olan şamçırak taşının Kiziroğlu’nda bulunduğunu öğrenmesi üzerine onun evine gider ve şamçırak taşı ile turna tellerini çalar. Bunun üzerine Kiziroğlu, Köroğlu’nun peşinden giderek onu döver. Hikayede şamçırak taşı, evlerin köşelerine konulan aydınlatma aracı olarak kullanılan bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. (K.10)

IV.B.7. Gök Tanrı İnançına Bağlı Yansımalar

IV.B.7.a. Mavi Rengi ile İlgili İnanç ve Pratikler

Göğü bir renk verme yolu ile ifade eden sadece Türklerdir⁹⁸⁹. Gök renk, göğün rengi olduğu kadar Tanrının da bir sembolüdür. Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile bir bağ kurmak isteğini ve anlamını ifade etmektedir⁹⁹⁰. Eski inançlara göre gök, Tanrı rengidir. Gök kelimesi genel olarak yaşamak, yenilenmek, gençleşmek anlamını verir. Yeşillenmek, yeşermek mânâsında göğermek sözüyle karşılaşmamız da mümkündür⁹⁹¹.

Giresun Türklerinde mavi-gök gözün önemini belirten bir söz vardır. “Ala gözü (gözlü olanı) it doğar, kurt da doğar, şart odur ki (önemli olan) göy göz doga” Gözü ela olan yavruyu bütün canlılar doğurabilir. Önemli olan mavi-yeşil gözlü olan doğumu

⁹⁸⁹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s:124

⁹⁹⁰ B.ÖGEL; Türk Mitolojisi-I; ss:42-43

⁹⁹¹ Y. KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri; s:30

yapabilmektedir. Göygöz nadir olur çok önemsenir⁹⁹². Mavi göz Anadolu Türklerinde de önemsenir. Mavi gözlüye nazar zor değer, mavi gözlünün nazarı çabuk değer. Mavi gözlüye büyü geçmez, bazı büyü yapımı ve define aramalarında mavi gözlü çocuklar kullanılır. Gök mavidir, uludur. Mavi gözlüde bir takım sır güçlerin olduğuna inanılır.

Hatta nazardan ve büyüden korunmak için mavi boncuk takınmak bir gelenektir. Nitekim mavi boncuğun, kötü etkilerden uzak tuttuğu, lohusaların bunu taşımalarının gerektiği inancı, pasif büyü ile de ilgilidir. Pasif büyüde tehlikeli, kötü etkenleri uzaklaştırıcı ve büyülü birtakım özelliklere sahip olduğuna inanılan uğurluklar, muskalar ve nazarlıklar önemli bir rol oynamaktadır⁹⁹³.

“Göz boncuğu”, “gök boncuk”, “deve boncuğu” denilen boncuklar kola, omuza veya göğse dikilir. Nazar boncuğu bazen tek olarak, bazen bir ipe dizilmiş olarak boyuna, bileklere takılır veya elbiseye dikilir. Bu nazar boncukları hayvanların boğaz ve boynuzlarına, traktör ve taksi gibi araçların direksiyonlarına veya araç anahtarlıklarına, bebeklerin beşiklerine takılır. “Badem çividi”, “balık kulağı” veya “yılan kabuğu” da nazardan koruyacağı inancıyla beşiğe dikilir⁹⁹⁴.

Makedonya göçmenlerindeki bir inanişaya göre, mavi gözlü bir çocuğu süttten kesmek isteyen bir anne ona kıyamaz da tekrar emmesine izin verirse, o çocuk “baktığına maşallah demeden göz koyarsa” çatlatabilir, öldürebilir. Zira, bu çocukların nazarı çok değer. Bu nazarı atlatmak için ise o kişinin üzerinden bir parça bez ya da iplik koparılır ve nazar değen kişinin üzerinde tütsü gibi yakılarak çevrilir.(K.1)

Yine bu yöreden yapılan derlemeye göre, nazardan korunmak için yapılan muskalar düz mavi bir beze sarılmalıdır. Bu muskaların içinde kurt kılı, çörek otu, keten tohumu, sarımsak kabuğu bulunabilir.(K.1) Nazardan korunmanın bir başka yolu ise kurşun dökünmek ve bu kurşunu bir müddet yastığın altında saklamaktır. Yastığın altına saklanan ilk gün nazarı değdiren kişinin rüyada görüleceğine inanılır. (K.4)

⁹⁹² Yaşar KALAFAT; Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Halk İnançları-II; Ebabil Yay.; Ankara 2005; s:65

⁹⁹³ Abdulkadir SİPAHİ; Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü ile İlgili Uygulamalar; Ankara Üni. Sos.Bil.Ens. Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D., Dinler Tarihi Böl. YLT; Ankara 2006; s:18

⁹⁹⁴ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:288

IV.B.7.b. Kırmızı Rengi ile İlgili İnanç ve Pratikler

Türklerde kırmızı Tanrı'nın, ocağın, ateşin, dirliğin ve bağımsızlığın sembolüdür. Al (kızıl- kırmızı) renk, “ Al ruhu” veya “Al ateş” isimleri verilen bir ateş tanrısı veya koruyucu bir ruhun varlığını sembolize etmek için de kullanılmıştır⁹⁹⁵.

Kızıl yahut al renk, güneşin doğmak üzere iken (şafak vakti) ve yine battıktan hemen sonra gökyüzüne yansıttığı kırmızımsı renktir. Türkler eskiden, genellikle, şafak sökerken, ve akşam vakitlerinde, gökteki, "göyün kızılılığı" dedikleri bu görüntü anında dua ederler.

Oğuz/Türkmen boylarının çok eskiden beri al renkli börtler giydiği bilinmektedir. Börtlerin bütününde al ya da bir diğer deyişle kızıl renk görülmekle beraber, başka renklere de tesadüf ediliyor ki, esas olan gelenek, bütün börtlerde, tepe kısmının yani Tanrıya yüz tutan kısmın, Tanrısal renk saydıkları al renkten olmasıdır. Bu tarz bugün efelerin, zeybeklerin, seymenlerin v.s. folklorik başlıklarında da muhafaza edilmektedir⁹⁹⁶.

Kına, Türk halk inançlarında adanmışlığın simgesidir. Sünnet olana, askere gidene, hacca gidene, evlenecek olana kına yakılır. Kurbanda da kına yakılır. Bunlarda; Allah'a, yeni ocağa, İslâma, vatana vs. adanmışlık vardır⁹⁹⁷. Manisa'nın Sarıgül ilçesi Tırazlar köyünde yaşlı nineler ellerine kına yakılmasını, kınanın cennet sıvası olduğu şeklinde cevaplarlar.⁹⁹⁸ Kınanın bu etkisinin haricinde halk hekimliğinde de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, İzmir'de yaptığımız bir derlemede kına, tereyağı ve hamur ile yoğrulup boğaza sarıldığında guatr hastalığına iyi geleceği yönünde bir inanç söz konusu olmuştur. **(K.2)** Yine kına, tereyağı ile merhem yapılır ve vücuda sürülürse uyuz hastalığına ve egzamaya iyi gelir **(K.1)**

Bahsettiğimiz üzere, evlenecek olana kına yakılması geleneği özellikle tüm Anadolu'da mevcuttur. Bodrum yöresinde yapılmış bir derlemede, kınanın kutlanması

⁹⁹⁵ A. İNAN; “*Al Ruhü Hakkında*”; Makaleler ve İncelemeler-I; ss:260-269

⁹⁹⁶ Osman Günsel TOPBAŞ; Türk Mitolojisinde Al Rengin Önemi; <http://turkmitolojisi.blogcu.com/>

⁹⁹⁷ Yaşar KALAFAT; Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları-II; s: 74

⁹⁹⁸ Mehmet ŞENOL, “*Tırazlar Köyünde Töre ve Gelenekler*”; Orkun Dergisi,Ocak 2002;ss.47-50

da söz konusudur. Nitekim, gelinin eline ve ayağına kına yakılması işleminden sonra gelin ağlatılır ve bu sırada söylenen en meşhur kına havası:

Yeğeler yakar kınayı

Ağlatmayıñ öksüz anayı

Gelinim gadınım kınañ gutlu olsun

Hem orda hem burda diliñ datlı olsun

şeklinde başlamakta ve kınan kutlu olsun şeklindeki iki dize nakarat olarak söylenmektedir⁹⁹⁹.

Ayrıca Bandırma yöresindeki kına yakma türküsünde;

...

Atladı gitti eşiği

Sofrada kaldı kaşığı

Gitti evler yakışığı

Gelinim kınan kutlu olsun

Vardığın yerler şen olsun¹⁰⁰⁰

denilmektedir. Bu durum, hem gelinin kınasını kutlamak hem de eşiğin atlandığını belirtmek içindir.

Ayrıca gelin baba evinden çıkarken beline babası ya da erkek kardeşi, amcası tarafından kırmızı kuşak bağlanır. Evden çıkarken de babasının ayakkabısından su içirilir, bu pratik artık kızın evi ile ilişkisinin kesildiğine ve son suyunu babasının ayakkabısından içmesi gerektiğine dair göstergedir.(K.1) Bordum yöresinde bununla

---

⁹⁹⁹ A. SİNOP; a.g.t. ss:128-129

¹⁰⁰⁰ Nurdilek BAYRAKTAR; Bandırma ve Yöresinin Folklor Ürünleri; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1988; s:29

birlikte gelinin başına al duvağın bağlanması ve kızın bineceği atın da kırmızı örtülerle süslenmesi âdeti söz konusudur.¹⁰⁰¹

Bu arada Türk halk kültüründe kırmızı, doğumda kızamık şekerinden, bebek beleğinden, gelin şalından, bekâret kemerine kadar hayatın her safhasında gözlenilebilen millî bir renktir. Nitekim Bingöl’de birçok yörede olduğu gibi annenin ve çocuğun yatağına kırmızı kurdela bağlamak âdettir¹⁰⁰². Balıkesir’de de aynı durum söz konusudur¹⁰⁰³.

Al basması da doğum ile ilgili ritüellerden biridir. Çocuğun ya da annenin renginin kıpkırmızı olması ile ilişkili olan bu terim, lohusa kadınların yalnız bırakılırsa cinlerin çarpacağına, çocuğun değişeceğine vs. dair olan inançları ve pratikleri barındırmaktadır. Nitekim, bu inanca bağlı olarak Balıkesir yöresinde lohusa kadın 40 gün yalnız bırakılmaz, 40 gün sıcak su veya bulaşık suyu gibi suları hiç bir yere dökmezler, bunların üzerinden atlayamazlar¹⁰⁰⁴.

Adana yöresinde loğusa kadını al basmaması için ona kırmızı yağlık bağlanır. Yastığının altına bıçak, soğan konur, karyolasının altına süpürge konur¹⁰⁰⁵. Manisa’da ise nazar değmemesi için çocuğun yattığı yerin başucuna Kur’an, mavi nazar boncuğu ve kırmızı kurdele bağlanır. Anne de başına büyük bir kırmızı kurdele bağlar. Bir iğ veya şişe, soğan, sarımsak ve kırmızı elma geçirilir. Kırmızı kurdela ile süslenir, çocuğun yanına konur. Kırkıncı gündən sonra anne ilk defa dışarıya çıkarken buna basıp da çıkar¹⁰⁰⁶.

---

¹⁰⁰¹ A. SİNOP; a.g.t. s:130

¹⁰⁰² N. AKTAŞ; a.g.t. s:83

¹⁰⁰³ Nüket BARDAKÇI; Balıkesir Yöresi Sözlü Geleneğinde Halk Edebiyatı Ürünleri; Ege Üni. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996; s:30

¹⁰⁰⁴ N. BARDAKÇI; a.g.t. s:29

¹⁰⁰⁵ A. GEÇİOĞLU; a.g.t. s:318

¹⁰⁰⁶ Tuğba ŞERBETÇİOĞLU; Manisa İlinin Folkloru ve Halk Edebiyatı; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1999; s:10

Sarıkeçili Yörüklerinde al basmaması için çocuk ya da loğusa kadın kırk gün kırmızı bir boncuk, eşarp vb. şeyler bulundurur. İki de kırk gün yalnız yatırılmaz. Ayrıca iki loğusa yan yana gelirse çatal iğne değiştirirler¹⁰⁰⁷.

Loğusa veya çocuğa al basmaması için Manisa, İstanbul, Bursa, Ordu, Mersin, Sivas, Antep, Maraş yörelerinde odaya süpürge konur. Kur'an, soğan, sarımsak, mavi boncuk ve pabuçtan ibaret nazarlık İstanbul, Bursa, Karadeniz Çepnileri, Isparta ve Antep yörelerinde al basmaması için kullanılır¹⁰⁰⁸.

Türkler için tarihsel ve mitolojik büyük önem taşıyan al rengin, Türk Bayrağının da temel rengi olması hiç de şaşırtıcı değildir.

Makedonya göçmenlerinde "içminik" denilen gözde çıkan arpacık için bir halk hekiminin okuduğu duada yine kırmızı ve mavi renk dikkatimizi çekmektedir. Dua şöyledir:

"Hey! Arpacık! Seni, akan suyun üstünde ve içinde; kırmızı tülbent ile ve pazarın ortasında mavi bezin üstünde döveyim!"

Gözünde arpacık çıkmış olan kişiye "el almış" (ocaklı) biri bu duayı okur ve gözünün üzerine üç kez küçük darbeler ile vurur. Bu işlem üç kez tekrarlanırsa, hastalığın geçeceğine inanılır (K.4)

IV.B.7.c. Yeşil Rengi İle İlgili İnanç ve Pratikler

Yeşil renk ise, koruyucu ruh olarak inanılan Bay Ülgen'in yedi oğlundan birinin adıdır. Yasıl (yeşil) Kaan olarak da kabul edilmiştir. Bitkilerin yetişmesi ve büyümesini düzenlediğine inanılmıştır¹⁰⁰⁹.

Türkler yeşil rengi hem eski inançlarından dolayı, hem de İslâmi inançlarından dolayı kullanmışlardır¹⁰¹⁰.

¹⁰⁰⁷ Pınar AYDEMİR; Sarıkeçili Yörüklerinin Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992; s:51

¹⁰⁰⁸ O. ACIPAYAMLI; a.g.e.; ss:81-82

¹⁰⁰⁹ B. ÖGEL; Türk Mitolojisi-II; s:272

¹⁰¹⁰ A. SİPAHİ; a.g.t. s:43

IV.B.7.d. Sarı Renk İle İlgili İnanç ve Pratikler

İzmir’de yapılan bir derlemeye göre, yeni doğan bebekleri sarılıktan korumak için, uyurken üstüne sarı bir çember örtülür. Ayrıca miras bir altın bebeğin ilk banyosuna konursa bebeğin sarılık geçirmeyeceğine inanılır.(K.1)

Ankara’nın Çubuk ilçesine bağlı olan Kargın köyünde de, yeni doğmuş çocuk sarılık geçirmesin diye bebeğin her tarafına bal sürülür. Ateşte ısıtılan iğnenin ucu bebeğin eklem yerlerine, topuklarına, alınının ortasına, vücudunun yedi yerine batırılır¹⁰¹¹.

IV.B.7.e. Gök Cisimleri ile İlgili İnanç ve Pratikler

Yaşar Kalafat’ın bize sunduğu bilgilere göre; “Şalpazarı Çepnileri’nde de ay tutulduğu zaman silah atılmakta, sürekli ezan okunmakta, namazlar kılınmakta, hocanın duasına toplanılmış olan çocuklar âmin demektedirler. Farklı bir tespit ise ayın tutulmasına ayın önünde durmakta olan bir yılanın sebep olduğu şeklinde olmaktadır. Ay tutulmasının mitolojimizdeki izahında cıngaloz diye bilinen bizim Kafkasya’dan kaya resimlerini çekip getirdiğimiz bir yılanın ayı yemek istemesi veya yemeğe başlaması, vardır. İnanca göre ayı iki köpek korumaktadırlar. Bunların uyumalarından istifade ile Cıngaloz ayı yemek istemektedir. Halk arasında ay tutulunca çıkarılan gürültü teneke çalmak, taşı taşa vurarak ses çıkarmak, silah atarak gürültü yapmak uyumakta olan bekçi köpeklerin uyandırılmaları içindir. Şalpazarı’nda yılan motifinin aynı fonksiyon ile yer alması farklılık olarak algılanabilir”.¹⁰¹² Bitlis ve Hakkâri çevresinde de, ay tutulması sırasında havaya ateş edilir. Teneke çalınıp gürültü çıkarılır. Buna benzer bir pratiğe Darende’de rastlanır.¹⁰¹³

Ayrıca, Kalafat şu bilgileri de vermektedir: “Kars’ta ayın ilk hilal halini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Eğer, ilk hilali gören kişi böyle yaparsa, sonraki günlerin güzel ve bereketli geçeceğine inanılır. Ağrı’da ay ışığında bekletilmiş ve

¹⁰¹¹ Zübeyde ERDOĞAN; “*Kargın Köyünde Doğum İle İlgili İnanmalar*”; Türk Kültüründen Derlemeler (1993); Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araş. Ve Geliştirme Genel Müd. Yay: 209; Süreli Yayınlar Dizisi:29; Ankara 1995; ss:101-107

¹⁰¹² Yaşar KALAFAT; Çepni Türk Halk İnanışları, Ankara 2006

¹⁰¹³ Yaşar KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri, s:33

uğuruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular mahsülün bol olması için tarlayı sulayan suya katılır. Bayır-Bucak Türkmenlerinde ay tutulmalarında “bu Allah’ın bir kudret-i ilahisidir” denir ve salâvat getirilir. Suriye Türkmenlerinde ise namaz kılınır. Urfa’da ellerinde siğil bulunanlar yeni doğmuş aya bakarak “ayı gördüm hoş gördüğüm siğilimin yerini boş gördüm” diyerek ovar ve tedavi olacağına inanır. Kars’ta, Tunceli’de, Adıyaman’da güneşe ve aya karşı kirli su, çöp, kül dökülmez, işenmez, tükürülmez”¹⁰¹⁴.

Sarikamış’ta, elinde siğil veya gözünde arpacık çıkan bir kimse, yeni doğmuş aya bakar ve “Aya baktım, yay gibi siğilim, arpacığım ersin yağ gibi” der. İç Anadolu’da, yeni doğmuş aya bakılınca “Ay gördüm Allah, amentü billah, ay uğurlu olsun ya Resulullah” denir¹⁰¹⁵.

Ahmet Gökbel, Anadolu varsaklarında, “ay tutulması gerçekleştiğinde, havaya silah sıkıldığından, ezanla birlikte sela da verildiğinden, def çalındığından veya toplu dualar edildiğinden” bahseder.¹⁰¹⁶

Ayrıca; “Rüyada ay veya güneş görmek iyiliğe delâlettir.”, “Akşam ezanı okunup da ay doğarsa (ayın) ‘15’idir.”, “Ay tutulunca kıtlık ve ölüme delâlettir. Güneş tutulunca bolluk ve doğum olur.” denir.¹⁰¹⁷

“Ay yüzündeki lekeler, o erkeğin yeryüzünde kaçırdığı bir kız imiş, kızın elinde de bir kova varmış” şeklindeki düşünceler Kazaklarda, Karakalpaklarda, Hakaslarda ve Kırgızlarda mevcuttur.¹⁰¹⁸ Bunun yanı sıra İzmir’de yaşayan Makedonya göçmenlerinde de benzer bir inanış söz konusudur. **(K.3)**

Günümüzde, Kırgız mezarlarının üzerinde ve bazı evlerin çatılarında hilâl şeklinde ay motifleri bulunmaktadır. Buralarda kullanılan hilâl biçimindeki ay motiflerinin çoğunlukla İslâmiyet’i temsil ettiği bilinmekle beraber, bu motiflerin bir kısmının da eski Türk dinî şamanizmin tesiriyle mezar üstleri ve ev çatılarında

¹⁰¹⁴ A.g.e. s: 35

¹⁰¹⁵ A.g.e. s:36

¹⁰¹⁶ Ahmet GÖKBEL; Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler; Atatürk Kültür Merkezi Yay.; Ankara 1998; ss:123-124

¹⁰¹⁷ Şükrü ELÇİN ; Halk Edebiyatı Araştırmaları II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, ss:513-514

¹⁰¹⁸ Şakir İBRAYEV; Kazak Folklorunda Nevruz, Atatürk Kültür Merkezi Yay., ss: 15-17

bulduğuna inanılmaktadır.¹⁰¹⁹ Benzer bir durumu İzmir'deki bazı evlerin çatılarında da gördüğümüzden bahsetmemiz yerinde olacaktır.

Bir başka derlemede ise ay görülünce “Dolunay’da güzel bir kızın yüzüne sonra da altın bir nesneye bakarak ‘Ay gördüm nur gördüm imanımı gür gördüm’ demek adettir.”(K.9) Çanakkale’de de dolunay görüldüğünde “ay gördüm, nur gördüm, Peygamberimizin mihrini gördüm. Günahıma tövbe ettim, sevabıma şükrettim. Elif Kur’an başıdır, bu cümlenin işidir, cennet ola koşudur” denir. Eskiden ay tutulunca teneke çalınır, silah atılır ve ezan okunmuş. Günümüzde de ay – güneş tutulmasında çabuk kurtulsun düşüncesiyle ezan okunur. Bu tutulma sırasında oradan kurtulana kadar çok çile çektiğine inanılır ve Allah’a dua edilir¹⁰²⁰.

Kimi yerlerde güneş ile ay arasındaki ilişki şöyle hikaye edilir: Ay insan şeklindeymiş, genç ve güzel olan güneş ile aralarında kuvvetli bir aşk varmış, bu kuvvetli sevdaya rağmen hiçbir zaman buluşamazlarmış. Bunların buluşup evlenmeleri ne zaman mümkün olursa o zaman kıyamet kopacaktı. Kimi yerlerde de “ay” erkek, “güneş” kadın olarak değerlendirilir. İnanca göre; ay mert olduğu için karanlıktan korkmadan gece; güneş ürkek olduğu için korktuğundan gündüz çıkar¹⁰²¹.

Bir rivayete göre gece gökyüzüne bakarken bir yıldız kayarsa o haneden bir kişinin eksileceğine, ölüm haberine delalettir.(K.1) Benzer bir inanç Kars, Maraş ve Sivas yörelerinde de yaşamaya devam etmektedir. Samsun yöresinde “yıldızı akan” kişinin cennetlik olduğuna inanılır. Yeni ayda, ay hilal iken döllemeyi veya mayalanmayı gerektiren işler yapılmaz. Anadolu’da güneş battıktan sonra hamur ve yoğurt mayası verilmez¹⁰²².

Gökte bir yıldız kaydığında bazı yerlerde şu yorum yapılır: Şeytanlar göğe çıkmak istemektedirler. Melekler ise onları çıkartmamak için şeytanları yıldızlarla taşlarlar. Diğer bir inanç da yıldız kaymasından sonra bir insanın ölmesi şeklindedir. Çünkü her insanın bir yıldızı olduğu kabul edilir. Bazı bölgelerde kuyruklu yıldız

¹⁰¹⁹ Saadettin KOÇ; “*Türk Mitolojisinde Kırgızlar*”; Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araş. Ens. Dergisi; S: 22, 2002; s:5

¹⁰²⁰ N. KÖKEN; a.g.t. s:145

¹⁰²¹ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:404

¹⁰²² Y. KALAFAT; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışlarının İzleri; s:36

görülmesi şu inançlara sebep olur: ya büyük bir insan doğacaktır veya büyük bir insan ölecektir, yahut memlekette savaş ve benzeri gibi büyük olaylar olacaktır. kimi yerlerde gece Zuhal yıldızını gören kimsenin o gününün huzur içinde geçeceğine inanılır¹⁰²³.

Gökkuşağının altından geçmek uğursuzluk getirir.(K.1) Varsaklarda gök kuşağının altından geçmek isteyen her hangi bir kışı, bir torbaya bozuk para doldurarak geçerken, bu paradan arka arkaya atıp geçerse, geçen kız ise oğlan, oğlan ise kız olur. Bir kısım Varsaklar'da, gök kuşağı konusunda bu tip inançlar olmasına rağmen, bu zamana kadar gökkuşağının altından herhangi bir kimsenin geçtiğine rastlanılmadıklarına belirtmektedirler. Onlara göre, gök kuşağı hiç bir zaman altından geçit vermez. Şayet bir kişi gider de geçmeye teşebbüs ederse, yanına yaklaşıldığı zaman gök kuşağın bir ayağı bulunduğu yerden kalkar, başka bir dağa konar. Bu sebepten altından geçmek mümkün olmaz¹⁰²⁴.

Irak-Türkmen folklorunda çok yaygın olan “Leyla ile Mecnun” efsanesi de söylediklerimizi destekler niteliktedir. Efsanede olaylar şöyle tespit edilmektedir. Leyla ile Mecnun öldükten sonra onların ruhları göklere uçar ve parlak bir yıldızla dönüşür. Bu yıldızlar, halk içinde “Leyla ile Mecnun” yıldızı olarak anılır. İtikada göre bahis konusu yıldızlar, yılda bir defa birine yaklaşır ve kavuşabilirler. Onların kavuşmalarına şahit olan şahıs, zengin olur ve onun tüm istekleri yerine gelir. Buna benzer efsaneyi de Azerbaycan folklorunda da rastlanması çok ilginçtir. Efsanenin Azerbaycan varyantı şöyledir.” Bir birlerini seven iki genç, Venüs ve Mars ayrı düşmüş yıldızlara dönüşmüşlerdir. Klasik Edebiyatta Zühre ile Müşteri olarak tanınan adı geçen kahramanlar, yılda bir defa Nevruz bayramın da gece 12.00’da görüşür. Allaha itaat eden ve onun hakiki kulu olanlar, bahsettiğimiz yıldızları görürlerse tüm istediklerinin yerine geleceği düşünülür.” Irak Türkmenlerinde Ay’la ilgili inançlardan biri şöyledir: Bir kişi önce hilal, sonrada güzel bir yüz görürse ay boyunca bollukla karşılaşacağı zannedilir. Ay’ın hilal döneminde dua okur ve şunları söylerler: “Seni gördük, bolluğa karşılaşacağız”. Hilal açık gözükürse ayın tüm insanlara faydalı olacağına inanılır¹⁰²⁵.

¹⁰²³ E. ÖZBAY; a.g.e. ; s:405

¹⁰²⁴ A. GÖKBEL; a.g.e. s: 126

¹⁰²⁵ Gazanfer PAŞAYEV; Irak Türkmen Folkloru; Kerkük Vakfı Yay.; İstanbul 1998; ss:40-41

IV.B.8. Milli Oyunlar

IV.B.8.a. Kökböri Oyunu

Türkistanda oynanan milli oyunların en başında yer alır. Bu oyuna "gökbörü" ," köpkâri, oğlak /ulak" Afganistan'da "buzkaşı" Kazaklarda da "kükbar, köpar" gibi adlar verilmektedir. Bu oyun her ilkbaharda bir ay kadar devam eder. Herkes atını gökböri oyunu için besler, ona göre terbiye eder. Gökböri oyununun başlayacağı gün her yere ilân edilir. Yarışa katılacak atlarıyla gökbörünün yapılacağı sahada toplanılır. Oyunun hakemleri tayin olur. Oyuna binlerde atlar iştirak eder. Oyunda kullanılan hayvan ya bir oğlak ya da dana gövdesidir. Oyun başlamadan önce alanın ortasına kireçle geniş bir daire çizerler. Buna "hallal" ya da "adalet çemberi" derler. Oyuna katılacaklar bu dairenin etrafına dizilirler. İşaret verilir verilmez, atlılar süratle hakemin bulunduğu yere doğru atlarını koşturarak oğlağın atılacağı yerden kapmaya çalışır. Bu kitlenin üzerine oğlağı hakemler fırlatır. Oğlağı ilk ele geçirmek atların güçlülüğüne bağlıdır. Oğlağa sahip olan birinci oğlağı bir ayağıyla kıstırır ve son süratle işaretin direğinin bulunduğu yere doğru atını koşturur. Oyunu kazana bilmesi için bütün atları atlatıp adalet çemberinin içine bırakması lazımdır¹⁰²⁶.

IV.B.8.b.Cirit Oyunu

Cirit oyununda Türklerde çok eskiden beri bilinen ve oldukça sevilen bir spordur. Azerbaycan'da bu oyuna "cidıra çıkma" denilmektedir. Cirit, Ergenekon nevrûz bayramının birinci günü yapılan en önemli spor karşılaşmalarından birisidir. Oyuna adını veren cirit bir metre boyunda kurutulmuş veya soyulmuş hurma dalından yapılmış sopadır. Oyun at üzerinde oynanır. Oyuncular karşılıklı olarak 100 m. mesafede at üzerinde dizilirler. Takımlardan bir oyunu atını karşı gruba doğru sürerek rakip oyunculardan birini adı ile çağırır ve ciritini ona doğru savurur ve daha sonra süratle kendi grubuna doğru kaçır. Adı çağırılan rakip takım oyuncuyu karşılamaya çalışır. Oyunun en önemli kuralı ise ciritle ata vurmaktır. Ciriti ata vuran oyuncu oyun dışı kalır. Oyunculara yapılan isabetli atışlar takıma puan kazandırır. Cirit oyunu oldukça tehlikeli bir oyundur. Zaman zaman ölüm olayları olmaktadır. Bu bakımdan

---

¹⁰²⁶ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı; s:157

bazen yasaklanmıştır. At üzerinde büyük maharet ister¹⁰²⁷.

IV.B.8.c. At Yarışı Oyunu

Azerbaycan'da eski nevrûz şenliklerinde at yarışları ön planda gelmekteydi. Bir kış boyu beslenen atlar, o gün dışarı çıkartılır ve binilirdi. Genellikle yılın en önemli at yarışı Ergenkon / nevrûz bayramında yapılan idi. Nevrûz atı ile ilgili şu darb-ı mesel halk arasında oldukça yaygındır. Ramazanın aşından, kurbanın etinden nevrûzun atından sakının! At yarışı Azerbaycan'da bayramın ilk günü yapılırken, Kazaklarda bayramın son (4.gün) yapılmaktadır. Kazak Türkleri, at yarışlarına "bayga, bayge" demektedirler. Doğu Türkistan'da aynı oyun "payge" olarak bilinmektedir¹⁰²⁸.

IV.B.8.d. Güreş

Güreş, ata sporumuzdur. Güreşle ilgili olarak çeşitli âdetler vardır. Kazaklarda güreş ipe çevrili bir alanda yapılmaktadır. Elbiselerini çıkaran güreşçiler, paçalarını sıvadıkları bir donla kalırlar, bellerine kumaştan bir kuşak bağlarlar güreşçiler bir birlerine yaklaşarak bu kuşlardan tutarak bir birlerini devirmeye çalışırlar. Buna benzer güreşler Maraş, Hatay ve Gaziantep bölgesinde "aba güreşi" olarak halem yapılmaktadır. Kazananlara ipek elbise, koyun eğer, para vs. ödül verirler¹⁰²⁹.

IV.B.8.e. Sinsin Oyunu

Oyun genişçe bir meydana oynanmaktadır. Meydan ortasına büyükçe bir ateş yakılır. Bu ateşe Maraş'ta "alanbaş" adı verilmektedir. Ateşin etrafına geçler genişçe daire meydana getirirler. Bu oyun genelde gece oynanır ve ilk önce birbirlerinin sırtına vurarak çemberin içine davet ederler. Davul-zurnalar sinsin havasını başlarla bunun üzerine gençler birer ikişer ortaya çıkarlar Müziğin eşliğinde oynarlar. Oyun müziğin eşliğine uygun olarak eller belde, sekerek oynanır. Sekişler gittikçe sıklaşır, kollar havaya kavisler çizmeye başlar oyun böyle sona erir¹⁰³⁰.

---

¹⁰²⁷ A. ÇAY; Türk Ergenekon Bayramı Nevruz; s:159

¹⁰²⁸ A. ÇAY; a.g.e. s: 158

¹⁰²⁹ A. ÇAY; a.g.e. s: 161

¹⁰³⁰ A. ÇAY; a.g.e. s:161

IV.C. KUT İNANCI İLE İLİŞKİLİ İSİMLENDİRMELER

IV.C.1. İnsan İsimleri ve Soyisimleri

Yanaray, Tuncay, Nuray, Nurhan, Sevilay, Gülay, Ayhan, Ayten, Günhan, Gökhan, Göktuğ, Gökdeniz, Kutlu, Kutay, Kutluhan, Metehan, Oğuzhan, Semetey, Toygun, Turgay, Doğan, Şahin,

Yada, Kut, Kutan, Kutlu, Ay, Ak, Mavi, Kır, Akdeniz

IV.C.2. Coğrafi İsimlendirmeler

Ordu, Kırşehir, Aksaray, Kırklareli

Bozdoğan, Gökova, Kartal, Elmalı, Bozkurt, Akkuş, Aybastı, Doğanyol, Doğanşar, Uğurludağ, Sungurlu, Akseki, Gündoğmuş, Aladağ, Bozyazı, Demirci, Boztepe, Mordoğan, Akyaka, Bozyaka, Kızılağaç

Akdeniz,

Yeşilirmak, Kızılırmak

Bozdağ, Elma Dağ, Akdağ, Uğurlu Dağ, Aladağ

IV.C.3. Bitki İsimleri

Bozarmut, Elma, Geyikboynuzu, Kızılcık, Yer elması

Akçaağaç, Köknar, Kızılçam, Öd Ağacı (Kayın, Huş)

Ayçiçeği, Yıldız çiçeği, Atatürk çiçeği, Kılıç çiçeği

IV.C.4. Hayvan İsimleri

Bozoğlan, Akkuş, Bozdoğan

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; kut inancının günümüz Türkiye Türklerindeki yansımaları daha çok geleneksel hayatımızda görülmektedir. “Eşik”, “ağaç”, “geyik”, “at”, “gök ve gök ile ilgili olan cisimler, renkler, varlıklar” başta olmak üzere bu konuda gerek söz konusu inanca, gerekse insan hayatının çeşitli aşamalarına yönelik pratiklerin çokluğu dikkati çekecek niteliktedir. Bunun yanı sıra kut inancının izlerinin isimlendirmelerde, (geçmişte olduğu üzere) terimlerde ve kavramlarda da görülmesi ise işin bir başka boyutudur.

Elbette bu bölümde yansımalarını gösterdiğimiz kut inancı ile ilgili hususlar sadece derleme yaptığımız veya kaynak edindiğimiz çalışmalar ile sınırlıdır. Gerek derlemelerin, gerekse kaynakların artması durumunda yukarıda belirttiğimiz ağırlık noktalarının da değişeceği ortadadır. Önemli olan kut inancının dünden bugüne yaşaması ve yansımalarıdır.

SONUÇ

Kut inancı bütün Türk Dünyası boy ve topluluklarında geçmişten günümüze yaşamaya devam etmiş; konu ile ilgili anlatmalar, ritüeller ve başka inanmalar ile hayatımızın hemen her alanında kendisini hissettirmiştir.

Tarih boyunca Türklerde kut inancı en çok yerleşme mekanları ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkler zaman içinde pek çok coğrafyayı mekan edinmiş, edindikleri mekanların kutlu olduğuna inanmışlardır. Mekanın sadece coğrafya ile ilgili olmayıp başka inançları da içermesi ise kutsal kavramının genişlemesine yol açmış; hatta buldukları mekan bağlamında Türk kağanlarının kutsal olduklarına inanılmıştır. Dünden bugüne Türk tarihinde adı geçen ve başta Ergenekon olmak üzere pek çok kutlu merkezin Türk düşüncesini, Türk idealini de aksettirmesi ise işin bir başka yönünü oluşturmaktadır.

Türk düşünce yapısı yani Türk felsefesi Türk Dünyası destanlarının mantığına da yansımakta gecikmemiştir. Nitekim dünyada çeşitli araştırmacıların adları ile bilinen pek çok epik kurallar bütünü Türk destan yapısına uymamakta; bir başka ifade ile Türk Dünyası destanları kendisine has epik kurallar çerçevesinde şekillenmektedir.

Kırgız destanlarında kut inancı hem terim ve kavram, hem inanç ve ritüel, hem de epik gelenekçe öne çıkan at başta olmak üzere pek çok hayvanın, yerin, kişinin vb. tanıtımında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu inancın Kırgız Türklerinin destanlarında oldukça çeşitli alanlarda karşımıza çıkması sadece söz konusu Türk topluluğunun sosyal hayatının izleri olarak değil, Türk destan mantığının rolü olarak da değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı bize Kırgız destanlarında hükümdarlık kurumu ile ilgili terim ve kavramların diğer alt başlıklara oranla zenginliğinin sebebini de açıklar mahiyettedir.

Kut inancı sadece Kırgız değil başka Türk boyları ile de geçmişte ortak hayat yaşamış olan, aynı soydan gelen Türkiye Türklerinde de önemini korumaktadır. Coğrafi birimler, insan, bitki, hayvan isimleri ile sosyal hayatımızın hemen her alanında kısacası

folklorumuzda yaşamaya devam eden bu inanç, dünden bugüne olduğu gibi bugünden yarına da bir köprü niteliğini taşıyan ortak değerlerimizden biri olarak görülmelidir. Bu durumu “aynı soydan gelen insan topluluklarının coğrafya değişse bile kültürlerini yeni mekanlarına taşıyacağı bir anlamda söz konusu kültür unsurunun yeni çevreye uyum sağlayacağı” şeklinde de özetlememiz mümkündür.

Belirtmemiz gerekir ki, gerek bölümlerin sonunda gerekse çalışma sonunda yapılan değerlendirmelerin çoğu üzerinde çalıştığımız destanlar ile sınırlıdır. Elbette destanların sayısı ve çeşidi değiştiği oranda varılan sonuçların da değişeceği bellidir.

KULLANILAN DESTANLAR

- **AÇA, Mehmet;** Cañıl Mırza (Abdıbalık Çorobayev Varyantı) (Haz. Aynek CAYNAKOVA); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 839; Ankara 2004
- **ADİLBEKOVA, Elmira;** Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi A.B.D.; İzmir 1999; (Basılmamış Doktora Tezi);
- **CAYNEKOVA, Aynek;** Sarinci Bököy-Cañıl Mırza; “Epikalık Salt Caña Eldik Köz Karaş”; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Caña Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Aralık “Meerim” Kayırımıduuluk Fondusu “El Adabiyatı” Seriyasının 6. Tomu; Bişkek 1998
- **ÇOROBAYEV, Abdıbalık;** Sarinci Bököy-Cañıl Mırza; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Aralık “Meerim” Kayırımıduuluk Fondusu “El Adabiyatı” Seriyasının 6. Tomu; Şam Basması; Bişkek 1998
- **DUMAN, Nermin Emine;** Kızcibek Destanı; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi ABD.;İzmir 2001; (Basılmamış YLT)
- **FEDAKAR, Selami;** Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı; E.Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi ABD.; (Basılmamış Doktora Tezi); İzmir 2003
- **KÖSE, Nerin;** Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konakbayev ve Ceentayev Varyantları) İnceleme-Metin; Milli Folklor Yay: 16, Halk Edebiyatı Dizisi: 9; Ankara 2002
- **KÖSE, Nerin;** Ak Möör Destanı (İnceleme -Metin); Semih Ofset Basımevi; Ankara 2004

- **KÖSE, Nerin;** Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı); Semih Ofset Basımevi; Ankara 2005
- **MAMAY, Cusup;** Bağış; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık “Merim” Kayrımduuluk Fondusu; Bağış; El Adabiyatı Seriyasının 7.Tomu; Bişkek, Şam Basması 1998
- **OROZBAKOĞLU, Sagınbay;** Manas Destanı; ; (Haz. S. MUSAYEV-A.AKMATALIYEV) (Ttü. Aktaran: Fikret TÜRKMEN; Şurubu URAİMOVA) Kırgız Destanları-3, TDK Yay: 895; Ankara 2007
- **RISMENDEYEV, Şapak;** Mendirman; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El Adabiyatı Seriyasının 7. Tomu. Bişkek: Şam Basması; 1998
- **RADLOFF Wilhelm;** Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri), Yayına Haz: Emine GÜRSOY-NASKALİ; Türksoy Yay No:1, Ankara 1995
- **SULTİ, Rüstem;** Edigey Destanı; Türksoy Yay. No: 10
- **ŞAHİN, Erdal;** Altın Çüs (İnceleme-Metin-Aktarma- Dizin); TDAV; İstanbul 2007
- **TINİBEKOV, Aktan;** Er Tabıldı; Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu; Kırgızistan Basması; Firunze (Bişkek) 1970
- **TOKTOGUL – AKIYEV, Kalık;** Kedeykan; Kırgız SSR İlimder Akademiyası; Til Cana Adabiyat İnstitutu; Kırgızistan Basması, Frunze 1970
- **TURGUT, Belgin;** “Sarinci-Bököy-Kedeykan”; Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dünyası Araştırmaları Halkbilimi Anabilim Dalı; (Basılmamış yüksek lisans tezi); İzmir 2000; s: 22
- **URMAMBETOV, Oruzbay;** Coodarbeşim; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası; Manastaanu Caña Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru; El

Aralık “Meerim” Kayırımıduuluk Fondusu; “El Adabiyatı” Seriyasının 3. Tomu; Bişkek 1997

- **URMAMBATOV; Oruzbay** Coodarbay; Seyitbek; Kırgızistan Basması, Kırgız SSR İlimder Akadamiyası, Tılcena Adabiyat İnstitutu, Frünje 1971
- **YILDIZ, Naciye;** Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 623, Ankara 1995
- **YUSUPOV, Keneş;** Manas Destanı (Ttü. Aktaranlar: Fikret TÜRKMEN-Alimcan İNAYET); AKM yay. Sayı:96; Ankara 1995

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

(K.1)

Adı-Soyadı: Safiye AKDENİZ

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri- Yılı: İzmir- 1962

Derleme Tarihi: 14.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden

(K.2)

Adı- Soyadı: Fahriye AYNUR

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet yeri : İzmir

Doğum veri-Yılı : Akisar / 1960

Derleme Tarihi: 13.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden, Teyzesinden

(K.3)

Adı-Soyadı: Ebru MUHTAR

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: İzmir/ 1975

Derleme Tarihi: 14.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden, Babanesinden

(K.4)

Adı-Soyadı: Fatma AKDENİZ

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: Okuma-Yazması Yok

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: Stamer/Makedonya / 1910

Derleme Tarihi: 14.03.2010

Kimden Öğrendiği: Anneannesinden, annesinden, hocasından

(K.5)

Adı-Soyadı: Faik AKDENİZ

Cinsiyeti: Erkek

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: Stamer/Makedonya / 1956

Derleme Tarihi: 14.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden, babasından

(K.6)

Adı-Soyadı: Savaş ABDULMECİT

Cinsiyeti: Erkek

Öğrenim Durumu: Ege Üni. Sos.Bil.Ens. Türk Halk Bilimi Tezli Yüksek Lisans
Öğrencisi

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: Diyala/IRAK; 1981

Derleme Tarihi: 12.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden

(K.7)

Adı-Soyadı: Şükriye BORAZAN

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: Okuma-Yazması Yok

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: Stamer/Makedonya / 1949

Derleme Tarihi: 15.03.2010

Kimden Öğrendiği: Anneannesinden, annesinden

(K.8)

Adı-Soyadı: Nuray ÇINAR

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: İzmir / 1972

Derleme Tarihi: 16.03.2010

Kimden Öğrendiği: Annesinden, halasından

(K.9)

Adı-Soyadı: Serap PEKURAL

Cinsiyeti: Bayan

Öğrenim Durumu: Lise Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: İstanbul / 1953

Derleme Tarihi: 16.03.2010

Kimden Öğrendiği: Anneannesinden

(K.10)

Adı-Soyadı: Ali Rıza EZGİ

Cinsiyeti: Bay

Öğrenim Durumu: İlkokul Mezunu

İkamet Yeri: İzmir

Doğum Yeri-Yılı: Kars Arpaçay Taşdere Köyü / 1953

Derleme Tarihi: 29.03.2010

Kimden Öğrendiği: Ustası Âşık İlhami Demir'den

BİBLİYOGRAFYA

A. KİTAPLAR

ACIPAYAMLI; Orhan; Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü; Atatürk Üni. Yay:15, Fen-Edebiyat Fak.-Araş. Dizisi Serisi:8; Erzurum 1961

AKALIN, L. Sami; Türk Folklorunda Kuşlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay: 191 Gelenek-Görenek-İnançlar Dizisi: 19; Ankara-Ersa Matbaası, 1993

AKALIN, L. Sami; Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar; Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay: 130, Halk Edebiyatı Dizisi: 36; Ankara 1990

AKSOY, Ömer Asım; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-I (Atasözleri Sözlüğü);(4. Baskı) TDK Yay: 325; Ankara 1984

ALPTEKİN, Erkin; Uygur Türkleri; Boğaziçi Yay:44; İstanbul 1978

AND, Metin; Türk Tiyatrosunun Evreleri; Erk Matbaası; Ankara, 1988

ARAT, Reşit Rahmeti; Kutadgu Bilig III İndeks ; (Neşre Haz. :Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay. : 47,Seri IV- S : A 12 ; İstanbul 1979

ASLAN, Ensar; Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme; Dicle Üni. Eğitim Fak. Yay.; Diyarbakır 1990

ATALAY, Besim;Divan-ü Lügat’it-Türk Dizini (indeks); TDK Yay.; Ankara 1943

BAYAT, Fuzuli; Köroğlu (Şamandan Âşık, Alpten Erene); Akçağ Yay.; Ankara 2003

BAYAT, Fuzuli; Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı; Ötüken Yay.; İstanbul 2006

- BAYAT, Fuzuli;** Oğuz Destan Dünyası (Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü); Ötüken Yay.; Yayın nu: 663, Kültür Serisi: 317; İstanbul 2006
- BAYAT, Fuzuli;** Mitolojiye Giriş; Ötüken Yay.; (2. Baskı) İstanbul 2007
- BAYAT, Fuzuli;** Türk Mitoloji Sistemi-I; Ötüken Yay.; İstanbul 2007
- BAYAT, Fuzuli;** Türk Mitoloji Sistemi-II; Ötüken Yay.; İstanbul 2007
- BÜNGÜL, Nureddin Rüştü;** Eski Eserler Ansiklopedisi; Çituri Biraderler Basımevi; İstanbul 1939
- CANDAN, Ergun;** Türklerin Kültür Kökenleri; Sınır Ötesi Yay.; İstanbul 2002
- CUMBUR, Müjgan;** Karacaoğlan; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Başbakanlık Basımevi; Ankara 1985
- ÇAĞATAY, Saadet;** Türk Lehçeleri Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar YAZI DİLİ; Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. No: 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No.9; TTK Basımevi; Ankara 1963
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin;** Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre); TDAV; İstanbul 2004
- ÇAY, Abdulhalûk;** Türk Ergenekon Bayramı Nevruz (İlaveli 3. Baskı); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 102, Seri:IV- S:A.28; Ankara 1989
- ÇAY, Abdulhalûk;** Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler); Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 108, Seri: I- Sayı: A.19; Ankara 1990
- ÇELİK, Ali;** Trabzon Şalpazarı Çepni Kültürü, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Trabzon, 1999; Trabzon Çaykara Halk Kültürü, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2005
- ÇETİN, İsmet;** Kızıl Elma; Ecdad Yay: 43, Fikir Eserleri Serisi:6; Ankara 1997

- ÇINAR, Ali Abbas;** Türklerde At ve Atçılık; Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 192, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 18; Ankara 1993
- ÇOBANOĞLU, Özkul;** Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş; Akçağ Yay. ; Ankara 1999
- ÇOBANOĞLU, Özkul;** Türk Dünyası Epik Destan Geleneği; Akçağ Yay:490, Folkloristik Dizisi:5; Ankara 2003
- ÇOBANOĞLU, Özkul;** Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk inançları; Akçağ Yay.; Ankara 2003
- ÇORUHLU, Yaşar;** Türk Mitolojisinin Anahatları; Kabalcı Yay:169, Antropoloji-Arkeoloji-Mitoloji Dizisi:10 İstanbul 2006
- DİKİCİ, Mehmet;** Türklerde İnançlar ve Din; Akçağ Yay.; Ankara 2005
- EBERHARD, William G.;** Çin'in Şimal Komşuları; Tü. Çev: Nimet UluğTuğ; TTK Yay. VII. Seri-No.9; Ankara 1942
- Ebulgazi Bahadır Han;** Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü); Haz. Zuhâl Kargı Ölmez; Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3 Simurg Yay.; Ankara 1996
- EKİCİ, Metin;** Türk Dünyasında Köroğlu; Akçağ Yay: 527, Kaynak Eserler:160; Ankara 2004
- ELÇİN, Şükrü;** Halk Edebiyatı Araştırmaları-I; Akçağ Yayınları; Ankara 1997
- ELÇİN, Şükrü;** Halk Edebiyatı Araştırmaları II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997
- ELİADE, Mircae;** Şamanizm; (Çev. İsmet Birkan); İmge Kitabevi; İstanbul 2006
- ELİADE, Mircae;** Dinler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan); Kabalcı Yay:193, Antropoloji, Erkeoloji, Mitoloji Dizisi:17; İstanbul 2003
- ELİADE, Mircae;** Mitlerin Özellikleri;(Çev. Sema Rifat); Simavi Yay. Deneme-İnceleme Dizisi: 13; İstanbul 1992

- ERDEM, Mustafa;** Kırgız Türkleri; ASAM Yay:8; Türkistan Araş. Dizisi:1; Ankara 2000
- ERGİN, Muharrem;** Dede Korkut Kitabı-I; TDK Yay.; Ankara 2004
- ERGİN, Muharrem;** Orhun Abideleri; Boğaziçi Yay.No:95 (32. Baskı); İstanbul 2004
- ERGUN, Pervin;** Türk Kültüründe Ağaç Kültü; AKM Başkanlığı Yay.; Ankara 2004
- ERSOY, Necmettin;** Semboller ve Yorumları; Dönence Yay.; İstanbul 2007
- ESİN, Emel;** Türk Kozmogonisine Giriş; Kabalcı Yay.: 180, Toplu Eserler 1; İstanbul 2001
- ESİN, Emel;** İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş; (Türk Kültürü El Kitabı, II, CildI/b'den Ayrı Basım); Edb. Fak. Matbaası Yay.; İstanbul 1978
- ESİN, Emel;** Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar); Türk Kültürü El-kitabı seri II'ye ek; Edb. Fak. Matbaası; İstanbul 1979
- ESİN, Emel;** Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu; Kabalcı Yay:262, Toplu Eserler:3; İstanbul 2006
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki;** Anadolu İnançları- Anadolu Mitolojisi, İnanç Söylence Bağlantısı; Geçit Kitabevi; İstanbul 1987
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki;** Bütün Yönleriyle Anadolu İnançları; Koza Yay.; İstanbul 1974
- GABAİN, A. Von;** Eski Türkçenin Grameri; (Çev. Mehmet Akalın) Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 532 ; 5. baskı ;Ankara, 2007
- GEZGİN, Deniz;** Su Mitosları; Sol Yay.; İstanbul 2009
- GÖKALP, Ziya;** Türk Medeniyeti Tarihi; Toker Yay. Genel Dizi No:216, "Doğudan Batıdan Seçmeler" Dizisi No:17, Ziya Gökalp Külliyyatı: 5; İstanbul 2007

GÖKALP, Ziya; Türkçülüğün Esasları (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005

GÖKALP, Ziya; Türk Töresi (Haz: Yusuf Çotuksöken); İnkılap ve Aka Kitabevleri; İstanbul 1977

GÖKALP, Ziya; Altın Işık (Haz: Zeynep Güleç); Akvaryum Yay.; İstanbul 2005

GÖKBEL, Ahmet; Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler; AKM Başkanlığı Yay: 158; Ankara 1998

GÖKSU, Erkan; Türk Kültüründe Silah; Ötüken Yay:750, Kültür Serisi:380; İst. 2008

İBRAYEV, Şakir; Destanın Yapısı (Çev. Ali Abbas ÇINAR); AKM Yay:160; Ankara 1998

İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar (6. Baskı); TTK Yay: VII.Dizi- S. 245; Ankara 2006

İNAN, Abdülkadir; Makaleler ve İncelemeler-I (3. Baskı); VII.Dizi- S.512; Ankara 1998

İNAN, Abdülkadir; Makaleler ve İncelemeler-II (2. Baskı); VII.Dizi- S.511a; Ankara 1998

İNDİRKAŞ, Zöhre; türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz Sürümü; İmge Kitabevi; İstanbul 2007

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü (27. Baskı); Ötüken Yay:376, Kültür Serisi:128; İstanbul 2006

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Bozkır Kültürü; Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay.; Ankara 1987

KALAFAT, Yaşar; Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının İzleri, Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay.:12, Seri:I, Sayı:A.17, Ankara 1990

- KALAFAT, Yaşar;** Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Halk İnançları-II; Ebabil Yay.; Ankara 2005
- KALAFAT, Yaşar;** Güney Türkistan'dan Türkiye'ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği; TDAV Yay.; İstanbul 1995
- KALAFAT, Yaşar;** MURATOĞLU, Malik; TÜRKEROĞLU, Cevdet; Özbekistan – Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnanışları; TDAV Yay.; İstanbul 1996
- KALAFAT, Yaşar;** Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm; Yeditepe Yay: 14, İnceleme Araştırma Dizisi:10; İstanbul 2004
- KAPLAN, Mehmet;** Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri (6. Basım); Dergah Yay:36, Türk Edebiyat-İnceleme:3; İstanbul 2005
- KARAAĞAÇ, Günay;** Lütü Divanı ; Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları : 687 ; Ankara,1997
- KÖKSAL, Hasan;** Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyat, Tasvir Matbaası, İstanbul 1985
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad;** Türk Edebiyatı Tarihi; Akçağ Yay./483, Köprülü Külliyyatı/1 (7. Baskı); Ankara 2009
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad;** Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar; Akçağ Yay., Ankara 2003
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad;** Edebiyat Araştırmaları-I; Akçağ Yay. (4. baskı) ; Ankara 2004
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad;** Edebiyat Araştırmaları-II; Akçağ Yay.; Ankara 2004
- KÖSE, Nerin;** Kazakların Gelenek-Görenekleri ile İnanç ve Pratikleri (Ata Mirasın- Gerçek Hazinen); Ankara 2001
- KÖSE, Nerin;** Araştırmalar-II; Mili Folklor Yayınları:10; Halk Edebiyatı Dizisi:6; İzmir 1997

KÖSEOĞLU, Nevzat; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler; Ötüken Yay.; (3. Basım) İstanbul 1997

MALINOWSKI, Bronislaw; Büyü, Bilim ve Din; Kabalcı Yay:5, Bilim Kitapları:2; İstanbul 1990

MERAM, Ali Kemal; Göktürk İmparatorluğu; Milliyet Yay.; İst.1974

ORKUN, Hüseyin Namık; Türk Tarihi (Not Hülasaları); Sertel Matbaası; İstanbul 1940

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi-I(4. Baskı); TTK Yay. VII. Dizi-S. 1023; Ankara 2003

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi-II, (3. Baskı), TTK Yay: VII. Dizi- S.102a2; Ankara 2006

ÖGEL, Bahaeddin; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları (4.Baskı); Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay. ; İstanbul 2001

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültür Tarihine Giriş-II; TC Kültür Bak. Yay: 638, Kültür Eserleri Dizisi:46; Ankara 1985

ÖNER, Mustafa; Bugünkü Kıpçak Türkçesi; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 703; Ankara 1998

ÖRNEK, Sedat Veyis; Türk Halkbilimi; Kültür Bakanlığı Yay: 1629, HAGEM Yay:210, Gelenek, Görenek, İnançlar Dizisi:20; Ankara 2000

ÖZBAY, Ekrem; Türkmenistan'dan Anadolu'ya Örf, Âdet ve Halk İnançları; IQ Kültür Sanat Yay: 268, Araş. - İnceleme Dizisi:225; İstanbul 2007

ÖZÜRKÜT, Yaşar; Öyküleri ile Türküler 1; İstanbul 1999

PAŞAYEV, Gazanfer; Irak Türkmen Folkloru; Kerkük Vakfı Yay.; İstanbul 1998;

ROUX, Jean Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini; Kabalcı Yay:190; İnceleme Dizisi:37; İstanbul 2002

ROUX, Jean Paul; Altay Türklerinde Ölüm (Çev: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay.; İstanbul 1999

ROUX, Jean Paul; Orta Asya Tarih ve Uygarlık (Çev:Lale Arslan); Kabalcı Yay.; İstanbul 2001

ROUX, Jean Paul; Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl); (Çev: Prof. Dr. Aykut KAZancıgil, Lale Arslan); Kabalcı Yay: 291, İnceleme Dizisi: 50; İstanbul 2008 (V. Basım)

SAKAOĞLU, Saim; 101 Anadolu Efsanesi (4. Baskı); Akçağ Yay: 481 Kaynak Eserler:145; Ankara 2004;

SAKAOĞLU, Saim - DUYSMAZ, Ali; İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler); Ötüken Yay: 523, Kültür Serisi: 228; (4. Baskı) İstanbul 2008

SARAY, Mehmet; Yeni Türkiye Cumhuriyetleri Tarihi; TTK Yay.; Ankara 1996

SEYİDOĞLU, Bilge; Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller; Dergah Yay.; (8.Baskı) İstanbul 2005

SÖZER, Nilgün; Taşların Gizli Gücü; Sınır Ötesi Yay.; İstanbul 2007

SÜMER, Faruk; Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları; Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay: 170; İkinci baskı; Ankara 1975

ŞENER, Cemal; Şamanizm Türklerin İslamiyetten Önceki Dini; Etik Yay.; İstanbul 1996

TANSEL, Fevziye Abdullah; Şiirler ve Halk Masalları; Ziya Gökalp Külliyyatı-1; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay. II. Dizi-S. 18^{bl}; Ankara 1989

TANYU, Hikmet; Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay: LXXXI; A.Ü. Basımevi; Ankara 1968

TANYU, Hikmet; Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri; A.Ü. İlahiyat Fak. Yay: LXXXI; A.Ü. Basımevi; Ankara 1967

TANYU, Hikmet; İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı; Boğaziçi Yay.; (2. Baskı) İstanbul 1986

TECEMEN, Ahmet; (Taş İnancı Verileri Zemininde) Türk Kimliği-III; Niğde Üni. Yay. No:5; Niğde 1999

Zeki Velidi TOGAN; Türk Destanlarının Tasnifi-I; Atsız Mecmua; İstanbul 1931

TURAN, Osman; Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları); Ötüken Yay.; (17. Basım) İstanbul 2008

TURAN, Şerafettin; Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe); Bilgi Yay ; (III. Basım) Ankara 1994

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl;Türk Ata Sözleri; İnkılap ve Aka Kitabevleri; İstanbul 1963

URAZ, Murat; Türk Mitolojisi, Hüsnütabiat matbaası, İstanbul, 1967

USER, Hatice Şirin; Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi; Kömen Yay.; Konya 2009

YARDIMCI Mehmet; Destanlar; Ürün Yay.; (3. Basım); İzmir 2007

B. MAKALELER

ACIPAYAMLI, Orhan ; “*Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko-sosyal Metodla İncelenmesi-I*”, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, XXI. (1-2), Ocak-Haziran

AÇA, Mehmet; “*Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye*”; Milli Folklor Dergisi; S.54, Y:2002/Yaz; Ankara 2002

AKGÜN, Engin; “*Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlık*”; Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay, Ocak 2008, ss: 3-4

AYNAKULOVA, Gülnisa; “*Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri*”; M.F. Y:18, S:72; Ankara 2006; ss:95-106

AYTAŞ, Gıyasettin; “*Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Hazza-ı Destan-ı Geyik*”; Gazi ÜNi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi, S.12, Kış 1999, Ankara

ÇETİN, İsmet; “*Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu*”; MF Güz 1998; C.5 Y.10 S.39; ss:46-52

ÇETİN, İsmet; “*Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır’a Geçiş*”; MF. C. 7, Y. 14, S. 54; Ankara 2002; ss: 30-35

ÇOBANOĞLU, Özkul; “*Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış*”; Umay Günay Armağanı, Diyanet Vakfı Matbaası; Ankara 1996

ERDOĞAN, Zübeyde; “*Kargın Köyünde Doğum İle İlgili İnanmalar*”; Türk Kültüründen Derlemeler (1993); Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araş. Ve Geliştirme Genel Müd. Yay: 209; Süreli Yayınlar Dizisi:29; Ankara 1995; ss:101-107

GÖKBEL, Ahmet; “Yıldızeli İlçesinin İnanç Coğrafyası ve Bu Yörede Yaşayan Alevilerde ‘Yer-Su’ İnancının İzleri”, Folklor/Edebiyat, (Alevilik Özel Sayısı II), C.VII S.30, 2002, ss.85-100.

İŞİK, Ramazan; “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”; Fırat Üni. İlahiyat Fak.Dergisi; C.9, S.2; Elazığ 2004, ss:89-106

İNAN, Abdulkadir; “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”; Makaleler ve İncelemeler-I (3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”; Makaleler ve İncelemeler-I(3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”; Makaleler ve İncelemeler-I(3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Manas Destanı Üzerine Notlar”; Makaleler ve İncelemeler-I (3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar”; Makaleler ve İncelemeler-I; (3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Manas Destanı”; Makaleler ve İncelemeler-I(3. Baskı); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. VII. Dizi- S. 512; Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Yağmur Duası, Çömçe Gelin”, Makaleler ve İncelemeler-I, Ankara 1998

İNAN, Abdulkadir; “Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig”; Makaleler ve İncelemeler-II; TTK Yay.; Ankara 1998; ss:39-52

İSHAKOV, Baktıbek; “*Göçebe Kırgız Kültüründe Yün ve Deriden İp Yapımı (XX. yüzyıl)*”; Acta Turcia Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi; Y:1, S:2/2; Temmuz 2009; ss:137-143

KALAFAT, Yaşar; “*Edige Destanında Olağanüstü Tipler*”; Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan; Selçuk Üni. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Dergisi; S.13; Konya 2003; ss: 345-352

KARADAVUT, Zekeriya - YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz; “*Anadolu-Türk Folklorunda Geyik*”, Milli Folklor Dergisi, Y:19, S:76

KAYA, Doğan; “*Kırgızların Milli Oyunu Kökbörü*”; İzzet Gündoğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı- Makaleler; İstanbul 2005; ss:303-313

KOÇ, Saadettin; “*Türk Mitolojisinde Kırgızlar*”; Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araş. Ens. Dergisi; S: 22, 2002

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “*Eski Türklerde dinî-sihri bir an’ane ‘Yat’ veya ‘Yağmur Taşı’*”, Darülfünun Ed. Fak. Mec. C. 3, İst., 1925

KÖSE, Nerin; “*Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş*”; MF Güz 1999; C.6 Y.11 S.43; ss:19-23

KÖSE, Nerin; “*Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek*”; Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı; Ankara 1999; S.45; ss:253-261

KÖSE, Nerin; “*Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikayeleri*”; MF Bahar 2000; C. 6 Y.12 S.45; ss:22-39

KÖSE, Nerin; “*Mirasyedi Delikanlı Tipi ve Türk Halk Hikâyeleri*”; Erciyes Fikir ve Sanat Dergisi; Y:18 S:210, Haziran 1995; ss:21-23

KÖSE, Nerin; “*Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka*”; Milli Folklor Dergisi; S.54, Y:2002/Yaz; Ankara 2002; ss: 55-62

KÖSE, Nerin; “*Türk Halk Hikâyelerinde And*”; Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VI; Ege Üni. Edb. Fak. Yay.; İzmir 1991

OĞUZ, M. Öcal; “*Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han*”; MF Kış 1998; C. 5 Y.10 S.40; ss:2-6

OĞUZ, M. Öcal; “*Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat*”; MF Bahar 1999; C.5 Y.11 S.41; ss:2-9

ÖNAL, Mehmet Naci; “*Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgencilik*”; MF Dergisi, C.11, Y.21, S.84; Ankara 2009; ss:57-73

ÖNCÜL, Kürşat; “*Masallardaki Devlet Kuşu Motifi*”; MF Dergisi, C.11, Y.21, S.84; Ankara 2009; ss:175-182

RAGLAN, Lord; “*Geleneksel Kahraman*” (Çev. Metin EKİCİ); MF Bahar 1998; C.5 Y.10 S.37; ss:126-138

ŞAHİN, İlkey; “*Kutlu Bir Oyun*”; Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araş. Dergisi Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı; Gazi Üni. Türkiyat Araş. Ve Uygulama Mer. S.5; Ankara Güz 2009; ss: 541-568

ŞAHİN, Köksal; “*Eski Türklerde Merkezi İdare*” ; Türk İdare Dergisi; S. 448; Ankara 2005; ss:149-165

ŞENOL, Mehmet; “*Tınazlar Köyünde Töre ve Gelenekler*”; Orkun Dergisi,Ocak 2002;ss.47-50

ŞİMŞEK, Esmâ; “*Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Oynanan Bir Oyun: Çömçeli Gelin*”, Millî Folklor Dergisi Kış/sayı:60, ss: 78-87

YILDIZ, Naciye; “*Türk Destanlarında ‘Çocuksuzluk*”; Milli Folklor, Y:21 S:82/Yaz; Ankara 2009; ss: 76-88

C. BİLDİRİLER

AKDENİZ, Zeynep; “Yada Taşı Hakkında”; TUDOK 2008; C.2; TC İstanbul Kültür Üni. Yay:115; İstanbul 2009 ; ss:841-851

ARIKAN, Metin; “Bursa Halk Kültüründe Eski Türk İnançlarının İzleri ve Bunların Türk Dünyası Sözlü Anlatmalarındaki Yansımaları”; II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı Cilt II, Bursa 20-22 Ekim 2005, ss. 401-413.

ARSLAN, Mahmut; “Eski Türk Devlet Anlayışı ve ‘Çifte Hükümdarlık’ Meselesi”; Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu; Fırat Üni.; Elazığ 1990; ss:223-242

CUMAKUNOVA, Gülrüza; “Manas Destanındaki İnançlar”; 1995 Hoşgörü- Manas- Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri; Hoca Ahmet Yesevi Vakfı:5; İstanbul 1996; ss:49-52

GÖKSEL, Behiye; “Gazi Antep Yöresi Halk İnanışlarında Şamanist Etkiler”; Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi; Nevşehir,1999

GÖKYAY, Orhan Şaik; “At Üzerine”; I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Dolklor Enstitüsü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984

KALAFAT, Yaşar; “Anadolu Halk Sufizminde Erenlerin Yeri ve Rollerini”, 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri Ankara, 1998, s:227 – 237.

KALAFAT, Yaşar; “Safranbolu ve Yöresinde Türbeler”; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi; I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, Ankara 2003, s:314

KOÇAR, Çağatay; “Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri”, I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 21-23 Kasım, Adana 1990; Çukurova Üniversitesi Sempozyum Bildirileri; ss: 588-594

ÖZTELLİ, Cahit; “Eski İnançların Bugünkü İzleri”;I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri; C.IV Gelenek-Görenek ve İnançlar; Kültür Bakanlığı Araş. Dairesi Yay: 21; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6; Ankara 1976; ss:241-247

ÖZTÜRK, Ali; “Fırat Havzası Anonim Halk Edebiyatında Kudsiyet Kavramı ve Kutsal Tıp”; Fırat Üni. Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (24-27 Ekim 1985; Fırat Havzası Araş. Mer. Yay.; Elazığ 1992; ss:303-316

TANYU, Hikmet; “Türklerde Ateş İle İlgili İnançlar”; I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri; C.IV Gelenek-Görenek ve İnançlar; Kültür Bakanlığı Araş. Dairesi Yay: 21; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6; Ankara 1976; ss:283-305

YEDEKÇİOĞLU, Kâzım; “Kayseri Folklorunda Ateş Kültü”; Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler); Erciyes Üni. Yay: 14; Kayseri 1991; ss:105-117

D. TEZLER

ABUDUKELİMİ, Bumairimu; Uygur Türklerinin Dinî İnanışları; Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) A.B.D., YLT.; Ankara 2006;

AKTAŞ, Nihal; Bingöl İli Halk Edebiyatı ve Folklorik Ürünleri; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 2000

ALTUNÖZ, Yavuz; Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l- Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı; Fırat Üni. Sos. Bil. Ens. İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D. İslam Tarihi Bilim Dalı YLT.; Elazığ 2005

AYDEMİR, Pınar; Sarıkeçili Yörüklerinin Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992

BARDAKÇI, Nüket; Balıkesir Yöresi Sözlü Geleneğinde Halk Edebiyatı Ürünleri; Ege Üni. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996

BAYRAKTAR, Nurdilek; Bandırma ve Yöresinin Folklor Ürünleri; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1988

DALKILIÇ, Ercan; Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı İnancı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme; Erciyes Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Dinler Tarihi Bilim Dalı YLT.; Kayseri 2007

DOĞAN, Orhan; Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At; Gazi Üni. Sos. Bil. Ens. Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı YLT.; Ankara 2006

DÖNMEZ, Pınar; Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye'de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi; Ege Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Bilimi A.B.D., YLT, İzmir 2001

DURGUN, Hülya; Gireği (Yeniköy)/ Aladağ (Adana) Yöresi Folklor ve Halk Edebiyatı Örnekleri; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996

EROĞLU, Cemal; Türk Sosyo-Kültürel Yapısı İçinde Manas Destanı; Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens., YLT.; Sakarya 1996

GEÇİOĞLU, Ayşegül; Karaisalı (Adana) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992

GÖKTAŞ, Korutürk; Peri Nahiyesi Halk Edebiyatı ve Folklorundan Derlemeler, Fırat Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türkoloji Böl. Lisans Tezi; Elazığ 1996

GÜRTUNA, Derya; Osmanlar Köyü'nün Folkloru ve Halk Edebiyatı; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1996

KOZAN, Tayfur; Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Hakimiyet Düşüncesi; Marmara Üni. Sos. Bil. Ens. İlahiyat A.B.D. Din Sosyolojisi Bilim Dalı, YLT.; İstanbul 2006

SEVEN, Ayşen; Çal ve Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1982

SİNOP, Aysun; Bodrum Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1990

SİPAHİ, Abdulkadir; Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü ile İlgili Uygulamalar; Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D., Dinler Tarihi Böl. YLT; Ankara 2006

ŞERBETÇİOĞLU, Tuğba; Manisa İlinin Folkloru ve Halk Edebiyatı; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1999; s:10

TANRIKULU, Mehmet; Düğüncüler Köyü Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1986

VURAL, Ramazan; Gölhisar İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1987

YAVAŞ, Emine; Aydın İli Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1990; s:99

YILDIZ, Gülşen; Niğde Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992

YILMAZ, Cemaynur; Çayıralan İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru; Ege Üni. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Tezi; İzmir 1992

E. SÖZLÜKLER

ACIPAYAMLI, Orhan; Halkbilim Terimleri Sözlüğü; TDK Yay.; Ankara 1978

Axis 2000, Ansiklopedik Sözlük; C.4; Doğan Kitapçılık; İstanbul 2000

AYVERDİ, İlhan; Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2; Kubbealtı Neşriyatı; İstanbul 2005

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti ; Bakü ,Şerq –Qerb ,2006

Ferit DEVELLİOĞLU; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (21. Baskı); Aydın Kitabevi; Ankara 2004

DOĞAN, Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük; Pınar Yay.; İstanbul 2008

KAYA, Doğan; Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (Motif Mad.); Akçağ Yay. ; Ankara 2007

KORKMAZ, Esat; Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü; Anahtar Yay.; İstanbul 2008

MARSHALL, Gordon; Sosyoloji Sözlüğü (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü);Bilim ve Sanat Yay.; Ankara 1999

Tarama Sözlüğü-IV; TDK Yay: 212/4; Ankara 1969

Türkçe Sözlük; TDK Yay. Ankara, 2005

YAYIN, Nerin; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I; Ege Üni. Edb. Fak. Yay. No:149; İzmir 2008

YAYIN, Nerin; Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-II; Basılmamış Proje; İzmir 2010

YUDAHİN, K.K.; Kırgız Sözlüğü-I (Çev. Abdullah TAYMAS); (4.Baskı); TDK Yay:93; Ankara 1998

YUDAHİN, K.K.; Kırgız Sözlüğü-II (Çev. Abdullah TAYMAS); (4.Baskı); TDK
Yay:121; Ankara 1998

F. ANSİKLOPEDİLER

Ansiklopedik Sözlük (Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi); Milliyet Yay.; İstanbul 1967; C.2.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.14; Milliyet Yay.; İstanbul 1986

Genel Türk Tarihi; Yeni Türkiye Yay. ; C.2; Ankara 2002

İslam Ansiklopedisi, C.5; T.C. Diyanet Vakfı Yay; Ankara 2002

Manas Ençiklopediya-I; Kırgız Respublikyasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Kırgız Respublikasının Mamlakattik “Akıl Konçerni”; Bişkek 1995

Türk Dünyası El Kitabı; Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay: 45, Seri:I, Sayı: A5; Ankara 1976

Türk Ansiklopedisi; MEB Yay, C.XXII, Ankara 1975

Türkler; Yeni Türkiye Yay.; C.3.Ankara 2002

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; C.6; Dergah Yay.; İstanbul 1986

ÖZGEÇMİŞ

22.11.1984 tarihinde İzmir’de doğdu. 1999 yılında İzmir-Bornova Yıldırım Beyazıt İlköğretim Okulu’nu, 2002 yılında İzmir-Bornova Suphi Koyuncuoğlu Lisesi (YDA)’ni bitirdi. 2003 yılında Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kazandı. 2008 yılında iyi derece ile mezun oldu. Aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı’nda tezli yüksek lisansa başladı ve halen bu alanda çalışmalarına devam etmektedir.

ÖZET

Türk kültüründe kut inancı dünden bugüne kültürün gelişme ve değişmesine bağılı olarak farklılıklar göstermiştir. Ağıaç, hayvan, insan, gök, ışık, dağı, taş, su, demir, ateş gibi pek çok varlık ve nesnelere olarak düşünölen kut, mekan bağılamında da önemli bir yer işgal etmektedir. Ergenekon'dan başlayarak en son başkentimiz olan Ankara'yı da içine alan bu kutlu mekanlar silsilesinde asıl düşünce Türklerin birliğı ve dirliğıdir. Bir başka ifade ile bu durum Türk destanlarında karşımıza çıkan üniversalizm ile paralel bir durum göstermektedir.

Kut inancı, folklorun her sahasında olduğı gibi destanlara da yansımış epik gelenek kuralları ile bile örtüşmekte gecikmemiştir. Destan kahramanlarının doğumundan başlayarak bütün hayatını milletin özgürlüğü için mücadele etmesi, hatta ölümlü bile kut bağılamında değerlendirilmiştir.

Türk Dünyası destanlarının önemli bir bölümünü oluşturan Kırgız destanlarında da kut inancı ile karşılaşırız. Kırgız Türklerinin sosyal hayatlarında da görölen kut inancı onların destanlarına da aksetmiş bir yerde destanların ait olduğı toplumun sosyal aynası olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Aynı soydan gelen Türkiye Türklerinde de kut inancının izlerini görmemek mümkün değildir. Aile, töre hukuku, eğitim, din başta olmak üzere pek çok kurumda karşılaştığımız kut inancı en çok geleneksel hayatımızda karşılaştığımız folklorumuzun renkli yönlerinden olarak bilinmelidir.

ABSTRACT

Turkish cultural belief in the “kut” development and change from yesterday to today, depending showed differences. Trees, animals, people, sky, light, mountain, Stone, water, iron, fire and as many objects are thought for “kut” has an important place in the context of space occupied. Starting form Ergenekon to Ankara that is our last capital’s are holy places of the chain; the main greeting is the unity of Turks and strength. In other words, this case are in parallel Turkish epics and the situation which confronts us is universalizm.

“Kut” beliefs, as in every field of folklore was also reflected in the epic saga of the delay in trading rules, not even overlap. Epic heroes, beginning with the birth of their whole life to fight fort he freedom of nations, even death is rated for “kut” beliefs.

We can come across with “kut” beliefs in Kyrgyz’a epic’s that have an important place of Turkish wold’s epics. “Kut” beliefs take place in Kyrgyz’s social lise, too; so that epic belongs in a place where the the community’s social mirror is revealed.

Traces also in Turkey Turks cognate “kut” belief is not impossible to see the scars. Family, law, education, religion in many institutions, especially compared to the traditional belief that we encounter in our lives that we should be known as the colorful aspects of our folklore.